

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

**Mövzu №1: “Fövqəladə hallar və
onların xarakteristikası”**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdürü
Elçin Əliyev
“__” yanvar 2015-ci il

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

Mövzu № 1: “Fövqəladə hallar və onların xarakteristikası”

Keçirmə vaxtı : 8 saat

Keçirmə üsulu : Mühazirə

Keçirmə yeri : auditoriya

Dərsin məqsədi: 1. Tələbələrə “Mülki müdafiə” fənninin tədrisini izah etmək, Mülki müdafiə üzrə rəhbər sənədlərlə və onların tələbləri ilə tanış etmək.
2. Dinc və müharibə dövründə yaranan fövqəladə halların təsnifatı, onların yaranma səbəbləri və anlayışı barədə tələbələri məlumatlandırmaq.

Dərsin sualları: 1. Fövqəlada hallarda mülki müdafiənin rolu və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu, “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli Qərarı, onların məzmunu və tələbləri.
2. Fövqəladə halların təsnifatı, onların yaranma səbəbləri və anlayışı.

Ədəbiyyat : - Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli Qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”;
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalıdır;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I .Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərsə hazırlığını yoxlayıram.

Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları çatdırıram.

II. Əsas hissə - 80 dəq.

1-ci sual.Fövqəlada hallarda mülki müdafiənin rolü və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu, “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli Qərarı, onların məzmunu və tələbləri.

1931-ci ilin mayında tibbi xidmət generalı fransız Corc Sant-Pol Parisdə “Cenevrə Regionu Assosiasiyyası” təşkilatını yaradır. Sonralar o Beynəlxalq Mülki müdafiə Təşkilatına (BMMT) çevrilir.

“Cenevrə regionu” anlayışı altında müharibə zamanı əhalinin bəzi kateqoriyaları (qadınlar, uşaqlar, xəstələr və qocalar) sığınacaq tapa biləcək neytral zona, yaxud açıq səhər nəzərdə tutulurdu.

Son illərdə insanların təhlükəsizliyinin təminatı kəskin hal almışdır. Bu ona görədir ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi son dövrlərdə sənayedə, nəqliyyatda və digər sahələrdə qəzaların, təbii fəlakətlərin sayı xeyli artmışdır.

Elmi-texniki tərəqqinin yüksəlişi, mürəkkəb sistemlərin tətbiqi ilə elmi-texniki və istehsalat fəaliyyətinin miqyasının genişlənməsi, onların istismarında riskin artması insanların həyat və sağlamlığına, ətraf mühitə və istehsalatın normal fəaliyyətinə təhlükə yaradırlar. 1988-ci ildən Azərbaycan müharibə şəraitində yaşayır.

Bütün bunlarla əlaqədar gələcək mütəxəssislərə müasir sülh dövründə və silahların tətbiqi zamanı istehsalatda insanların həyat fəaliyyətinin və ətraf mühitin mühafizəsini təmin etmək biliyi, bacarığı vermək günün vacib məsələsidir.

Mülki müdafiə insanın ətraf mühitdə təhlükəsizliyi və sağlamlığının qorunması haqqında elmdir.

O, təhlükəli və zərərli amilləri aşkara çıxarmalı və eyniləşdirməli, insanların mühafizəsinin metod və vasitələrini, yollarını zərərli və təhlükəli amillərin minimum dərəcəyə qədər azaldılmasını araşdırma, dinc və müharibə dövrü baş verən qəza hallarının, fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırmaq tədbirləri hazırlanmalıdır.

Mülki müdafiənin müharibə vaxtındakı rolü xüsusilə böyükdür. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, əmin-amanlıq dövründə MM-in rolü təbii fəlakətlərin, böyük istehsalat qəzalarının nəticələri ilə mübarizədə xeyli artmışdır.

Böyük maddi itkilər və insan tələfatına səbəb olan (AES-də, dəmir yolunda, güclü təsirli zəhərli maddələrdən istifadə olunan müəssisələrdə baş verən qəzalar və tez-tez baş verən təbii fəlakətlər və s.) fövqəladə hadisələr göstərir ki, indi mövcud olan şəraitdə insanları və onların yaşadığı mühiti fövqəladə hallarda mühafizə etmək üçün, insanların psixoloji, mənəvi cəhətdən əsaslanmış səmərəli formada hazırlanması məsələlərini tamamilə yenidən qurmaq lazımdır, xüsusilə əmin-amanlıq dövründə fövqəladə hal olan MM tədbirlərinə yenidən baxılmalı və onun vəzifə və yollarını yenidən qiymətləndirmək lazımdır. Bu məsələ indiki iqtisadi münasibətlərin keçid dövründə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 1992-ci il iyulun 31-də "Azərbaycan Respublikasının Mülki Müdafiəsi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə 73 sayılı fərmanı və 1998-ci il aprelin 18-də "Mülki müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 700 sayılı fərmanı imzalanmışdır.

Yuxarıda göstərilənlər bu Əsasnamə və Qanunda öz əksini tapmışdır. Yeni Əsasnamə və Qanunda respublikada mülki müdafiənin əsas məqsəd və vəzifələrini habelə dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, ictimai təşkilatların, eləcə də məsul şəxslərin və bütün vətəndaşların mülki müdafiə üzrə vəzifələri müəyyən edilmişdir.

“Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli Qərarının təribləri:

Dövlət və qeyri-dövlət ali, orta ixtisas məktəbi tələbələrinə, texniki peşə və ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinə mülki müdafiənin öyrədilməsi.

- Mülki müdafiə fənni - ali məktəblərdə əyani, qiyabi və axşam şöbələrinin bütün tələbələrinə öyrədilməsi məcburi olan fənn sayılır və tədris planlarına xüsusi fənn kimi daxil edilir.

- Ali məktəblərin tələbələrinə mülki müdafiə fənni qüvvədə olan proqramlara müvafiq tədris edilir.

Tələbələrə MM öyrədilməsi üzrə əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- sülh və mühəribə dövrlərindəki fövqəladə hallarda fəaliyyət göstərmək və ali məktəblərdə aldıqları ixtisasa müvafiq olaraq, obyektlərin sabit işinin təmin edilməsi üsullarını öyrənmək;

- ümumtəhsil məktəblərinin II, V, VI siniflərində mülki müdafiə fənni üzrə məşğələlər aparmağı bacarmaq.

- xüsusi fənn olmaqla mülki müdafiə üzrə məşğələlər bütün ali təhsil məktəblərinin yuxarı kurslarında bir semestr ərzində keçirilir.

- mülki müdafiə fənni imtahan verməklə qurtarır.

Mülki müdafiə fənninin öyrənilməsində tələbələr aşağıdakıları bilməlidir:

- istehsalat sahəsində həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminini;

- istehsalat sahələrində insanlar üçün təhlükə törədən amilləri;

- istehsalat sahələrində bədbəxt hadisələrin araşdırılmasını və təhlilini;

- fövqəladə hallar, onların baş vermə səbəblərini;

- fövqəladə hadisələrin xəbərdar edilməsinin növlərini və vasitələrini;

- davranış qaydalarının əhaliyə çatdırılması üsullarını və yollarını;

- fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin prinsiplərini və üsullarını;

- fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirlərini;

- zədələnmə ocaqlarında qəza-xilasetmə və digər təxirə salınmaz işləri;

- fövqəladə hallarda iqtisadiyyat obyektlərinin iş dayanıqlığının təmin edilməsi yollarını və üsullarını;

- zədələnmiş insanlara ilk tibbi yardımın göstərilməsini.

Bacarmalıdır:

- istehsalat sahələrində bədbəxt hadisələrin araşdırılması və aktın tərtib edilməsini;

- istehsalat sahələrində təlimatların aparılmasını;

- istehsalat sahələrində işçilər üçün təhlükə törədən amillərin aradan qaldırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsini;

- istehsalat qəzalarının və fəlakətlərin proqnozlaşdırılmasını;

- ehtimal olunan fəlakət barədə əhalinin xəbərdar edilməsinin təşkilini;

- əhalinin fövqəladə hallarda mübarizəyə və mühafizəyə hazırlanmasını;

- fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinin ardıcılığının təşkilini;

- zədələnmiş insanlara ilk tibbi yardım göstərilməsini.

Mülki müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Qəbul edilmişdir: 30 dekabr 1997-ci il, № 420-IQ.

Maddə 1. Əsas anlayışlar

Bu Qanunda aşağıdakı anlayışlardan istifadə olunur:

1) mülki müdafiə - dinc dövrdə və ya müharibə dövründə əhalinin (Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin) və ərazinin (Azərbaycan Respublikası ərazisinin hüdudları daxilində torpaq, su və hava məkanının, istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin, habelə ətraf mühitin) təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə dövlət hakimiyyəti orqanları, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sistemidir;

2) mülki müdafiə sistemi - mülki müdafiənin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi həvalə edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının, qüvvə və vasitələrin, xüsusi fondların, rabitə, xəbərdarlıq və informasiya təminatı sistemlərinin məcmusudur;

3) fövqəladə hadisə - insan tələfatına, insanların səhhətinə və ya ətraf mühitə ziyan vurulmasına, əhəmiyyətli maddi itkilərə və insanların həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına səbəb ola biləcək və ya səbəb olmuş hərbi əməliyyatlar, qəza, təbii və ya digər fəlakət nəticəsində müəyyən ərazidə yaranmış vəziyyətdir;

4) fövqəladə hadisələrin qarşısının alınması - fövqəladə hadisələrin baş verməsi təhlükəsinin maksimum azaldılmasına, belə hadisələr baş verəcəyi hallarda isə insanların və onların sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitə vurula biləcək ziyanın və maddi itkilərin həcminin azaldılmasına yönəldilən və əvvəlcədən həyata keçirilən tədbirlər sistemidir;

5) fövqəladə hadisələrin və onların nəticələrinin aradan qaldırılması - insanların həyatının xilas edilməsinə və sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitə vurulan ziyanın və maddi itkilərin həcminin azaldılmasına, fövqəladə hadisələrin yayılmasının qarşısının alınmasına yönəldilmiş və fövqəladə hadisələr zamanı həyata keçirilən qəza-xilasetmə tədbirləri və digər təxirəsalınmaz işlərdir.

Maddə 3. Mülki müdafiənin təşkil edilmə prinsipləri

Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiə ümumdövlət müdafiə sisteminin tərkib hissəsi olmaqla aşağıdakı prinsiplər əsasında təşkil edilir:

1) ərazi prinsipi (mülki müdafiə tədbirlərinin Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində təşkil edilməsi);

2) fərqli və kompleks yanaşma prinsipi (Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiə tədbirlərinin ayrı-ayrı bölgələrin, şəhərlərin, istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin hərbi-strateji, iqtisadi və digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla planlaşdırılması və əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməsi);

3) kütləvilik və məcburilik prinsipi (mülki müdafiə tədbirlərinin Azərbaycan Respublikasının bütün əhalisini əhatə etməsi və məcburi xarakter daşımı);

4) daimi hazırlıq prinsipi (Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiə sisteminin fövqəladə hadisələr zamanı dərhal və səmərəli fəaliyyətə başlamağa hazır vəziyyətdə olması);

5) dərhal xəbərdarlıq prinsipi (baş verə biləcək və ya baş vermiş fövqəladə hadisələr haqqında Azərbaycan Respublikasının əhalisinə dərhal məlumat verilməsi);

6) qarşılıqlı əlaqə prinsipi (mülki müdafiənin təmin edilməsində iştirak edən Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarının və mülki müdafiə qüvvələrinin six və uzlaşdırılmış fəaliyyət göstərməsi).

Maddə 5. Mülki müdafiənin məqsədi

Mülki müdafiənin məqsədi aşağıdakılardır:

- 1) fövqəladə hadisələrin qarşısının alınması məqsədi ilə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- 2) fövqəladə hadisələr zamanı mümkün olan ziyan və itkilərin həcminin maksimum azaldılması;
- 3) fövqəladə hadisələrin və onların nəticələrinin aradan qaldırılması.

Maddə 6. Mülki müdafiə sahəsində dövlətin vəzifələri

5) mülki müdafiə sisteminə rəhbərlik etmək, mülki müdafiə sisteminin strukturunu, tərkibini, onun iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqəsi, maliyyə və maddi-texniki təminatı qaydasını müəyyən etmək, habelə onlara dair məsələləri vaxtında həll etmək;

6) mülki müdafiə üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayırməq və bundan əlavə, mülki müdafiə fondları yaratmaq, bu mənbələrin vəsaitlərindən məqsədli və düzgün istifadə olunmasını təmin etmək;

7) fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün maddi və maliyyə vəsaitləri ehtiyatı yaratmaq;

9) mülki müdafiə üçün kadrların hazırlanmasını təşkil etmək və həyata keçirmək;

10) dinc dövrdə və ya mühəaribə dövründə fövqəladə hadisələrdən müdafiə olunma qaydalarını və vasitələrini əhaliyə öyrətmək;

11) əhaliyə mülki müdafiə tədbirlərinin öyrədilməsini təşkil etmək, əhalini fərdi və kollektiv müdafiə vasitələri ilə təmin etmək;

13) fövqəladə hadisələr zamanı insanların həyat və sağlamlığının qorunması üçün mülki müdafiə obyektlərini daim hazır vəziyyətdə saxlamaq və həmin obyektləri insan həyatı üçün zəruri ləvazimatın toxunulmaz ehtiyati ilə təmin etmək;

15) insanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yarada biləcək fövqəladə hadisələr barəsində əhalini vaxtında xəbərdar etmək, belə hadisələrin nəticələrinə və onların aradan qaldırılması üçün görülmüş tədbirlərə dair əhaliyə tam və obyektiv məlumat vermək;

18) fövqəladə hadisələr baş vermiş ərazilərdən əhalini köçürmək və onları müvəqqəti yaşayış yerləri ilə təmin etmək, ümdə qəza-xilasetmə işlərini və sanitariya-gigiyena tədbirlərini həyata keçirmək, ictimai asayışın bərpa olunmasına və qorunmasına yardım etmək, bitki və heyvanların xilas edilməsi üçün tədbirlər görmək;

19) fövqəladə hadisələrdən zərər çəkmiş əhalinin sosial müdafiəsi üçün lazımı tədbirlər həyata keçirmək;

21) mülki müdafiə tələblərini pozan şəxsləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş məsuliyyətə cəlb etmək.

Maddə 7. Mülki müdafiə sahəsində hüquqi şəxslərin vəzifələri

Mülki müdafiə sahəsində mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslərin aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) iqtisadi və sosial inkişaf programlarında mülki müdafiə sahəsində zəruri tədbirləri nəzərdə tutmaq və həyata keçirmək;

2) işçilərin (təhsil alan şəxslərin) fövqəladə hadisələrdən müdafiəsi üzrə tədbirləri maliyyələşdirmək;

3) fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün maddi və maliyyə vəsaitləri ehtiyatı yaratmaq;

4) fövqəladə hadisələr haqqında yerli xəbərdarlıq sistemini yaratmaq və onu daim saz vəziyyətdə saxlamaq;

5) işçiləri (təhsil alan şəxsləri), habelə bilavasitə yaxınlıqda yerləşən ərazidə yaşayanları, baş verə biləcək və ya baş vermiş fəvqəladə hadisələr barəsində xəbərdar etmək, insanları təhlükəsiz yerə köçürmək;

6) mülki müdafiə planlarına uyğun olaraq mövcud qüvvə və texnika ilə ilkin qəzaxilasetmə işlərini təşkil etmək və həyata keçirmək.

Hüquqi şəxslərin mülki müdafiə tədbirlərində iştirakı, fəvqəladə hadisələrdən müdafiə olunma vasitələri ilə onların təminatı qaydasını, formasını və şərtlərini Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

Maddə 8. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının vəzifələri

Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələblərinə əməl etmək;

2) fərdi və kollektiv müdafiə vasitələrindən istifadə etməyi bacarmaq;

3) fəvqəladə hadisələrdən əsas müdafiə üsullarını və vasitələrini öyrənmək və bilmək;

4) fəvqəladə hadisələr zamanı müəyyən olunmuş davranışın qaydalarına əməl etmək;

5) ilk tibbi yardım göstərilməsi qaydalarını öyrənmək və onu tətbiq etməyi bacarmaq;

6) mülki müdafiə işaretlərini bilmək və onlara uyğun hərəkət etmək;

7) baş verə biləcək və ya baş vermiş fəvqəladə hadisələr barəsində müvafiq dövlət orqanlarına və qonşulara məlumat vermək;

8) mülki müdafiə sahəsində onlara tapşırılmış vəzifələri vicdanla yerinə yetirmək.

Maddə 9. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqları

Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının aşağıdakı hüquqları vardır:

1) fəvqəladə hadisələr baş vermiş ərazilərdə zəruri təhlükəsizlik tədbirləri haqqında tam və obyektiv məlumat almaq;

2) fəvqəladə hadisələr baş vermiş ərazilərdə fərdi və kollektiv müdafiə vasitələrindən istifadə etmək;

3) fəvqəladə hadisələrin qarşısının alınmasında və nəticələrinin aradan qaldırılmasında müəyyən olunmuş qaydada iştirak etmək;

4) mülki müdafiə məsələləri ilə bağlı müvafiq dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək və ya yazılı təkliflər vermək;

5) fəvqəladə hadisələr nəticəsində səhhətinə və əmlakına dəymiş ziyana uyğun ödənclər almaq;

6) fəvqəladə hadisələr baş vermiş ərazilərdə yaşamağa və işləməyə görə müavinətlər almaq.

Bu maddənin birinci hissəsinin 6-cı bəndində nəzərdə tutulan müavinətlərin növləri və məbləği Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Maddə 10. Fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması

Fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması qaydasını Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

Fəvqəladə hadisələr zamanı davranış qaydaları əhaliyə iş və yaşayış yeri üzrə, habelə tədris müəssisələrində öyrədirilir.

Mülki müdafiə sisteminin, həmçinin hüquqi şəxslərin rəhbər və mütəxəssislərinin hazırlanması ali və orta ixtisas tədris müəssisələrində, ixtisas artırma müəssisələrində, xüsusi təlim kurslarında və bilavasitə iş yeri üzrə həyata keçirilir.

Maddə 20. Mülki müdafiə sahəsində fəaliyyətin qanuniliyinə nəzarət

Mülki müdafiə sahəsində fəaliyyətin qanuniliyinə, obyekt, qüvvə və vəsaitlərdən səmərəli və təyinatı üzrə istifadə edilməsinə idarə nəzarətini Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir.

Mülki müdafiə sahəsində qanunların eyni cür və dürüst icra və tətbiq olunmasına Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru və ona tabe olan prokurorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada nəzarət edirlər.

Maddə 21. Vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların məsuliyyəti

Bu Qanunun tələblərinin pozulmasında təqsirli olan şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

«Mülki müdafiə haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

Qəbul edilmişdir: 18 aprel 1998-ci il, № 700.

2-ci sual. Fövqəladə halların təsnifatı, onların yaranma səbəbləri və anlayışı.

Bəşər cəmiyyətinin inkişafına nəzər saldıqda bütün tarixi dövrlərdə fövqəladə halların baş verdiyi məlum olur. Tarixi faktlar göstərir ki, fövqəladə halların əksəriyyəti həyat fəaliyyətinin pozulması, çoxsaylı insan ölümü, təbii aləmdə ciddi dəyişikliklərin yaranması ilə, insanlara və ətraf mühitə böyük ziyan dəyməsi ilə nəticələnmişdir. İnsan cəmiyyətinin ilk dövrlərində fövqəladə hallar, əsasən, təbii xarakter daşımış və kortəbii fəlakətlərlə əlaqədar olmuşdur.

Fövqəladə hadisələr dolayı iqtisadi zərəri - zədələnən və onların işi ilə bağlı kooperasiyada olan müəssisələr dayanarkən məhsul istehsalının azalması və işçilərin xilasetmə işlərinə cəlb edilməsi ilə əlaqədar olaraq məhsulların maya dəyərlərinin artması və bu kimi analoji cavab reaksiyalarının verliməsi ölkə daxilində iqtisadi və sosial vəziyyətin pisləşməsi, bir çox hallarda isə ağırlaşması ilə nəticələnə bilir.

FH yaranma səbəblərinə, yayılma surətinə və miqyasına görə dərəcələnilərlər.

Yaranma səbəblərinə görə fövqəladə hadisələr təbii, ekoloji, texnogen və sosial - siyasi mənşəli fövqəladə hadisələr kimi təsnif edilir.

Fövqəladə halların inkişaf mərhələkləri:

Bütün növ fövqəladə hadisələr öz inkişafında 4 mərhələdən (fazadan) keçirlər:

1. Normal vəziyyətdən və ya haldan fərqlənən halların əmələ gəlməsi və onların toplanması. Bu hal bir neçə sutka, ay, bəzi hallarda- illərlə və on illərlə davam edə bilər.
2. Fövqəladə hadisənin əsasında olan vəziyyətə təkan vermək.
3. Fövqəladə hadisənin baş vermə prosesi- bu zaman əhaliyə, obyektlərə, ətraf mühitə mənfi təsir edən risk faktorlarının (enerjinin və ya maddənin) azad olması prosesi gedir.
4. Azalma, sönmə mərhəlesi - baş vermiş fövqəladə hadisənin qalıq faktorlarının təsirinin azalması. Bu mərhələ təhlükə mənbəyinin qarşısının alınmasından (azaldılmasından), lokallaşdırılmasından onun nəticələrinin tam aradan qaldırılması müddətini əhatə edir. Bu mərhələnin müddəti illərlə davam edə bilər.

I. FÖVQƏLADƏ HADİSƏLƏRİN TƏSNİFATI

Fövqəladə hadisə – insan tələfatına, insanların səhəhetinə və ya ətraf mühitə ziyan vurulmasına, əhəmiyyətli maddi itkilərə və insanların həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına səbəb ola biləcək və ya səbəb olmuş hərbi əməliyyatlar, qəza, təbii və ya digər fəlakət nəticəsində müəyyən ərazidə yaranmış vəziyyətdir.

Fövqəladə hadisələr qiymətləndirilməsinə və onlara qarşı adekvat tədbirlər görmək üçün tiplərinə, növlərinə, miqyasına, nəticələrinin ağırlığına, habelə, digər əlamətlərinə görə təsnif edilir.

Əgər, ehtimal olunan bütün fövqəladə hadisələri cəm halında götürsək, onda onları iki növə ayırmak olar.

- Münaqişəli;
- Münaqişəsiz fövqəladə hadisələr.

Münaqişəli fövqəladə hadisələrə:

- hərbi toqquşmalar;
- ekstremist siyasi mübarizə;
- sosial partlayışlar;
- milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- terrorizm;
- tüğyan edən cinayətkarlığı aid etmək olar.

Münaqişəsiz fövqəladə hadisələr:

- təbii;
- ekoloji;
- texnogen xarakterli növləri nəzərə çarpir.

Belə hadisələri onların mənşəyinə, xassələrinə görə xarakterizə edən bir çox əlamətləri üzrə qruplaşdırıb, təsnif etmək mümkündür.

Respublikamızın ərazisində bütün bu növ fövqəladə hadisələrin baş vermə ehtimalı mövcuddur.

Təsir dairəsinə (miqyasına) və nəticələrinin ağırlığına görə, fövqəladə hadisələr:

1. Lokal (qismən);
2. Obyekt miqyaslı (səciyyəli);
3. Yerli;
4. Regional;
5. Dövlət əhəmiyyətli (milli);
6. Qlobal xarakterli ola bilər.

Lokal (qismi) hadisələr - iş yerindən (iş sahəsindən), mənzildən kənara yayılmır. Zərərçəkənlərin sayı 10 nəfəri keçmir.

Obyekt miqyaslı hadisələr - sənaye obyektiində, bina və ya qurğu hüdudlarında məhdudlaşır. Həlak olanların sayı 10 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 100-dən 1000-ə qədərdir.

Yerli hadisələr - ancaq yaşayış məntəqəsinin, təkcə bir şəhərin və ya kənd təsərrüfatı müəssisəsinin ərazisində özünü göstərir. Həlak olanların sayı 100-dən 1000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 10.000-dən 125.000-ə qədərdir.

Regional fövqəladə hadisə - bir neçə sənaye və ya kənd təsərrüfatı rayonlarını, bütünlükə şəhəri və onun ətraflarını əhatə edir. Həlak olanların sayı 1.000-dən 25.000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 125.000-dən 500.000-ə qədərdir.

Dövlət əhəmiyyətli (milli miqyaslı) fövqəladə hadisələr – respublikanın xeyli ərazilərini əhatə edən, lakin dövlətin inzibati sərhədlərindən kənara çıxmayan hadisələrə

deyilir. Həlak olanların sayı 25.000-dən 1.000.000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 500.000-dən 20.000.000-a qədərdir.

Qlobal fövqəladə hadisələr – bir ölkənin ərazisində məhdudlaşdırıv və qonşu dövlətlərin də ərazilərinə yayılır. Həlak olanların sayı 1.000.000-dan artıq, zərər çəkən əhalinin sayı 20.000.000-dan artıq.

Təsir dairəsindən (yayılma miqyasından) əlavə, fövqəladə hadisələr baş verən insan tələfatının miqdarına, zədələnmiş (köçürməyə məruz qalan) əhalinin sayına, habelə, dəymış zərərin miqyasına görə də təsnif edilir.

Obyektlər üzrə, mənsubiyyətinə görə:

- Tikintidə.
- Sənayedə.
- Mənzil və kommunal məişət sahələrində.
- Kənd təsərrüfatında.
- Meşə təsərrüfatında.
- Nəqliyyatda (hava, su, yerüstü və yeraltı) olur.

Universitetin yerləşdiyi ərazidə aşağıdakı fövqəladə hadisələr baş verə bilər:

- zəlzələ, yanğın, kimyəvi maddələrlə zəhərlənmə, subasma, yoluxucu xəstəliklərin yayılması, terror aktları, müharibə dövrünün fövqəladə hadisələri.

Bunlar əsasən qəflətən baş verir və çox vaxt insan tələfatına səbəb olur, ətraf mühitə mənfi təsir göstərir.

Belə hallarda öz təhlükəsizliyini qorumaq üçün insanların əsas əlacı - fəlakətli hadisələrdən mühafizəyə hazır olmaq, belə hadisələr baş verərkən - düzgün davranışlığı, hadisədən sonra isə onun nəticələrini aradan qaldırmaq üçün fəaliyyət göstərməyi bacarmalıdırular.

Fövqəladə hallar bölünür:

- Sülh dövrünün fövqəladə hallarına.
- Müharibə dövrünün fövqəladə hallarına.

Sülh dövrünün fövqəladə hallarına aid edilirlər:

- təbii;
- texnogen;
- bioloji;
- ekoloji;
- sosial xarakterli FH.

Təbii xarakterli fövqəladə hadisələrə aid edilirlər:

Geofiziki FH:

- zəlzələ;
- vulkan püskürmələri

Meteoroloji FH:

- 11-12 ballıq firtına, 12-15 ballıq qasırğa;
- leysan yağışalar;
- iri dolu;
- quraqlıq;
- güclü qar;
- güclü qar çovğunu;
- güclü buzlaşma, dondurma.

Hidroloji FH:

- suyun səviyyəsinin qalxması (daşqınlar) və düşməsi;
- su hövzələrinin daşması;
- yeraltı suların səviyyəsinin qalxması (subasma).

Geoloji FH:

- Sel;
- Sürüşmə;
- Torpaq uçqunu;
- Qar uçqunu (marxallar);
- Yerin yuxarı qatının köçməsi.

Geniş miqyaslı kortəbii yanğınlar - meşə yanğınları, yeraltı yanğınlar, zəmi və çöl yanğınları da təbii fəlakət sayıla bilər.

Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələr:

- Binaların qəflətən uçması;
- radioaktiv maddələrin yayılması ilə baş verən qəzalar;
- istehsalat qurğularının və ərazinin radioaktiv cirkənməsi ilə müşahidə edilən AES qəzalar;
- ərazinin radioaktiv cirkənməsi ilə müşahidə edilən mühəndis - təcrübə nüvə qurğularında qəzalar;
 - kimyəvi təhlükəli obyektlərdə GTZM ətrafa yayılması ilə baş verən qəzalar;
 - bakterioloji və bioloji maddələrin hazırlanması, istehsalı, saxlanması, daşınması ilə məşqul olan elmi - tədqiqat müəssisələrində həmin maddərin ətrafa yayılması ilə baş vermiş qəzalar;
 - su nəqliyyatında baş vermiş qəzalar;
 - iri miqyaslı avtomobil qəzaları (fəlakətləri);
 - çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnən və axtarış-xilasetmə işləri tələb edən aviasiya fəlakətləri;
 - çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnmiş, dəmir yolu xətlərinin dağılması, qatarların (metropoliten vəqonlarının) resslərdən çıxması, yaşayış məntəqələrində dağııntılarə səbəb olmuş qəzalar;
 - insan itkiləri, sahil sularının, daxili su hövzələrinin zəhərləyici maddələrlə cirkənməsi ilə nəticələnən su qovşaqlarında baş vermiş qəzalar;
 - yaşayış məntəqələrinə yaxın ərazilərdə nəql edilən maddələrin dağılması və ətraf mühitin cirkənməsi ilə nəticələnən kəmərlərdə baş vermiş qəzalar;
 - elektrik sistemlərində baş vermiş qəzalar;
 - təmizləyici qurğularда baş vermiş qəzalar;
 - hidrodinamik qəzalar;
 - su bəndlərinin dağılması;
 - yanğın təhlükəli obyektlərdə baş vermiş partlayışlar nəticəsində əmələ gələn yanğınlar.

Biooji fövqəladə hadisələr:

- epidemiyə;
- epizotiya;
- epifitotiya.

Ekoloji xarakterli fövqəladə hadisələr:

Ekoloji fövqəladə hadisələr 4 növə bölünürlər:

1. Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi ilə əlaqədar fövqəladə hadisələr.
2. Hidrosferin (su mühitinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fövqəladə hadisələr.
3. Yerin (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fövqəladə hadisələr.
4. Biosferin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fövqəladə hadisələr.

Sosial - iqtisadi fövqəladə hadisələr:

- hərbi toqquşmalar;
- lokal və sosial - milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- aclıq;
- iri miqyaslı tətillər;
- kütləvi iğtişaşlar, talanlar, yanğınların törədilməsi, tügyan edən cinayətkarlıq;
- terror aktları.

Bir növ fövqəladə hadisələr digər fövqəladə hadisələrin yaranmasına səbəb ola bilərlər.

Müharibə dövrünün fövqəladə halları.

Hərbi fövqəladə hadisələr - döyüslərin aparılması ilə əlaqədar və ya onların nəticəsində əmələ gəlmış fövqəladə hadisələrdi.

Döyüslərin aparılması ilə əlaqədar olan fövqəladə hadisələr bölünürlər:

- Adi qırğın vasitələrdən istifadə etməklə;
- kütləvi qırğın vasitələrindən istifadə etməklə.

Təbii xarakterli fövqəladə hadisələrə aid edilirlər:

Geofiziki fövqəladə hadisələr:

Zəlzələ- yerin dərinliklərində, tərkində dağ suxurların yerdəyişməsindən, kəskin surətdə dağılmışından, yer qabığının müəyyən səthinin titrəməsi nəticəsində yerin altında və üstündə çatların əmələ gəlməsindən ibarətdir. Bu zaman yaranan təkanlar və titrəyişlər binalara öz təsirini göstərir. Zəlzələ ocağı həndəvərində yeraltı təkanın gücü ən çox olan sahəyə zəlzələ mərkəzi deyilir.

Zəlzələ 12 ballıq Rixter cədvəli (şkalası) ilə ölçülür.

Zəlzələlərin təsnifikasi

Zəlzələ ocaqları müxtəlif dərinliklərdə yerləşir. Onların əksəriyyəti yer qabığında 20-30 km dərinlikdədir. Bunula belə dərinliyi 700 km-ə çatan ocaqların da varlığı inkar edilmir. Belə ocaqlarla əlaqədar zəlzələlər dərin fokuslu adlanır. Zəlzələnin intensivliyi yer səthində titrəyişin dərəcəsini göstərir və balla ölçülür. Ölkəmizdə 12 bala bölünmüş seysmik cədvəldən (şkaladan) istifadə olunur. Bu cədvələ görə zəif zəlzələlərin intensivliyi 2-3 bal, güclü zəlzələlərinki 5-6 bal, çox güclülərinki 7 bal, dağıdıcı zəlzələlərinki 8 bal, viranedici zəlzələlərinki 9-10 bal, katastrofik zəlzələlərinki 11-12 bal sayılır.

Daha dəqiq desək:

- 1 bal- hiss olunmayan;
- 2 bal- çox zəif;
- 3 bal- zəif;
- 4 bal- orta mülayim;

- 5 bal- nisbətən güclü;
- 7-bal- çox güclü;
- 8 bal- dağıdıcı;
- 9 bal- viranedici;
- 10 bal- məhvədici;
- 11 bal- katastrofik;
- 12 bal- dəhşətli katastrofik zəlzələ sayılır.

1 bal gücündə zəlzələni insanlar hiss etmir, ancaq seysmik cihazlar qeyd edir. 2 bal gücündə zəlzələni adı şəraitdə bəzi adamlar hiss edir. 3 bal zəlzələni hərəkətdə olan adamlar hiss etmir. Əhalinin ancaq sakit şəraitdə olan qismi hiss edir. 4 balı zəlzələdə qab-qacaq, pəncərə şüşələri silkələnir, qapılar cirildiyir. 5 balda binalar tərpənir, mebel hərəkətə gəlir, pəncərə şüşələri, divarların malası çatlayır, yatanlar oyanır. 6 balda titrəyişləri hamı hiss edir, divarlardan asılmış şəkillər və malalar qopur yerə düşür, binalar zədələnir. 7 balda daş binaların divarları çatlayır, antiseysmik və taxta binalar zədələnmir. 8 balda dağların iti yamacları çatlayır, heykəllər aşır, binalar möhkəm zədələnir. 9 balda daş binalar bərk zədələnir və ya uçub dağılır. 10 balda torpaqda iri çatlar, yarıqlar əmələ gəlir, sürüşmə və uçqunlar baş verir, daş binalar dağılır, dəmir yollarda relslər əyilir. 11 balda yer üzərində enli yarıqlar açılır, çoxlu sürüşmə, uçqun hadisələri baş verir, daş binalar tam dağılır. 12 balda torpaq son dərəcə parçalanır, çoxlu çatlar, sürüşmələr, uçqunlar baş verir, şəlalələr əmələ gəlir, çay dərələrinin qabağı kəsilir, göllər yaranır, çayların məcrası dəyişir. Bütün binalar uçub dağılır.

Yaranma səbəbləri.

Zəlzələnin baş verməsi üçün ilkin şərtlərdən biri də, yerin altında kövək sūxurların olmasıdır. Yerin mərkəzinə tərəf irəlilədikcə temperatur artır. Nəticədə sūxurlar nisbətən yumşaq olur və burada zəlzələnin yaranması üçün az imkan olur. Zəlzələ ona görə də yerin üst qatlarına yaxın zonalarda cəmləşir. Bəzi hallarda zəlzələ yerin 700 km dərinliyinə qədər işləyə bilirlər. Əgər iki lay toqquşarsa, onda sıxlığı yüksək olan yüngül layı aşağıya yerin dərinliyinə itələyir.

Zəlzələlər həmçinin vulkan püskürməsi nəticəsində də yarana bilərlər. Ancaq burada baş verən zəlzələnin tektonik enerjisi məhduddur.

Zəlzələ zamanı Yerdə müxtəlif dalğalar yaranır. Bu dalğalar bütün yer kürəsinə yayılır və seysmoloqlar tərəfindən yerin istənilən nöqtəsində ölçülə bilir. Bu dalğalar yerin üst qatında baş verən dağıntılara səbəb olur.

Demək olar ki, zəlzələlərin hamısı tektonik zəlzələlərdir. Planetimizin daxilində təsir edən daxili qüvvələr tədricən toplanır və hər hansı bir yerdə sūxurların müqavimətətmə qabiliyyətindən artıq olduqda, həmin sūxurların birdən-birə parçalanması və ya çatlaması baş verir. Parçalanma, hər tərəfə yayılmaqda olan və öz yolunda rast gələn maddələri rəqsiz hərəkətə gətirən elastik dalğalar yaradır. Sūxurların ilk parçalanma yeri zəlzələnin mərkəzi olur. Mərkəzdə zəlzələ həmişə qısa müddətli olur. On güclü təkanlar da belə bir neçə saniyə davam edir. Yalnız Çiliidə olan zəlzələlər bir neçə on saniyə davam edib. Toplanmış enerjinin azad olması sürətlə baş verir: enmə, qalxma, üfiqi istiqamətdə sürüşmə və ya mürəkkəb hərəkətlə parçalanma müstəvisi boyu uzunu yayılır.

Yer daxilində zəlzələyə səbəb olmuş ilk hərəkətin baş verdiyi yerə "hiposentr" deyilir.

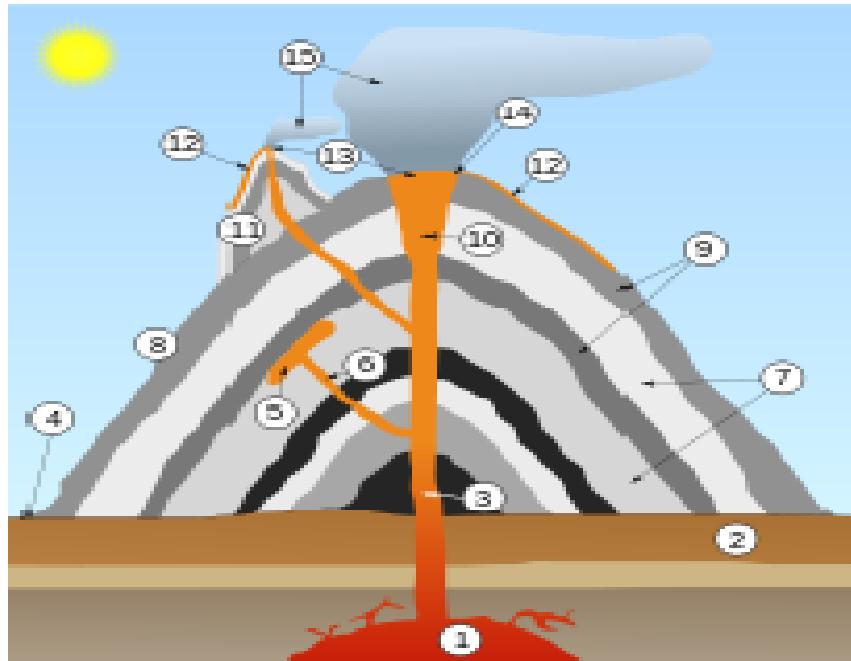
Zəlzələ ocağının Yer səthinə perpendikuliyan proyeksiyası "episentr" adlanır.

Vulkan püskürmələri

Vulkan püskürməsi - vulkanın qızığın qırıntılarının, külüün yer səthinə atması, maqmanın (yer kürəsinin içində ərgin halda olan kütlə) sürətlə çıxmazı, hansı ki yer səthinə axdıqdan sonra lavaya çevrilir.

Vulkan püskürməsi müvəqqəti - bir neçə saatdan bir çox illər müddətində ola bilər.

Vulkan püskürməsi geofiziki fövqəladə vəziyyətlərə aid edilir, hansılar ki təbii fəlakətlərə gətirə bilər.

Stratovo vulkanın en kəsiyi:

1. Böyük maqma kamerası	9. Vulkan zamanı yaranan lava qatı
2. Yerin üst qatı	10. Boğaz
3. Kanal	11. Püskürdücü qif
4. Bünövrə	12. Lava axını
5. Yataq	13. Ağızlıq
6. Budaq yol	14. Krater
7. Vulkandan yaranan kül qatı	15. Soyuq kül
8. Yan tərəf	

Rinjani vulkanın püskürməsi (1994)

Vulkan – xaricə lava, vulkanik qazlar, daşlar (vulkanik bombalar) püskürdən, yer kürəsinin üst qatında yaranan geoloji strukturdur. Vulkan yerin daxilində baş verən geoloji dəyişiklik nəticəsində maqmanın xaric edilməsi ilə müshaət olunur.

Vulkan sözü qədim Roma mifologiyasında od tanrısi Vulkanın adından götürülmüşdür.

Vulkanla məşğul olan elmə vulkanologiya deyilir.

Vulkanlar təsnifləşdirilirlər:

- formasına görə (şit və ya stratovulkanlar);
- aktivliyinə görə (hərəkətdə olan, yatan, sönmüş);
- yerinə görə (yerüstü, sualtı, buzaltı).

Yerin 100 km dərinliyində təxminən 1000 və 1300°S arasında temperatur mövcudur. Bu istiliyin təsirindən ərimiş daş qarışığı özülü plastik formaya malik maqmaya çevrilir. Damcı formalı maqma 50 km dərinliyinə yığılır. Təzyiq çoxaldıqca maqma yarıqlarla hərkət edərək litosferaya daxil olur. Bu yolla yerin üzünə çıxmış maqmaya lava deyilir.

Vulkan partlayışı zamanı təkcə közərmış mayelər yox, həm də bərk və qaz halında olan maddələr xaricə çıxır. Əksər hallarda vulkanlar konus şəklində olurlar. Vulkanın forması başqa şəkillərdə də ola bilər.

Püskürmədən sonra vulkanın aktivliyi ya dayanır, ya da o min illər boyu "mürgüləyir". Bu zaman vulkanın özündə və ətrafında olan ərazilərdə maqmatik özəyin soyuması ilə müshaət olunan aktivlik saxlanılır. Belə adlanan, postvulkanik dövr baş verir. Buraya fumarol, term, qeyzerləri misal göstərmək olar.

Vulkanların formaları:

- Qalxanvari vulkan;
- Gunbəzi vulkan;
- Qatlı vulkan;
- Mürəkkəb vulkan.

Vulkanların növləri:

- Sönmüş vulkan;
- Sönməmiş vulkan - aktiv vulkan.

Vulkan ətrafa təsiri:

Vulkan püskürməsi genişmiqyaslı daşıntılara, insan itkilərinə və təbii fəlakətlərə gətirib çıxara bilər.

İnsan itkilərinə və dağııntılarə səbəb olan amillər aşağıdakılardır:

- Vulkan püskürməsi nəticəsində qızgrün qırıntılarının ətrafa atması, onların insanları, yaşayış ərazilərinə zədə etməsi;
- maqmanın (yer kürəsinin içində ərgin halda olan kütlə) sürətlə çıxması və ətrafa yayılma nəticəsində təbiətə ziyan vurması və tikililərin dağılması;
- külün yer səthinə atması, onun ətraf ərazilərdəki evlərin damlarına düşərək, onların uçmasına, elektrik xətlərinin qırılmasına, su ilə qarışdıqda - betona bənzər maddənin alınmasına, təyyarələrin mühərriklərinə daxil olduqda - onların sıradan çıxmasına (hava məkanını iflic vəziyyətinə sala bilər- İsländiyadakı vulkan Avropanın hava məkanını iflic vəziyyətinə salmışdır);
- vulkan püskürməsi zamanı əmələ gəlmiş qazlarından, daşlardan və küldən ibarət piroklastik adlanan axınlar (sürəti 700 km/s. çatır), hansılar ki əsas insan itkilərinə səbəb olur.

Vulkan püskürməsi müvəqqəti - bir neçə saatdan bir çox illər müddətində ola bilər.

Çox güclü və böyük həcmli vulkanar “supervulkan” adlanırlar. Onların nəticələri uzunmüddətli təsirə, qlobal iqlim dəyişikliyinə, təbiətə, heyvanlar aləminə böyük itkilər verməyə qadirdirlər.

Meteoroloji fövqəladə hadisələr:

- 11-12 ballıq firtına, 12-15 ballıq qasırğa;

Qasırğa (Tufan) - çox şiddetli külək və leysan yağışları ilə səciyyəvidir. O, dəniz və quru üzərində atmosferin kəskin dəyişməsi nəticəsində baş verir.

Fırtınalar (tufan, tayfun) güclü küləklər nəticəsində meydana gələn təbii hadisələrdən biridir. Yağışla birləkdə əsən şiddetli küləklər tufan, quraq və yağışsız havada əsən küləklər isə tayfun adlanır.

İldirim – bulud topalarından elektrostatik yüklerinin boşalmasıdır, ani şimşek, qəfil və çox güclü səslə müşayiət olunur.

İldirim boşalması böyük gərginliyin yaranması ilə xarakterizə olunur. Onun temperaturu 300 000 dərəcəyə qədər yüksəlir. İldirim vurması zamanı ağac parçalana və hətta yana bilər. Ağacın parçalanmasına səbəb ağacın daxilindəki nəmişliyin ani olaraq, buxarlanması nəticəsində baş verir.

İldirimin birbaşa insanın üstünə düşməsi ölüm ilə nəticələnə bilər. Hər il dünyada ildirim vurmasından təxminən 3000 insan həlak olur.

İldirim zərbəsi adətən hara dəyir? Statik elektrik boşalması müşavimətin ən aşağı səviyyədə olması nəticəsində baş verir. Beləliklə, ən yuxarı yüksəklikdə olan obyekt ilə bulud topası arasında məsafə azdırsa, deməli elektrik müşaviməti də aşağıdır. Buna uyğun olaraq da, ildirim zərbəsi ilk növbədə ən hündürdə olan obyektdə (ağac, dirək və s.) dəyir.

Tufan və ildirim baş verdiyi zaman tədbirlər:

İldirim o zaman təhlükəlidir ki, qığılıcımdan sonra göy gurultusu müşahidə olunsun. Bu halda dərhal təhlükəsizlik tədbirləri görün. Əgər kənd yerindəsinzsə, pəncərə, qapı, baca, ventilyasiya dəliklərini bağlayın. Sobanı yandırmayın. Çünkü yüksək temperaturlu qazların müşavimət qüvvəsi aşağı olur. Telefon ilə danışmayın: ildirim bəzən simlərin üzərinə də düşür.

İldirim çaxan zaman elektrik daşıyıcılarına, ildirim keçiricilərə, damdakı novlara, antenaya yaxınlaşmayın, mümkün qədər televizor, radio və digər elektrik cihazlarını söndürün.

Əgər meşədəsinzsə, meşənin alçaq ağaçlıq yerinə sığının. Hündür ağacların, xüsusi şam, palid və qovaq ağacının yanında gizlənməyin.

Su hövzəsi, yaxud onun sahilində dayanmayıñ. Sahildən kənarlaşın, hündür yerdən aşağı düşün.

Düzənlilikdə və ya daldalanmağa yer olmayan bir ərazidəsinizsə, yerə uzanmayıñ. Bununla bütün bədəninizi elektrik cərəyanının təsiri altında qoyursunuz. Dayaz bir yerdə, yarganda və ya digər təbii bir dərinlikdə əyləşin, əlləriniz ilə ayaqlarınızdan tutun.

Qasırğa - isti iqlim qurşağında, ani təzyiq fərqlərindən qaynaqlanan və sürəti saatda 100-150 km-ə qədər çata bilən çox şiddətli küləklər.

Zəlzələdən sonra ikinci yerdədir.

Küləklər necə yaranır?

Külək fərqli temperatur mərkəzləri arasında əmələ gələn hava axınıdır. Atmosferdəki fərqli temperaturlar fərqli hava təzyiqləri əmələ gətirdiyinə görə, hava davamlı olaraq yüksək təzyiqdən alçaq təzyiqə doğru yer dəyişir. Təzyiq mərkəzləri, yəni atmosferdəki temperaturlar arasındaki fərq əgər çox olarsa, hava axını, yəni külək güclü olur, bu da böyük dağınıklara səbəb olan qasırğaları əmələ gətirir.

Qasırğalar Asiyanın cənub sahillərində və Avstraliyanın Sakit okean sahillərində Tayfun sayılır.

Tropik bir siklonun qasırğa olaraq adlanıla bilməsi üçün küləyin sürətinin heç olmasa 117 km/saat olması lazımdır. Ümumiyyətlə, qasırğalar saatda 240 km-dən sox surət malikdirlər. Qasırğalar həm də böyük dəniz dalğalarına və dənizin qabarmasına da gətirib çıxarır. Qasırğalarla birlikdə yağış da gəlir. Tropik bir külək qurşağının orta yağış miqdarı 75-150 mm-dir. Belə yağışlar ciddi sellərin meydana gəlməsinə də səbəb olur.

BMT-nın fəlakətlərin təhlükəsini azaltma üzrə beynəlxalq strategiya çərçivəsində hazırladığı hesabata görə, 2008-ci ildə daha çox Myanmada baş verən "Nərgiz" qasırğası can alıb. Nə az, nə çox, 138 min nəfər həyatdan məhrum olub, yüz minlərlə insan evsiz-eşiksiz qalıb. "Nərgiz" Myanmaya 4 milyard dollar ziyan vurub.

Leysan yağışlar

Leysan - qısamüddətli atmosfer yağıntısı. Adətən yağış halında qəflətən düşür. İntensivliyi adətən 1-3 mm/dəq və daha çox olması ilə fərqlənir. 1-2 saat müddətində olur. İldırımlarla və küləyin qısamüddətli güclənməsi ilə müşahidə olunur.

Yağışlar nəticəsində dağ çaylarında suyun səviyyəsi qalxır və əhali üçün ciddi problemlər yaradır, su kəmərlərini yararsız hala salır, yolları dağıdır və orada nəqliyyatın hərəkətini çətinləşdirir, körpülərə ciddi ziyan dəyir.

Dünyada ən güclü Leysan Havay adalarında (21 mm/dəq, 1913) olmuşdur.

Azərbaycanda isə Zaqatala rayonunda (10,7 mm/dəq, 1959) müşahidə edilmişdir.

İri dolu

Dolu dənələri 1 mm-dən az qalınlığa malik olmayan şəffaf buz qatlarından ibarətdir.

Dolu dənələri həddən artıq soyumuş buludda təsadüfi olaraq donan ayrı-ayrı damciların yaranması nəticəsində meydana gəlir. Sonradan bu damcilar onlarla toqquşan digər donmuş dənələr hesabına iri ölçülər almağa başlayır.

Dolu dairəvi və ya qeyri-düzgün formalı buz hissəciyi olub, diametri 5-50 mm, bəzən daha böyük ölçüdə ola bilir. Ölçüləri 130 mm-dək, çəkisi isə 1 kq-a qədər olan dolu dənələrinə də rast gəlmək mümkündür.

Dolu adətən ilin isti dövrlərində sıx toplanmış bulud topasından yağır. Düşən dolu qatı bəzən bir neçə santimetrə çatır. Dolunun yağma müddəti isə bir neçə dəqiqədən yarım saatə qədər çəkir. Əsasən yağma müddəti 5-10 dəqiqə, bəzi hallarda isə 1 saatə qədər çata bilər.

Dolunun vurduğu ziyan.

Dolu yağmuru geniş ölçüdə əkinçilik sahələrinə, binalara və nəqliyyat vasitələrinə zərər verir. Dolu xüsusən kənd təsərrüfatına ciddi ziyan vurur. İnkişaf etməkdə olan əkinçilik məhsulları üzərinə düşdüyü zaman dəyən ziyanın nəticələri böyük olur. Bu ziyanın miqyası dolu dənələrinin iriliyi, sıxlığı və yağma müddəti ilə bağlıdır.

Dolu hadisəsi hər yerdə və hər mövsümdə, xüsusilə yaz və yay mövsümlərində müşahidə olunur. Dolu yazda nə qədər gec yağısa, zərəri o qədər böyük olar. Dolu əkinlərin məhv olması, tərəvəz və meyvələrin yararsız vəziyyətə düşməsi ilə yanaşı - iri və xırda buynuzlu heyvanların ölümünə də səbəb ola bilir.

Dolunun meydana gətirdiyi zərərlər quraqlıq, sel kimi digər meteoroloji fəlakətlərdə olduğu kimi geniş miqyaslı olmasa da, yetərincədir. Dolu bitkilərin inkişaf və böyümə mərhələsində yağdığı zaman gənc çiçək, yarpaq və meyvələri qoparır və məhv edir, ağaclarla zərər vuraraq, onların gələcək illər üçün səmərəsini xeyli aşağı salır.

Quraqlıq

Quraqlıq - havanın yüksək hərarətinin və rütubətinin aşağı səviyyəsi zamanı uzun müddətli yağışın yağmaması nəticəsində torpaqda nəmişliyin ehtiyatının azalmasına səbəb olur ki, bu da məhsuldarlığın azalmasına və ya məhv olmasına gətirib çıxarır.

Havanın istiliyi, quruluğu buxarlanmanın səviyyəsini yüksəldir (atmosfer quraqlığı əmələ gəlir), torpaqda su ehtiyatı artmadığı şəraitdə su ehtiyatı azalır (torpaq quraqlığı əmələ gəlir.) Tədricən çaylar, göllər, bulaqlar, çeşmələr quruyur və hidroloji quraqlıq yaranır.

Güclü qar.

Qar — çox kiçik buz kristallarından ibarət atmosfer yağıntısı.

Elektron mikroskop alıtında böyüdülmüş qar dənəcikləri.

Qar, havanın soyuq olduğunu göstərir.

Güclü, küləklə yağınan qar nəticəsində yollar buz bağlayır, nəqliyyatın hərəkətini iflic edir. Yollarda tıxaclar yaranır. Komunal, rabitə xidmətlərin işi pozulur, kənd təsərufatının işində çətinliklər əmələ gəlir.

Elektrik naqillərinin qırılmasına gətirib çıxarır.

Çoxlu sayda təyyarə reysləri təxirə salınır.

Çox güclü qar görüntünü məhdudlaşdırır. Ağaclar zədələnir.

Güclü qar şovğunu

Qar şovğunu - güclü külək zamanı çoxlu qarın yağması, qarın yer üzərində külək vasitəsi ilə aparılıraq, yer səthinə çatıb hərəkətsiz qalmasıdır.

24 m/san-dən çox sürətlə hərəkət edir. Şovğun yerüstü, aşağı və ümumi növlərə ayrıılır. Yerüstü və aşağı şovğunlar zamanı yeni yağışmış qar sovrulur. Ümumi şovğun zamanı isə yerdə olan qar sovrulmaqla eyni zamanda qar yağır.

Ağacların kökündən çıxaraq insanların üzərinə aşma təhlükəsi yarandığından, parklar bağlanır, təmir-tikinti işləri dayandırılır.

Güclü külək elektrik dirəklərini aşırır, naqilləri sıradan çıxarır, ağacları aşırır. Kəndlərin bəzilərində evlərin dam örtüyünü atrır. Dağlıq ərazilərində yerləşən yaşayış məntəqələri isə 10 -25 sm qar yağır.

Azərbaycanın şimal bölgəsinə ən çox qar Qurbanın Xinalıq kəndi ərazisində yağır. Qarın qalınlığının 22 santimetr olduğu bildirilir. Qusarin Dağlıqləzə kəndinin ərazisində isə 15 santimetr qalınlığında qar yağır. Şimal bölgəsində havanın temperaturu 10 dərəcəyə qədər aşağı düşür.

Şəki ərazisi də güclü qar yağınan ərazi hesab edilir. Bəzi dağlıq hissələrdə qarın hündürlüyü 20 sm-ə çatır. Güclü küləklə müşayiət olunan qar bölgədə bəzi fəsadlara da səbəb olur. Regional elektrik şəbəkəsinin məlumatına görə, güclü külək və əraziyə düşən yağıntı bölgənin bəzi rayonlarında elektrik xəttlərinin qırılmasına səbəb olur.

Güclü buzlaşma, donurma.

Şaxtalı hava - havanın və torpağın temperaturu 0°S -dən aşağı düşən haldır.

Buzlaşma - donmuş su. Qışda sular donub buz olur. Buz bağlamaq (tutmaq) - buzla örtülmək, donmaq. Suyun üzü buz bağlayır. Axar çayları buz tutur. Ətrafda nə varsa, donub buz bağlayır.

Buza dönəmək:

- 1) bərk üşümək, soyuqdan donmaq dərəcəsinə gəlmək;
- 2) tamamilə soyumaq.

İnsanlar düşünür ki, qış fəslində əsasən texnogen xarakterli baş verə biləcək fövqəladə hallardan qorunmaq lazımdır. Onlar əsasən qaz sobaları və elektrikdən istifadədə təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməklə öz işlərini bitmiş hesab edirlər. Lakin unutmaq olmaz ki, texnogen proseslərlə yanaşı təbiətdə baş verə biləcək hər hansı bir fəlakət onların sağlamlığına, həyat və təsərrüfat fəaliyyətlrinə mənfi təsir edə bilər.

Qış fəsli olduğundan insanlar soyuq hava şəraitində sırsıra, sallaq buzlar, donma, nəqliyyatda hərəkət və digər təhlükəli vəziyyətlərlə rastlaşırlar. Havanın kəskin soyuması, şaxtanın düşməsi və qar örtüyünün əmələ gəlməsi insanların sağlamlığına mənfi təsir edir, onların sıkəst olmasına və hətta ölümünə də səbəb ola bilir.

Qış fəslində ənənəvi xəstəliklərdən (soyuqdəymə, qrip) əlavə müxtəlif qış zədələri də geniş yayılır. Onların əksəriyyəti bilavasitə sərt şaxtalarla əlaqədardır. Bu da sırsıra və sallaq buzlar kimi zədə təhlükəsi yaranan faktorların əmələ gəlməsi ilə müşayiət olunur.

Bina və evlərin üzərində sallanan buz kütlələri insanlara çox ciddi zərər yetirə bilər, hətta onların ölümünə də səbəb ola bilər. Bunun qarşısını almaq üçün qış və yaz aylarında müntəzəm olaraq binaların damları vaxtı-vaxtında təmizlənməlidir. Əhali isə evlərin yaxınlığından keçidikdə xüsusən ehtiyatlı olmalı və təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməlidirlər.

Sallaq buzlar qədər sırsıralar da insanların həyatı üçün çox təhlükəli hesab olunur.

Belə ki, sırsıra döyəclənərək bərkimis və sürüşkən səth və ya buz qatı əmələ gətirməklə qış fəslində baş verən yol-nəqliyyat qəzalarının yaranmasına səbəb olur.

Nəzərə alsaq ki, soyuq və şaxtalı havalarda insanların tələsməsi və sürüşkən yerlərdə hərəkət edərkən yararlı olmayan ayaqqabılı geymələri müxtəlif sırıqların, əzələ dartinmalarının və kəllə-beyin travmalarının almaları ehtimalını daha da artırır.

Qarın yağması, külək, temperaturun tez-tez dəyişməsi və yolların buz bağlaması qış zədələnmələrinin artması üçün münbit şərait yaradır.

Sallaq buzun başınızın üzərinə düşməsi və ya sırsıra yıxlaraq basın zədələnməsi beyin silkələnməsinə gətirə bilər.

Müxtəlif mexaniki zədələrlə yanaşı qış sizə həm də aşağı temperaturun təsirindən termik zədəni yetirə bilər. Söhbət donmadan gedir. Donma sizə yalnız şaxtalı hava zamanı deyil, həm də temperaturun sıfır dərəcəyə yaxın olduğu halda belə zərər yetirə bilər. Bunun üçün bir neçə amilin olması kifayətdir: rütubətli hava, aşağı temperatur və soyuq külək.

Donmaya əsasən ayaq və əl barmaqları, burun, qulaqlar və yanaqlar məruz qalır.

Hidroloji fövqəladə hadisələr:

Suyun səviyyəsinin qalxması (daşqınlar) və düşməsi.

Daşqın- ərazinin surətlə su qatı ilə örtülməsidir və bu zaman ərazinin xeyli hissəsini müəyyən müddətə su basır. Səbəbi adətən, leysan yağışları və qarın surətlə əriməsidir.

Bələ hal su qovşaqları, su-elektrik bəndlərinin zəlzələ, müharibə, terror və digər səbəblərdən yarılması nəticəsində də baş verə bilər ki, bu zaman xeyli ərazi, yaşayış məntəqələri su altında qalır.

Daşqın çayların su rejimində hər il təkrar olunan dövr. Qarın və buzların əridiyi, yağışın ən çox yağdığını vaxtda olur. Daşqınlar çay hövzəsinin yerləşdiyi ərazinin fiziki-coğrafi, iqlim şəraitindən asılı olaraq çaylarda rejim fazasıdır və bu il ərzində əsasən yaz və payız fəsillərində baş verir. Müstəsna hallarda ayrı-ayrı dövrlərdə də ola bilər.

Çayların suyunun artması, səviyyəsinin qalxması, yatağın tamamilə su altında qalması, bəzən də sahilləri basması ilə səciyyələnir. Çayların illik axımının 60-80%-ə qədəri daşqın dövrünə düşür.

Sahildən çıxan çay və ya dəniz suyu qurunu, ətrafi basır. Güclü yağışlardan sonra çayda daşqın əmələ gəlir.

Daşqın zonası - çaykənarı və ona bitişik ərazidə yerləşən və daşqın nəticəsində su basmasına məruz qalan torpaq sahəsidir. Daşqın zonasını müəyyən etmək üçün əlli ildən bir təkrarlanmaq ehtimalı olan daşqın əsas götürülür.

Daşqın zonalarının hüdudları, sahil mühafizə zolaqları çayın daşqının gücünə uyğun təyin edilir. Bu ərazilərdə təbiətdən istifadəyə və təsərrüfat fəaliyyətinə məhdudiyyətlər və qadağalar müəyyən edilərək, onların tətbiq edilməsi xüsusi rejimə uyğun həyata keçirilir.

Daşqın zonaları və onların mühafizə zolaqlarının hüdudlarında daşqın zonası rejimi barədə əhali məlumatlandırılır və ona müvafiq olaraq hər bir zolaqda torpaqdan istifadə üzrə tövsiyələr verilir.

Su hövzələrinin daşması.

Iqlim dəyişiklikləri şəraitində Kür və Araz çaylarının Azərbaycandan keçən hissəsində suyun səviyyəsinin yüksəlməsi və daşqınlar nəticəsində su hövzələrinin mühafizə bəndlərinin dağılması ilə əlaqədar yaranmış vəziyyətdir.

Fəlakət zonasında yaranmış vəziyyət əhaliyə ziyan vuru, mümkün ekoloji qəzalara səbəb olur.

Respublikamızda aprel-may aylarında çayların daşması və mənsəbinin dəyişməsi, böyük ərazilərin su altında qalması nəticəsində münbüt torpaqlara, eləcə də həmin ərazilərin flora və faunasına ziyan dəyir.

Su hövzələrindəki suyun böyük miqdarda, həcmində olması mühafizə bəndlərinin dağılması zamanı ətraf əraziləri su qatı ilə örtür, çoxlu insan və digər canlıların həyatına, təbiətə böyük təhlükə yaradır. Yollar dağılır, nəqliyyat tunelləri su ilə dolaraq, keçilməz olurlar.

Yeraltı suların səviyyəsinin qalxması (subasma).

Yer səthindən dərində, süxurların məsamələrində, laylar arasında və başqa boşluqlarda yerləşən suya yeraltı su deyili.

Yeraltı suların müxtəlif növləri var. Bunlardan məsamə suyu, məsamə-lay suyu, məsamə-çat-lay suyu, lil suyu, torpaq suyu, arteziyan suyu, vulkanik su, geyzer suyunu göstərmək olar.

Yeraltı suların təsnifatı: Yeraltı sular mənşəyinə, yaşına, yatım şəraitinə, kimyəvi tərkibinə və digər xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif siniflərə bölünür.

Atmosfer çöküntülərinin süxurların məsamələri və çatlarından süzülüb, başqa bir layda toplanması nəticəsində infiltrasiya sularının yiğimi əmələ gəlir.

Yeraltı suların qalxması nəticəsində subasma əmələ gəlir və həmin fəsadlar daşqınlara gətirib çıxarırlar.

Geoloji fövqəladə hadisələr:

Sel - sel adətən qəflətən başlayır. Güclü leysan yağışları, bəzən də qarın sürətlə erinməsi nəticəsində dağ yamaclarından axıb tökülen su özü ilə gil, qum, çinqıl, daş və hətta qaya parçaları gətirir, qarşısına çıxan hər şeyi- ağacları, binaları, qurğuları dağıdır, əkin sahələrini, körpüləri, bir sıra hallarda sənaye və kənd təsərrufatı tikililərini məhv edir. Selin başlanmasını gördükdə, ərazinin hündürlüklərinə qalxmağa çalışın. Binada olduqda - yuxarı mərtəbələrə, evin damına qalxın.

Sel hadisələrinin yaranmasına əsas səbəb ərazinin fiziki-coğrafi şəraiti, o cümlədən, oroqrafik-geomorfoloji quruluşu - iqlim, torpaq, bitki örtüyü və hidrometeoroloji proseslər təşkil edir. Sellər çay suları olan və olmayan dərələrdə qəflətən yağan şiddətli yağışlar və ya temperaturun artması ilə qısa müddətdə sürətlə əriyən qar suları hesabına yaranır. Bəzən faza rejimi kimi baş verən daşqınlara sel hadisəsi kimi baxırlar. Bu düzgün deyil.

Sel və daşqın hadisələrini fərqləndirmək lazımdır. Daşqınlar çay hövzəsinin yerləşdiyi ərazinin fiziki-coğrafi, iqlim şəraitində asılı olaraq çaylarda rejim fazasıdır və bu il ərzində əsasən yaz və payız fəsillərində baş verir. Müstəsna hallarda ayrı-ayrı dövrlərdə də ola bilər. Sel və daşqın axımlarını fərqləndirən əsas cəhətlərindən biri də odur ki, sel axımlarında gətirmə-aşınma materialları daha çox üstünlük təşkil edir və sellərin 1m^3 su kütləsinin təxminən 65-70%-i gətirmə materialları, qalanını su kütləsi təşkil edir. Daşqınlarda isə bu əksinədir.

Sel axımları tərkibindəki maddələrinin həcmində görə 3 yerə bölünür:

Sulu-daşlı sellər;

Sulu-palçıqlı sellər;

Daşlı-palçıqlı sellər.

Sellər növlərinə görə 2 yerə ayılır:

- Turbulentli sellər;

- Strukturlu sellər.

Turbulentli sellərdə gətirmə materialları daha az olur (30-40%) və sel axımının dağıdıcı təsirinə görə strukturlu sellərə nisbətən zəif olur.

Strukturlu sellər daşlı-palçıqlı və ya sulu-palçıqlı olmaqla onların 1m³ kütləsində gətirmə materialları daha çox üstünlük təşkil edir.

Torpaq sürüşməsi - torpağın alt və ya üst qatının müəyyən qədər kəskin yer dəyişməsidir.

Torpaq sürüşmələri dağ sűxurları, torpaq kütlələrinin dağ yamacları, yarğanlar, çay, göl, dənizlərin sıldırımlı sahiləri boyu öz ağırlığının təsiri altında sürüşərək yerini aşağıya doğru dəyişməsidir.

Sürüşmənin xarakteri və onun təhlükəlik dərəcəsi yerin geoloji qatlarının xüsusiyyətlərindən və necə yerləşdiyindən asılı olur. Sürüşmələr təbii hadisələrin və ya insan fəaliyyətinin nəticəsində torpağın yuyulması, yaxud aşınması prosesləri sayəsində baş verir və daha çox zəlzələ və firtına zamanı müşahidə edilir.

Sürüşmə kütlələri müxtəlif sűxurlardan təşkil olunur ki, onlar arasında tarazlığın pozulması davamlığın zəifləməsinə səbəb olur. Sürüşmələrin yaranmasına təbii və süni (antropogen) faktorlar səbəb ola bilər. Təbii faktorlara yamaclarda sıldırımların böyüməsini, onların torpaqda olan əsasının su kütlələri ilə yuyulmasını, seysmik təkanları, süni və ya antropogen faktorlara isə yol çəkilməsi zamanı yamacların dağıdırılması, meşələrin qırılmasını aid etmək olar.

Beynəlxalq statistik məlumatlara görə, sürüşmələrə 80% antropogen faktorlar səbəb olur. Sürüşmələr 10° və daha çox bucaq altında olan yamaclarda baş verir. Gilli sűxurlara malik zonalarda isə həddindən çox nəmişlik hətta 5-7° bucaq altında sıldırımlı olduqda belə sürüşmələrə gətirib çıxara bilər.

Sürüşmələr hadisənin miqyasına, baş vermə yerinə, sürüşmə prosesinin gücünə, mexanizminə və aktivliyinə görə təsnif edilir.

Miqyasına görə sürüşmələr iri, orta və kiçik həcmli olur.

Iri sürüşmələr adətən təbii faktorların təsirindən baş verir və yamac boyunca yüz metrlərlə sahəni əhatə edir. Sürüşmənin cismi çox zaman öz monolitliyini qoruyub saxlayır.

Orta və kiçik həcmli sürüşmələr isə daha kiçik ölçülərdə olur və çox zaman antropogen faktorların təsirindən yaranır.

Sürüşmənin miqyası prosesə cəlb olunan sahə ilə xarakterizə olunur.

Miqyasına görə sürüşmələr bu cür təsnif edilir:

- Nəhəng - 400 ha və daha çox,
- Çox böyük - 200- 400 ha,
- Böyük - 100-200 ha,
- Orta - 50-100 ha,
- Kiçik - 5-50 ha,
- Çox kiçik - 5 ha **sahəni əhatə edir.**

Güçünə görə torpaq sürüşmələri kiçik, orta, böyük və çox böyük ola bilir və yerini dəyişən sűxur **kütlələlərin həcmi ilə** xarakterizə olunur. Bu kütlələrin həcmi 100 kubmetrdən bir milyon kubmetrədək dəyişə bilər.

Torpaq sürüşmələri, sellər və uçqunlar təsərrüfatlara, tikililərə, təbii mühitə böyük ölçüdə zərər verməklə itkilərə səbəb olur və insan həyatı üçün təhlükə törədir. Onların əsas zədələyici faktorları hərəkət edən və yerini dəyişən dağ sűxurlarıdır.

Onların təsiri nəticəsində binalar, tikililər dağılır, kənd təsərrüfatı obyektləri, meşə massivləri sűxur layları ilə örtülür, çayların yataqlarının və təbii landşaftın dəyişməsinə, insanların həlak olmasına səbəb olur. Bir çox hallarda bu təhlükəli geoloji hadisələr

dağılıq yerlərində yerüstü nəqliyyat üçün təhlükə yaradır, körpülərin dayaqlarını, relsləri, avtomobil yollarını zədələyib dağdır, elektrik və rabitə xətlərini, neft kəmərlərini, hidroelektrik stansiyalarını, yaşayış məntəqələrini sıradan çıxarıır.

Sellər, torpaq sürüşmələri və uçqunların törətdiyi nəticələrin həcmi aşağıda göstərilən göstəricilərlə müəyyən edilir:

- sürüşmə zonasında olan əhalinin sayı;
- həlak olan, yaralanan və evsiz qalan insanların sayı;
- təbii fəlakət zonasında olan yaşayış məntəqələrinin miqdarı;
- dağılmış və zədələnmiş xalq təsərrüfatı obyektlərinin, sosial- mədəniyyət və səhiyyə obyektlərinin miqdarı;
- su və səxur kütlələri altında qalmış kənd təsərrüfatı sahələrinin ölçüsü;
- ölmüş kənd təsərrüfatı heyvanlarının sayı.

Sürüşmə və sel təhlükəli zonalarda yaşayan əhali bu təbii hadisələr, onların xarakteristikası, istiqamətləri haqqında məlumatlı olmalıdır. İnsanların öncədən məlumatlandırılması hadisə baş verdikdə yarana biləcək stress hallarının və panikanın qarşısını alır.

Yaranan təhlükə haqqında məlumat hidrometeoroloji xidmətlər və digər müvafiq qurumlar tərəfindən daxil olur. Burada ötürünlən məlumatın vaxtında təyinat yerinə çatması çox vacibdir. Əhalinin xəbərdar edilməsi müəyyən edilmiş qaydada sirenlərin, radio, televiziyanın köməyi ilə, eyni zamanda regional xəbərdaretmə sistemləri tərəfindən həyata keçirilir.

Sel, torpaq sürüşməsi və uçqun təhlükəsi olduqda müəyyən zaman çərçivəsində əhalinin, kənd təsərrüfatı heyvanlarının və avadanlıqların təhlükəsiz yerə təxliyəsi həyata keçirilir. Öncədən təxliyə həyata keçirilərkən, tərk edilən mənzillərdə qalan, özünüzlə apara bilmədiyiniz qiymətli əşyaları nəmişliyin təsirindən qorunan bir yerdə qoymanız, qapı - pəncərələri kip bağlamanız lazımdır. Elektrik xətlərini ayırin, qaz və suyu bağlayın, tezalişan və zəhərli maddələri evdən çıxarıb ilk düşən imkanda zirzəmilərdə və ayrıca çalalarda basdırın.

Əgər öncədən xəbərdarlıq olmayıbsa, əhali baş verən təhlükənin yaxınlaşdığını gördükdə evdəki qiymətli əşyalar haqqında düşünməyərək sərbəst surətdə təhlükəsiz yerə doğru hərəkət etməlidir. Bu zaman yaxınlaşan təhlükə haqqında qonşularınızı xəbərdar etməlisiniz.

Təhlükədən tez uzaqlaşmaq üçün yaxınlıqda olan təhlükəsiz yerə doğru hərəkət yoluunu bilmək lazımdır. Bu yollar təhlükənin hərəkət istiqamətini bildirən proqnozlar əsasında müəyyən edilir. Yolda hərəkət edərkən xəstə insanlara, yaşlılara, uşaqlara kömək etmək lazımdır.

Torpaq sürüşmələri geoloji fəlakətlərin ən təhlükəli növlərindən biridir.

1911 - ci ildə Pamir dağlarında baş verən zəlzələ böyük bir sürüşməyə səbəb oldu. Nəticədə 2.5 milyard kubmetr torpaq sahəsi sürüşdü. Usoy qışlağı əhalisi ilə birlikdə torpaq kütləsinin altında qaldı. Sürüşmə kütlələrinin Murqab çayının qarşısını kəsməsi nəticəsində yaxınlıqda olan Saraz qışlağı yeni yaranmış gölün dərinliyində qaldı. Bu cür böyük təbii fəlakətlər tez-tez baş verməsə də çox ağır nəticələrə səbəb olur.

3 aprel 2010-cu il. Peruda 400 nəfərlik kəndin əhalisi torpaq sürüşməsi nəticəsində torpağın altında qaldılar. Kimsə xilas oluna bilib, ancaq əsas əhali uçqunun altında qaldı.

Torpaq uçqunu- dağ, torpaq uçqunlarının baş verməsinə intensiv yağışlar, yeraltı təkanlar adətən səbəb olur. Dağ uçqunlarının baş verməzdən bir neçə saat əvvəl ərazidə yer altı təkanlar hiss edilə bilər. Zəlzələ yerin alt qatının aktifləşməsinə, dağların müəyyən hissəsinin uçmasına səbəb olur.

Yağışlar iri qayaların alt hissəsini yuyaraq, torpaqla onların arasındaki qatı yumşaldır, qayanın ağırlığı, kütləsi onu saxlayan qüvvəyə üstün gələrək, yerindən tərpədir və aşağı düşür.

Dağ uçqunu nəticəsində dağ çaylarının qarşısı kəsilir, yeni su yataqları yaranır. Həmin su yataqlarının həcmi artdıqca ətrafda yaçayan əhaliyə təhlükə artır. Ərazidən keçən nəft-qaz kəmərləri və digər kommunikasiya xətləri dağılır, ətraf mühit çirkənir.

Uçmuş qaya parçaları və torpaq şose yollarını bağlayır, bu da nəqliyatın hərəkətinin məhdudlaşdırmasına səbəb olub.

Qar uçqunu (marxallar)- bütün yüksək dağlıq sahələrdə müşahidə edilir. Bəzən güclü marxallar həcmi milyon kubometrə çatan qar uçqunu şəklində geniş ərazini əhatə edib çoxlu maddi zərərə, tələfatlara səbəb olur.

Qar uçqunu- 20-30 m/s sürəti ilə hərəkət edən qar kütləsidir. Qar uçqunu böyük dağıntıllara səbəb olan uçqun öncəsi hava dalğasının yaranması ilə müşayiət olunur.

Qar uçqununun yaranmasının səbəbi uzun müddət yağan qar, intensiv qar əriməsi, dağ və hava titrəmələri ilə nəticələnən zəlzələ, partlayışlar və digər insan fəaliyyətidir.

Qar uçqunu binaların, mühəndis qurğularının dağılmamasına səbəb ola, qarın altında qalmış yollar və qar cığırları örtülə bilər. Qar uçqununa məruz qalmış dağ kəndlərinin əhalisi, turistlər, alpinistlər, geoloqlar və digər kateqoriyadan olan insanlar zədələr ala, qalın qar altında qala bilərlər.

Mümkün qar uçqunu ərazilərindən uzaq olmaq məsləhətdir Onlara əsasən meylliliyi 30° və daha çox olan ərazilərdə rast gəlinir. Əgər yamacda ağaç və kol yoxdursa bu hal meyllilik 20° - dən çox olduqda da baş verə bilər. Meyllilik 45° - dən çox olan yerlərdə isə qar uçqunu demək olar ki, hər dəfə qar yağandan sonra baş verir.

Qar uçqunun təhlükəsi varsa, qar uçqununun mümkün istiqamətlərində nəzarət təşkil edilir. Yaranmış qar yığınlarının düşməsi üçün süni şərait yaradılır, müdafiə qurğuları qurulur, xilasedici vasitələr hazırlanır və xilasetmə işi planlaşdırılır.

İstənilən havada meylliliyi 30° - dən çox olan dərələrdən keçmək məsləhət deyil. Meylliliyi 20° - dən çox olan dərələrdən isə qar yağandan yalnız 2-3 gün sonra keçmək olar. Qar uçqunun ən təhlükəli vaxtları yaz və yay mövsümləri, səhər saat 10-dan günəş batanadəkdir.

Yenicə yağışmış qar bizə çox yüngül görünür, amma onun bir kubmetri 50- 60 kq çəkiyə malikdir. Çoxdan yağışmış qarın bir kubmetrinin çəkisi 300-400 kq-dır. Yazda qar örtüyünə su hopur, bu da çəkinin iki dəfə artmasına səbəb olur.

İri ölçüdə qar uçqunu düşdükdə, məsələn, həcmi 100 min m^3 olduqda, onun çəkisi 70 min ton ola bilər. Uçqun dayandıqda, qar o qədər sıxlışır ki, hətta onu güclü buldozerlə təmizləmək mümkün olmur.

Qar uçqununun 3 növü müəyyən edilir:

- **Qarlı uçqunları** - onun müəyyən düşmə kanalı olmur. Çox zaman bir neçə yüz metr ölçüsü olan qarlı yamac qopub, aşağıya sürüşür.

- **Novlu qar uçqunları** - meşəsiz oyuqlar, çökəkliklərlə mütləq bir məcra ilə hərəkət edir.

- **Atlanan qar uçqunları** - qayaların, buzluqların çıxıntılarından sərbəst sürətdə dərənin dibinə düşür.

Qar uçqunu təhlükəsinin əlamətləri.

Dağlara gedən istənilən insan qar uçqunu təhlükəsinin əsas əlamətlərini bilməlidir:

- köhnə qarın hündürlüyü, köhnə qar sükurlardakı əyrilikləri doldurur, kolluqları yerə yatırıdıb hamar, sürüşkən səth əmələ gətirir.

Köhnə qarın hündürlüyü nə qədər çoxdursa, qar uçqunu ehtimalı da bir o qədər çoxdur.

- dağın üst örtük səthinin vəziyyəti: dağ meşələri, sıx kolluqlar, iri qayaların saxlayıcı təsiri hamıya məlumdur, kiçik qayalar qarın aşağı qatlarının yumşalmasına və onun sükurlara yapışmasına səbəb olur;
- yeni yağan qarın hündürlüyü, yəni bərk qar yağan zaman onun sorulmaz %;
- yeni yağan qarın görünüşü;
- qar yağmanın intensivliyi, müəyyən bir vaxt ərzində yağan qarın miqdarı ilə müəyyən edilir, qarın 10-12 saat müddətdə 50 sm artması qar uçqununa səbəb olur;
- qarın çökməsi qar örtüyünün stabilizasiyasına səbəb olur. Bu prosesin sürəti 0°C selsidə daha çox olur;
- sürəti saniyədə 7-8 metrə çatan külək qar "lövhələrindən" uçqunlara səbəb olur;
- havanın temperature - qışın soyuq dövründə qar örtüyünün temperaturu mənfi qalır, havalar isindikdə günəş radasiyası qarın üst qatını əridir, qar suyu qar qatının daxilinə nüfuz edir və onu ərimə nöqtəsinə qədər qızdırır, belə olduqda sərbəst su qar örtüyündə "sürtgü yağı" rolunu oynayır, islanmış qardan qar uçqununun yaranmasını asanlaşdırır.

Bundan başqa qar uçqununa heyvanlar, yüksək səs, silah səsi və insan da səbəb ola bilər.

Qar uçqunu baş verdiyi zaman tədbirlər:

Əgər uçqun çox hündürdən gəlirsə, cəld qaçaraq uçqunun yolundan çəkilin və təhlükəsiz bir yerə, qayaların altında gizlənin.

Əgər uçqundan qaçmaq mümkün deyilsə, üstünüzdə olan əşyaları atın və üfqini vəziyyət alın, dizlərinizi qarnıza sıxın və gövdənizi uçqunun hərəkəti istiqamətində əyin. Burunuzu və ağızınızı əlcək, şərf, yaxalığınız ilə bağlayın. Uçqunun sürətinin az olduğu tərəfə çəkilib, uçqunun mümkün qədər üst hissəsinə çıxmaga çalışın. Uçqun dayanan kimi üz və sinənizin ətrafında əliniz ilə boş zona yaratmağa çalışın; bu nəfəs almağa kömək edə bilər. İmkan olarsa, yuxarı tərəf hərəkət etməyə çalışın (yuxarı istiqaməti ağızınızdan tökülen tüpürçək vasitəsi ilə təyin edə bilərsiniz). Qar uçqununa düşdükdə əlləriniz, ayaqlarınızla üzmə hərəkətləri edin. Bu sizə qarın səthində qalmağa kömək edər. Uçqunun altında qalandıqsa qışqırmayıñ. Çünkü qar səsi keçirmir və bu kimi digər hərəkətlər yalnız sizin gücünüzü, oksigeni və istiliyinizi əlinizdən alacaq. Özünüz üzərində nəzarəti itirməyin. Unutmayın ki, sizi axtarırlar (uçqun altından 3 və hətta 5 gündən sonra xilas olunmuş insanlar var).

Uçquna düşəndə yatmamağa çalışın.

Yerin yuxarı qatının çökməsi- yer qatının yuxarı hissəsinin çökməsinə səbəblər müxtəlifdir. Yerin yuxarı hissəsinin hərəkəti təbiətdə gedən proseslər və insan tərəfindən keçirilən texniki amillərdir. Yerin altından çıxarılan su, neft, qaz boşluqların əmələ gəlməsinə və yerin yuxarı hissəsinin həmin boşluqlara çökməsi ilə nəticələnir. Yer üzərində təhlükəli dərinliklər əmələ gəlir ki, bu da insanların normal yaşayışına maneçilik törədir, bədbəxt hadisələrə səbəb olur.

Geniş miqyaslı kortəbii yanğınlar - meşə yanğınları, yeraltı yanğınlar, zəmi və çöl yanğınları da təbii fəlakət sayılı bilər.

Yanğıñ- od insanların nəzarətindən çıxdıqda səhlənkarlıq üzündən, bəzən də istehsalat qəzası və təbii fəlakət üzündən baş verir.

Məşət yanğınları - bu zaman alov yanmış materialların növündən asılı olaraq sürətlə yayılıb müxtəlif dərəcədə ziyan törədir.

Meşə yanğınları - əsasən kortəbii hadisələrlə yayılan yanğına deyilir. Meşə yanğınları ən çox əhalinin təqsiri üzündən baş verir (meşədə tonqal qalamaq, ov etmək, ot calmaq). Meşə yanğını zamanı canlı və ölü örtük, töküntü, yarpaq, budaqlar, meşə döşənəyi yanır.

Meşə yanğınları meşə təsərrüfatına böyük ziyan vurur: çoxlu oduncaq məhv olur, meşənin tərkibi pisləşir, ağacların boy artımı zəifləyir, heyvanat aləmi məhv olur. Meşə yanğınlarına qarşı mübarizə meşə təsərrüfatları tərəfindən yerinə yetirilir.

Meşə yanğınlarının əsas baş vermə səbəbləri:

- meşədə təhlükəsizlik tədbirləri görülmədən oçaq qalanması;
- qalanan oçağın söndürülmədən tərk edilməsi;
- söndürülməmiş siqaret və ya kibriti meşəyə atılması;
- meşədə gecə gəzintisi zamanı, fakeldən istifadə edilməsi;
- şüşə qırıqlarını meşəyə tullaması- şüşə qırıntılarından çıxan şüaların meşədə əks olunması ilə yanım baş veir;
- uşaqların meşədə odla oynaması, əyləncə məqsədi ilə təhlükəsiz şəraitdə oçaq qalaması.

Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələr.

Texnogen fəlakət - insan tələfatı, insanların sağlamlığının pozulması, obyektlərin dağıılması, yaxud məhv edilməsi, həmçinin ətraf mühitin çirkəndirilməsi ilə nəticələnən nəhəng qəzaya deyilir.

Texnogen qəza dedikdə isə nəqliyyat, tikinti, sənaye obyektlərində və texniki sistemlərdə baş verən, insan həyatı və sağlamlığına təhlükə yaranan və texnoloji proseslərin pozulmasına, dağııntılarə səbəb olan, həmçinin ətraf mühitə ziyan vuran təhlükəli hadisələr başa düşülür.

Texnogen qəzalar texnogen obyektdə böyük həcmli qəzalardır ki, nəticədə ekoloji dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Bu hadisələr təsərrüfata böyük ziyan vurmaqla yanaşı insan həyatına təhlükə yaradır.

Qəza dedikdə müəyyən şərtlər daxilində insanın həyat fəaliyyətinə zərər vura bilən hadisə və proseslər nəzərdə tutulur.

Yayılmış miqyasına nəinki fövqəladə hal yaranan ərazinin ölçüsü, ejni zamanda dolayışı ilə onun əmələ gətirə biləcəyi bütün sosial-ekoloji nəticələr - rabitə, su təchizatı və sistemlərinin pozulması, təmir işlərinin aparılması, yaxud zədələnmiş bina və tikintilərin sökülməsi də daxildir.

Antropogen (texnogen) xarakterli qəzalar - buraya sənaje, nəqliyyat və digər kommunikasiya sistemlərində baş verən qəzalar, partlayışlar, bina, tikintilərin uçması, antropogen xarakterli uçqunlar daxildir.

Təhlükə "insan - ətraf mühit" sisteminin yetkin olmaması ilə şərtlənir və onların xarakteristikası üst-üstə düşmənidikdə yaranır. Təhlükə ilə insan daima üzləşib. Əvvəllər bu təbii xarakterli təhlükələr - təbii fəlakətlər, insanların vəhşi heyvanlarla, zəhərli həşəratlarla qarşılışması kimi hallar idisə, zaman keçdikcə, texnikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq bura texnogen mənşəli təhlükələr də daxil oldu. Texnogen təhlükələr texniki sistemlərdə qəza, yanım, partlayış və bu kimi formalarda təzahür edir. Bu hadisələrin baş verdiyi ərazidə olan insanlar isə xəstəliklər və müxtəlif ağırlıq dərəcəsi olan travmalar ala bilər.

Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələrə iri istehsalat qəzaları, sənaye müəssisələrində partlayışları, enerji sistemlərində, mühəndis şəbəkələrindəki qəzaları, hidrotekniki qurğularda, kommunal təsərrüfat obyektlərində qəzaları misal göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikasında yüksək dərəcədə texnogen təhlükələr mövcuddur ki, bunlar da müxtəlif növ fövqəladə hadisələrin başlıca mənbələri hesab edilir.

Texnogen qəzalar formaca bir-birindən fərqlənsələr də mahiyyətcə hamısı insan tələfati, ətraf mühitin çirkənməsi, müəyyən iqtisadi itkilərə səbəb olan gərgin sosial-ekoloji şəraitlə nəticələnir. Texnogen qəza və ekoloji fəlakətlərin miqyasının qiymətləndirilməsi zamanı ölənlərin və zərər çəkənlərin ümumi sayı, ətraf mühitə dəyən ziyanın xarakteri, iqtisadiyyata vurulan zərər və maliyyə itkiləri hesablanaraq dəyərləndirilir.

Ətraf mühit və insan həyatı üçün ən çox təhlükə törədən nəqliyyatda baş verən texnogen qəzalardır ki, bunlar da ətraf mühitə zərərli kimyəvi və radioaktiv maddələrin atılması ilə müşahidə olunur. Ətraf mühit və insan sağlamlığı üçün ən çox ekoloji problem yaranan təhlükəli maddələrin daşınması ilə əlaqədar baş verən bəzi texnogen qəzaları buna misal göstərə bilərik.

Nəqliyyatda baş verən fövqəladə halların əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də onların formalaşma tempidir. Təcrübəyə əsasən, davam etmə müddətinə görə (əmələgəlmə səbəbindən tutmuş kuliminasiya nöqtəsinə qədər) bütün fövqəladə halları iki qrupa - «partlayışlı» və “rəvan” fövqəladə hallara bölmək olar. Birinci tip fövqəladə hadisələrin davam etmə müddəti bir neçə saniyədən bir neçə saatə qədər ola bilər. Belə ekstremal hallara neft və qaz kəmərlərində baş verən qəzaları misal götirmək olar.

Nəqliyyatda baş verən texnogen qəzalardan biri də 1989-cu il iyulun 3-dən 4-nə keçən gecə Başqırdıstan Respublikasında baş vermişdir. Bu texnogen qəzanın əmələ gəlmə mərhələlərinə nəzər salaq. Həmin gecə neft daşıyan Qərbi Sibir - Ural Povoljye boru-kəməri xəttində çat əmələ gəlmış və təzyiq altında axan yüngül karbohidrogen məhsulları ətrafa dağılmışdır. Kəmərdə baş verən texniki qəza nəticəsində ətrafa, təxminən 11.000 tona yaxın neft məhsulu axmışdır. Çat əmələ gələn yerdən dəmir yolu xəttinə qədər olan məsafə 300-500 metr təşkil etməsinə baxmayaraq, qarşı-qarşıya hərəkət edən iki qatarın keçməsi zamanı təsadüfi yaranan qığılçımından karbohidrogen məhsulları buxarları ilə hava qarışığının partlayışı baş vermişdir. Texnogen fəlakət nəticəsində 573 nəfər həlak olmuş, 693 nəfər isə yaralanmışdır.

Ümumi fövqəladə hallar içərisində öz ağır sosial-ekoloji nəticəsi ilə seçilən texnogen (antropogen) qəza və fəlakətlər 15-20% təşkil edir. Magistral neft-qaz kəmərlərində, dəmir yolu nəqliyyatında, müxtəlif tikinti sahələrində, kimyəvi obyektlərdə, daş kömür şaxtalarda baş verən texnogen qəzalar daha ciddi sosial-ekoloji nəticələrə gətirib çıxarır. Təkcə, 1991-1995-ci illərdə boru-kəmər nəqliyyatında, xüsusən neft kəmərlərində, orta hesabla, hər il 20 min müxtəlif kateqoriyalı qəza qeydə alınmışdır ki, bu da torpağın və təbii su hövzələrinin çirkənməsinə, eləcə də 1mln. ton neft itkisinə səbəb olmuşdur. Araşdırımlar göstərir ki, ekoloji qəzaların yaranmasında mühüm rol oynayan amillərdən biri də açıq neft və qaz fontanları, eləcə də səmt qazlarının çoxsaylı məşəlləridir.

Nəqliyyatda baş verən fövqəladə hallaradan biri də 1994-cü ildə Rusiya Federasiyasının Komi Respublikası ərazisində Xaryaqa-Usinski neft kəmərində baş vermiş qəzadır.

Qəza nəticəsində 80 min ton neft ətrafa dağılaraq 69 ha ərazini çirkəndirmişdir.

Miqyasına görə regional fövqəladə hal hesab edilən nəqliyyat hadisələrindən biri də 1997-ci ildə Saratov vilayətinin Ternovka qəsəbəsində Samara-Tixoretskaya neft kəmərində baş vermişdir. Hadisə zamanı ətraf mühitə 1500 ton (quru hissəsinə), su obyektlərinə isə 600 ton neft dağılmışdır ki, nəticədə həmin ərazilərdə təhlükəli ekoloji şərait yaranmışdır.

Ümumiyyətlə, statistik araşdırımlara görə təkcə, 1994-1998-ci illərdə dünyada hər gün sərnişin vəyük qatarlarında 8-15 iri qəza baş vermişdir. Dəmiryol maqistrallarında baş verən qəzalar zamanı əsas sosial-ekoloji təhlükə mənbəyi həssas (odatəhlükəli, partlayıcı, kimyəvi) yüklerin daşınması ilə əlaqədar olmuşdur. Hələ 1979-cu ildə Kanadanın

Massisauqa şəhərində dəmir yolunda baş verən qəza nəticəsində ətraf mühitə çoxlu xlor dağılılaraq 125 km^2 ərazidə fövqəladə ekoloji şərait yaratmışdır ki, bunun nəticəsində də dövlət, təhlükəli olan bu ərazidən 240 min insanı evakuasiya etməyə məcbur olmuşdur. Hesablamalara görə hadisə zamanı yaranan ümumi ekoloji zərər 1 mln. funt strelinq həcmində olmuşdur.

Araşdırmałara əsasən demək olar ki, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatını yaşayın ölkələrin tikinti və nəqliyyat sektorunda baş verən qəzaların sayının artmasının əsas texnoloji səbəbləri aşağıdakılardan xarakterizə olunur:

- əsas istehsal fondlarının köhnəlməsi və aşınması;
- istehsal və texnoloji intizamın zəifləməsi;
- mövcud texnologiyanın tələbata cavab verməməsi;
- bəzi müəssisələrdə zəruri normativ-hüquqi bazanın olmaması;
- fövqəladə halların fəaliyyətdə olan xəbərdarlıq sisteminin tələbata cavab verməməsi.

Bütövlükdə tikinti və nəqliyyatda baş verən texnogen və antropogen mənşəli ekoloji qəzalar ətraf mühit və insan sağlamlığı üçün ciddi təhlükə törədən sosial-ekoloji nəticələrə səbəb olur. Ona görə ki, texnogen və antropogen mənşəli qəzalar nəticəsində təbii ekosistemlərin tarazlığının pozulması və bioaləmin çoxlu komponentlərinin məhv edilməsi, bəzən bərpa olunmaz xarakter daşıyır. Müxtəlif ölkələrin tikinti və nəqliyyat sektorlarında texnogen qəzaların çoxalması ətraf mühitin qorunması və insan sağlamlığının bərpasına qoyulan xərclərin artımına səbəb olur.

Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələrə aşağıdakılardan aid edilir:

- binaların qəflətən uçması;
- radioaktiv maddələrin yayılması ilə baş verən qəzalar;
- istehsalat qurğularının və ərazinin radioaktiv çirkənməsi ilə müşahidə edilən AES qəzalar;
- ərazinin radioaktiv çirkənməsi ilə müşahidə edilən mühəndis - təcrübə nüvə qurğularında qəzalar;
- kimyəvi təhlükəli obyektlərdə GTZM ətrafa yayılması ilə baş verən qəzalar;
- bakterioloji və bioloji maddələrin hazırlanması, istehsalı, saxlanması, daşınması ilə məşqul olan elmi - tədqiqat müəssisələrində həmin maddərin ətrafa yayılması ilə baş vermiş qəzalar;
- su nəqliyyatında baş vermiş qəzalar;
- iri miqyaslı avtomobil qəzaları (fəlakətləri);
- çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnən və axtarış-xilasetmə işləri tələb edən aviasiya fəlakətləri;
- çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnmiş, dəmir yolu xətlərinin dağılması, qatarların (metropoliten vagonlarının) reislərdən çıxması, yaşayış məntəqələrində dağııntılarə səbəb olmuş qəzalar;
- insan itkiləri, sahil sularının, daxili su hövzələrinin zəhərləyici maddələrlə çirkənməsi ilə nəticələnən su qovşaqlarında baş vermiş qəzalar;
- yaşayış məntəqələrinə yaxın ərazilərdə nəql edilən maddələrin dağılması və ətraf mühitin çirkənməsi ilə nəticələnən kəmərlərdə baş vermiş qəzalar;
- elektrik sistemlərində baş vermiş qəzalar;
- təmizləyici qurğularda baş vermiş qəzalar;
- hidrodinamik qəzalar;
- su bəndlərinin dağılması;
- yanğın təhlükəli obyektlərdə baş vermiş partlayışlar nəticəsində əmələ gələn yanğınlardır.

İstehsalat qəzaları - çox təhlükəlidir. Güclü istehsalat qəzası - sənayə müəssisələrində, nəqliyyat vasitələrində və digər obyektlərdə istehsalat prosesinin gözlənilmədən pozulması ilə əlaqədar maddi sərvətlərin məhv olunmasına deyilir. İnsan tələfati ilə nəticələnən qəza halları fəlakət adlanır. Neft və qaz mədənləri, neftayırma və neft emalı zavodları, habelə qüclü təsirli zəhərləyici maddələr işlədirən, saxlanılan digər obyektlər istehsalat qəzaları ehtimalına görə təhlükəli obyektlər sayılır. Belə obyektlərdə qəzalar adətən partlayış və yanğınlarla müşaiyət edilir, xeyli tələfata, maddi itkilərə səbəb olur. Güclü təsirli kimyəvi zəhərlərin ətrafa yayılması ilə baş verən istehsalat qəzaları daha fəlakətli sayılır.

Radiasiya qəzası - atom qurğusunda və ya radioaktiv maddələrin daşınması zamanı baş verən, eləcə də insanlar və ətraf mühit üçün müəyyən dərəcədə təhlükəli radiasiyanın meydana çıxması ilə müşayiət olunan hadisədir.

Atom elektrik stansiyalarındaki qəza radioaktiv zəhərlənmənin, çirkəlnəmənin baş vermə şəraiti ilə fərqlənir. Nüvə partlayışı olmadığı üçün bu zaman zərbə dalğası əmələ gəlmir, dağıntılar olmur. İşıq şualanmasının olmaması səbəbindən yanğınlar baş vermir. Ancaq radioaktiv zəhərlənmə, nüfuzedici radiasiya həmin qayda ilə öz təsirini göstərir.

Radioaktiv maddənin heç bir xarici əlaməti yoxdur. Radioaktiv çirkəlnəməni xüsusi dozaölçən (dozimetrik) cihazların vasitəsi ilə aşkar etmək mümkündür.

Ərazinin radioaktiv çirkəlnəmə dərəcəsi radiasiyanın səviyyəsi ilə xarakterizə edilir və rentgen- saatla (R/s) ölçülür.

İnsanları radioaktiv zəhərlənmədən, radioaktiv çirkəlnəmədən mühafizə etmək üçün onları ümumi xarici şualanmadan qorumaq, həm də radioaktiv maddələrin dəri səthinə, nəfəs orqanlarına, gözlərinin selikli qışalarına düşməsinin və hava, ərzaq, su ilə orqanizmə keçməsinin qarşısını almaq lazımdır. Bu məqsədlə radiasiya əleyhinə daldalanacaqlardan, sıginacaqlardan istifadə olunur.

Radiasiya qəzalarının xronikası:

- 13.10.1960-cı il - Sovet sualtı gəmisinin nüvə reaktorunda qəza- 13 nəfər sualandı;
- 12.02.1965-ci il- Severodvinsk ş. atom sualtı gəminin aktiv zonasını yükləyərkən, personalın səhlənkarlığı nəticəsində reaktor özbaşına işə düşüb - bütün ətraf ərazilər radioaktiv çirkəlnəməyə məruz qalıblar;
- 08.09.1967-ci il- “Lenin komsomolu” atom sualtı gəmisinin 1-ci və 2-ci bölmələrində baş vermiş yanğın nəticəsində şualanmadan 39 nəfər həlak oldu. Kəsilmiş reaktor bölməsi “Novaya zemlya” adasının yanında dənizin dibinə atıldı.
- 08.03 1968-ci il - nüvə silahı ilə silahlanmış K-129 Sovet sualtı gəmisinin batması nəticəsində 97 nəfər həlak oldu.
- 24.05.1968-ci il. Şimal Donanmasının K-27 atom sualtı gəmisinin reaktorunda qəza baş vermiş, ekipajın üzvləri şualanmışdır. 5 nəfər hospitalda ölmüşdür. Gəmidən nüvə yanacağını boşaltmadan buksirlə “Novaya zemlya” adasının yanına apararaq, dənizdə batırılmışdır.
- 26.07.1973-cu il. Pleseks poliqonunda “Kosmos-3M” raketdaşıyıcısının yanacaq komponentlərini boşaldarkən, partlayış baş vermişdir. Radioaktiv komponentlərdən 9 nəfər həlak olmuş, 10 nəfər hospitala yerləşdirilmişdir.
- 12.08.2000-ci il. Rusyanın “Kürsk” atom sualtı gəmi qəza nəticəsində Barensovo dənizində batmışdı. 118 nəfər ekipaj üzvü həlak oldu.

Kimyəvi qəza- istehsalat obyektlərində baş verən və dərhal insanlara, avadanlıqlara və ətraf mühitə ciddi zərərli təsir göstərən hadisədir. Kimyəvi maddələrin qəza halında ətrafa yayılması heç bir iyə və rəngə malik olmayan zəhərli buludun əmələ gəlməsi ilə nəticələnə bilər.

Kimyəvi qəza, istehsalatda texnoloji proseslərin pozulması, insanların həyatı və sağlamlığı üçün qorxulu olan təhlükəli kimyəvi - zəhərli maddələrin saxlandığı anbarların, onları nəql edən boru xətlərinin, daşıyan nəqliyyat vasitələrinin zədələnməsi, qəzalı vəziyyətə düşməsi nəticəsində atmosferə yayılması hadisəsidir.

Tərkibində xlor, ammonyak, fosgen, sianid, sulfat turşusu maddələrin olduğu bu cür kimyəvi zəhərli məhsullar əsasən kimya müəssisələri, sellüloz kağız emalı kombinatları, mineral gübrələr istehsal edən, həmçinin qara və əlvan metallurgiya zavodları, pivə zavodları, şirniyyat fabrikləri, meyvə - tərəvəz anbarlarında tədarük olunub saxlanılır.

Kimyəvi qəzanın insanlar və heyvanat aləmi üçün əsas təhlükəsi - orqanizmin normal fəaliyyətinin pozulması və bəzən də genetik dəyişmələrə səbəb olması ehtimalıdır ki, bu da müəyyən situasiyalarda kimyəvi təhlükəli maddələrin nəfəs orqanları, dəri, selikli qişa, yaralar və həmçinin qida vasitəsilə canlı orqanizmə keçməsi yolu ilə baş verir.

Bioloji fövqəladə hadisələr.

Bioloji fövqəladə hadisələr - bu ele bir haldır ki, mənbənin əmələ gəlməsi nəticəsində müəyyən bir ərazidə insanların normal həyat və fəaliyyət şəraiti pozulur, infeksion xəstəliklərinin yayılması təhlükəsi əmələ gəlir, kənd təsərrufatı heyvanlarının, bitkilərin məhv olması təhlükəsi yaranır.

Epidemiya - hər hansı bir yoluxucu xəstəliyin insanların arasında ölkədə, rayonda, kollektivdə kütləvi halda geniş yayılması və fövqəladə hadisə mənbəyi olmasına.

Epidemiya yerli və gətirilmə ola ilər. Epidemiya bir neçə ölkəni, qitəni və ya bütün yer kürəsini əhatə etdikdə pandemiya, birdən-birə baş verdikdə eksploziv, yaxud epidemik alovlanma adlanır.

Epidemiya ilə mübarizə bu istiqamətdə təşkil olunur: infeksiyanı zərərsizləşdirmək və ya tamam məhv etmək (taun tulyaremiya xəstəliyi zamanı gəmiriciləri qırmaq, xəstələri təcrid etmək); xəstəlik törədiləri yoluxma yolunda dizenseksiya və disenfeksiya üsulları ilə məhv etmək; əhali arasında xəstəliyə qarşı kütləvi peyvənd etməklə immunitet yaratmaq.

Yoluxucu xəstəliklər insanlar arasında ardı kəsilmədən yayılır. Onların artması iqtisadi itkiyə və ölkədə epidemik şəraitin pozulmasına səbəb olur.

Məlumdur ki, mikroorqanizmlər çox tez çoxalma qabiliyyətinə malikdirlər, onlar yüksək dəyişilmə, uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olub, xarici təzyiqlərə qarşı möhkəm olurlar.

İnfeksiyon xəstəliklər insanın heyvanlar aləmindən ayrıldığı və növ kimi təşəkkül taplığı andan müşayiət edir. Cəmiyyət əmələ gəldikcə və insanın sosial həyat tərzi inkişaf etdikcə bir çox infeksiyalar kütləvi yayılmışdır.

İnfeksiyon xəstəliklərin bütün dövrlərdə çox geniş yayılması milyonlarla insanın ölümü ilə nəticələnmiş, həm də insan ömrünün qısalmasının əsas səbəbi olmuşdur. Keçmişdə insan ömrü 20-30 ildən artıq deyildi. Afrikanın bəzi rayonlarında indi də 35-40 ildir.

İnfeksiyon xəstəliklər insan xəstəliklərinin patogen virusların, bakteriyaların, ibtidailərin törətdiyi geniş qrupudur.

Xüsusi təhlükəli yoluxucu xəstəliklər:

- vəba;
- təbii çiçək;
- taun;
- qarayara;
- sibir xorası;
- tulyaremiya;
- tetanus;
- sarı qızdırma;
- quduzluq;
- tif epidemiyası;
- qızılca;
- vərəm;
- epidemik parotit;
- «B» viruslu hepatit.

Tetanus — kəskin infeksiyon xəstəlikdir. Törədicisi — sinir sisteminə çox güclü təsir edən ekzotoksin buraxan sporlu çöpdür. Ümumi və yerli tetanus olur. Ümumi (yayılmış) tetanus ağır keçir və ölüm faizi yüksək olur (40-60%).

Vəba — ağır ümumi intoksikasiyası nazik bağırsağın zədələnməsi, su-duz mübadiləsinin pozulması ilə gedən kəskin infeksiyon xəstəlikdir; çox qorxulu infeksiyalar qrupuna aiddir. Törədicisi - vəba vibrionudur (son vaxtlar Əl-Tor tipi).

Əl-Tor vəbasının xüsusiyyəti - keçirilmiş xəstəlikdən sonra uzun müddət vibrongəzdirmə, xəstəliyin silinmiş formaları, Əl-Tor vibrionlarının əlverişsiz amillərinin təsirinə çox davamlı olmasınaidir. Vibrion ət, balıq məhsullarında və tərəvəzdə otaq temperaturunda 2-5 gün yaşayır. Vəba ən çox süd, su kəmərinin və açıq su hövzələrinin suyu ilə yayılır.

Havanın temperaturu düşdükdə və su mənbələri donduqda belə vəba vibrionları qışdan salamat çıxa bilir.

Hərgah bir yerdə epidemiya varsa, həkimlərimizdən tələb edirik ki, tezliklə bunun qarşısını alsınlar.

“Ebola” virusu

“Ebola” virusu - keçici Ebola hemorragik qızdırmasının səbəbi olan virusdur.

Virus tər, qan, tüpürçək yolu ilə yayılır. Virusun qarşısını almaq üçün heç bir vaksin mövcud deyil. Xəstəliyin simptomları qızdırma, baş ağrısı,qusma və ishaldır. Bəzi insanlarda göz, qulaq və burun qanaxmaları müşahidə edilir.

Əvvəllər bu virusun yayılması 2002-ci ildə qeydə alınib ki, həmin vaxt Uqanda və Konqoda 57 nəfər ölüb. 2007-ci ildə isə Konqoda virus 187 nəfərin həyatına son qoyub. Virusun ən son yayılması 2014-cü ildə olub.

Virus ilk dəfə nə vaxt peyda olub?

"Ebola" virusuna ilk yoluxma faktı hələ 1976-cı ildə qeydə alınıb. Həmin il Sudanın Nzara bölgəsində və o zamankı Zairin Yambuku rayonunda (indiki Konqo Demokratik Respublikası) ilk virusa yoluxma halları aşkar edilib. Yeni epidemiyaya Yambuku yaxınlığındakı Ebola çayının adı verilib. Epidemiyə, əsasən Mərkəzi və Qərbi Afrikanın tropik meşələrə yaxın kənd ərazilərində yayılmağa başlayıb. Sonuncu yayılma dalğası isə bu ilin martından etibarən Qərbi Afrika, xüsusilə Qvineya, Sierra Leone və Liberiyada başlanıb.^[2]

"Ebola" virusu Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) tərəfindən "bəşər tarixinin ən qəddar virus xəstəliyi" adını alıb. Bu virusun beş müxtəlif tipi var və ona yoluxanların həyatda qalma şansı 25%-dən 90%-dək dəyişir. "Ebola" virusuna qarşı hələlik heç bir təsdiq edilmiş növü mövcud deyil.

Bu virus necə yayılır?

- "Ebola" virusu insanlara, əsasən qan və digər bədəndaxili mayelər, eləcə də həmin virusun daşıyıcısı olan heyvanlardan keçir. Yarasa, meymun və digər heyvan növləri bu virusun daşıyıcısı ola bilər;
- dəfn mərasimlərində ölü insana toxunmaq yolu ilə də "Ebola"ya yoluxmaq mümkündür;
- virusun inkubasiya müddəti (infeksiyaya yoluxma anı ilə xəstəliyin əlamətlərinin müşahidə olunması arasındakı müddət) iki gündən 21 gün arasında dəyişə bilir;
- insanlar qanlarında və daxili orqanlarında bu virusu daşıdıqları müddət ərzində infeksiya daşıyıcısı hesab olunurlar

Epizotiya

Böyük bir ərazidə çoxsaylı kənd təsərrüfatı heyvanları arasında yoluxucu, infeksion xəstəliklərin adı səviyyəni keçərək yayılması.

Epizotiya heyvanların çoxalmasının qarşısını alan faktorlardan biridir. Heyvanlar arasında bruselyoz, tuberkulyoz, qrip xəstəlikləri ən təhlükəli sayılır.

Epizotiya təsərrüfat, rayon, vilayət və ya ölkəni əhatə edə bilər. Epizotiya törədicilərin mənbəyi, yoluxmaların eyni vaxta düşməsi, yoluxma hallarının sayı, xəstəlik qeydə alınan təsərrüfatlar arasındakı məsafə ilə xarakterizə edilir. Epizotiya dabaq, taun xəstəliklər zamanı baş verə bilər.

Epifitotiya - kənd təsərrüfatı bitkilərinin infeksiya xəstəliyinin geniş yayılması və ziyanvericilərin təsirinə məruz qalmasıdır. Taxılda pas və sürmə xəstəliyi, kartofda fitoftora xəstəliyi. Epifitotiyanın səbəbləri epizootiyada olduğu kimidir.

Ekoloji xarakterli fövqəladə hadisələr.

Ekoloji xarakterli fövqəladə hadisələrin təsnifikasi:

Ekoloji fəlakət zonalarında ətraf mühit bərpa olunmayan dəyişikliklərə məruz qalır və bu zonalarda insanların sağlamlığının əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməsi müşahidə edilir, ümumi və uşaq ölümü halları isə artmaqdə davam edir.

Ekoloji fövqəladə hadisələr 4 növə bölündürülərlər:

1. Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi ilə əlaqədar fövqəladə hadisələr (iqlimin kəskin dəyişməsi, şəhərlərdə kəskin oksigen azlığı, ozon qatının pozulması);

Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi iki səbəbdən baş verir:

a) təbii səbəblərdən:

- kosmik tozlar;
- vulkanların fəaliyyətindən;
- küləyin torpağa və dağlara təsirindən.

b) insan fəaliyyəti ilə əlaqədar səbəblərdən:

- istehsalat müəssisələrinin atmosferə atdığı zərərli maddələrdən;
- elektrik stansiyalarının fəaliyyəti;
- nəqliyyat vasitələrinin atmosferə atıldığı maddələrdən;
- meşələrdə odla ehtiyatsız davranışdam.

2. Hidrosferin (su mühitinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fövqəladə hadisələr (su mənbələrinin quruması, çirkənməsi və su ehtiyatlarının kəskin surətdə azalması).

Hidrosferin (su mühitinin) vəziyyətinin dəyişməsi iki səbəbdən baş verir:

- su ehtiyatlarının azalması;
- suyun çirkənməsi.

Su ehtiyatlarının azalması- su ambarlarında suyun səviyyəsinin düşməsi, çayların yox olması və göllərin quruması.

Müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər.

- meşələrin qırılması;
- səhraların əkilməsi;
- bataqlıqların qurudukması;
- mal-qaranın nəzarətsiz otarılması;
- suyun istifadəsinin çoxalması.

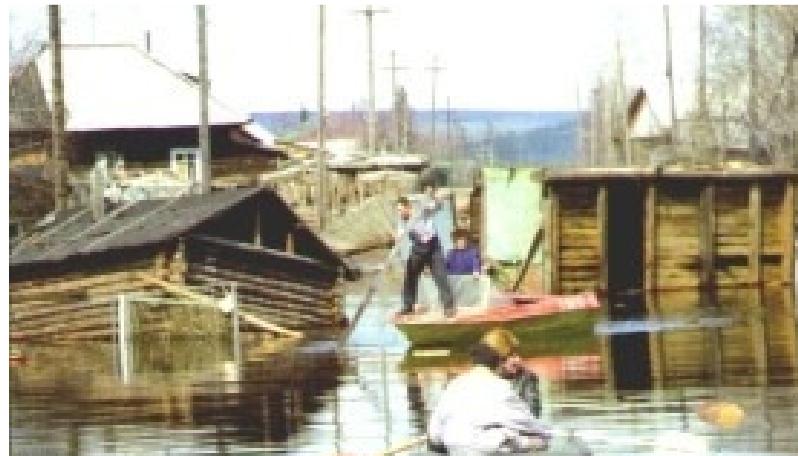
Suyun çirkənməsi iki səbəbdən baş verir:

a) təbii səbəblərdən:

- suyun səviyyəasının qalxması;
- sel;
- sahillərin yuyulması;
- yağışlılarla çirkənməsi.

b) insan fəaliyyəti ilə əlaqədar səbəblərdən:

- istehsalat sahələrindən axıdılan sular;
- suya atılan və axıdılan maddələrdən;
- kənd təsərrufatı istehalı səbəbindən.

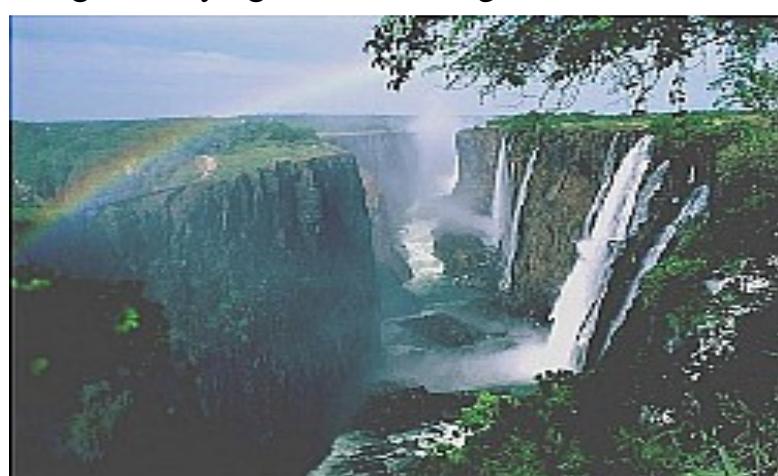

3. Yerin (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fövqəladə hadisələr.

Yerin (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi iki səbəbdən baş verir:

a) təbii səbəblərdən:

- torpaqların yuyulması;
- küləyin təsirindən;
- şoranlanma;
- torpaq sürüşməsi, dağılması, yarğanların əmələ gəlməsi.

b) insan fəaliyyəti ilə əlaqədar səbəblərdən:

- ağır metallarla, radioaktiv elementlərlə, kimyəvi və üzvi maddələrlə çirkənməsi;
- antisanitariya səbəbindən torpaqların çirkənməsi;
- torpaqların tükənməsi;
- bataqlıqların əmələ gəlməsi;
- səhraların əmələ gəlməsi.

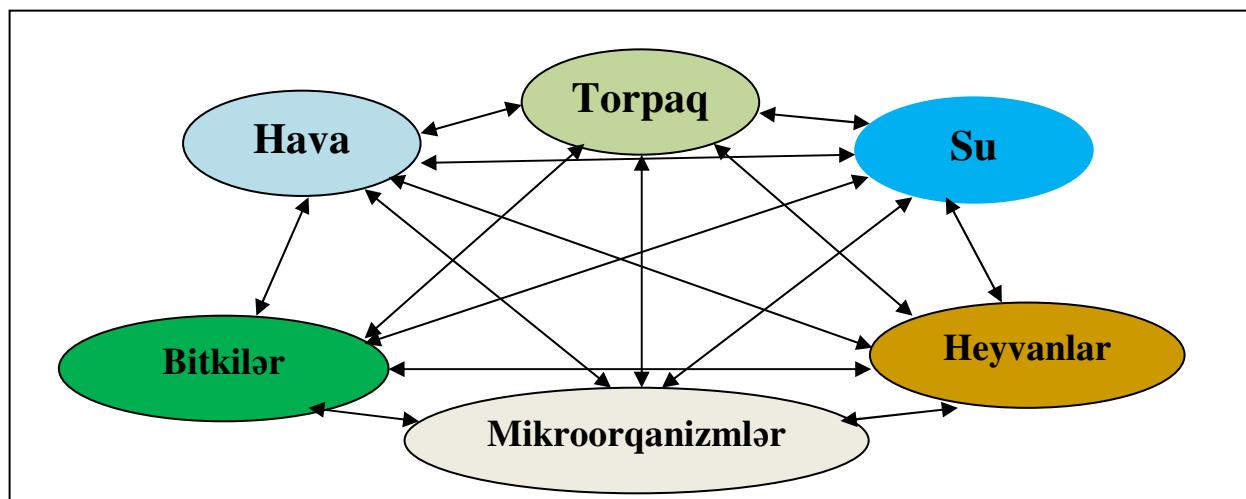
4. Biosferin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fövqəladə hadisələr (yaşayış mühitinin dəyişməsinə həssas olan heyvan və bitki növlərinin yox olması, yerin bitki örtüyünün məhv olması).

Yer kürəsində canlı orqanizmlərlər yaşayır - bitkilər, heyvanlar, mikroorqanizmlər. Onlar Yer kürəsinin canlı qabığıdır.

Yer kürəsinin canlı qabığının dəyişməsi təbii səbəblərdən və insan fəaliyyəti ilə əlaqədar baş verir. Bu yaşayış mühitinə həssas olan heyvanların, bitkilərin yox olmasına, böyük ərazilərdə bitkilərin məhv olmasına, heyvanların kütləvi ölümünə səbəb olur. Canlı mühit bərpa olma qabiliyyətini itirir.

Canlı və cansız təbiət daim əlaqədəirlər.

Canlı və cansız təbiətin əlaqələri

Bunların birində dəyişiklik baş verdikdə ekoloji tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır.

İndiki zamanda canlı və cansız təbiət ən güclü təsiri insan göstərir. Antropogen təsir - insanın bilavasitə orqanizmlərə və ya onların yaşayış mühitinə təsiridir. İnsan ovçuluqla və əkkinkiliklə məşqul olduqdan o təbiətə təsir etməyə başlayıb. XIX əsrin ortalarından intensiv sənaye inkişafı baş verib ki, bu ətraf mühitin çirkənməsinə səbəb olub. XX əsrin sonuna istehsalat sahələrinin, yeni texnologiyaların əmələ gəlməsi və kənd təsərrufatının inkişafı nəticəsində insanın hava mühitinə, suya və torpağa təsirini çoxaldıb. Bir çox hallarda insan fəaliyyəti ətraf mühitin çirkənməsinə və canlıların məhfİNƏ səbəb olur. Bu öz nəticəsində insanın özü üçün təhlükə yaradır.

Yer kürəsinin canlı qabığı insanın müxtəlif fəaliyyətinin təzyiqi altındaır və insan canlılar varlığı üçün qoruyucu tədbirlər görməlidir.

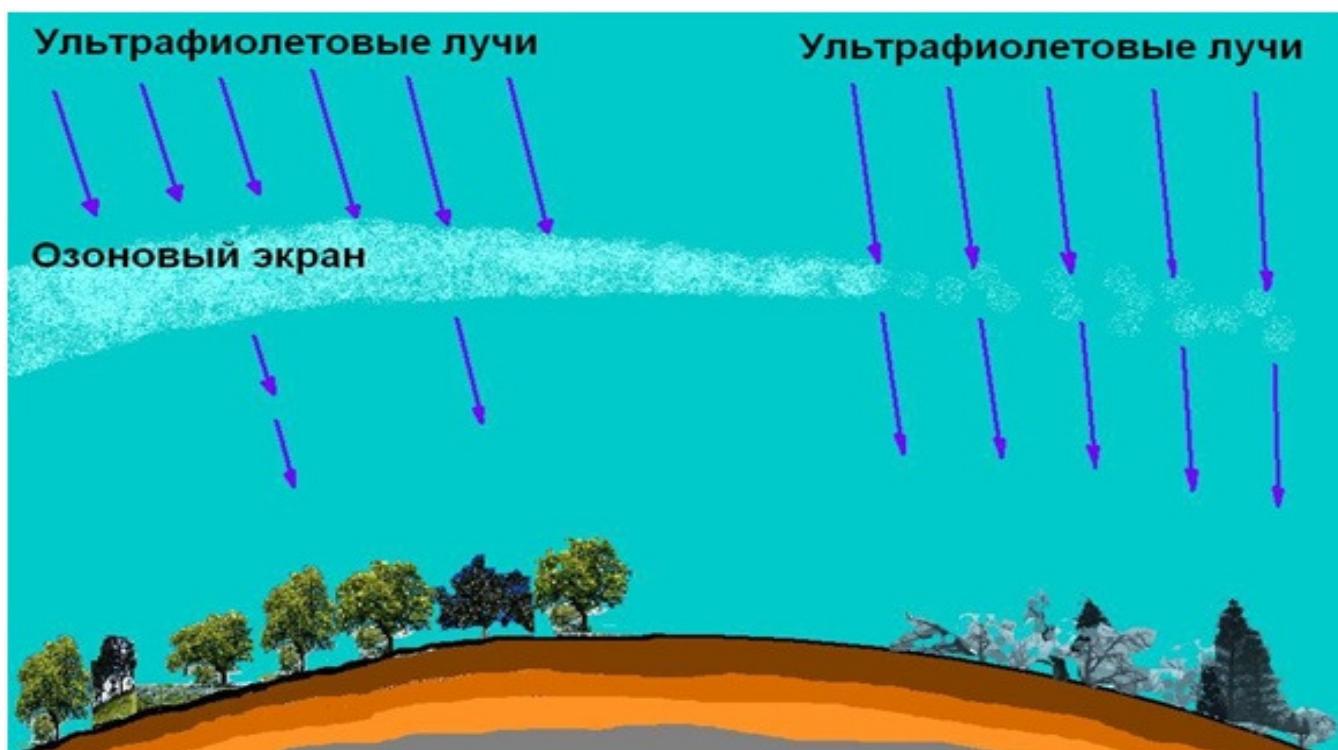
İnsan fəaliyyəti səbəbindən ətraf mühitin ekoloji çirkənməsi nə ilə nəticələnir:

- təbii ehtiyatların azalması;
- ozon qatının dağılması;
- iqlimin dəyişməsi;
- heyvanların və bitkilərin məhv olması;
- torpağın, yer təkinin və səthinin dəyişməsi və dağılması;
- obyektlərin intensiv dağılması;
- məhsuldarlığın düşməsi;
- məhsulun keyfiyyətinin düşməsi;
- insan sağlamlığının və maddi rifahının pisləşməsi.

Parnik effekti

Ozon qatının dağılmasının mənfi nəticələri

Güclü meşə, çöl, tarlaların yanması da ekoloji xarakterli fövqəladə hadisələrə aid edilir.

Meşə yanğını

Marallar suda dayanaraq, meşə yanğıından qorunurlar.

Meşə yanğını - alovun idarəolunmaz, təbii qaydada meşə sahələrində yayılmasıdır. Meşələrdə yanğınların baş verməsi təbii və antropogen səbəblər ilə fərqlənir. Ən çox meşələrdə geniş təbii yanğınlardır ildirimlərdən baş verirdi. Geniş yanğınları hətta kosmosdan da müşahidə etmək olur.

Cavan meşələrdə, harda ki yaşlılıqlar çoxdur, çox yaşlı və quru ağaclar olan meşələrdən ildirimlərdən yanğınlardan baş verməsi ehtimalı azdır.

Beləliklə, təbiətdə insanlara qədər özünəməxsus tarazlıq var idi. Meşə yanğınların ekoloji təsiri meşələrin təbii təzələnməsində idi.

Hazırda təbii yanğınların (ildirimdan) həcmi 7%-8%, yəni meşə yanğınlarının böyük hissəsi insan fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Çöl yanğınları

Çöl yanğını- təbii, nəzarət edilməyən yanğının bitki örtüyü üzərində yayılmasıdır. Yayılmasına görə meşə yanğınlarından daha sürətlə yayılır. Yerin təbii mühitinə - bitki örtüyünə və heyvanlar aləminə çoxlu ziyan verir, insanlara iqtisadiyyat obyektlərinə təhlükə yaradır.

Söndürülməsi meşə yanğınlarına nisbətən yanğınsöndürən maşınların hərəkətinə az çətinlik olduğuna görə daha hasandır.

İldirimlər və digər təbii faktorlar çöl yanğınlarına daha az səbəb olurlar.

Mənzərəli sahələrdə yanğınlar- kor-təbii yayılan yanğınlardır və ətrafdakı hər şeyi məhv edirlər. Tarlalara, yaşıllıqlara ciddi təhlükədir.

Yanğınların səbəbi adətən insan laqeydiliyi olur - siqaretdən, kibritdən və uşaqların oyunlarından. Episentrində olan yüksək temperatur yaxında olan hər bir şeyi alovlandırır.

Böyük miqdarda tüstülənmə əmələ gəlir ki, insanların, heyvanların tüstündən boğulmasına gətirir.

Sosial - iqtisadi fövqəladə hadisələr

Sosial - iqtisadi fövqəladə hadisələr- hansı bir ərazidə əmələ gəlmış təhlükəli sosial və ya sosial-siyasi durumdur ki, yaranmış vəziyyət insanların, cəmiyyətin, dövlətin maraqlarına təhlükə yaradır, coxsayılı insan və maddi itkilərlə nəticələnir.

Sosial - iqtisadi fövqəladə hadisələrə aid edilir:

- hərbi toqquşmalar;
- lokal və sosial - milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- aclıq;
- iri miqyaslı tətillər;
- kütləvi iğtişaşlar, talanlar, yanğınların törədilməsi, tügyan edən cinayətkarlıq.
- terror aktları.

Bir növ fövqəladə hadisələr digər fövqəladə hadisələrin yaranmasına səbəb ola bilərlər.

Sosial - iqtisadi fövqəladə hadisələrər baş verdiyi ərazinin sahəsinə, xəsarət alanların sayına və itkilərin ölçüsünə görə təsnif olunurlar:

Terror aktları- partlayışların, yanğınların, insanların qorxudulmasına və insan ölümü təhlükəsinin yaranmasına, maddi itkilərin baş verməsinə, ekoloji fəlakətin əmələ gəlməsinə və digər ağır hadisələrin baş verməsinə yönəldilmiş hərəkətlərdir.

Terror aktlarının məqsədi:

- dövlət, yerli özünüidarəetmə orqanlarının, beynəlxalq təşkilatların qərar qəbul etməsinə qeyri-qanuni təsir göstərmək;
- radioaktiv, partlayıcı, kimyəvi və bioloji təhlükəli maddələrin oğurlanması;
- şəxsi və millətlər arası münasibətlər zəminində kütləvi ixtiashaşların törədilməsi;
- içtimai asayışın pozulması;
- fasılısız iş texnoloqiyası ilə işləyən, şəhərlərin əhalisinin həyat fəaliyyətini təmin edən obyektlərdə, nəqliyyatda və səhiyyə müəssisələrində icazəsiz və qəflətən işin dayandırılması.

Terror aktları:

- sərnişin avtobuslarında törədilmiş terror aktları;
- sərnişin və yük qatarlarında törədilmiş terror aktları;
- hava nəqliyyatında törədilmiş terror aktları;
- metropolitendə törədilmiş terror aktları;
- sərnişin daşıyan dəniz bərəsində törədilmiş terror aktı;
- mülki şəxslərə və hərbiçilərə qarşı törədilmiş terror aktları;
- mülkü və dövlət obyektlərinə qarşı törədilmiş terror aktları.

1980-cı illərin sonlarından başlayaraq, Ermənistən dövlətinin və nüfuzlu erməni diasporasının maliyyə və təşkilati yardımını ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən erməni terror təşkilatları, “Terrorizmlə mübarizə” bölməsi “erməni terrorizmi alt bölməsi” Azərbaycana qarşı terror müharibəsinə başlamışlar.

Faktlar göstərir ki, SSRİ dağıldıqdan sonra müstəqillik qazanmış Ermənistən Respublikası dövlət səviyyəsində terroru dəstəkləyərək, təcavüzkar siyasetinin əsas tərkib hissələrindən biri kimi qəbul etmişdir.

Azərbaycanda törədilən terror aktları:

1994-cü ildə Bakı metropolitenində iki terror aktı törədilib:

- 19 mart tarixdə saat 13.00-da metronun “20 yanvar” stansiyasında qatarın 1-ci vaqonunda partlayış baş verdi. Terror aktı nəticəsində 14 nəfər həlak oldu, 49 nəfər yaralandı.
- 3 iyul tarixdə səhər saat 08.30-da metronun “28 may” və “Gənclik” stansiyaları arasında qatarın 2-ci vaqonunda partlayış baş verdi. Terror aktı nəticəsində 14 nəfər həlak oldu, 58 nəfər yaralandı.
- 16 sentyabr 1989-cu il tarixdə “Tbilisi-Bakı” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladıldı. 5 nəfər həlak oldu, 25 nəfər yaralandı.
- 18 fevral 1990-cu il tarixdə Bakı-Laçın avtotrassasının 105-ci km. “Şuşa-Bakı” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladıldı. Çoxlu insan həlak oldu.
- 11 iyul 1990-cı il tarixdə “Tərtər-Kəlbəcər” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladırıb. 14 nəfər həlak oldu, 35 nəfər yaralandı.
- 10 avqust 1990-cı il tarixdə “Tbilisi-Ağdam” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladıldı. 20 nəfər həlak oldu, 30 nəfər yaralandı.
- Həmin gün də “Şəmkir-Gəncə” yolunda Xanlar rayonunun ərazisində Nadel kəndinin yaxınlığında “LAZ” markalı 43-80 AQF dövlət nömrə nişanlı avtobus partladıldı. 17 nəfər həlak oldu, 26 nəfər yaralandı.

- 30 noyabr 1990-cı il tarixdə Xankəndi hava limanının yaxınlığında sərnişin avtobusunun partladırması nəticəsində 2 nəfər həlak oldu, 11 nəfər yaralandı.

Bu siyahıya bir çox digər terror aktlarını əlavə etmək olar.

Müharibə dövrünün fövqəladə hadisələri.

Hərbi xarakterli fövqəladə hallar, onların əhaliyə və obyektlərə təsiri.

Nüvə partlayışının zədələyici amilləri. Kimyəvi zədələnmə ocağı, onun xarakteristikası. Bioloji zədələnmə ocağı, onun xarakteristikası.

Hərbi fövqəladə hadisələr - döyüslərin aparılması ilə əlaqədar və ya onların nəticəsində əmələ gəlmış fövqəladə hadisələrdi.

Bu zaman hərbi xarakterli fövqəladə hadisələrin mənbəyi:

- Adi qırğın silahların, vasitələrin yüksək dəqiqliklə istifadəsi.
- Kütləvi qırğın silahlar.

Adi qırğın silahlar aid edilir:

- atıcı silahlar;
- artilleriya, mühəndis qurğuları;
- gəmi silahları;
- raket qurğuları;
- aviasiya silah və sursatları, hansılarda ki partlayıcı maddələrdən istifadə edilir.

Dəqiq nişanalma və idarəolunan vasitələrindən istifadəsi mühüm rol oynayır.

Iqtisadiyyat obyektlərinin yerləşməsi stasionar olduğu üçün düşmənə onların məhv edilməsi üçün koordinatlarının, zəif yerlərinin müəyyən edilməsinə imkan verir.

Bu günə adi silahlar yüksək effektə maliq qırıcı vasitələrdir və onların istifadəsi əhalinin məhvinə və iqdisiadiyyat obyektlərinin dağıdılmasına gərtirəgəkdir.

Kütləvi qırğın silahları

Kütləvi qırğın silahları, onların növləri, təyinatı.

Kütləvi qırğın silahları və yaxud yüksək dağıdıcı qabiliyyətə malik silahlar kütləvi insan qırğınına və dağıntılara gətirən silahdır.

Onların növləri aşağıdakılardır:

1. Nüvə silahi.
2. Kimyəvi silah.
3. Bakterioloji (bioloji) silah.

Nüvə silahı- kütləvi qırğın silahlarının içərisində ən güclü zədələmə xassəsinə malikdir. Nüvə silahında müxtəlif nüvə reaksiyaları nəticəsində ayrılan enerjidən istifadə olunur. Onun istifadəsi tikililərin dağılması, yanğınların, şua xəstəliyinin əmələ gəlməsi ilə müşahidə olunur.

Onun təsiri daxildə zəncirvari reaksiya nəticəsində əmələ gələn enerjiyə əsaslanır. Nüvə silahının **partlayış gücü tötüklə ekvivalenti** ilə xarakterizə edilir.

Trotil ekvivalenti - partlayış enerjisi nüvə silahının partlaması nəticəsində alınan enerjiyə bərabər (ekvivalent) adı partladıcı maddənin (trotillin) tonla miqdarına deyilir. Müxtəlif nüvə silahının gücü bir neçə milyon tona (meqatona) qədər olur. Nüvə partlayışı həm zədələyici təsirinin gücünə, həm də müxtəlif amillərin zərərli təsirinə görə adı döyüş sursatlarından fərqlənir.

Nüvə silahı ilk dəfə 1945-ci ilin avqustunda ABŞ tərəfindən təyyarədən atom bombası atmaqla Yaponiyanın Xirosima və Naqasaki şəhərlərində tətbiq olunmuşdur. Nəticədə 313000 nəfərdən artıq dinc sakin həlak olmuş, 238000 nəfərdən artıq xəsarət almışdır.

Nüvə silahını hədəfə çatdırmaq üçün müxtəlif növlü raketlərdən, təyyarələrdən, sualtı gəmilərdən, habelə artilleriya toplarından istifadə etmək mümkündür. Tətbiqi məqsədindən və basqın hədəfinin xarakterindən asılı olaraq nüvə silahı kosmosda, havada, yerdə, yer altında, suda və su altında partladıla bilər.

Nüvə silahının istifadəsi zamanı yaranmış vəziyyət.

Nüvə zədəsinin mərkəzindəki ərazi, harada ki nüvə silahı tətbiqi nəticəsində insanların, heyvanların və bitkilərin zədələnməsi və məhv edilməsi, binaların, qurğuların, kommunal-energetik xətlərin, nəqliyyat qovşaqlarının və digər obyektlərin dağılması və zədələnməsi baş verir.

Nüvə silahından qorunmaq üçün düzəldilmiş sığınacaq və daldalanacaqlardan istifadə edilir.

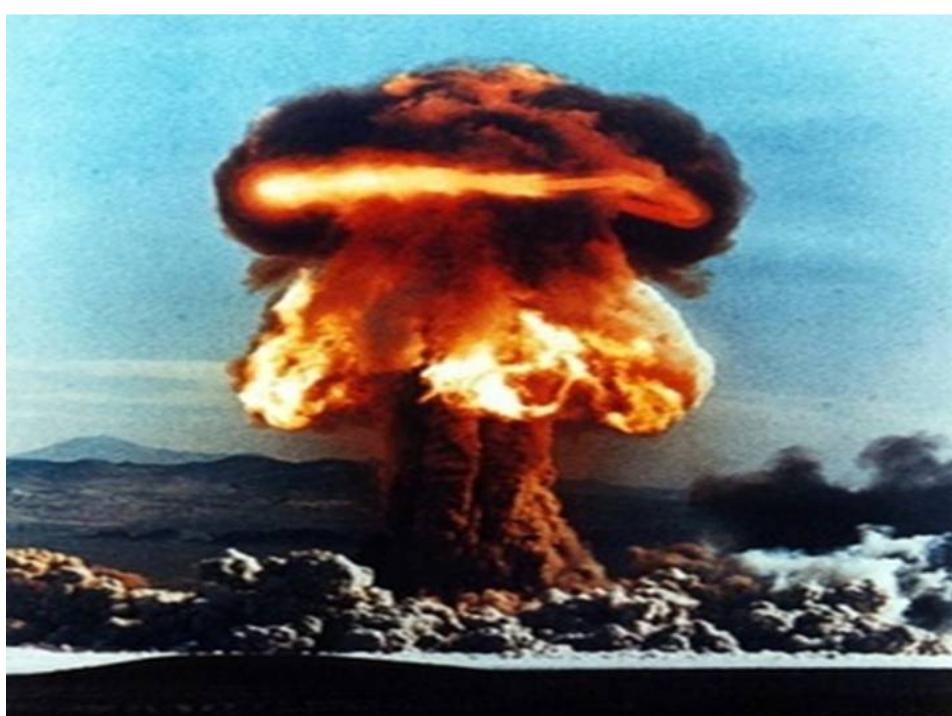
Nüvə silahının partlayışı nəticəsində 5 cür zədələyici amillər (zərərli təsir) əmələ gəlir.

Bunlar aşağıdakılardır:

SS	Amillər	Düşən enerji
1	Zərbə dalğası	50%
2	İşıq şualanması	35%
3	Nüfuzedici radiasiya	4%
4	Radioaktiv zəhərlənmə	10%
5	Elektromaqnit impulsu	1%

Göründüyü kimi, zədələyici amillərin hər birinin müəyyən təsir qüvvəsi, həcmi var.

Nüvə silahının zədələyici amillərinin təsir xüsusiyyətləri

Zərbə dalğası- partlayış mərkəzindən hər tərəfə çox yüksək (səsdən iti) sürətlə və yüksək (bir neçə on minlərlə dərəcədə) temperaturla yayılan sıxılmış hava təzyiqlə tikililərin dağılmamasına, insanların ölümünə gətirib çıxarır.

Zərbə dalğasının zədələyici təsirini xarakterizə edən əsas parametrlər:

- dalğanın ön həddindəki (cəbhəsindəki) izafi təzyiq;
- dalğanın sürət təzyiqi;
- izafi təzyiqin təsir müddətidir.

Izafi təzyiq yaranmış maksimal atmosfer təzyiqi ilə zərbə dalğasından əvvəlki normal atmosfer təzyiqinin fərqiనə bərabərdir.

Izafi təzyiq hər kvadrat santimetrə düşən kiloqram-qüvvə (kqq/sm^2) ilə ifadə edilir. Izafi təzyiq həmçinin, N/m^2 və ya Pa ilə ölçülür.

$$1 \text{ N}/\text{m}^2 = 1 \text{ Pa} \quad 1 \text{ kPa} \approx 0,01 \text{ kq}/\text{sm}^2$$

Zərbə dalğasının zədələyici təsiri sursatın gücündən, partlayışın növündən və partlayış mərkəzindən (episentrən) olan məsafədən, yerin relyefində asılı olur.

Məsələn, 20 kilotonluq (ktn) nüvə silahının zərbə dalğası 1 km məsafəyə - 2 saniyə, 2 km-ə - 5 saniyə, 3 km məsafəyə - 8 saniyə ərzində çatır; 3 meqatonluq partlayış zamanı isə bu müddətlər müvafiq surətdə 0,5; 2 və 3 saniyə olur.

Zərbə dalğasının insanlara bilavasitə və dolayı ola bilər.

Bilavasitə təsiri zamanı havanın təzyiqinin ani qalxması nəticəsində kəskin zərbə kimi qəbul edilir və siniqlara, daxili orqanların zədələnməsinə və qan damarlarının partlamasına səbəb olur.

Dolayı təsir nəticəsində insanlar binaların və qurğuların qırılmış parçaları ilə, daşlarla, ağaclarla, şüşə qırıqları ilə və digər əşyalarla zədələnə bilərlər. Dolayı təsir bütün zədələrin 80% təşkil edir.

Mühafizə olunmayan adamlar:

- 0,2-0,4 kq/sm^2 (20-40 kPa) izafi təzyiq zamanı yüngül zədələnməyə, kontuziyaya;
- 0,4-0,6 kq/sm^2 (40-60 kPa) nəticəsində orta dərəcəli zədələnməyə, huşun itirilməsinə, eşitmə orqanlarının zədələnməsinə, əl-ayağın çıxmamasına, daxili orqanların zədələnməsinə;
- 0,6-1 kq/sm^2 (60-100 kPa) nəticəsində ağır dərəcəli zədələnməyə;
- 1 kq/sm^2 (100 kPa) artıq olan izafi təzyiq nəticəsində çox ağır dərəcəli zədələnməyə məruz qalırlar.

Belə zədələnmələr adətən ölümlə nəticələnir.

Zərbə dalğasının təsirindən qorunmaq üçün xəndəklərdən, yeraltı binalardan, habelə yerin relyefindən də (çala, dərə, meşə) müəyyən dərəcədə istifadə etmək mümkündür.

Xəndəklər zərbə dalğasının təsirini 1,5-2 dəfə, daldalanacaqlar 2-3 dəfə, sığınacaqlar 3-5 dəfə azlıdır,

İşıq şualanması- nüvə partlayışında zəncirvari reaksiya nəticəsində od kürəsinin saçdığı gözə görünən ultrabənövşəyi və ultraqırmızı güclü şua enerjisi selindən ibarətdir.

Əmələ gələn yüksək temperaturun (on minlərlə dərəcədə) təsir sahəsində olan tikililər, tezalışan maddələr, insanların üst paltarı alovlanır, bədənin açıq yerlərində yanıklar əmələ gəlir, gözlərin müvəqqəti və ya daimi korluğu olur. İşıq şualanması bir anda yayılır və qısa müddətdə (nüvə silahının gücündən asılı olaraq) 10-20 saniyə müddətində olur və təsir göstərir.

İşıq şualanmasının zədələyici təsiri işıq impulsundan, yəni işıq şüalarına nisbətən şaquli yerləşmiş səthin hər bir kvadrat santimetrinə bütün şualanma ərzində düşən işıq enerjisinin miqdardından asılı olur. İşıq impulsunun ölçü vahidi olaraq ks/m^2 və yaxud kal/sm^2 qəbul edilmişdir. Müxtəlif sahələrdə yaranan işıq impulsunun kəmiyyəti nüvə partlayışının gücündən, növündən, məsafədən və hava şəraitindən asılı olur. Təsirinin qısa müddətinə baxmayaraq işıq şualanması xeyli uzaq məsafələrdə bədənin açıq yerlərində yanmalara,

gözlərin müvəqqəti və ya daimi korluğuna, müxtəlif materialların alovlanması, kömürleşməsinə və ya əriməsinə, yaşayış məntəqələrində, meşələrdə, mədənlərdə yanğınlara səbəb ola bilər.

Məsələn, havada gücü 1 mln. tonluq nüvə partlayışı zamanı 4 kal/sm^2 işiq impulsu - 19 km; 10 kal/sm^2 - 15 km; 16 kal/sm^2 - 10 km məsafədə mövcud olur ki, nəticədə müvafiq surətdə bədənin açıq hissələrində yanıqlar baş verə bilər.

İnsan orqanizminə təsirinin ağırlıq dərəcəsinə görə yanıqlar 4 dərəcəyə ayırd edilir.

- **Birinci dərəcəli** yanıq zamanı dəri qızarır, şişkinləşir, ağrılı olur. Orqanizm üçün təhlükəli deyil, ağrılaşmadan sağalır.

- **İkinci dərəcəli** yanıqlar zamanı içi açıq rəngli məhlulla dolu suluqlar yaranır və xüsusi müalicə tələb olunur.

- **Üçüncü dərəcəli** yanıqlar zamanı dərinin daha dərin qatları zədələnir.

- **Dördüncü dərəcəli** yanıqlar zamanı dəri kömürləşir.

Üçüncü və dördüncü dərəcəli yanıqlar ölümlə nəticələnə bilər.

İşiq şüalanması qeyri-şəffaf materiallardan (divar, taxta, bina) keçə bilmir. İşiq şüalanması yaşayış məntəqələrində, meşələrdə, tarlalarda güclü yanğınlardır. İşiq şüalanmasının təsiri meteoroloji şəraitdən çox asılı olur. Qatı duman, yağış və qar onun təsirini 10-20 dəfə zəiflədir. Sığınacaqlar və daldalanacaqlar işiq şüalanmasının təsirindən qorunmaq üçün ən etibarlı yerlərdir. İşiq şüalanmasının düz təsirindən hər bir kölgə yaradan maneənin arxasında qorunmaq olar.

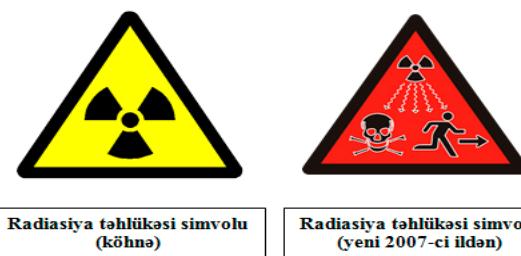
Nüfuzedici radiasiya- ionlaşdırıcı şüalanma nüvə partlayışı anında partlayış yerindən ətrafa yayılan, gözə görünməyən γ qamma-şualar və neytron selidir.

Adı nüvə partlayışı zamanı neytronlar γ qamma-şualarmanın 30%, neytron sursatının partlayışı zamanı isə - 70-80% təşkil edir.

Nüfuzedici radiasiyanın təsir müddəti 10-15 saniyədir, təsir məsafəsi partlayışın mərkəzindən (episentrindən) 2-3 km.

Radiasiya təhlükəsi simvolu

Üzərində radiasiya təhlükəsi nişanı olan hər hansı naməlum əşya tapılan zaman dərhal Fövqəladə Hallar Nazirliyinin 112 xidmətinə məlumat vermək lazımdır.

Radiasiya təhlükəsi simvolu
(köhnə)

Radiasiya təhlükəsi simvolu
(yeni 2007-ci ildən)

Nüfuzedici radiasiyanın təsiri ondan ibarətdir ki, qamma-şualar və neytronlar canlı toxumaların moleküllərini ionlaşdırır. Bu isə insan və digər canlıların orqanizmində maddələr mübadiləsinin pozulmasına, hüceyrələrin və müxtəlif üzvlərin həyat fəaliyyətinin dəyişməsinə, yoluxucu xəstəliklərə qarşı orqanizmin mübarizə qabiliyyətinin zəifləməsinə səbəb olur. Xəstəliyin əlamətləri müəyyən müddətdən sonra aşkar çıxır, xəstəliyin gedişi orqanizmin aldığı şuanın dozasından asılı olur.

Neytronlar, bundan əlavə, bəzi əşyaların atomları ilə qarşılıqlı əlaqədə olaraq, metalda və texnikada yönəldilmiş aktivliyi yarada bilir.

Nüfuzedici radiasiyanı xarakterizə edən əsas parametrlər:

- γ qamma-şualarma üçün - doza və dozanın güclüdür;
- neytronlar üçün- axın və axının sıxlığıdır.

Nüfuzedici radiasiyanın təsiri udulan doza ilə qiymətləndirilir və Qrey (Qr), Rentgen (R), Rad. ölçü vahidləri ilə ölçülür.

1 qr. – 100 rad; 1 R.- 0,95 rad.

Şualanma- ionlaşdırıcı radiasiyanın bioloji obyektlərə təsiridir.

Udulan dozanın miqyasından asılı olaraq, insanlar şua xəstəliyinə tutulurlar:

I-ci yüngül dərəcəli - D = 100-200 rad (1-2 qr.);

II-ci orta dərəcəli - D = 200-400 rad (2-4 qr.);

III-ci ağır dərəcəli - D = 400-600 rad (4-6 qr.) ;

IV-ci çox ağır dərəcəli - D - 600 rad (6 qr.) yuxarı.

Təhlükəsiz radiasiya dozaları:

- sülh dövründə təhlükəli obyektlərdə işləyənlər - bir il ərzində 5R, (həmin obyektlərin yaxınlığında yaşayınlar bir il ərzində 0,5 R);

mühəribə dövründə:

bir dəfəlik doza 4 gün ərzində 50 R;

çoxdəfəlik dozalar:

- bir ay ərzində 100 R;

- üç ay ərzində 200 R;

- bir il ərzində 300 R təşkil edilir.

Müxtəlif sıx və qalın materiallar nüfuzedici radiasiyanın təsirini 2 dəfə zəiflədir:

- Polad - 2,7 sm.

- Beton - 10 sm.

- Torpaq - 14 sm.

- Su - 23 sm.

- Ağac - 30 sm.

Bunlara yarızməzəiflətmə qatı deyilir.

- Üstü örtülmüş xəndək – 40 dəfə,

- Mühafizə üçün uyğunlaşdırılmış zirzəmi isə 400 dəfə nüfuzedici radiasiyanın təsirini zəiflədir.

Neytron seli tərkibində hidrogen olan maddələrdə (suda, parafində, betonda) daha çox zəifləyir.

Nüfuzedici radiasiyanın təsirindən qorunmaq üçün onun təsirini 200 - 5000 dəfə azaldan mülki müdafiənin mühafizə qurğularından istifadə olunur.

1,5 metr qalığında torpaq qatı nüfuzedici radiasiyanın təsirindən tam qoruyur.

Radioaktiv zəhərlənmə- yerdə nüvə partlayışı baş verəndən sonrakı anlarda radioaktiv zərrəciklər odlu kürənin tərkibində olur. Odlu kürə buxara və tüstüyə bürünərək, hündürə qalxır və bir neçə saniyədən sonra 1700°S -də topa buludlara çevrilir. Hündürə qalxan hava axınları yerdən toz-torpağı göyə qaldırıb (ona görə o göbələk formasında olur) onları radioaktiv buludla birlikdə aparır. Yuxarı qalxan toz-torpaq radioaktivləşir. İri toz buludlarının bir hissəsi bilavasitə partlayış rayonunda yerə çökür.

Qalan hissəcikləri isə buludun tərkibində qalıb hava axınları vasitəsilə partlayış mərkəzindən kilometrlərlə məsafələrə aparılır və hərəkət istiqamətində radioaktiv maddələr yerə tökülr.

Radioaktiv maddələrin buludda olan mənbəyi nüvə silahının tərkibində olan və partlayış zamanı istifadə edilməyən uran, plutoniq və radioaktiv izotoplardır. Onların torpağa təsiri nəticəsində istiqamətləşdirilmiş aktivlik əmələ gəlir. Həmin radioaktiv maddələr obyektlərin üstünə düşərək, bölnürlər və ionlaşdırıcı şualanma əmələ gətirərək, faktiki olaraq zədələyici amil olurlar.

Radioaktiv çirkəlmənin parametrləri radiasiya ilə ölçülür (insanlara təsirinə) və şualanma dozasının gücü ilə - radiasiyanın səviyyəsinə (ərazinin və obyektlərin çirkəlməsi səviyyəsinə) görə. Bu parametrlər zədələyici amillərin kəmiyyət xarakteristikalarıdır- radioaktiv maddələrin dağılıması ilə müşahidə olunan radioaktiv çirkəlmənin, nüvə silahı partladılması nəticəsində radioaktiv çirkəlmənin və nüfuzedici radiasiyanın.

Radioaktiv zəhərlənmənin dərəcəsi asılı olur:

- partlayışın növündən;
- partlayışın gücündən;
- partlayışdan sonra keçən müddətdən;
- partlayış mərkəzinə qədər olan məsafədən;
- meteoroloji şəraitdən;
- yerin relyefindən.

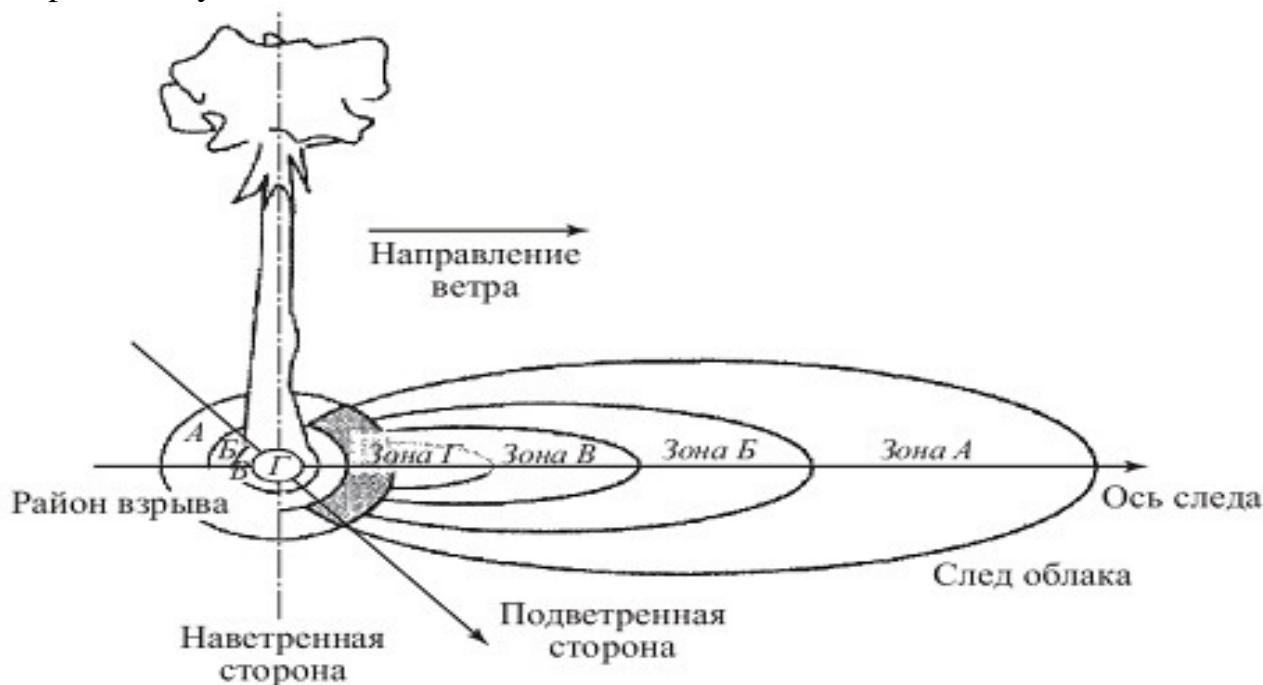
Radioaktiv zəhərlənmə başqa zədələyici amillərdən aşağıdakılardır ilə fərqlənir:

- zəhərlənmənin böyük sahəni əhatə etməsi - minlərlə və on minlərlə kvadrat-kilometr;
- zədələyici təsirin uzun müddət - günlərlə, həftələrlə və hətta aylarla qalması və təsir göstərməsi;
- radioaktiv zəhərlənmənin rəngi, iyi və başqa xarici əlamətləri olmadığı üçün - çətin aşkar edilməsi;
- qeyri-sabit xarakterli olur.

Radioaktiv maddələrin fasiləsiz olaraq parçalanması sayəsində zəhərlənmiş ərazinin ölçülərinin müəyyən müddət ərzində azalmasıdır.

Radioaktiv çirkəlməyə məruz qalmış ərazi iki sahəyə bölünür: partlayış sahəsi və buludun izi.

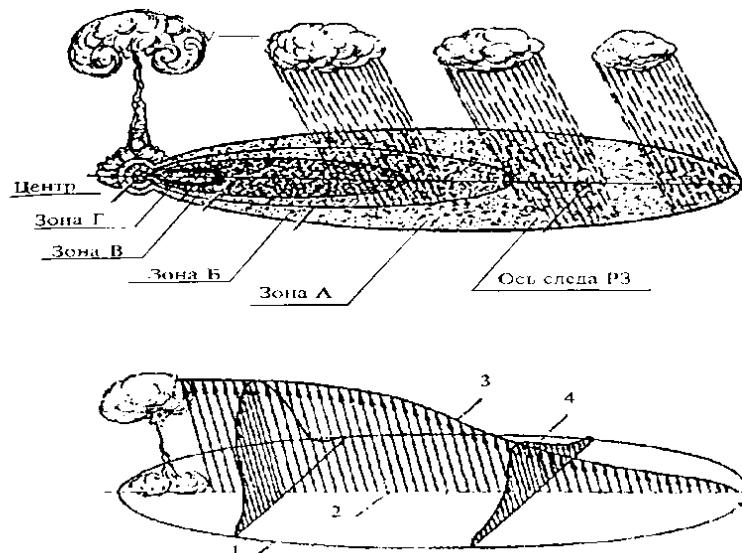
Radioaktiv zəhərlənməyə məruz qalmış ərazi (radioaktiv zəhərlənmiş ərazi) formaca ellipsə bənzəyir.

Şəkil 1. Radioaktiv çirkəlməyə məruz qalmış ərazinin nüvə partlayışı rayonunu və buludun hərəkəti istiqaməti üzrə sxemi.

Buludun xarici sərhədlərində radiasiyanın səviyyəsi müvafiq olaraq 8, 80, 240, 800 rad/saat.

Ərazinin radioaktiv çirkəntisini əmələn gətirən radioaktiv çöküntülər nüvə partlayışından sonra 10-20 saat ərzində buluddan yerə tökürlər.

Şəkil 2. Radiasiyanın səviyyəsinin buludun izi ilə bölüşdürülməsi: 1- radioaktiv buludun izi; 2- izin oxu; 3- radiasiyanın səviyyəsi buludun izinin eni ilə.

Zəhərlənmənin gücünə görə radioaktiv zəhərlənmə zolağını adətən dörd zonaya bölnürlər:

Zona A - mülayim (zəif) zəhərlənmə zonası. Radioaktiv maddələrin zananın xarici sərhədində - 40 rad. və daxili sərhədində 400 rad. ilə xarakterizə edilir. **A** zonasının sərhədi zəhərlənmə zolağının bütün sahəsinin 70-80 % -dir.

Zona B - güclü zəhərlənmə zonası. Radioaktiv maddələrin zananın xarici sərhədində - 400 rad. və daxili sərhədində 1200 rad. ilə xarakterizə edilir. **B** zonasının sərhədi zəhərlənmə zolağının bütün sahəsinin 10 % -dir.

Zona V - təhlükəli zəhərlənmə zonası. Radioaktiv maddələrin zananın xarici sərhədində - 1200 rad. və daxili sərhədində 4000 rad. ilə xarakterizə edilir.

Zona Q - çox təhlükəli zəhərlənmə zonası. Radioaktiv maddələrin zananın xarici sərhədində - 4000 rad. və daxili sərhədində 7000 rad. ilə xarakterizə edilir.

Müəyyən müddətdən sonra radiasiyanın səviyyəsi tədricən azalır. Bu, radioaktiv maddələrin öz-özünə parçalanıb qeyri-aktiv maddələrə çevriləməsi nəticəsində baş verir.

Radioaktiv maddələrin heç bir xarici əlaməti (rəngi, iyi) yoxdur, zəhərlənməni ancaq xüsusi doza ölçən (dozimetrik) cihazlar vasitəsilə aşkar etmək mümkündür. Ərazinin zəhərlənmə dərəcəsi radiasiyanın səviyyəsi (yəni gücü) ilə xarakterizə edilir və rentgen - saatla (R/s) ölçülür.

Radioaktiv zəhərlənmədən mühafizə etmək üçün insanları ümumi xarici şüalanmadan qorumaq, həm də radioaktiv maddələrin dəri səthinə, burunun, gözlərin selikli qişalarına düşməsinin və hava, ərzaq, su ilə orqanizmə keçməsinin qarşısını almaq lazımdır. Bu məqsədlə radiasiya əleyhinə daldalanacaqlardan, sığınacaqlardan istifadə olunur. Fərdi mühafizə vasitələri (əleyhqaz, respirator, tozdan qoruyan parça maska, habelə pambıqlı tənzif sarğı) tənəffüs üzvlərini zəhərlənmədən etibarlı surətdə qoruyur. Bədənin səthini adı palalarla da mühafizə etmək mümkündür.

Elektromaqnit impulsu (EMİ) - nüvə partlayışı anında külli miqdarda qamma - kvantlar və neytronlar yaranır və ətrafa yayılır. Bunlar ətraf mühitin atomları ilə qarşılıqlı təsirə qoşularaq elektromaqnit sahələri yaradır. Təsir müddəti bir neçə milli saniyə olur. Nəticədə hava və yeraltı rabitə - kabel xətlərində, elektrik xətlərində, radiostansiyaların antennalarında qısa müddətli, lakin güclü cərəyan və gərginlik əmələ gətirir ki, bunlar da radioelektron cihazlarını, xarici xətlərə qoşulmuş elektrik qurğularını sıradan çıxarırlar.

Bəzi hallarda elektrik avadanlıqları ilə işləyən insanları da zədələyə bilər. Buna elektromaqnit impulsu deyilir. Elektromaqnit impulsunun zədələyici amili partlayış mərkəzinin bir neçə kilometrliyində müşahidə olunur.

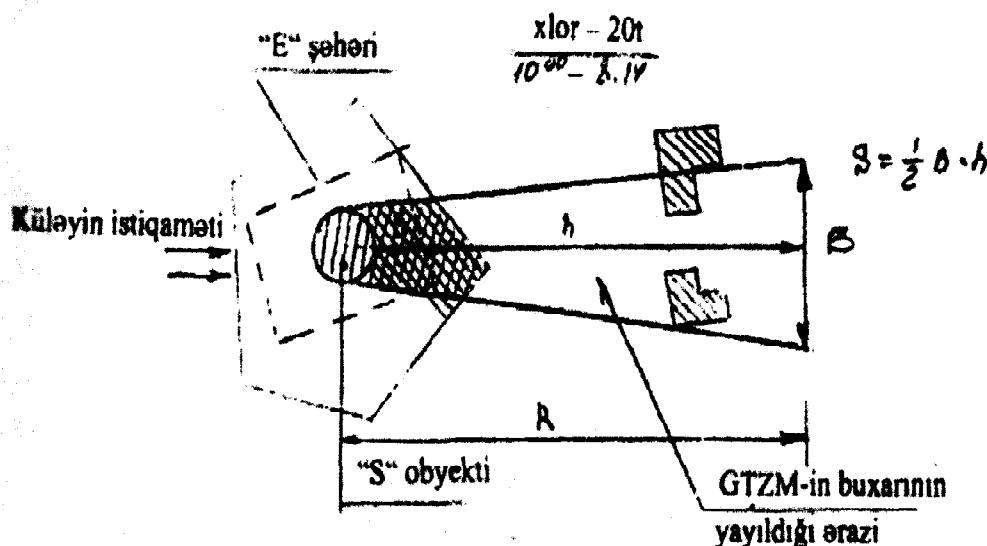
Elektromaqnit impulsundan ən effektli mühafizə üsulu - elektrik təminatı və idarəetmə xətlərinin, radio və elektrik aparatları xətlərinin ekranlaşdırılması, qoruyucu avtomat tərtibatlarından istifadə edilməsidir.

Kimyəvi silahlar.

Kimyəvi silah kütləvi qırğıın silahlarından biridir. Onun təsiri zəhərli döyüş kimyəvi maddələrin istifadəsinə əsaslanır. Onların əsasını zəhərləyici maddələr (ZM) və toksinlər təşkil edir. ZM - hərbi sənaye və xalq təsərrüfatı obyektlərini, qoşunları, əhalini sıradan çıxaran, yaxud onların döyüş və əmək fəaliyyətinin zəifləməsinə, insanların və heyvanların zədələnməsinə, habelə bitkilərin məhvini səbəb ola bilən xüsusi kimyəvi birləşmələrdən (zərərli maddələrdən) ibarətdir.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağı o əraziyə deyilir ki, orada kimyəvi silahın (ZM) və ya güclü təsirli ZM (GTZM) təsiri nəticəsində həmin ərazidə əhalinin, heyvanların və bitkilərin zədələnməsi baş verir. Kimyəvi zəhərlənmə ocağının ölçüləri zəhərləyici maddələrin işlədilməsi miqyasından, onların növündən, tətbiq edilmə üsulundan, meteoroloji şəraitdən və yerin relyefindən asılı olur.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağı iki zonaya bölünür - ZM-lə bilavasitə zəhərlənən əsas zonaya və ZM-nin buxarı və ya aerozolları yayılan ikinci zona.

Şəkil 1.11, b. GTZM-rin yaratdığı kimyəvi zədələnmə ocağı

ZM mühafizə olunmaq üçün sənaye əleyhqazlarından və xüsusi respiratorlardan istifadə olunur.

Zəhərləyici maddələr və onların təsnifikasi.

Zəhərləyici maddələr - kimyəvi birləşmələrdirlər ki, müəyyən zəhərləyici və fiziki-kimyəvi xassələrə malikdirlər. Onları döyüş şəraitində istifadə etdikdə canlı qüvvəni (insanları) zədələyir, havanı, paltarı, texnikanı və ərazini zəhərləyirlər.

Hərbi məqsədlərlə bitkiləri zəhərləyici kimyəvi maddələr herbisid, defoliant və desikant maddələrdə tətbiq edilə bilər ki, bunlar dənli bitki əkinlərinin, meşələrin, məhv olmasına kənd təsərrüfatı heyvanlarının zəhərlənməsinə səbəb olur.

Zəhərləyici maddələr kimyəvi silahın əsasını təşkil edirlər.

Zəhərləyici maddələr zəhərlənmiş hava ilə nəfəs aldıqda, ZM dəri üzərinə və selikli qişaya düşdükdə, həmçinin zəhərlənmiş yeyinti məhsullarından və sudan istifadə etdikdə insanları və heyvanları zədələyir. Ona görə onların seçilməsi və tətbiqi üsulları yerli şəraitdən, ZM-in xassələrindən və qarşıya qoyulmuş məqsəddən asılı olaraq müxtəlif ola bilər.

Kimyəvi silah təyyare bombalarında, top gülələrində, mayesi tökülə bilən təyyarə cihazlarında və müxtəlif tərtibatlarda ərazini zəhərləmək üçün, damcı-maye halında zəhərləmək üçün buxar və aero-zol (üstü, duman) şəklində tətbiq edilə bilər.

Zəhərləyici maddələr küləyin istiqamətində on kilometrlərlə məsafəyə yayıla bilən zəhərli bulud yaradır.

Havanın zəhərlənmə təhlükəsinin dərəcəsi ZM-in qatılığı və mühafizə olunmayan adamın zədələndiyi vaxtla müəyyən edilir.

Ərazinin və ya obeyktin zəhərlənmə dərəcəsi düşən ZM-in miqdardan asılıdır və ZM-in qramlarla miqdarının 1 m^2 səthə nisbəti ilə ifadə olunan zəhərlənmə sıxlığı ilə müəyyən edilir.

Zəhərləyici maddələrin təsnifatı.

Müasir ZM organizmə:

- fizioloji təsiri;
- toksikliyi (zədələmə ağırlığı);
- tez təsiretməyi;
- dayanıqlığı **ilə təsnif olunurlar.**

Kimyəvi silahın ən vacib xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- maddi sərvətləri məhv etmədən canlı qüvvəni zədələmək imkanı;
- ZM-in maddi sərvətlərə təsiri onların zəhərlənməsi ilə məhsdudlaşdır ki, bu da onlardan istifadəni çətinləşdirir;
- geniş sahələri zədələmək və zədələyici təsirini uzun müddət saxlamaq qabiliyyəti;
- zəhərlənmənin sürətlə baş verməsi və zədələnmənin ağır olması;
- istehsalının nisbətən ucuz başa gəlməsi.

Məlum olan bütün zəhərləyici maddələr organizmə təsirinin xarakterinə görə (toksikoloji təsnifatına), döyüş təyinatına və ərazidə zəhərlənmənin davamlığına görə (taktiki təsnifatı) qruplara ayrılır.

Bir sıra ölkələrin cəbhəxanalarında müasir zəhərləyici maddələri toksikoloji təsnifatına görə bu qruplara ayırmaq mümkündür.

Fizioloji təsirinə görə ZM 7 qrupa bölünürlər:

SS	ZM qrupları	ZM adları
1	Sinir iflicidici təsirli (fosforlu üzvü) ZM	Zarin Zoman V-qazlar
2	Ümümzəhərləyici təsirli ZM	Sianid turşusu Xlorsian
3	Dərini zədələyən (rezobrtiv təsirli) ZM	Texniki (kükürdü) iprit Saf iprit Azotlu iprit (trixlortrietilamin) Lüizit
4	Boğucu təsirli ZM	Fosgen Difosgen

5	Qıcıqlandırıcı təsirli ZM	Adamsit Si-ES
6	Psixokimyəvi təsirli ZM	Bi-zet (BZ) LSD (Lizerkin turşusunun törəmələri) Psilosibin Tremorin Meskain
7	Gözyaşardıcı təsirli ZM	Xlorasetofenon Brombenzilsianid Xlorpikrin

1. Sinir iflicedici təsirli (fosforlu üzvü) ZM - kimyəvi strukturuna görə fosforlu-üzvü maddədir (FÜM).

Bələ maddələrə **Zarin**, **Zoman** və **V - qazlar** aiddir.

Zarin və **Zoman** rəngsiz (və ya sarımtıl rəngli), səciyyəvi iyi mayelərdir; bunların xüsusi çəkisi vahiddən bir qədər artıqdır (1,02-1,1). Bu maddələr üzvi əridicilərdə, o cümlədən yağlarda və yağaoxşar maddələrdə yaxşı, suda isə zəif həll olunur, havada tez bir zamanda ölümcül konsentrasiyalı buxar törədir. Yay vaxtı ərazini maye damcıları zarin 8 saat, zoman isə bir sutkaya qədər müddətə zəhərləyə bilər. Zarinin buxarları havadan 4,77 dəfə, zomanının isə 6,33 dəfə ağırdır. Zarinin ikinci buludunun zədələyici təsiri 4-7 saatadək, sinir iflicedici ZM qrupuna aid digər maddələrinki isə onların bütün buxarlanması dövründə davam edir. Suaxmazlarda zarinin zəhərləyici təsiri 25 sutkayadək, zomanının isə 2,5 ayadək qalır.

V - qazlar suda zəif, üzvi əridicilərdə, yanacaq, sürtgü materiallarında yaxşı həll olunan rəngsiz mayedir. Rezin-texniki məmulatlara və böyük lak örtüklərə yaxşı hopur.

Yavaş buxarlandırıcı üçün (20°S -də 10^{-3} mq/l) ərazidə üzun müddət qalır. V - qazın kimyəvi adı fosforiltioxolinlardır.

V - qazlar, Zoman, Zarin davamlı ZM-dir.

Fosforlu üzvü ZM (FÜZM) tətbiq edilərkən zəhərlənmə adətən maye damcılarının dərinin səthinə düşməsi hallarında, yaxud həmin ZM-in buxarları tənəffus yollarından keçərkən baş verəcəkdir.

Fosforlu zəhərli maddələrin konsentrasiyası $5 \cdot 10^{-7}$ mq/l-dən az olan hallarda 5-6 saat müddətində əleyhqazsız qalmaq mümkündür.

2. Ümumzəhərləyici təsirli ZM - əsasən tənəffüs üzvlərindən keçib organizmin ən vacib sistemlərinə sürətlə təsir göstərən tezbuxarlanan kimyəvi birləşmələrdir.

Zəhərləyici maddələrin bu qrupuna **Sianid turşusu** və **Xlorsian** aiddir.

Sianid turşusu həddən artıq zəhərlidir. Turşunun buxarı ilə nəfəs alıqdə və ya o dərinin zədələnmiş hissəsinə düşdükdə ölümlə nəticələnir. Sianid turşusunun buxarları paltarlara yaxşı hopur (sığınacağa daxil olarkən nəzərə alınmalıdır) və ümumzəhərləyici təsir göstərir.

Deqazasiya - əsasən hava dəyişmə yolu ilə aparılır.

Xlorsian - kəskin iyi, sudan ağır rəngsiz mayedir. 13°S -də qaynayırlar, mənfi 7°S -də bərkileyir. 20°S -də buxarların maksimal konsentrasiyası 3300 mq/l-dir. Suda məhdud miqdarda (7%), azotlu, üzvi maddələrdə (spirit, efir), yağ və lipoidlərdə yaxşı həll olunur.

Xlorsian sianid turşusundan 2-4 dəfə az zəhərlidir. Qıcıqlandırıcı təsirə malikdir. İlk qıcıqlandırma konsentrasiyası 0,0025 mq/l, güclü yaşaxma və bəbəklərin spazmasma səbəb olan dözülməz konsentrasiya 0,06 mq/l-dir. Bundan artıq konsentrasiyalar sianid turşusunun təsirində olduğu kimi organizmin ümumi zəhərlənməsi ilə nəticələnir.

Xlorsian davamsız zəhərli maddədir.

3. Dərini zədələyən (rezobrtiv təsirli) ZM - elə zəhərli birləşmələrdir ki, onlar hətta ən cüzi miqdarda bədənin dəri örtüyünü zədələyə bilərlər.

Zəhərləyici maddələrin bu qrupuna **Texniki (küükürdlü) iprit, Saf iprit, Azotlu iprit (triklortrietilamin)** və **Xlorsian** aididir.

Saf iprit - Kimyəvi təmiz iprit - zəif gənəgərçək iyi şəffaf, yağlı rəngsiz mayedir. Üzvi əridicilərdə, yağı və yağaoxşar maddələrdə yaxşı, suda xeyli zəif (10°S -də - 0,07) həll olunur.

Orzaq məhsullarına, məsaməli materiallara, boyaq örtüklərinə, rezin-texniki məmulatlara asanlıqla hopur və onların uzun müddətli zəhərlənməsinə səbəb olur. Ərazi uzun müddət: yayda - 7 sutka, qışda bir neçə həftə zəhərli qalır.

Iprit suda yavaş hidroliz olunur və neytrallaşır (zəhərsizləşir). Qələvilərin təsirindən ipritin hidrolizi sürətlənir.

Xlorlu əhəng, xloraminlər və sulfidlər ipriti tez zərərsizləşdirir.

Iprit təmasda olduğu orqanlara və toxumalara (tənəffüs yollarına, gözlərə, dəri, mədə - bağırsaq sisteminə) təsir edir, bədənin zədələnmiş yerindən qana sorulması nəticəsində isə üümuzəhərləyici təsir göstərir. Bədənin səthinə düşən iprit damcıları 7 dəqiqdən sonra dərinin alt qatlarına keçir. 20-30 dəqiqə ərzində isə heç bir ağrı hissi törətmədən orqanizmdə tamamilə sorulur. İprit davamlı zəhərli maddədir.

4. Boğucu təsirli ZM - elə maddələrə deyilir ki, onlar xüsusən ağciyəyər toxumalarını zədələyir, orqanizmin digər toxumalarına güclü təsir göstərmirlər.

Boğucu təsirli zəhərli maddələr qrupuna **Fosgen** və **Difosgen** aididir.

Son zamanlar Fosgen güclü təsirli zəhərli maddələrə (GTZM) şamil edilir.

Fosgen- ağ ciyərlərə təsir göstərir, onlarda işiş əmələ gətirir, nəticədə orqanizmin oksigenlə təchizatı pozulur. Havada 0,006 mq/l qatılıqda ölümlə nəticələnir. Fosgenlə nəfəs alıqda ağızda şirin dad, sonra öskürək, baş gicəllənməsi və ümumi zəiflik hiss olunur. Zəhərli zonadan çıxdıqdan sonra adətən 2-12 saat ərzində adam özünü yaxşı hiss edir. Bu dövr gizli dövr adlanır. Bundan sonra insanda kəskin dəyişiklik baş verir. Əgər vaxtında həkim yardımı göstərilməsə, ölümlə nəticələnə bilər.

Deqazasiya – havadəyişmə və yaxud ammonyak iyəməklə mümkündür.

Difosgen- qaynama temperaturu 128°S olan mayedir, Fosgenə nisbətən yavaş buxarlanır, havadan 7 dəfə ağırdır. Yayda ərazini açıq yerlərdə - 1 saata, meşəlik yerlərdə isə bir neçə saatadək zəhərləyir. Difosgen suda pis həll olunur, bu zaman xlorid turşusu və karbon qazı yaratmaqla parçalanır. Difosgen su hovuzlarını zəhərləmir.

Difosgen zəhərləyici xassələrinə görə fosgenə oxşayır. O, davamsız zəhərləyici maddələrə aididir.

5. Qıcıqlandırıcı ZM- (Sİ-ES) və Adamsit aid edilir. **Sİ-ES** suda pis həll olunan rəngsiz maddədir. O, spirtdə bir qədər, asetonda, dioksanda, metilxloriddə, etilasetatda, benzolda isə yaxşı həll olunur. Aerozol şəklində tətbiq edilir.

Sİ-ES maddəsinin ümumi zəhərliliyi zəifdir, lakin o, qızdırıcı təsirə malikdir ki, bu da asqırkıya, öskürəyə, gözlərdən bol yaş, burundan selik axmasına, tənəffüsün çətinləşməsinə səbəb olur. Bunlardan başqa, dəriyə gicitkən kimi qaşındırıcı təsir göstərir, yüksək konsentrasiyalarda ürək bulanması və qusma törədir. Sıradan çıxarıcı orta konsentrasiyası 0,001 - 0,005 mq/l-dir. Gözyaşardıcı maddələr gözlərin burun-qırqlığın selikli qişalarını qıcıqlandırır, bu isə gözdən yaş axması, bəbəklərinin spazması, burundan güclü selik axması ilə nəticələnir. Bunlar tərkibində haloid olan üzvi maddələrdir. Belə maddələrdən əsasları xlorasetofenon və brombenzilsianiddir.

Adamsit yaşlımtıl rəngli bərk maddədir, suda həll olunur, üzvi əridicilərdə, xüsusən qızdırıllarkən və asetonda yaxşı həll olunur. Yavaş buxarlanması və pis həll olunmasına görə torpağı uzun müddət zəhərləyə bilər. Suda parçalanmır, qələvi maddələr onun suda hidrolizini sürətləndirir və nəticədə fenassazin oksidi yaranır.

Adamsitin 1,41 mq/l konsentrasiyası olan havada 2 dəq. və ya 0,28 mq/l konsentrasiyalı havada 20 dəq. qalarkən ölümcül zəhərlənmə baş verir.

6. Psixokimyəvi təsirlə ZM

- Bi-zet (BZ)
- LSD (Lizerkin turşusunun törəmələri)
- Psilosibin
- Tremorin
- Meskain

Bi-zet - suda həll olunmayan ağ kristal tozdur. Bi-zet orqanizmə tənəffüs və mədə-bağırsaq yolları ilə keçir.

LSD - rəngsiz bərk kristal maddədir, suda zəif, üzvi əridicilərdə yaxşı həll olunur. Bu maddənin duzları davamlı məhlullar yanatmaqla suda yaxşı həll olunurlar.

Orqanizmə tənəffüs yolları ilə təsir edəcəyi daha çox ehtimal olunur. Mədə-bağırsaq yolları ilə zəhərlənmə də mümkünündür.

7. Gözyaşardıcı təsirlə ZM- Xlorasetonfenon bənövşə və ya meşəgilası iyi verən bərk maddədir. Üzvi əridicilərdə yaxşı həll olunur. Suda hətta qaynadılarkən də dağılmır. Müsbət 20°S-də buxarlanması 0,105 mq/l-ə bərabərdir, buxarları havadan 5,3 dəfə ağırıdır. Yayda ərazidə bir neçə giin təsirini saxlayır.

Brombenzüstanid - acı badam yili, rəngsiz, yaxud sarımtıl kristal maddədir. Suda demək olar ki, həll olunmur, üzvi əridicilərdə isə yaxşı həll olunur. Suda hidroliz olunmur, torpaqda bir ayadək qala bilər. Spirin su məhlulunda sodium-sulfidlə reaksiyaya qoşularaq zəhərsiz maddəyə çevirilir.

Bakterioloji silah.

Bakterioloji silah (BS) - kütləvi qırğın silahlarının bir növdür.

Bu silah bakterial vasitələrlə və onları tətbiq etmək üçün işlədilən döyüş sursatına, cihaz və tərtibatlara deyilir.

Bakterioloji silah (BS) əsasən xəstəlik törədən mikroblar və onlardan alınan zəhər-toksinlər təşkil edir.

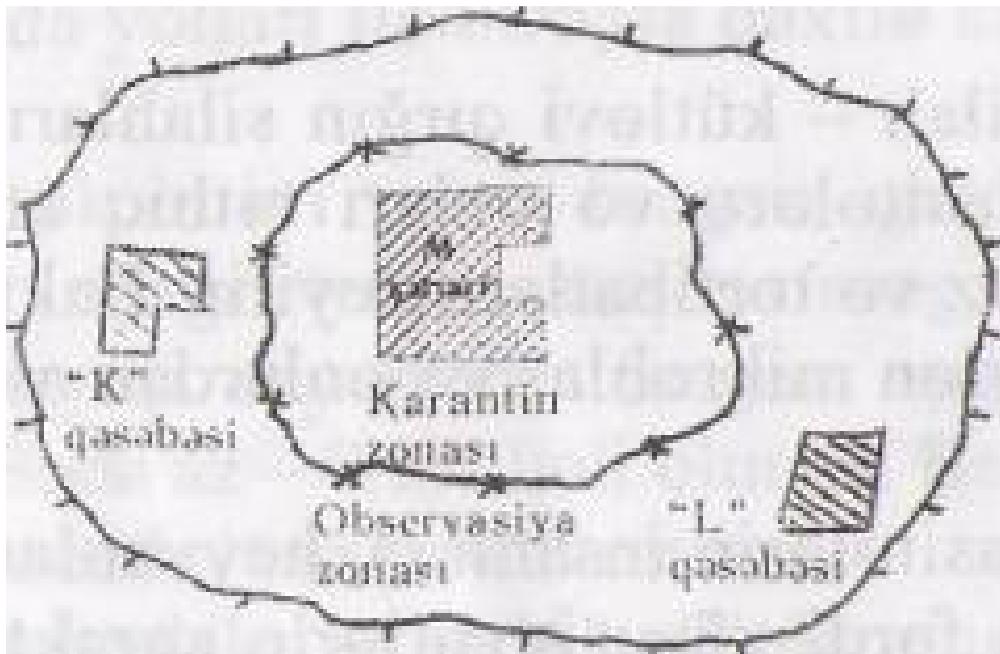
Bakterioloji vasitələrin insanlara, heyvanlara və bitkilərə zədələyici təsiri bir sıra fərdi xüsusiyyətlə xarakterizə edilir. Onların hətta çox kiçik dozaları belə yoluxucu xəstəlik törədə, yaxud insanları və heyvanları zəhərləyə bilər. Bir çox xəstəliklər xəstə adamdan sağlam adama keçir, insanlar və heyvanlar arasında tez yayılır. Xəstəlik törədən mikroblar və toksinlər müəyyən müddət xarici mühitdə və ya yoluxmuş həşaratlar, gənələr və gəmiricilərdə qala bilər. Bakterioloji vasitələrin zədələyici xassələrindən biri də onlarda inkubasiya və ya gizli təsir dövrünün olmasıdır.

Düşmən bakterioloji vasitələri təyyarə bombaları, top güllələri, raketlər və içərisinə maye, yaxud quru halda mikrob və zəhər qatışığı (reseptur) doldurulmuş xüsusi konteynerlər və cihazlar vasitəsilə ata bilər. Onlan zəhərlənmiş daşıyıcılar da (həşəratlar, gənələr, gəmiricilər) yaya bilər.

Bakterioloji silahın tətbiqi nəticəsində şübhəsiz ki, şəhərlər və başqa yaşayış məntəqələri, dəmir yolu qovşaqları, limanlar, su təchizatı mənbələri, həmçinin kənd təsərrüfatı bitkiləri, əkilmış tarlalar zədələnə bilər.

Xəstəliyin yayılmasının ən sadə üsullarından biri havanın yoluxmasıdır. İçərisində bakterioloji vasitələr olan hərbi sursat havada duman və ya tüstüşəkilli aerosol buludu yaradır. Onun zədələyici təsiri tətbiq edilən xəstəlikrədicidən, ərazinin relyefindən, meterioloji şəraitdən asılıdır.

İnsan və heyvanlar təkcə bakterioloji vasitələrin tətbiq edildiyi zaman deyil, buluddan ayrılmış aerosol hissəciklərinin zədələyici xüsusiyyətlərini saxlaya bildiyi vaxtdan asılı olaraq, bir neçə saat, gün, həftə, hətta ay müddətində də zədələnə bilər. Ona görə üzərinə həmin hissəciklər düşmüş əşyalara toxunduqda və ya yoluxmuş yeyinti məhsullarından və ya sudan istifadə edildikdə zədələnmək olar.

Bioloji silahlarda, əsasən taunun, vəbanın, Sibir yarasının, tulyaremiyanın, brüselyozun, melioidozanın sarı və başqa isitmə növlərinin, təbii çicəyin, psitmakozanın (ornitlozanın), səpmə və qarın yatalağının, qripin, malyariyanın dizentiriyanın törədiciləri olan müvafiq mikroorqanizmlərdən, viruslardan, bakteriyalardan, göbələklərdən istifadə olunur.

Bioloji silahlar da, eynilə kimyəvi silahlar kimi hədəfə müxtəlif raket, artilleriya, fuqas, mərmi, mina, qumbara, xüsusi səpmə qurğuları vasitəsilə və ya su mənbələrini, qida anbarlarını, rəqib milli valyutasını yoluxdurmaqla, istehlak bazarına bu maddələrlə yoluxdurulmuş ərzaq ixrac etməklə, ayrı-ayrı təşkilatlara bu maddələrlə yoluxdurulmuş məktub göndərməklə çatdırılır ki, sonrakı mərhələdə artıq o, kimyəvi silahdan fərqli olaraq eskalasiya, zəncirvari reaksiya doğuraraq epidemiyə şəklində yayılır.

Bakterioloji silahın tətbiqi nəticəsində bioloji zədələnmə ocağı yarana bilər.

Bioloji zədələnmə ocağı o əraziyə deyilir ki, orada bakterioloji silahın tətbiqi nəticəsində insan, heyvan və bitki tələfatı olsun.

Bioloji zədələnmə ocağı yaranan yerdə karantin və müşahidə rejimləri tətbiq olunur (Şəkil 3).

Yoluxucu xəstəlik yayan həşəratlar bir yerdən başqa yerə keçdikləri üçün bakterioloji yoluxmanın ilk sərhədləri də genişlənir və deməli, yoluxucu xəstəliklərin yayılma təhlükəsi artır.

Profilaktika aparmaq və lazımı tədbirləri görmək üçün bakterioloji vasitələrin vaxtında aşkar edilməsinin çox böyük əhəmiyyəti var. Düşmənin bakterioloji silahdan

istifadə etdiyini zahiri əlamətlərə, bu vasitənin hansı yoluxucu xəstəlik törədəcəyini isə laboratoriyyada aparılmış tədqiqatlara görə müəyyən etmək olar.

Bakterioloji vasitələri olan hərbi sursat partladığda boğuq səs eşidilir, ətrafa iri qəlpələr yayılır, torpaq və bitki üzərinə damcılar və tozşəkilli maddələr çökür. Bəzən təyyarələrdən müxtəlif yüklerin - konteynerlərin, kisələrin, bağlamaların atıldığı da müşahidə etmək olar. Yoluxucu xəstəlikyayan həşəratlar tətbiq edildikdə, hərbi sursatların partladığı yerdə əvvəllər təsadüf edilməyən xeyli miqdarda həşərat və gənə toplaşa bilər.

Düşmənin bakterioloji vasitələr tətbiq etdiyi rayonlarda insanlar arasında kütləvi epidemiya, həmçinin mal-qaranın qırılması halları baş verə bilər.

Bunun qarşısını almaq üçün observasiya və karantin-postları təyin edilir.

Observasiya - epidemiya ocağında yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə həyata keçirilən təcridetmə -məhdudlaşdırma və müalicə-profilaktika tədbirləri sisteminə deyilir.

Tibb bölmələri təcili profilaktika və müalicə tədbirləri görür. Əgər bütün əhali təhlükəli yoluxucu xəstəliklə mübarizə aparsa, bu tədbirlərin effektli nəticəsi olar.

Həkimin və ya başqa tibb işçisinin göstərişi ilə yaşayış yerini, ictimai istifadə yerlərini, yeyinti məhsullarını, suyu, qab-qacağı, paltarı, ayaqqabını, yorğan-döşəyi, mebeli dezinfeksiya etmək lazımdır.

Xəstəliyin qarşısını alan profilaktika peyvəndlərindən və dərman qəbulundan imtina etməyin.

Düşmənin bakterioloji silahının təsirinə məruz qalmış rayonda hakimiyyət orqanları xüsusi karantin rejimi yaradırlar və həmin rayona gediş-gəliş qadağan edilir.

Karantin - bakterial yoluxma ocağını təcrid etmək, xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq və aradan qaldırmaq məqsədilə yerinə yetirilən, epidemiya rejimli profilaktika tədbirlər sistemidir. Karantin dövründə əhalinin vəzifəsi qoyulmuş qaydalara ciddi riayət etməkdir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, bütün tədbirlər insanların həyatını və sağlamlığını mühafizə etmək üçün görülür.

Dezinfeksiya - xəstəlik törədən mikroorganizmlərin məhv edilməsi və ya zərərsizləşdirilməsidir. Dezinfeksiyanı həm infeksiya ocağında, həm də profilaktika məqsədilə aparırlar.

Nə vaxt aparılmasından və məqsədindən asılı olaraq infeksiya ocağında aparılan dezinfeksiya cari və son dezinfeksiyaya bölünür.

Cari dezinfeksiyanı infeksiyalı xəstənin, yaxud infeksiya gəzdirənin olduğu bütün müddətlərdə xəstənin çarpayısı yanında və onun ətrafında aparılır. Cari dezinfeksiyada məqsəd infeksiyanı yayılmağa qoymamaqdır. Dezinfeksiya məqsədilə xlorlu əhəng, xloramin, dixloramin, fenol, formalin, krezoł və digər maddələr işlədilir. Eyni zamanda bu məqsədlə qaynatmadan, yandırmadan və isti buxardan da istifadə etmək olar.

III. Yekun hissə - 5 dəq.

Tələbələrə dərsin məqsədinə nail olunmasını elan edirəm, növbəti dərs üçün tapşırıqlar verirəm.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Mülki müdafiənin müasir dövrdə rolü nədən ibarətdir?
2. Mülki müdafiə fənnin öyrənilməsində tələbələr nələri bilməlidirlər, nələri bacarmalıdırular?
3. Mülki müdafiə Qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar, onların məzmu?

4. Mülki müdafiənin təşkil edilmə prinsipləri, onların məzmunu, mülki müdafiənin məqsədi?
5. Mülki müdafiə sahəsində dövlətin vəzifələri nədən ibarətdir?
6. Mülki müdafiə sahəsində hüquqi şəxslərin vəzifələri nədən ibarətdir?
7. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının vəzifələri nədən ibarətdir?
8. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqları hansılardır?
9. Fövqəladə halların təsnifatı, onların yaranma səbəbləri və ümumi anlayışı?
10. Miqyasına görə Fövqəladə hadisələr hansılardır, onların məzmunu?
11. Təbii xarakterli fövqəladə hadisələr, onların baş vermə səbəbləri?
12. Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələr, onların baş vermə səbəbləri?
13. Bioloji fövqəladə hadisələr, onların baş vermə səbəbləri?
14. Ekoloji xarakterli fövqəladə hadisələr, onların baş vermə səbəbləri?
15. Sosial - iqtisadi fövqəladə hadisələr, onların məzmunu?
16. Nüvə silahının nədir və onun istifadəsi zamanı hansı vəziyyət yaranır?
17. Nüvə silahının zədələyici amillərinin təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
18. Zərbə dalğası və onun təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
19. İşıq şualanması nədir və onun təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
20. Nüfuzedici radiasiya nədir və onun təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
21. Radioaktiv zəhərlənmə nədir və onun təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
22. Elektromaqnit impulsu nədir və onun təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
23. Radiasiya səviyyəsinin buludunun izi, zəhərlənmə zolağının zonalarının xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
24. Kimyəvi silah nədir və onun yaratdığı zəhərlənmə ocağı nəcə təsfir olunur?
25. Zəhərləyici maddələr və onların qısa təsnifatı?
26. Bakterioloji vasitələrin zədələyici təsiri hansı xüsusiyyətlə xarakterizə edilir?
27. Bioloji zədələnmə ocağı nədir və orada aparılan işlər nədən ibarətdir?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Mülki müdafiənin müasir dövrdə rolü nədən ibarətdir?

İnsanların təhlükəsizliyinin təminatı son illərdə kəskin hal almışdır. Bu ona görədir ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi son dövrlərdə sənayedə, nəqliyyatda və digər sahələrdə qəzaların, təbii fəlakətlərin sayı xeyli artmışdır.

Elmi-texniki tərəqqinin yüksəlişi, mürəkkəb sistemlərin tətbiqi ilə elmi-texniki və istehsalat fəaliyyətinin miqyasının genişlənməsi, onların istismarında riskin artması insanların həyat və sağlamlığına, ətraf mühitə və istehsalatın normal fəaliyyətinə təhlükə yaradırlar. 25 ildən artıqdır ki, Azərbaycan müharibə şəraitində yaşayır.

Bütün bunlarla əlaqədar gələcək mütəxəssislərə müasir sülh dövründə və silahların tətbiqi zamanı istehsalatda insanların həyat fəaliyyətinin və ətraf mühitin mühafizəsini təmin etmək biliyi, bacarığı vermək günün vacib məsələsidir.

Mülki müdafiə (MM) insanın ətraf mühitdə təhlükəsizliyi və sağlamlığının qorunması haqqında elmdir.

O, təhlükəli və zərərli amilləri aşkarla çıxarmalı və eyniləşdirməli, insanın mühafizəsinin metod və vasitələrini, yollarını zərərli və təhlükəli amillərin minimum dərəcəyə qədər azaldılmasını araşdırma, dinc və müharibə dövrü baş verən qəza hallarının, fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırmaq tədbirləri hazırlamalıdır.

MM-in müharibə vaxtındaki rolü xüsusilə böyükdür. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, əmin-amanlıq dövründə MM-in rolü təbii fəlakətlərin, böyük istehsalat qəzalarının nəticələri ilə mübarizədə xeyli artmışdır.

2. Azərbaycan Respublikası Mülki müdafiəsinin əsas vəzifələri hansılardır?

Azərbaycan Respublikası Mülki müdafiəsinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- fövqəladə halların nəticələrindən əhalinin və xalq təsərrüfatının mühafizə edilməsi;
- sülh və müharibə dövrlərində adamların həyatı, sağlamlığı üçün təhlükə yarandığı barədə və belə şəraitdə davranış qaydaları haqqında əhalinin vaxtında xəbərdar edilməsi;
- fövqəladə halların nəticələri aradan qaldırılması məqsədi ilə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsi;
- mülki müdafiə sistemi rəhbər heyətinin, idarəetmə orqanları və qüvvələrinin fövqəladə hallarda mühafizəyə və fəaliyyətə hazırlanması, habelə müvafiq mühafizə və fəaliyyət üsullarının əhaliyə öyrədilməsinin təşkili;
- sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda xalq təsərrüfatı sahələrinin, müəssisələrin, idarə və təşkilatların sabit fəaliyyətinin təmin olunmasına yönəldilmiş tədbirlərin, xüsusən mülki müdafiənin mühəndis-texniki və digər tədbirlərinin hazırlanmasında, həyata keçirilməsində iştirak etməkdir.

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

**Mövzu №2: “Fövqəlada hallarda
Dövlət Sisteminin rolu və vəzifələri”**

“Təsdiq edirəm”
Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
Mülki müdafiə kafedrasının
müdiri _____ Elçin Əliyev

“___” yanvar 2015-ci il

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

Mövzu № 2: “Fövqəlada hallarda Dövlət Sisteminin rolu və vəzifələri”

Keçirmə vaxtı: 2 saat

Keçirmə üsulu: Mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: 1. Tələbələrə Fövqəlada hallarda mülki müdafiənin rolu və vəzifələri, ümumi məqsədli xidmətləri, qüvvələri, konsepsiyanın əsas məsələləri barədə məlumatları çatdırmaq.
2. Fövqəlada hallarda fəaliyyət göstərən Dövlət sistemi, onun vəzifələri izah etmək.

Dərsin sualları: 1. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi, onun vəzifələri.

2. Fövqəlada hallarda mülki müdafiənin idarə edilməsi.

Hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə xidmətləri, qüvvələri.

Ədəbiyyat:

- Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci il tarixli, 193 nömrəli Qərarı;
- “Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 aprel 1992-ci il tarixli, 239 nömrəli qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I .Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərsə hazırlığını yoxlayıram.

Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları çatdırıram.

II. Əsas hissə - 80 dəq.

1-ci sual Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi, onun vəzifələri.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 1992-ci il iyulun 31-də "Azərbaycan Respublikasının Mülki Müdafiəsi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə 73 sayılı fərmanı və 1998-ci il aprelin 18-də "Mülki müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 700 sayılı fərmani imzalanmışdır.

Yeni Əsasnamə və Qanunda respublikada mülki müdafiənin əsas məqsəd və vəzifələrini habelə dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, ictimai təşkilatların, eləcə də məsul şəxslərin və bütün vətəndaşların mülki müdafiə üzrə vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki müdafiəsi - sülh və müharibə dövrlərində respublikanın ərazisində əhali və xalq təsərrüfatını təbii fəlakətlərin, həmçinin güclü qəzaların nəticələrindən, habelə müasir qırğın vasitələrinin (bundan sonra "təbii fəlakətlərin, güclü qəzaların nəticələri və müasir qırğın vasitələrinin təsiri" ifadəsi "fövqəladə hallar" adlandırılacaq) təsirindən mühafizə məqsədilə dövlət, təsərrüfat, hərbi idarəetmə orqanları tərəfindən bütün vətəndaşların iştirakı ilə həyata keçirilən sosial və müdafiə tədbirləri sistemidir.

Mülki müdafiə üzrə dövlət funksiyalarını Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiə sistemi yerinə yetirir. Buraya bütün idarəetmə orqanları, müxtəlif mülkiyyət formalarına aid olan birliklər, müəssisələr, idarələr, təşkilatlar və digər obyektlər, onların qüvvə və vasitələri daxildir. Onlar sülh və fövqəladə hallarda respublikanın bütün ərazisində mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsini təşkil edirlər.

Azərbaycan Respublikası Mülki müdafiəsinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- fövqəladə halların nəticələrindən əhalinin və xalq təsərrüfatının mühafizə edilməsi;
- sülh və müharibə dövrlərində adamların həyatı, sağlamlığı üçün təhlükə yarandığı barədə və belə şəraitdə davranış qaydaları haqqında əhalinin vaxtında xəbərdar edilməsi;
- fövqəladə halların nəticələri aradan qaldırılması məqsədi ilə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsi;
- mülki müdafiə sistemi rəhbər heyətinin, idarəetmə orqanları və qüvvələrinin fövqəladə hallarda mühafizəyə və fəaliyyətə hazırlanması, habelə müvafiq mühafizə və fəaliyyət üsullarının əhaliyə öyrədilməsinin təşkili;
- sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda xalq təsərrüfatı sahələrinin, müəssisələrin, idarə və təşkilatların sabit fəaliyyətinin təmin olunmasına yönəldilmiş tədbirlərin, xüsusən mülki müdafiənin mühəndis-texniki və digər tədbirlərinin hazırlanmasında, həyata keçirilməsində iştirak etməkdir.

Sadalanmış vəzifələrin hamısı vacibdir və kompleks həll edilməlidir. Mülki müdafiə ərazi-istehsalat prinsipi üzrə təşkil edilir. Bu, o deməkdir ki, mülki müdafiənin bütün tədbirləri həm icra hakimiyyəti xətti üzrə, həm də istehsalat və təsərrüfat fəaliyyətinə rəhbərlik edən nazirlik və idarələr xətti üzrə planlaşdırılır və yerinə yetirilir.

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında danışdıqda, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 30 aprel 1992-ci il tarixli 239 nömrəli Qərarı nəzərdə tutulur.

Həmin qərara əsasən:

1. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Ümumittifaq Dövlət Sistemində Azərbaycan Respublikası Dövlət Məhəlli Sistemi yenidən təşkil edilərək Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi yaradılmışdır.

2. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında təqdim olunan Əsasnamə təsdiq edilmişdir.
3. Fövqəladə halların qarşısının alınmasına və nəticələrinin aradan qaldırılmasına respublikanın bütün qüvvələrini cəmləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Dövlət orqanlarına Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə vəzifələr həvalə edilmişdir.
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası yaradılmışdır.
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası haqqında təqdim olunan Əsasnamə təsdiq edilmişdir.
6. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasına qəza-xilasetmə, qəza-bərpa işlərinin və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsi zamanı rabitə və xəbərvermə şəbəkəsindən ilk növbədə üstünlükə istifadə etmək ixtiyarı verilmişdir.
7. Azərbaycan Respublikasının müvafiq Dövlət orqanlarına tapşırılmışdır ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetini ilə birlikdə respublika şəhərləri və rayonları icra hakimiyyəti orqanlarının iştirakı ilə fövqəladə hallar rayonlarında həyat təminatı obyektlərində bərpa işlərinin aparılması üçün müvafiq tikinti, ixtisaslaşdırılmış və quraşdırma təşkilatlarının tərkibində qəza-bərpa dəstələrinin yaradılması qaydasını müəyyənləşdirilib Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir.
8. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Rabitə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkəti ilə birlikdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının, Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin və digər əlaqədar nazirliklərin və baş idarələrin iştirakı ilə respublika rayon və şəhər icra hakimiyyəti orqanlarını təsərrüfat orqanlarını, habelə əhalini yaranmış fövqəladə hallar və onun nəticələrinin aradan qaldırılmasının gedişi barədə məlumatlandırmaq üçün fəaliyyət göstərən xəbərdarlıq və müntəzəm məlumatlandırma sisteminin (o cümlədən bilavasitə kütləvi informasiya vasitələri ilə) səmərəliyini yüksəltmək sahəsində tədbirlər görülmüşdür.
9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sisteminin qəza-xilasetmə və qəza-bərpa daimi hazırlıq dəstələrinin fəaliyyətinin hüquqi və maliyyə əsaslarını müəyyən edən normativ sənədlər hazırlanmışdır.
10. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası və Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi respublikanın digər əlaqədar nazirliklərinin və baş idarələrinin iştirakı ilə fövqəladə halların qarşısının alınması, belə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin maddi-texniki təminatı, maliyyələşdirilməsi, bu tədbirlərdə iştirak edən vətəndaş və təşkilatların əməyinin ödənilməsi, zərərçəkənlərə göstərilən kömək, vətəndaşların məşğələlərə xüsusi məşqlərə cəlb edilməsi ilə, habelə lazımi elmi-tədqiqat işlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xərclərin aparılması qaydalarına dair Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir.
11. «Azərvtonəqliyyat» Konserni, Azərbaycan Dəmir Yolu İdarəsi, Azərbaycan Hava Yolları Dövlət Konserni «AZAL» Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi İdarəsi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetin Fövqəladə Hallar Üzrə Komissiyasının tələbi ilə öz vəsaiti hesabına fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına lazımi qoşun hissələrinin, xüsusi dəstələrin, qrupların və yüklərin fəlakət rayonlarına və geriyə daşınmasını ilk növbədə təmin edilməsi barədə tapşırıq verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə Komissiyasına zəruri hallarda bu məqsədlər üçün Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin, Müdafiə Nazirliyinin, habelə digər nazirliklərin və baş idarələrin nəqliyyat vasitələrini cəlb etmək ixtiyarı verilmişdir.

12. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının heyəti təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə hallar üzrə Komissiyası haqqında Əsasnamə təsdiq edilmişdir.

Ümumi müddəələr

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar (FH) üzrə Komissiyası aşağıdakı məqsədlərlə yaradılır:

- Respublika ərazisində güclü qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiya, epizootiyalar və epifitotiyalar zamanı respublikanın bütün səviyyəli idarəetmə orqanlarının, Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Dövlət Sistemi qüvvə və vasitələrinin daim fəaliyyətə hazırlığının təmin edilməsi;
- Fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasında respublikanın bütün səviyyəli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;
- xilasetmə və qəza-bərpa işlərinə, əhalinin həyat və təminatı üzrə tədbirlərə və fəlakət rayonlarından köçürülməsinə rəhbərlik edilməsi.

Komissiya Nazirlər Kabinetinin daimi orqanıdır və öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarlarını Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını və digər normativ aktları, habelə bu Əsasnaməni rəhbər tutur.

Komissiya Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir və onun şəxsi tərkibi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Fövqəladə hallar üzrə Komissiyaya Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavinlərindən biri başçılıq edir.

Komissiyanın əsas vəzifələri

- Fövqəladə halların qarşısının alınmasına, güclü qəzaların, təbii fəlakətlərin, epidemiya, epizootiya və epifitotiya nəticəsində dəyən ziyanın azaldılmasına, təhlükə potensiallı istehsalatlarda işin etibarlığının yüksəldilməsinə, xalq təsərrüfatı obyektlərinin və sosial sahələrin ehtimal olunan Fövqəladə hallara davamlılığının təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin planlaşdırılması, işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi;

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sisteminin yaradılması onun orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin fövqəladə hallarda fəaliyyətə hazır saxlanması:

- profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, habelə əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması problemlərinin kompleks halda həlli üzrə elmi, elmi-texniki araşdırımaların, təcrübə-konstruktur işlərinin yerinə yetirilməsinə, fövqəladə hallarda fəaliyyət göstərmək üçün nəzərdə tutulan dəstələrin saxlanması və təminatına, fəlakət rayonuna və zərərdidələrə yardım göstərilməsinə lazım olan xərclərin ödənilməsindən ötrü respublikamaliyyə və maddi-texniki təminat sistemi yaradılması üzrə təkliflər hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müzakirəsinə verilməsinin təşkili;
- Fövqəladə hallar barədə məlumatların, xəbərlərin toplanması və mübadiləsi, belə halların nəticələrinin aradan qaldırmaqdan ötrü qüvvə və vasitələr ayrılması məsələləri üzrə

nazirliklər, baş idarələr, hərbi hissələrin və donanmanın komandanlığı, ictimai təşkilatlar və hərəkatlar arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili;

- regional fövqəladə halların yaranması və genişlənməsi dövründə, həmçinin onların nəticələri aradan qaldırılan dövrdə fəaliyyətə rəhbərlik etmək.

Komissiyanın funksiyaları və hüquqları

Komissiya ona həvalə edilən vəzifələrə müvafiq olaraq:

a) gündəlik fəaliyyətində aşağıdakı işləri təşkil edir və əlaqələndirir;

- Fövqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlığın yüksəldilməsi, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, sənaye, energetika, nəqliyyat, rabitə, sosial və mədəni-məişət obyektlərinin fövqəladə hallarda işinin etibarlılığı və davamlılığının artırılması üzrə respublika nazirliklərinin, baş idarələrinin və digər idarəetmə orqanlarının fəaliyyətini;

- ehtimal olunan fövqəladə halların və onların nəticələrinin proqnozlaşdırılması, Azərbaycan Respublikasının ərazisində qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiyə, epizootiya və epifitotiya nəticəsində yarana biləcək təhlükəli zonaların və gözlənilən ziyanın müəyyənləşdirilməsi işlərini;

- təhlükə potensiallı obyektlərdə qəzaların qarşısının alınmasına, belə hallar baş verəkən, həmçinin təbii fəlakət, epidemiyə, epizootiya və epifitotiya hallarında ehtimal olunan ziyanın azaldılmasına yönəldilmiş profilaktik tədbirlər sisteminin hazırlanması üzrə işləri;

- ehtimal olunan qəzaların, təbii fəlakətlərin, epidemiyanın, epizootiyanın və epifitotiyanın aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planının işlənib hazırlanması işlərini;

- profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, habelə əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması probleminin kompleks halda həlli üzrə elmi, elmi-texniki araşdırımaların, təcrübə-konstruktur işlərinin yerinə yetirilməsinə, fövqəladə hallarda fəaliyyət üçün nəzərdə tutulmuş dəstələrin saxlanması və təchizat məsrəflərinin ödənilməsinə, qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiyə, epizootiya və epifitotiya nəticələrinin aradan qaldırılması və zərərdidələrə yardım göstərilməsinə lazım olan xərclərdən ötrü maliyyələşdirmə, maddi-texniki təminat və maddi sərvətlər ehtiyatları sisteminin yaradılması üzrə işləri;

- fövqəladə halların qarşısının alınması və onun nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirlərində ictimai təşkilatların və müvafiq təcrübəyə malik şəxslərin iştirakı üçün şərait yaradılması işlərini;

- Azərbaycan Respublikası əhalisinin fövqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlanması üzrə işləri;

- Komissiyanın səlahiyyətinə aid məsələlər üzrə qanunvericilik aktlarının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının və digər normativ sənədlərin işlənib hazırlanması və onların yerinə yetirilməsinə nəzarət işlərini;

- fövqəladə halların profilaktikası, qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində digər dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi və ondan istifadə olunması, Komissiyanın səlahiyyətləri dairəsində xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq işlərini;

b) Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sisteminin işinə rəhbərlik edir;

v) xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin səmərəli surətdə icrasından ötrü tələb olunan müasir texnikanın, avadanlıqların, mexanizm və materialların istehsal edilməsi və alınmasını, təhlükəli texnogen və təbii hadisələrin müşahidəsini, onlara nəzarət sisteminin genişləndirilməsini, əhalinin mühafizəsini və fövqəladə hallarda normal həyat fəaliyyətini təmin edən vahid elmi-texniki siyasətin işlənib hazırlanmasında iştirak edir;

q) Azərbaycan Respublikasının ərazisində əhalinin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə potensiallı xalq təsərrüfatı obyektlərinin və hərbi xarakterli obyektlərin yerləşdirilməsinin, həmçinin belə obyektlərin bağlanılmasının, konservasiya və ya ləğv edilməsinin, yaxud

işinin dayandırılmasının məqsədə uyğunluğu məsələlərini nəzərdən keçirir və müvafiq qərar qəbul edir;

g) Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sistemi idarəetmə orqanlarının qüvvə və vasitələrinin komandir-qərargah və ixtisas təlimlərinin keçirilməsini təşkil edir;

d) Fövqəladə hallarda idarəetmə üzrə və belə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə respublika əhəmiyyətli mütəxəssis kadrların hazırlanması və onların ixtisaslarının artırılması işinin təşkilinə rəhbərlik edir;

e) Fövqəladə hallar yaranması barədə xəbərdarlığı, belə halların xarakteri və miqyası, nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinin gedişi barədə lazımı idarəetmə orqanlarına və əhaliyə məlumatların çatdırılmasını təşkil edir;

ə) Azərbaycan Respublikasının ərazisində regional fövqəladə hallar yaranarkən xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin aparılmasına bilavasitə rəhbərlik edir;

j) zərər çekmiş əhaliyə lazımı sosial yardım göstərilməsi, onun həyat təminatı, fəlakət rayonlarından köçürülməsi işlərini təşkil edir və əlaqələndirir;

z) maliyyə və maddi-texniki ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasını, həmçinin təşkilatların və vətəndaşların verdikləri, o cümlədən, xaricdən göndərilən yardım xarakterli materialların və maliyyə vəsaitinin uçotunu və bölüşdürülməsini təşkil edir və ona nəzarət qoyur;

i) qəza və fəlakətin səbəblərinin aşkar edilməsi üzrə Komissiyanın işində iştirak edir;

k) müvafiq təcrübəsi olan ictimai təşkilatların və vətəndaşların (o cümlədən, xarici ölkə vətəndaşlarının) fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirlərində iştirakına şərait yaradılması üzrə işləri təşkil edir.

Komissiya aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- Özünün səlahiyyətləri dairəsində, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sərəncamı şəklində verilən qərarlar qəbul etmək;

- Komissiyanın səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin digər orqanları, nazirliklər, baş idarələr, təşkilatlar, müəssisələr, konsernlər və assosiasiylar tərəfindən aparılan müzakirələrində iştirak etmək;

- adamların həyatının və sağlamlığının qorunması, maddi və mədəni sərvətlərin, təbii mühitin mühafizəsi üzrə respublikada fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyətə dair qüvvədə olan qanunlarda, normativ aktlarda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsinin yerlərdə vəziyyəti barədə nazirlik, baş idarə rəhbərlərinin, fövqəladə hallar üzrə şəhər və rayon Komissiyaları sədrlərinin məlumatlarını dinləmək və müvafiq qərarlar qəbul etmək;

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sisteminə («Azərdövlətfövqəlfəaliyyət sistemi») daxil edilmiş qüvvə və vasitələrin hazırlanmasına nəzarət etmək;

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda Azərbaycan Dövlət Sisteminə daxil edilmiş qüvvə və vasitələri müəyyən olunmuş qaydada lazımı xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin yerinə yetirilməsinə cəlb etmək;

- regional fövqəladə hallar baş verərkən Azərbaycan Respublikasının ərazisində xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin aparılmasına bilavasitə rəhbərlik etmək;

- fövqəladə halların yaranması təhlükəsi meydana çıxarkən, sahə tabeliyindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki xalq təsərrüfatı obyektlərinin işini müvəqqəti dayandırmaq;

- Respublika xalq təsərrüfatının aparıcı mütəxəssislərini təhlükə potensiallı obyektlərdə ekspertizalar keçirilməsi və belə obyektlərin təhlükəsizliyinə nəzarət üzrə tədbirlərə cəlb etmək;

- Fövqəladə vəziyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının 4 fevral 1992-ci il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinin və 2-ci maddəsinin «a» bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının təbii fəlakət rayonunda fövqəladə vəziyyət tətbiq etmək barədə təkliflər vermək.

Komissiyanın işinin təşkili

Gündəlik fəaliyyətində Komissiya öz işlərini Komissiyanın sədri tərəfindən təsdiq edilən iş planı əsasında yerinə yetirir.

Komissiyanın iclaslarında fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət məsələləri müzakirə edilir. Komissiya öz səlahiyyətləri dairəsində qərarlar qəbul edir ki, bu qərarların icrası bütün respublika nazirlikləri, baş idarələri, icra hakimiyyəti orqanları, həmçinin sahə tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təşkilatlar, müəssisələr, idarələr üçün məcburidir. Komissiyanın iclasları arasındaki dövrdə lazımi qərarlar Komissiyanın sədri tərəfindən qəbul edilir və müvafiq göstərişlər şəklində icraçılara çatdırılır. Fövqəladə hallar yaranarkən qəzanın, təbii fəlakətin, epidemiyanın, epizootiyanın və epifitotiyanın növündən, miqyasından və nəticələrindən asılı olaraq Komissiyanın heyətindən operativ qruplar yaradılır və onlara fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına rəhbərlik etmək həvalə olunur.

Komissiyanın Sədri Komissiyaya tapşırılan vəzifələrin və funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün şəxsi məsuliyyət daşıyır. Komissiyanın üzvləri arasında vəzifə bölgüsü aparır. Komissiyanın və onun aparatının işini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə müvafiq surətdə Komissiyanın Sədrinə aşağıdakı hüquqlar verilir:

- fövqəladə hallar zonasında ictimai asayışın mühafizəsini, xeyli maliyyə vəsaiti və maddi sərvətlər toplanmış yerlərin, əhalinin həyat fəaliyyətini təmin edən obyektlərin və xalq təsərrüfatı obyektlərinin mühafizəsini gücləndirmək;
- fövqəladə hallar zonasına vətəndaşların gəliş-gedişi üzrə xüsusi rejim qoymaq;
- fövqəladə halların qarşısının alınması və ya nəticələrinin aradan qaldırılmasından ötrü lazımi nəqliyyat vasitələrini, tibb, xilasetmə, bərpaetmə və digər qüvvə və vasitələri cəlb etmək;
- fövqəladə hallar zonasında fəaliyyət göstərkən və belə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün bütün lazımi maddi-texniki, tibbi, ərzaq və digər dövlət və sahə ehtiyatlarından və mənbələrindən istifadə etmək;
- lazıim gələrsə fövqəladə hallar zonasındaki müəssisələrdə, təşkilatlarda (idarə tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq) xüsusi iş rejimi tətbiq etmək, onların ehtiyatlarından fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üçün, habelə əhalinin həyat fəaliyyətinin xüsusi rejimini təmin etməkdən ötrü istifadə etmək;
- əmək qabiliyyətli əhalini fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq işlərinə cəlb etmək.

Azərbaycan Respublikası Dövlət orqanlarının fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə funksiyaları müəyyən edilmişdir:

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetı:

- Azərbaycan Respublikası nazirlikləri və baş idarələrinin, dövlət birlikləri, konsernləri, assosiasiyaları və digər təşkilati-istehsalat strukturlarının istehsalatda təhlükəsizliyin yüksəldilməsi, qəza və faciələrin, təbii və ekoloji fəlakətlərin epidemiyası və epizootiyaların qarşısının alınmasına, onların nəticələrinin zəiflədilməsinə və aradan qaldırılmasına yönəldilmiş fəaliyyətini əlaqələndirmək.
- Təbii fəlakət və qəza nəticələrinin aradan qaldırılması üçün fondlar yaratmaq.

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasında qarşılıqlı yardım məsələləri üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın təşkili.

Azərbaycan Respublikasının Elmlər Akademiyası:

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin təkmilləşdirilməsi və inkişafına yönəldilmiş elmi araşdırırmalar aparılmasına dövlət yardımını göstərmək, belə araştırma və elmi tədqiqatların aparılmasını təşkil etmək və əlaqələndirmək.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tikinti Komitəsi:

- Tikintidə təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, şəhərlərin və yaşayış məntəqələrinin təbii təsirlərdən mühafizəsinə xidmət edən tədbirlər işləyib hazırlamaq.
- Fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda qəza-bərpa işlərinin təşkil olunmasında iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının aqrar-sənaye kompleksinə daxil olan nazirliklər və baş idarələr:

- (Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Azərbalıqsənaye birliyi)
- Epizotoloji, fitopatoloji və toksikoloji nəzarəti təşkil etmək və həyata keçirmək, öz sahələrində təbii və ekoloji xarakterli fövqəladə halları proqnozlaşdırmaq, onların nəticələrini qiymətləndirmək.
- Epizootiya və epifitotiyaların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirləri təşkil etmək və həyata keçirmək.
- İxtisaslaşdırılmış dəstələrin epizootiya və epifitotiyaları aradan qaldırılmağa hazırlığını və bu işlərdə iştirakını təmin etmək.

Azərbaycan Respublikasının Rabitə və Yüksək Texnologiyaları Nazirliyi, “Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti

- Rabitə və əhalinin xəbərdarlıq vasitələrini daim hazır halda saxlamaq. Fəaliyyətdəki xəbərdarlıq sisteminin və baş vermiş fövqəladə hallar və onların nəticələrinin aradan qaldırılmasının gedisi barədə nazirliklərə, baş idarələrə, respublikanın icra hakimiyyəti orqanlarına, həmçinin əhaliyə müntəzəm məlumat çatdırmaq sisteminin (o cümlədən, kütləvi informasiya vasitələrinin) səmərəliliyini yüksəltmək üzrə tədbirlər hazırlamaq.

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi:

- Silahların və hərbi texnikanın saxlanması, istismarı və daşınması ilə əlaqədar fövqəladə halların aradan qaldırılması işlərini təşkil etmək.
- Qoşunlar (silahlı qüvvələr) yerləşdirilən rayonlarda radasiya şəraitinə, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) şəraitə nəzarət etmək.
- Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasında, müxtəlif qəzalar, təbii və ekoloji fəlakətlər, epidemiyə rayonlarına hərbi-nəqliyyat vasitələrinin qüvvələrilə maddi ehtiyatların daşınmasında iştirak etmək.
- Qanunvericiliyə müvafiq olaraq digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Fövqəladə Hallar Nazirliyi:

- Fövqəladə hallar təhlükəsi yaranan və baş verən şəraitdə əhalinin fəaliyyətə hazırlanmasının təşkili və ona nəzarət, qəzaların, təbii və ekoloji fəlakətlərin nəticələrindən əhalinin mühafizə olunmasına yönəldilmiş tədbirlərin yerinə yetirilməsi.
- MM-ni idarəetmə, xəbərdarlıq və rabitə sisteminin daimi hazırlığını təmin etmək, fövqəladə hallar təhlükəsi yaranarkən və belə hallar baş verərkən fəaliyyət qaydası barədə əhaliyə məlumat vermək.
- Azərbaycan Dövlət fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət Sisteminə daxil olan mülki müdafiə qüvvələri və vasitələrinin hazırlığına nəzarət etmək.

- Azərbaycan Dövlət fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət Sisteminə daxil olan mülki müdafiə qüvvələri və vasitələrindən istifadə olunmasının planlaşdırılması, qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və idarə edilməsi, fövqəladə hallarda əhalinin həyat təminatının təşkili, Mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyətinin təminatını və vəzifələrin yerinə yetirilməsi zamanı onların qarşılıqlı fəaliyyətini təşkil etmək.
- Su təsərrüfatı obyektlərinin və hidrotexniki qurğuların vəziyyətini və onlarda fövqəladə hallar yaranarkən ehtimal edilən nəticələri proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək.
- Ekoloji tələbləri və fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə fəaliyyəti nəzərə almaqla, belə halların qarşısının alınması və suların mühafizəsi tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş su təsərrüfatı işlərini əlaqələndirmək və bu işlərə metodiki rəhbərlik göstərmək.
- Təhlükə potensiallı su təsərrüfatı obyektlərinin və su mənbələrindəki hidrotexniki qurğuların istismarı zamanı ehtiyat işlərinin görülməsini təşkil etmək, onların təbii fəlakətlərdən və texnogen qəzalardan dağılmışının nəticələrini aradan qaldırmaq.
- Su anbarlarının vəziyyətinə operativ nəzarəti təşkil etmək.
- Seysmik dayanıqlıq tədbirlərini nəzərə almaqla, su təsərrüfatı obyektlərinin tikilməsi üzrə işlərin əlaqələndirilməsini və həyata keçirilməsini təmin etmək.
- Su təsərrüfatı obyektlərində və hidrotexniki qurğularda qəza-bərpa işlərinin yerinə yetirilməsində iştirak etmək;
- Texniki təhlükəsizliyin təmin edilməsi, qəza və fəlakətlərin qarşısının alınması məqsədilə Komitənin təşkilati strukturuna daxil olan bölmələrin təhlükə potensiallı obyektlərə və istehsalatlara nəzarətini təkmilləşdirməyə yönəldilmiş fəaliyyətini əlaqələndirmək;
- Obyektlərdə və istehsalatlarda qəza nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə işlərə metodiki rəhbərlik göstərmək;
- Respublikanın ərazisində müəssisələrin, obyektlərin və istehsalatların sənaye təhlükəsizliyi və yeraltı sərvətlərin qorunması tələblərini nəzərə almaqla yerləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikası DİN:

- Fövqəladə hallarda ictimai asayışı təmin etmək. Qəza-xilasetmə işlərinin və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsində hərbiləşdirilmiş yanğınsöndürən bölmələrin qüvvələrilə iştirak etmək.
- Yol-nəqliyyat hadisələrinin, yollarda və xalq təsərrüfatı obyektlərində qəzaların, yanğınlarm profilaktikası və qarşısının alınması.

Qanunvericiliyə müvafiq olaraq digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, Dövlət Maddi-Texniki Təchizat Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə yanında Dövlət Maddi Ehtiyatlar Komitəsi, Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti:

- Fövqəladə halların sosial - iqtisadi nəticələrinin proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsi.
- Fövqəladə halların qarşısının alınması, nəticələrinin aradan qaldırılması və zərər çəkmiş əhaliyə yardım göstərilməsi üzrə işlərin maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi.
- Fövqəladə halların maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi.
- Fövqəladə halların qarşısının alınması üzrə işlərin təminatından ötrü lazımı sığorta və ehtiyat fondlarının, maddi vəsait ehtiyatlarının yaradılması.
- Zərər çəkmiş əhalinin gündəlik tələbat malları ilə təchizatını təşkil etmək.

- Sənaye və ekoloji təhlükəsizlik üzrə tələbləri nəzərə almaqla xalq təsərrüfatı obyektlərinin respublika ərazisində yerləşdirilməsi işlərini əlaqələndirmək (Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Planlaşdırma Komitəsi).

Azərbaycan Respublikasının Ekoloqiya və Təbiəti sərvətlər Nazirliyi::

- Respublikada ekoloji şəraitdə nəzarəti təşkil etmək, onun yaxşılaşdırılması üzrə tədbirləri planlaşdırmaq və həyata keçirmək.
- Fövqəladə halların ekoloji nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə işlərə metodiki rəhbərlik göstərmək.
- Təhlükəli istehsalatlar yerləşdirilən, intensiv təsərrüfat fəaliyyəti aparılan rayonlarda, o cümlədən güclü qəzalar və təbii fəlakətlər zamanı ekoloji şəraitin dəyişməsinin proqnozlaşdırılması işlərini təşkil etmək.
- Respublikanın ərazisində müəssisələrin, obyektlərin və istehsalatların ekoloji təhlükəsizlik tələblərini nəzərə almaqla yerləşdirilməsi və tikilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək.
- Respublikanın ərazisində monitorinqi, ətraf mühitin radioaktiv və kimyəvi zəhərlənməsinin proqnozlaşdırılmasını təşkil etmək və yerinə yetirmək.
- Təbii hidrometeoroloji hadisələrin baş verməsi ehtimalını və bununla əlaqədar olaraq yarana biləcək fövqəladə halların miqyasını proqnozlaşdırmaq və bu barədə xəbərdarlıq etmək.
- Müxtəlif qəzalar və təbii ekoloji fəlakətlər rayonlarında radioaktiv çirkənmələrə və kimyəvi zəhərlənməyə operativ nəzarəti və bunların ən dəqiq (presizion) ölçülmələrini təşkil etmək.
- Azərbaycan Dövlət fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət Sisteminin idarəetmə orqanlarını hidrometeoroloji məlumatlarla təmin etmək.
- Respublikanın meşələrində fövqəladə hallar yaranması ehtimalını proqnozlaşdırmaq.
- Respublikanın meşələrində fövqəladə hallar yaranmasının qarşısını almaq və nəticələrini aradan qaldırmaq tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi.
- Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi daimi hazırlıq qüvvələrinin heyətinə daxil edilmiş sahə qəza-xilasedici bölmələrin qüvvələri ilə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsində iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi:

- Respublikada sanitariya və epidemioloji şəraitə nəzarəti təşkil etmək və həyata keçirmək.
- Fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda epidemioloji şəraiti proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək, epidemiyə əleyhinə tədbirlər hazırlanmaq və həyata keçirmək.
- İxtisaslaşdırılmış təcili tibbi yardım dəstələrinin daimi hazırlığını təmin etmək, fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda təcili tibbi yardım göstərilməsi işlərini təşkil etmək.

Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat Nazirliyi və dövlət konsernləri, tərkibində nəqliyyat vasitələri olan konsern və idarələr («AZAL», «Azərvodonəqliyyat»),

Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi, dövlət konsernləri, Azərbaycan Dəmir Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti, Xəzər Gəmiçiliyi İdarəsi, Azərbalıqsənaye):

- Nəqliyyatda qəza və fəlakətlər baş verməsinin qarşısının alınması və onların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsini təşkil etmək.
- Fövqəladə halların aradan qaldırılması işləri üçün lazımı qüvvə və vasitələrin, maddi-texniki ehtiyatların daşınmasını, köçürülmə tədbirlərini nəqliyyatla təmin etmək.

- Fövqəladə hallar baş vermiş rayonlardakı qəza-xilasetmə, qəza-bərpa işləri və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasında idarə dəstələrinin qüvvələri ilə onların taktiki-texniki imkanları daxilində iştirak etmək.
- Azərbaycan Respublikasının nazirlikləri, dövlət komitələri və baş idarələri, respublikanın dövlət birlikləri, konsernləri, assosiasiyaları və digər təşkilati-istehsalat strukturları

Nazirliklərin və baş idarələrin obyektlərində qəzaların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin təşkili və yerinə yetirilməsi.

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi daimi hazırlıqlı qüvvələrin heyətinə daxil edilmiş idarə tabeli hərbiləşmiş və peşəkar qəza-xilasetmə bölmələrinin qüvvələri ilə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərdə iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının ixtisaslaşdırılmış dövlət tikinti birlilikləri, konsernləri, assosiasiyaları və digər təşkilati-istehsalat strukturları:

- İxtisaslaşdırılmış dəstələrin qüvvələri ilə fövqəladə hadisələr rayonlarında həyattəminatlı obyektləri bərpa etməklə qəza-bərpa işlərində iştirak etmək.
- İstehsalat obyektlərində qəza və fəlakətlərin qarşısının alınması tədbirlərinin yerinə yetirilməsini təşkil etmək.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə komissiyasının tərkibi müəyyən edilmişdir.

Komissiyanın sədri- baş nazırın müavini Şərifov Abiq Qoca oğlu təyin edilib.

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında

Əsasnamə

Bu Əsasnamə Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin əsas vəzifələrini, təşkilini və iş qaydalarını müəyyən edir.

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi fövqəladə halların qarşısının alınması, belə hallar yarandıqda isə, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və xalq təsərrüfatında ziyanın azaldılması məqsədilə təşkil edilmişdir.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Fövqəladə hallar yaranarkən respublikanın ərazisində adamların həyatının və sağlamlığının, maddi və mədəni sərvətlərin, təbii mühitin mühafizəsi üzrə bir sıra iqtisadi və hüquqi tədbirlərin həyata keçirilməsi, bunlardan ötrü uzunmüddəti məqsədyönlü proqramların işlənib hazırlanması və yerinə yetirilməsi, elmi araşdırmaların və təcrübə-konstruktur işlərinin təşkili;
- təbii mühitin və təhlükə potensiallı obyektlərin vəziyyətinin müşahidə və nəzarət üzrə respublika Sisteminin etibarlı işinin təmin edilməsi, müxtəlif fəlakətlər baş verməsi ehtimalının proqnozlaşdırılması, təhlükə potensiallı obyektlərin vaxtında aşkar edilməsi, əmək təhlükəsizliyi tələblərini ödəməyən istehsalatların yenidən qurulması, yaxud bağlanması üzrə lazımı tədbirlər görülməsi, xalq təsərrüfatı obyektlərində və sahələrində, əhalinin həyat təminatı sistemlərində işin dayanıqlığının artırılması, maddi-texniki vasitələr, tibbi avadanlıq və dərmanlar, ərzaq ehtiyatları və digər xüsusi ehtiyatların yaradılması;
- Azərbaycan Dövlət sistemi idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin fövqəladə hallarda fəaliyyətə yüksək hazırlığının, baş vermiş hadisələrin xarakterini, miqyasını və ehtimal olunan nəticələrini düzgün qiymətləndirməklə çevik fəaliyyətinin, müvafiq dövlət idarəetmə orqanlarını və əhalini fövqəladə halların törənməsi və ya baş verdiyi barədə

operativ xəbərdar edilməsinin, qüvvə və vasitələrin fəlakət rayonlarına vaxtında yeridilməsinin təmin olunması;

- Fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaqdan ötrü axtarış-xilasetmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsi;

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması məsələlərində qarşılıqlı yardım məqsədi ilə digər dövlətlərlə qarşılıqlı fəaliyyətin və xarici ölkələrlə əməkdaşlığın təşkili.

Azərbaycan Dövlət Sistemi respublikada müəyyən edilmiş inzibati-ərazi bölgüsünə və sahələrarası dövlət birlikləri idarələrinin, dövlət konsernləri və assosiasiyanın strukturuna müvafiq olaraq ərazi və xalq təsərrüfatı vəsilələrini əhatə edir.

Sistemin ərazi və sahə vəsilələrinin konkret strukturları Respublika nazirlikləri, baş idarələri, habelə Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabineti, şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən olunur və bu vəsilələr haqqında Əsasnamələrlə təsbit edilir.

Bu zaman, adətən, hər bir vəsilə rəhbər orqanlardan, gündəlik idarəetmə orqanlarından, təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət edən qüvvələr və vasitələrdən, fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvə və vasitələrdən, rabitə və xəbərdarlıq sistemindən, digər maddi-texniki vasitələrdən, həmçinin tədris müəssisələri və elmi-tədqiqat təşkilatlarından ibarət olur.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin rəhbər orqanları aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə hallar üzrə Komissiyası;

- Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə hallar üzrə komissiyası;

- Şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanlarının fövqəladə hallar üzrə komissiyaları;

- Xalq təsərrüfatı obyektlərində yaradılan obyekt fövqəladə hallar komissiyası (OFHK);

- Respublikanın nazirlikləri və baş idarələrində yaradılan sahə fövqəladə hallar komissiyası (SFHK).

Fövqəladə hallar üzrə komissiyalara aşağıdakı şəxslər başçılıq edirlər:

- Azərbaycan Respublikasında—baş nazirin müavinlərindən biri;

- Naxçıvan Muxtar Respublikasında—baş nazirin müavini;

- Respublikanın şəhərlərində və rayonlarında—icra hakimiyyəti başçılarının birincimüavini;

- Xalq təsərrüfatı obyektlərində—baş mühəndislər.

- Nazirlik və baş idarələrdə sahə rəhbərlərinin müavini.

Fövqəladə hallar üzrə komissiyalarda ştatlı struktur bölmələr (komissiyanın aparıcı) yaradıla bilər. Belə bölmələrin tərkibi Respublika Nazirlər Kabineti, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabineti, icra hakimiyyəti orqanlarının başçıları, nazirlik və baş idarələr tərəfindən, işin həcmindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Fövqəladə hallar üzrə obyekt komissiyaları onlara tələbat və təşkili üçün müvafiq baza olarkən yaradılır.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin vahid məqsədləri nəzərə alınmaqla fövqəladə hallar üzrə bütün səviyyələrdən olan komissiyaların əsas funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir:

- tabeliyindəki müvafiq ərazilərdə, sənaye sahələrində, xalq təsərrüfatı obyektlərində Azərbaycan Dövlət Sisteminin və onun vəsilələrinin fəaliyyətinə rəhbərlik etmək;

- fövqəladə halların qarşısının alınması, müxtəlif qəzaların, təbii fəlakətlərin vurduğu ziyanın azaldılması üzrə tədbirlər işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək, fövqəladə

hallarda təhlükə potensiallı istehsalatlarda və xalq təsərrüfatı obyektlərində işlərin etibarlığını təmin etmək;

- tabeliyindəki ərazidə (obyektlərdə) təbii mühitin və təhlükə potensiallı obyektlərin vəziyyətini daimi müşahidə və nəzarəti, fövqəladə hallar yaranması ehtimalının və onun nəticələrinin proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsini təşkil etmək;

- fövqəladə hallar yaranarkən idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrin fəaliyyətinə daim hazırlığını təmin etmək;

- profilaktika tədbirlərinə, qəza-xilasetmə və qəza-bərpa dəstələrinin saxlanması və təchizatında, fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına və zərərdidələrə yardım göstərilməsinə çəkilən xərclərin ödənilməsindən ötrü maliyyə və maddi-texniki ehtiyatlar yaratmaq;

- tabelikdəki ərazi fövqəladə hallar komissiyalarının fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə fəaliyyətlərini əlaqələndirmək;

- qonşu regionların fövqəladə hallar üzrə komissiyaları ilə hərbi komandanlıqla, ictimai təşkilatlar və hərəkatlarla fövqəladə hallar barədə məlumatların toplanması və mübadiləsi, lazıim gəldikdə isə belə halların qarşısının alınması üçün qüvvə və vasitələr göndərilməsi məsələləri üzrə qarşılıqlı fəaliyyəti təşkil etmək;

- fövqəladə hallar yaranarkən və genişlənərkən, onların nəticələri aradan qaldırıllarkən fəaliyyətə rəhbərlik etmək;

- tabelikdəki ərazilərdə, xalq təsərrüfatı obyektlərində fövqəladə hallar yaranarkən beynəlxalq yardımçı bilavasitə bölgündürmək və ondan istifadə etmək.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin gündəlik idarəetmə orqanları aşağıdakılardan ibarətdir:

- fövqəladə hallar üzrə bütün səviyyədən olan ərazi komissiyalarının növbəti xidmətləri;
- nazirliliklərin, baş idarələrin, xalq təsərrüfatı obyektlərinin növbətçi-dispetçer xidmətləri;
- bütün səviyyədən olan mülki müdafiə qərargahları;
- respublika xilasetmə dəstələrinin və fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına cəlb olunan könüllü ictimai təşkilatların növbətçi xidmətləri.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin rəhbər orqanları və gündəlik idarəetmə orqanları onun idarəetmə sistemini təşkil edir.

Təbii mühitin və təhlükə potensiallı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət qüvvə və vasitələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikası Dövlət Təbiəti Mühafizə Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Geologiya Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlətmədənnəzarət Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Standartlar İdarəsinin qüvvələri;
- Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin Dövlət Sanitariya Nəzarəti qüvvələri (respublika gigiyena və sanitariya mərkəzi);
- Azərbaycan Respublikasının baytar xidməti qüvvələri (Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Məhsulları Nazirliyi);
- müşahidə və laboratoriya nəzarəti xidmətləri (idarələri), həmcinin Azərbaycan Respublikasının profilli elmi-tədqiqat təşkilatlarının, nazirliliklərinin, baş idarələrinin və Elmlər Akademiyasının təbii mühitə nəzarətlə məşğul olan və müşahidə və laboratoriya nəzarəti sisteminə (MLNS) daxil edilmiş idarələri;
- Azərbaycan Respublikası Hidrometeoroloji Komitəsinin hidrometeoroloji və geliofiziki təbii hadisələr barədə xəbərdarlıq, təbii mühitin radioaktivliyini və çirkənməsini müşahidə qüvvələri, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının seysmik müşahidələr və xəbərdarlıq xidməti qüvvələri və Azərbaycan Respublikası Dövlət

Təbiəti Mühafizə Komitəsinin təbii mühitə zərərli maddə düşməsi mənbələrinə nəzarət qüvvələri;

- Azərbaycan Aerokosmik agentliyinin müşahidə qüvvələri.

Təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət sisteminin əsas vəzifələri bunlardır;

- təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini daimi müşahidə və nəzarət etmək, fövqəladə hallar yaranması ehtimalını, həmçinin onların nəticələrini proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək;

- təbii mühitin vəziyyəti barədə məlumatlar toplamaq və onu ümumiləşdirmək;

- kor-təbii hadisələrin baş verməsi və genişlənməsini, hmçinin hidrometeoroloji, geofiziki və ekoloji nəzarəti proqnozlaşdırmaq və müşahidələr aparmaq;

- xalq təsərrüfatı obyektlərinin tikintisi, modernləşdirilməsi və yenidən qurulması zamanı sənaye və ekoloji nəzarəti proqnozlaşdırmaq və müşahidələr aparmaq;

- xalq təsərrüfatı obyektlərinin tikintisi, modernləşdirilməsi və yenidən qurulması zamanı sənaye və ekoloji təhlükəsizliyə nəzarət etmək;

- seysmik rayonlarda tikinti normativlərinin gözlənilməsinə və tikintinin keyfiyyətinə nəzarət etmək;

- istehsal qüvvələrinin, sənaye sahələrinin və onların obyektlərinin inkişafı və yerləşdirilməsi üzrə və perspektiv planların və sxemlərin ekoloji ekspertizası;

- təbii ehtiyatlardan istifadə olunması və təbii obyektlərin istismarına nəzarət;

- təbii fəlakətlərin, texnoloji qəza və fəlakətlərin ekoloji nəticələrini proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək;

- epizootiyalar və epifitotiyalar yaranması və yayılması ehtimalını proqnozlaşdırmaq.

Fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvə və vasitələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- nazirliliklərin və baş idarələrin hərbiləşmiş və hərbiləşməmiş qəza-xilasetmə, qəza-bərpa, yanğınsöndürən və digər dəstələri;

- Azərbaycan Respublikası fəaliyyətdə olan tikinti, xüsusi və quraşdırma təşkilatları, nazirlilik və idarələrinin tikinti bölmələrinin bazasında yaradılan qəza-bərpa dəstələri;

- respublika Səhiyyə Nazirliyinin, habelə digər nazirliliklər və baş idarələrin təcili tibbi yardım xidməti idarələri və dəstələri;

- təcili baytar yardımı və bitkilərin mühafizə xidməti dəstələri;

- Azərbaycan Respublikası FHN Dövlət Yanğından Mühafizə Xidmətinin yanğından mühafizə hissələri;

- MM-in qoşun hissələri, ərazi və ixtisaslaşdırılmış dəstələri; «Azərbaycan Hava Yolları» Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin müvafiq xidmətləri;

- Azərbaycan Dəmir Yol İdarəsinin bərpaetmə və yanğınsöndürmə qatarları;

- «Xəzərneftqaz» birliyinin, «Azərneft» birliyinin Xəzərgəmiçiliyi idarəsinin, Azərbalıqsənaye birliyinin qəza-xilasetmə xidmətləri;

- «Azərvitonəqliyyat» Dövlət Konserninin, respublika nazirlilik və idarələrinin nəqliyyat bölmələrinin avtonəqliyyat vasitələri;

- digər könüllü ictimai təşkilatların qüvvələri.

Azərbaycan Dövlət Sisteminə daxil edilmiş bütün bu qüvvə və vasitələr bütövlükdə fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvələr və vasitələr sistemini təşkil edir.

10. Azərbaycan Respublikası FHN yanğından mühafizə qurumunun müxtəlif nazirlilik və baş idarələrin hərbiləşdirilmiş mədən-xilasetmə, qaz-xilasetmə xidmətlərin və digər belə peşəkar xidmətlərin, Azərbaycan Respublikası MM-in qoşun hissəsinin bazası əsasında, respublika nazirlilikləri və baş idarələri ilə razılışdırılmaqla, daimi hazırlıqlı qəza-xilasetmə bölməleri yaradılır ki, bu bölmələr Azərbaycan Dövlət Sistemi tərəfindən həm

respublikanın müxtəlif regionlarında, həm də yardım məqsədilə respublikanın hüdudlarından kənarda fövqəladə halların nəticələrini operativ surətdə məhdudlaşdırmaq və aradan qaldırmaq üzrə onların imkanları daxilindəki işlərə cəlb edilə bilər.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin informasiya idarəetmə sistemi onun işini informasiya ilə təmin edir və aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının respublika İformasiya Hesablama Mərkəzi;
- Azərbaycan Respublikasının əhalisinə xəbərdarlıq sistemi;
- Naxçıvan MR informasiya-hesablama mərkəzi;
- Azərbaycan Respublikası nazirliklərinin və baş idarələrinin hesablama mərkəzləri;
- Azərbaycan Respublikası şəhərləri və rayonlarının hesablama mərkəzləri;
- fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvələr və vasitələrin (qoşun hissələri, hərbiləşdirilmiş və hərbiləşdirilməmiş dəstələri) idarəetmə məntəqələri;
- infoormasiya mərkəzləri (təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət sisteminin ilkin məlumat toplama mərkəzləri);
- rabitə və məlumatvermə vasitələri.

Azərbaycan Dövlət Sistemi informasiya-idarəetmə sisteminin əsas funksiyaları bunlardır:

- təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinə müşahidə və nəzarət sistemindən alınan məlumatların kompleks öyrənilməsi, o cümlədən baş vermiş fövqəladə hallar barədə xəbərdarlıq, belə xəbərlərin seçilməsi və aidiyatı üzrə abonentlərə (istifadəçilərə) çatdırılması;
- Sistemin abonentlərindən (istifadəçilərindən) alınan məlumatların toplanması və öyrənilməsi;
- Azərbaycan Dövlət Sisteminin müxtəlif vəsilələri arasında, həmçinin bütün səviyyələrdən olan fövqəladə hallar üzrə komissiyalar və fövqəladə halların nəticələrini aradanqaldırma qüvvələri və vasitələrinin idarəetmə məntəqələri, habelə təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinə müşahidə və nəzarət sisteminin idarəetmə məntəqələri arasında məlumat (informasiya) mübadiləsini təşkil etmək.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin fəaliyyəti fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə tədbirlərin planlaşdırılması, hazırlanması və həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Mövcud şəraitdən asılı olaraq sistemi üç iş rejimi müəyyən edilmişdir:

- gündəlik iş rejimi—normal sənaye istehsalı və radiasiya şəraitində, həmçinin normal kimyəvi, bioloji (bakterioloji), seysmik, hidrometeoroloji şəraitdə, epidemiya, epizootiya, epifitotiya olmayan hallarda sistemin işi;
- yüksək hazırlıq rejimi—sənaye istehsalı və radiasiya şəraiti, kimyəvi, bioloji (bakterioloji), seysmik və hidrometeoroloji şərait xeyli pişləşdikdə, həmçinin fövqəladə hallar yaranması ehtimalı haqqında proqnoz alınarkən sistemin işi;
- fövqəladə rejim—fövqəladə hallar yaranarkən və onların nəticələri aradan qaldırıllarkən sistemin işi.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin, onun vəsilələrinin bu və ya digər rejimə keçirilməsi haqqında qərar fövqəladə hallar üzrə müvafiq komissiyalar tərəfindən konkret şərait nəzərə alınmaqla qəbul edilir.

Vəziyyətdən asılı olaraq Azərbaycan Dövlət Sistemi və onun vəsilələri müxtəlif rejimlərdə işləyə bilər.

Azərbaycan Dövlət Sistemi müxtəlif rejimlərdə işləyərkən aşağıdakı tədbirlər yerinə yetirilir:

a) gündəlik iş rejimində:

- təbii mühitin və təhlükə potensiallı obyektlərin vəziyyətinin müşahidə və nəzarət edilməsi;
- fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, fövqəladə hallar baş verərkən əhalinin təhlükəsizliyini artırmaq və xalq təsərrüfatı itkilərini azaltmaqdan ötrü dövlət, dövlətlərarası uzunmüddətli birməqsədli proqramların və qabaqlama (preventiv) tədbirlərin yerinə yetirilməsi;
- Azərbaycan Dövlət Sistemi idarəetmə orqanlarının qüvvə və vasitələrinin fövqəladə hallar üçün fəaliyyətə hazırlanması, hazırlığın təkmilləşdirilməsi və lazımı səviyyədə saxlanması, fövqəladə hallarda mühafizə üsullarının və fəaliyyət qaydalarının əhaliyə öyrədilməsi.

b) yüksək hazırlıq rejimində:

- Azərbaycan Dövlət Sisteminə, fövqəladə hallar üzrə komissiyalara rəhbərliyi bilavasitə öz üzərinə götürmək, lazımı hallarda şəraitin pisləşməsi səbəblərini aşkar çıxarmaq və onu proqnozlaşdırmaq üçün operativ qruplar yaratmaq;
- növbətçi-dispetçer xidmətini gücləndirmək;
- təbii mühitin və təhlükə potensiallı obyektlərin vəziyyətinə müşahidə və nəzarəti gücləndirmək, fövqəladə halların yaranması ehtimalını və onun nəticələrini proqnozlaşdırmaq;
- əhalinin mühafizəsi və xalq təsərrüfatı obyektlərinin dayanaqlığının artırılması üçün tədbirlər görmək;
- güman edilən halların nəticələrini aradan qaldırmaqdan ötrü nəzərdə tutulan qüvvə və vasitələrin hazırlıq dərəcəsini yüksəltmək, lazım gələrsə onları ehtimal olunan fəaliyyət rayonlarına göndərmək.

v) fövqəladə rejimdə:

- əhalinin mühafizəsini təşkil etmək;
- fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasını təşkil etmək;
- işlərə bilavasitə rəhbərlik etmək üçün operativ qrupları fövqəladə hallar baş vermiş rayonlara göndərmək;
- işləri yerinə yetirmək üçün qüvvə və vasitəleri fövqəladə hallar baş vermiş rayonlara göndərmək;
- fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda təbii mühitin vəziyyətinə daimi nəzarəti gücləndirmək.

Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasını fövqəladə hallar üzrə komissiyalar təşkil edirlər. Adətən, fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına bilavasitə aşağıdakı komissiyalar rəhbərlik edir:

- nəticələri istehsalat binalarından kənara yayılmayan qismi fövqəladə hallarda—fövqəladə hallar üzrə obyekt komissiyaları;
- nəticələri obyektin ərazisindən kənara yayılmayan obyekt miqyaslı fövqəladə hallarda—fövqəladə hallar üzrə obyekt komissiyaları (ehtiyac olarsa, şəhər, rayon və sahə komissiyaları operativ qruplarının iştirakı ilə);
- fövqəladə halların yayılması hüdudlarından asılı olaraq nəticələri şəhərin (rayonun) və ya regionun ərazisindən kənara yayılmayan fövqəladə hallarda—fövqəladə hallar üzrə icra hakimiyyəti orqanlarının və ya Naxçıvan MR Nazirlər Kabinetinin komissiyası;
- nəticələri respublikanın ərazisindən kənara yayılmayan regional fövqəladə hallarda - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə hallar üzrə Komissiyası.

Azərbaycan Dövlət Sistemi və onun vəsilələri müvafiq surətdə respublika büdcəsindən və yerli büdcələrdən, ayrılan xüsusi fondlar hesabına nazirliklərin və baş idarələrin mərkəzləşdirilmiş fondlarından, həmçinin müəssisələrin sosial-iqtisadi inkişaf

fondlarından maliyyələşdirilir. Göstərilən fondların sərəncamçıları müvafiq fövqəladə hallar üzrə komissiyalardır.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin hər bir səviyyəli vəsiləsi fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə işlərin maddi-texniki və maliyyə təminatını müstəqil surətdə təşkil edir.

Fövqəladə halların qarşısının alınması işlərinə cəlb olunmuş təşkilatların xərcləri onları işə cəlb etmək barədə qərar verən orqanın hesabına ödənilir.

Əhaliyə fövqəladə hallardan mühafizə üsullarının öyrədilməsi müstəqil surətdə, iş, yaşayış və təhsil yerlərində aparılan məşğələ və məşqlərdə, kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunmaqla və xüsusi təlimlər keçirməklə təşkil edilir.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin təşkilini təkmilləşdirmək, sistemin idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin hazırlığını və hazırlanmasının keyfiyyətini yoxlamaq məqsədilə hər il onun vəsilələrində planlaşdırılmış təlimlər və məşqlər keçirilir.

2-ci sual. Fövqəlada hallarda mülki müdafiənin idarə edilməsi. Hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə xidmətləri, qüvvələri.

Yeni Qanuna və Əsasnaməyə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasında Mülki Müdafiə işinə ümumi rəhbərliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Müdafiəsinə respublikanın Baş Naziri bilavasitə rəhbərlik edir və mülki müdafiənin qarşısında duran vəzifələri həyata keçirməyə daim hazır olması üçün məsuliyyət daşıyır.

Mülki müdafiə tədbirlərini planlaşdırmaq və həyata keçirilməsini təşkil etmək, habelə icraya nəzarət məqsədilə Respublika Nazirlər Kabinetində fəaliyyət göstərən Fövqəladə Hallar Nazirliyi yaradılmış və bu nazirlik digər sahələrlə yanaşı mülki müdafiəyə gündəlik rəhbərlik edir.

Yerlərdə mülki müdafiəyə bilavasitə aşağıdakılardır rəhbərlik edirlər:

- Naxçıvan Muxtar Respublikasında - Muxtar Respublikanın Baş Naziri;
- şəhərlərdə, rayonlarda, kənd və qəsəbələrdə-müvafiq icra hakimiyyəti başçıları və onların nümayəndələri;
- təsərrüfat birliklərdə və obyektlərdə - onların rəhbərləri və sahibkarları.

Mülki müdafiənin vəziyyəti üçün həmin şəxslər tam məsuliyyət daşıyırlar və bu onların vəzifə borcuna daxildir. Onlar rəhbərliyi qərargah, xidmətlər və başqa dövlət orqanları vasitəsilə yerinə yetirirlər.

Mülki müdafiə tədbirlərini planlaşdırmaq, həmin plandan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsini təşkil etmək və onların icrasına nəzarət üçün yerlərdə mülki müdafiə qərargahları yaradılır. Mülki müdafiə sistemində təsərrüfat obyektləri (müəssisələr) mühüm yer tutur. Təsərrüfat obyektləri (müəssisələr) mülki müdafiənin təşkilində vacib rola malikdir və əsas mərhələdir.

Bütün mülki müdafiə tədbirlərinin bünövrəsi məhz burada qoyulur. Obyekt dedikdə idarə, müəssisə, təhsil müəssisəsi və digər müəssisələr nəzərdə tutulur.

Obyektdə (məktəblərdə, universitetlərdə) mülki müdafiənin təşkil edilməsi və vəziyyəti üçün bu obyektin rəhbəri (direktor, rektor) məsuliyyət daşıyır. Mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi barədə müəssisə rəhbərinin əmr və sərəncamlarını obyektin bütün vəzifəli şəxsləri hökmən icra etməlidirlər.

Obyektlərdə mülki müdafiə - fəhlə, qulluqçu, gəncləri, tələbələri (şagirdləri) qabaqcadan müasir qırğıın vasitələrindən mühafizəyə hazırlamaq, obyektin fövqəladə hallarda sabit işləməsi üçün şərait yaratmaq və vaxtında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz

işlər (X və DTİ) görmək, təbii fəlakət və istehsalat qəzalarının nəticələrini ləğv etmək üçün yaradılır.

Obyektin rəhbərinə mülki müdafiə üzrə kömək göstərmək məqsədilə onun müavinləri (köçürmə, mühəndis texniki hissəsi, maddi-texniki təchizat, qərargah üzrə və s.) olur.

Obyektin mülki müdafiə rəhbərliyinin yanında mülki müdafiə Qərargahı yaradılır;

Qərargah mülki müdafiənin idarəetmə orqanı olub, obyektdə mülki müdafiə məsələləri üzrə bütün əməli fəaliyyətin təşkilatçısıdır. Qərargah mülki müdafiə üzrə statlı işçilərdən və öz əsas işindən ayrılmayan vəzifəli şəxslərdən təşkil edilir.

Mülki müdafiənin xüsusi tədbirlərini yerinə yetirmək, bu məqsədlə qüvvə və vasitələr hazırlamaq, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər aparıllarkən mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyətini təmin etmək üçün yerlərdə mülki müdafiə xidmətləri yaradılır.

Obyektlərdə xidmətlərin vacib rolu vardır. Onlar obyektin şöbələri, təşkilat və laboratoriyaları əsasında yaradılır. Xidmətlərin rəisləri obyektin baş mütəxəsisləri, istehsalat rəhbərlərindən təyin edilir.

Mülki müdafiənin xidmətləri yerli şəraiti, həll edilən məsələlərin həcm və xüsusiyyətlərini, xidmət yaratmaq üçün lazımı maddi bazanın, qüvvə və vasitələrin olmasını nəzərə almaqla müvafiq icra hakimiyyəti başçılarının qərarı və obyekt rəhbərlərinin əmrləri ilə yaradılır. Mülki müdafiənin əsas xidmətləri bunlardır: rabitə və xəbərdarlıq; tibbi; yanğından mühafizə; ictimai asayışı mühafizə; sığınacaq və daldalanacaqlar; mühəndis; avtomobil nəqliyyatı; maddi-texniki təchizat; ticarət və energetika; kimya və radiosiyadan mühafizə və s.

Lazımı hallarda və müvafiq baza olduqda digər xidmətlər də yaradıla bilər. Kənd təsərrüfatı istehsalı obyektlərində bunlardan başqa kənd təsərrüfatı heyvanlarını və bitkilərini mühafizə xidməti də yaradılır.

Mülki müdafiə xidmətləri, qüvvələri, onların təyinatı və yaradılması Mülki müdafiə qüvvələri mülki müdafiənin qoşun hissələrindən, statlı qəza-xilasetmə dəstələrindən, hərbiləşməmiş mülki müdafiə dəstələrindən, həmçinin nazirliklərin, baş idarələrin və icra hakimiyyəti başçılarının tabeliyində qalmaqla xüsusi mülki müdafiənin vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə cəlb olunan müxtəlif dəstələrdən, təşkilatlardan və idarələrdən ibarətdir.

Mülki müdafiə qüvvələri FH-in nəticələrini aradan qaldırarkən X və DTİ yerinə yetirmək, bu işləri təmin etmək, eləcə də mülki müdafiə üzrə başqa vəzifələri icra etmək üçündür. Mülki müdafiə qüvvələrinin əsasını hərbiləşməmiş dəstələr təşkil edir. Bunlar sülh və müharibə vaxtı yerinə yetiriləsi tədbirlərdə iştirak edən mülki müdafiə qüvvələrinin sayca ən böyük hissələridir.

Ərazi və sahə orqanları tərəfindən yaradılan hərbiləşməmiş ümumi və xüsusi mülki müdafiə dəstələri bilavasitə həmin orqan rəhbərlərinin sərəncamı ilə fəaliyyət göstərir.

Katırladaq ki, mülki müdafiə dəstələri ərazi-istehsalat prinsipi üzrə Naxçıvan Muxtar Respublikasında, rayonlarda, şəhərlərdə, obyektlərdə və yaşayış məntəqələrində yaradılır.

Mülki müdafiə dəstələri əmin-amənlıq dövründə ayrı-ayrı təsərrüfat obyektlərində yaradılır. Dəstələr adamlarla, əşyalarla, texniki və nəqliyyat vasitələri ilə təşkilatın hesabına normalara uyğun olaraq təchiz olunurlar.

Hərbiləşməmiş mülki müdafiə dəstələrinə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan 18 yaşından 62 yaşadək kişilər, 18 yaşından 55 yaşadək qadınlar cəlb edilirlər. Birinci və ikinci qrup əlillər, hamilə və 8 yaşınadək uşağı olan qadınlar, həmçinin 3 yaşadək uşağı olan orta və ali tibb təhsilli qadınlar dəstələrə cəlb olunmurlar.

Mülki müdafiə dəstələri tabeliyinə və məqsədinə görə aşağıdakı növlərə bölünür:

Tabeliyinə görə - ərazi dəstələri və obyekt mülki müdafiə dəstələrinə bölünürler.

Yerinə yetirdikləri vəzifələrə görə - obyektlərdə ümumi məqsədli mülki müdafiə dəstələri, xidmət dəstələri (xüsusi məqsədli dəstələr), kimyəvi təhlükəli obyektlərdə isə ixtisaslaşdırılmış dəstələr yaradılır.

Ümumi məqsədli dəstələr zədələmə ocağında xilasetmə işləri aparmaq, təbii fəlakətlərin və istehsalat qəzalarının nəticələrini aradan qaldırmaq üçün nəzərdə tutulur.

Yığma komandalar (qruplar), xilasetmə dəstələri (komandaları, qrupları), yığma mexanikləşdirilmiş dəstələr (komandalar) - ümumi məqsədli dəstələr sayılır.

Mülki müdafiə xidmət dəstələri - xüsusi təyinatlı dəstələr kəşfiyyat, tibbi yardım, yanğınsöndürmə, rabitə, dozimetrik və kimyəvi nəzarət və s. məhz xidmət dəstələri sayılır. Yüksək təhlükəli obyektlərdə (AES, kimyəvi maddələrdən istifadə edən və s.) ixtisaslaşdırılmış dəstələr yaradılır. Hazırkı dərəcəsinə görə hərbiləşməmiş dəstələrin bir hissəsi yüksək hazırlıqla saxlanılır (6-8 saat), qalan dəstələr isə gündəlik hazırlıqda olurlar (24 saat).

Rayonun mülki müdafiə qərargahı

Rayonun icra başçısı MM dəstələrinin işinə qərargah və xidmət rəisləri vasitəsilə gündəlik rəhbərlik edir. Qərargah Rayon İcra başçısı və onun şöbələrinin, idarələrinin və digər təşkilatların işçilərindən təşkil olunur. Qərargaha, adətən, ştatda olan işçi (qərargah rəisi) rəhbərlik edir. Qərargahın digər şəxsi heyəti öz vəzifələrini əsas işdən ayrılmadan yerinə yetirir. Rayonun icra başçısı həmin şəxslərin bilavasitə qərargahda, xidmətlərdə və obyektlərdə işləyəcəyi günləri (saatları) müəyyən edir. Bu qayda, tədbirlərin plan üzrə və məqsədə uyğun yerinə yetirilməsinə imkan yaradır.

Qərargah heyətinin sayı konkret şəraitdən asılı olaraq müəyyən edilir. Qərargah 12-16 nəfərdən ibarət ola bilər: qərargah rəisi, onun müavini, operativ kəşfiyyat şöbəsi (rəis və 2-3 köməkçi); döyüş hazırlığı qrupu (rəis və 2-3 köməkçi); mühəndis-texniki və radiasiyadan mühafizə qrupu (rəis və 1-2 köməkçi); maddi və texniki təminat qrupu (rəis və 1-2 köməkçi). Rayon İcra Başçısı rayon tabeliyində olan şəhərdə yerləşirə, belə hallarda rayonun ve şəhərin birləşmiş mülki müdafiə qərargahı yaradılır, həmçinin rayonun başçısına tabe olan vahid xidmətlər təşkil edilir.

Rayon qərargahının əsas vəzifələri: rayonun mülki müdafiə planını işləyib hazırlamaq və onun yerinə yetirilməsini təşkil etmək; əhalini, xalq təsərrüfatı istehsalını qorumaq və zərər çəkmiş şəhərlərə yardım göstərmək üçün mülki müdafiənin döyüş hazırlığını daim təmin etmək; əhaliyə mülki müdafiə siqnalları vasitəsilə xəbər vermək və dəstələrin, xidmətlərin arasıkəsilmədən idarə olunmasını təmin etmək; kəşfiyyatı təşkil etmək və ona müntəzəm rəhbərlik etmək; əhalinin və xalq təsərrüfatı istehsalı obyektlərinin nüvə, kimyəvi, bakterioloji və adi silahlardan, sülh mahiyyətli FH-dan mühafizəsinə dair tədbirləri işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək; mülki müdafiə xidmətləri və dəstələri şəxsi heyətinin hazırlığını təşkil etmək və onun keçirilməsinə nəzarət etmək; rayonun ərazisində yerləşən obyektlərin mülki müdafiə hazırlığına nəzarət etməkdir.

Rayonun (şəhərin) mülki müdafiə xidmətləri. Mülki müdafiə tədbirlərini, dəstələrin hazırlığını və zədələnmiş (zəhərlənmiş) yerlərdə iş görərkən onların düzgün idarə olunmasını təmin etmək üçün, yerli şəraiti və müvafiq bazanın olmasını nəzərə alaraq rayon (şəhər) İcra Hakimiyyətinin qərarı ilə rayon xidmətləri yaradılır.

Rabitə xidməti - rayon (şəhər) rabitə təşkilatının bazası əsasında təşkil olunur. Rabitə xidmətinin işçiləri: İcra Hakimiyyətinin nümayəndəsinə, idarələrin, müəssisələrin vəzifəli şəxslərinə və rayonun bütün əhalisinə fəvqəladə hadisələr təhlükəsi barədə vaxtında xəbər verir; MM siqnallarının verilməsini təşkil edir, rayonun bütün obyektləri ilə rabitə yaradır və onu daim fəaliyyətə hazır saxlayır; rayonun ərazisində fəaliyyət göstərən mülki müdafiə qüvvə və vasitələrinin idarə olunmasını təmin edirlər.

Tibb xidməti - tibb müəssisələrinin bazası əsasında yaradılır (xidmətin rəisi – rayonun baş həkimidir). Xidmət: müalicə-profilaktika, epidemiyə əleyhinə və sanitariya-gigiyena tədbirlərini həyata keçirir; tibb dəstələrinin ixtisas hazırlığını təmin edir; zərərçəkmiş, zədələnmə ocağından çıxarılan adamların qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və müalicəsi üçün binaları hazırlayır.

İctimai asayışı mühafizə xidməti - rayon polis şöbəsinin bazası əsasında təşkil olunur (xidmətin rəisi - rayon polis şöbəsinin rəisidir). Xidmətə: dövlət mülkiyyətini və ictimai mülkiyyəti, habelə vətəndaşların şəxsi əmlakını qorumaq; çaxnaşmanın qarşısını almaq; nəqliyyatın hərəkətini təmin etmək; əhalinin müəyyən edilmiş davranışlarını yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək həvalə olunur. Xidmət köçürülmə işlərinə, mülki müdafiə siqnalları üzrə əhalinin daldalanmasına yardım göstərir, zədələnmə ocağına buraxılma rejiminin və bakterioloji yoluxma ocağında karantin tədbirlərinin yerinə yetirilməsini təmin edir.

Yanğından mühafizə xidməti - yanğından mühafizə təşkilatlarının bazası əsasında yaradılır (xidmətin rəisi - rayonun yanğından mühafizə şöbəsinin (idarəsinin) rəisi və ya yanğından mühafizə müfəttişidir). Bu xidmətin vəzifələri: yanğınsöndürən dəstələr hazırlamaqdan, yanğına qarşı profilaktika tədbirlərini həyata keçirməkdən, müəssisə, idarə kənd və qəsəbələrin ərazisində su hövzələri tikilməsini təşkil etməkdən ibarətdir. Yanğınlar baş verdikdə onların məhdudlaşdırılması və söndürülməsi üçün xidmət hər cür tədbir görür.

Ərzaq və paltarla təchizat xidməti - rayon istehlak cəmiyyəti və ticarət bazası əsasında yaradılır (xidmətin rəisi rayon istehlak cəmiyyətinin sədrdir). Bu xidmət: anbarlarda, ictimai iaşə və ticarət müəssisələrində saxlanan malların zəhərləyici, radioaktiv maddələrdən və bakterioloji vasitələrdən mühafizəsi məsələləri ilə məşğul olur; köçürülmə və zərər çəkmiş əhalinin yeməklə təmin olunmasını sahmana salır, onları ən lazımı şeylərlə təchiz edir; həmçinin rayonun mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyətini yeməklə təmin edir.

Heyvanları və bitkiləri mühafizə xidməti baytarlıq və aqronomiya idarələrinin bazası əsasında təşkil olunur. Xidmət baytarlıq tədbirlərini və heyvanların, kənd təsərrüfatı bitkilərinin, meyvə ağaclarının və meşələrin kütləvi zədələnmə vasitələrindən qorunması üçün tədbirlər həyata keçirir. Kənd təsərrüfatı məhsulları emal edən müəssisələrdə bu xidmət həmçinin su mənbələrinin, taxıl, alaf və başqa kənd təsərrüfatı məhsullarının mühafizəsi üzrə tədbirlər görür. Heyvanları və bitkiləri mühafizə xidməti heyvandarlıq məhsullarının baytarlıq-sanitariya ekspertizasını təşkil edir, kənd təsərrüfatı müəssisələrində su mənbələrinin və ərzaq ehtiyatlarının vəziyyətinə nəzarət edir; tibb xidməti, habelə ərzaq və paltarla təchizat xidməti ilə birlikdə zəhərlənmiş məhsullardan istifadə olunması qaydalarını müəyyənəşdirir.

Lazım gəldikdə rayon (respublika) rəhbərliyinin razılığı ilə rayonda yuxarıda göstərilənlərdən əlavə başqa xidmətlər də (kommunal-texniki xidmət - rayon kommunal təsərrüfatı kombinatı bazası əsasında; mühəndis xidməti - tikinti təşkilatlarının bazası əsasında; avtomobil nəqliyyatı xidməti - avtomobil təsərrüfatları, yol idarələri və digər təşkilatların bazası əsasında; maddi-texniki təchizat, energetika və b. xidmətlər) yaradıla bilər.

Əgər xidmət bir neçə idarənin bazası əsasında yaradılırsa, bu zaman həmin idarələrin rəhbərlərindən biri xidmətin rəisi, qalanları isə onun müavinləri təyin edilir. Rayon xidmətlərinin vəzifələri və fəaliyyəti əsasnamələrlə, təlimatlarla, habelə yuxarı xidmətlərin göstərişləri əsasında və rayonun xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yuxarı idarə rəhbərləri tərəfindən müəyyən edilir.

Öz bazası əsasında rayon xidmətləri yaradılmış təşkilatların imkanlarından asılı olaraq burada komandalar, qruplar, briqadalar, habelə xüsusi məqsədli manqalar; tibb, mühəndis, ictimai asayışi mühafizə, rabitə, kommunal-texniki, avtomobil nəqliyyatı, heyvanları və bitkiləri mühafizə manqalları təşkil edə bilər. Bundan başqa, mülki müdafiə məqsədləri üçün (ştat üzrə mövcud strukturda) rayonun rabitə, səhiyyə idarələrindən, habelə maddi və texniki təchizat, ticarət və ictimai iaşə idarə və müəssisələrindən istifadə olunur. Rayonun və şəhərlərdən köçürüлən müalicə-profilaktika və tibb idarələrinin bazası əsasında baza xəstəxanaları idarəsi, çeşidləmə-köçürmə hos-pitalları, baş və profil xəstəxanaları, ilk yardım dəstələri və epidemiyə əleyhinə dəstələr yaradılır.

Mülki müdafiə rayon mərkəzindəki komanda məntəqəsindən idarə edilir. Bu məntəqəni rabitə vasitələri ilə, məntəqənin şəxsi heyətini isə nəqliyyat vasitələri və fərdi mühafizə vasitələri ilə təmin edirlər. Komanda məntəqəsində: rəhbər heyət, qərargahın və xidmətlərin şəxsi heyəti, köçürmə komissiyası və xidmət qrupu yerləşir.

Müəssisə direktorları, rəhbərləri mülki müdafiəyə cavabdeh şəxs sayılırlar. Onlara aşağıdakı vəzifələr həvalə olunur:

- obyekt dəstələri yaratmaq, onları lazımı əmlakla təchiz etmək və bu dəstələrin döyüş hazırlığını təmin etmək;
- əhaliyə FH-ın nəticələrindən mühafizə tədbirlərinin öyrədilməsini təşkil etmək;
- mülki müdafiə dəstələri və əhali üçün xüsusi əmlak və fərdi mühafizə vasitələri əldə etmək, bunları toplayıb saxlamaq;
- vəzifəli şəxslərə, dəstələrin şəxsi heyətinə və əhaliyə FH təhlükəsi haqqında vaxtında xəbər vermək;
- əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlərin yerinə yetirilməsinə rəhbərlik etmək;
- profilaktika tədbirlərini, epidemiyə, epizootiya və yanğın əleyhinə tədbirləri təşkil etmək;
- = şəhərlərdən köçürülmüş əhalini və idarələri qəbul edib yerləşdirmək;
- əhalinin köçürülməsini təşkil etmək;
- xəstəxana kollektorları açmaq üçün nəzərdə tutulmuş binaları hazırlamaq;
- dəstələri toplamaq və onların zədələnmə ocağına yürüşünü təşkil etmək;
- kənd təsərrüfatı heyvanlarının, bitkilərin, ərzaq ehtiyatlarının, yemin və su mənbələrinin radioaktiv, kimyəvi maddələr, bakterioloji vasitələrlə yoluxmadan mühafizəsi üzrə tədbirləri yerinə yetirmək;
- əkinlərin, su anbarlarının, meşələrin, otlaqların və başqa kənd təsərrüfatı sahələrinin zəhərlənməsini vaxtında aşkarla çıxarmaq məqsədilə bu yerlərə nəzarəti təşkil etmək, habelə onların zərərsizləşdirilməsi işlərinə rəhbərlik etmək.

Obyekt dəstələrinin hazırlığına gündəlik rəhbərliyi təmin etmək və mülki müdafiə tədbirlərini planlaşdırmaq üçün obyektlərdə 3-5 nəfərdən ibarət qərargah (qərargahın heyətinə daxil edilən işçiləri öz əsas vəzifələrindən ayırmamaq şərtilə) yaradılır.

Müəssisələrində yaradılan mülki müdafiə dəstələri.

Rayonun müəssisələrində, şəhər və qəsəbələrində bu dəstələr yaradılır: xilasedici dəstələr (komandalar), kəşfiyyat qrupları (manqaları), ətraf mühitin radioaktivliyini müşahidə postları, rabitə qrupları, sanitar drujinası dəstələri və sanitar drujinalan, yanğınsöndürən komandalar (bölmələr), ictimai asayışi mühafizə dəstələri (komandaları), zərərsizləşdirici komandalar (qruplar), kənd təsərrüfatı heyvanlarını və bitkiləri mühafizə komandaları (qrupları).

Kənd yerlərindəki müalicə-profilaktika idarələrinin və şəhərlərdən köçürüлən tibb idarələrinin bazası əsasında ilk tibbi yardım dəstələri, epidemiyə əleyhinə səyyar dəstələr, ixtisaslı tibbi yardım dəstələri (briqadalar), həmçinin tibb xidmətinin idarələri (baza xəstəxanaları idarəsi, çeşidləmə-köçürmə hospitalları, mərkəzi və profil xəstəxanaları) təşkil edilir.

Dəstələr istehsalat prinsipi əsasında komplektləşdirilir və təlimə cəlb edilirlər. Dəstələrin ştatları və əmlakla təchizat tabelləri, bu sahədə təsərrüfatların imkanları, habelə qüvvə və vasitələrə olan tələbat nəzərə alınmaqla dəstələrin nümunəvi təşkili sxemləri və təchizat norması tabellərinə uyğun olaraq obyektin qərargahı tərəfindən işlənib hazırlanır.

Xilasedici dəstə 2-4 komandanın ibarət olur, obyektin əsas mülki müdafiə dəstəsi sayılır. Xilasedici dəstə zədələnmiş adamları axtarmaq, uçqunlar altından, dağıdılmış sığınacaq və binalardan çıxarmaq, həkimə qədər yardım göstərmək, habelə onları zədələnmə ocağından aparmaq üçün nəzərdə tutulur.

Xilasedici dəstə bir iş növbəsi (8-10 saat) ərzində aşağıdakı işlərdən birini görə bilər: zədələnmiş 600-1200 nəfər adamı zədələnmə ocağından çıxarıb 250-350 m məsafəyə daşımaq; zədələnmiş 120-240 nəfəri uçqun altından, qismən uçulmuş binalardan çıxarıb 250-350 m məsafəyə aparmaq; qismən dağılmış xəndək və ya qazma tipli 60-120 daldalanacağın üstünü açıb sökmək; 18-36 sığınacaq və zirzəminin üstünü açıb sökmək.

Həmin işləri yerinə yetirmək üçün dəstə, adətən, mühəndis texnikası və kənd təsərrüfatı texnikası ilə təmin olunur, habelə xüsusi məqsədli dəstələr ilə gücləndirilir.

Kəşfiyyat qrupu 3-5 manqandan ibarət olur. Bu qrupun əsas vəzifələri - zədələnmə ocağının hüdudlarını, dağııntıların xarakterini və miqdarını, radiasiyanın səviyyələrini, zəhərləyici maddələrin və bakterioloji vasitələrin növünü müəyyən etməkdir. Kəşfiyyat bölmələri yanğınların yerini və ölçülərini, dağılmış və zədələnmiş binaların, sığınacaqların və daldalanacaqların vəziyyətini müəyyənləşdirir, texnika və nəqliyyatın hərəkəti üçün yararlı olan marşrutlar tapır, harada yaralılar olduğu barədə məlumat toplayır və başqa işləri icra edir. Kəşfiyyat qrupu adamların, texnikanın, əmlakın, ərzağın, yemin və suyun zəhərlənməsinə nəzarət etmək işinə də cəlb oluna bilər.

Zərərsizləşdirici komanda - 2-4 qrupdan ibarət olub ərazini, tikintiləri və texnikanı zərərsizləşdirmək üçün nəzərdə tutulur. Bir iş növbəsində 350-600 min kvadrat metr sahəni və ya 80-120 min kvadrat metr tikilini deqazasiya edə bilər.

Sanitar drujinaları dəstəsi - 4-5 sanitar drujinasından ibarətdir və kütləvi zədələnmə ocağında zərər çəkmiş adamlara ilk tibbi yardım göstərmək üçün nəzərdə tutulur. Dəstənin şəxsi heyəti bir iş növbəsində 2200-2700 şəxsə ilk yardım göstərə bilər. Dəstə zədələnmə ocağında mülki müdafiənin xilasedici bölmələri ilə birgə işləyir.

Sanitar drujinaları - beş manqandan ibarətdir; kənd təsərrüfatı və orta təhsil müəssisələrinin, bazası əsasında yaradılır. Drujinalar zərər çəkmiş şəxslərə zədələnmə ocağında ilk tibbi yardım göstərmək üçündür.

Ətraf mühitdəki obyektlərin radioaktivliyini müşahidə postları müəssisə və obyektlərdə radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji vəziyyəti müşahidə etmək, sahələrdə zəhərlənmə başladığını vaxtında aşkar çıxarmaq və bu barədə obyektin mülki müdafiə qərargahına məlumat vermək üçündür.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin yaradılması üzrə hansı işlər görülmüşdür?
2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının hansı məqsədlərlə yaradılmışdır?
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının əsas vəzifələri hansılardır?
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının əsas funksiyaları hansılardır?

5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının hüquqları nədən ibarətdir?
6. . Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının işi hansı qaydada təşkil edilir?
7. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası sədrinin hüquqları nədən ibarətdir?
8. Azərbaycan Dövlət Sistemi tədbirlərinin yerinə yetirilməsində Dövlət orqanlarına hansı funksiyalar həvalə olunur?
9. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının tərkibinə kimlər daxildir?
10. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin əsas vəzifələri nədən ibarətdir?
11. Azərbaycan Dövlət Sistemi tədbirlərin yerinə yetirilməsi üçün hansı iş rejimləri müəyyən sdilib?
12. Azərbaycan Dövlət Sisteminin gündəlik idarəetmə orqanları hansılardır?
13. Təbii mühitin və potensial təhlükəli obyektlərin monitorinq sistemi hansı qüvvə və vasitələrlə həyata keçirilir?
14. Təbii mühitin və potensial təhlükəli obyektlərin monitorinq sisteminin əsas vəzifələr hansılardır?
15. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üçün cəlb edilən qüvvə və vasitələrə nələr daxildir?
16. Azərbaycan Dövlət Sisteminin işinin məlumatlarla təmin edilməsi üçün informasiya-idarəetmə sistemi nədən ibarətdir?
17. Azərbaycan Dövlət Sistemi informasiya-idarəetmə sisteminin əsas funksiyaları hansılardır?
18. Azərbaycan Dövlət Sistemi müxtəlif iş rejimlərində hansı tədbirləri yerinə yetirir?
19. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinə hansı komissiyalar birbaşa rəhbərlik edirlər?
20. Fövqəladə rejimdə Azərbaycan FHN qüvvələrinə hansı tapşırıqlar həvalə olunur?
21. Hansı əlamətlərə görə hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələri yaradılır?
22. Hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələri hansı qruplara bölündürlər?
23. Ərazi mülki müdafiə qüvvələri harada yaradılırlar və hansı dəstələr onlara aiddir?
24. Xilasetmə dəstələri hansı işləri görürler?
25. Müəssisələrdə yaradılan mülki müdafiə qüvvələrinə hansı komandalar aiddir?
26. Hansı müəssisələrdə ştatdan kənar qəza-xilasetmə qüvvələri yaradılır?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

**Mövzu № 3 “Fövqəlada hallarda
yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsi”.**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdürü
Elçin Əliyev

“__” fevral 2015-ci il

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

Mövzu № 3: “Fövqəlada hallarda yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsi.”

Keçirmə vaxtı: 4 saat

Keçirmə üsulu: Mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: 1. Tələbələrə radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın şəraiti haqqında anlayışları izah etmək, onların qiymətləndirilməsi qaydaları ilə tanış etmək.

Dərsin sualları: 1. Radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın şəraiti haqqında anlayış.

2. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmış radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları.

Ədəbiyyat: - Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I .Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərsə hazırlığını yoxlayıram.
Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları elan edirəm.

1-ci sual. Radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın şəraiti haqqında anlayış.

Əhalinin və xalq təsərrufatı obyektlərinin fövqəladə halların nəticələrindən qorunması tədbirləri kompleksinə radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın hadisələrinin aşkar edilməsi və şəraitinin qiymətləndirilməsi əsas yer tutur. Onların hər biri fövqəladə hallar şəraitində ümumi qiymətləndirilmənin vacib tərkib hissəsidirlər.

Qəzalar, fəlakət və təbii hadisələr zamanı şəraitin qiymətləndirilməsi qəza-xilasetmə işlərinə təsir göstərən amillərin və səbəblərin öyrənilməsi və analiz edilməsi deməkdir.

Şərait aşağıdakı əsas elementlərlə qiymətləndirilir:

- qəzaların, fəlakətlərin və təbii fövqəladə hadisələrinin xarakteri və miqyası, istehsalatda işləyən işkilərə və əhaliyə onların yaratdığı təhlükə dərəcəsi, təhlükəli ərazilərin (dağııntılarının, partlayışlarının, yanğınların, radioaktiv çirkənmənin, kimyəvi və bioloji zəhərlənmələrin, daşqınların, subasmaların) sərhədlərini və yayılmalarını proqnozlaşdırılması;
- təxirəsalınmaz işlərin növləri, həcmi və yerinə yetirmə şəraiti;
- işlərin qısa müddət ərzində aparılması üçün tələb olunan qüvvə və vasitələr;
- qüvvələrin və vasitələrin miqdarı, komplektləşdirilməsi, təminatı, onların fəaliyyətə hazırlığı, onların obyektlərə (sahələrə) yeridilməsi.

Şəraitin qiymətləndirilməsi zamanı mütəxəssislər işlərin yerinə yetirməsi üçün qüvvələrə və vasitələrə olan tələbatı, onların faktiki mövcudluğunu, onların imkanlarını və onların istifadəsi üçün optimal (real) variantı seçirlər. Şəraitin qiymətləndirilməsi, qüvvələrin və vasitələrin istifadəsi barədə təkliflərini obyekt rəhbərinə məruzə edirlər.

Mütəxəssislərin təklifləri ümumiləşdirilir və qərar qəbul edildikdə istifadə olunur.

Şəraitin qiymətləndirilməsi aşağıdakı fövqəladə hallar üçün istifadə oluna bilər:

- obyektin özündə qəzalar və fəlakətlər baş verdikdə;
- digər obyektlərdə qəzalar və fəlakətlər baş verdikdə və ya təhlükəli maddələr daşıldıqdə baş vermiş qəzaların və fəlakətlərin nəticələri obyektin fəaliyyətinə təhlükə yarada bildikdə;
- təbii fövqəladə hallar baş verdikdə.

Yanğın və partlayış təhlükəli obyektlərdə şəraitin qiymətləndirilməsi fəaliyyət planının tərtibatçıları gözlənilən partlayışın parametrlərini - yəni hava dalğasının cəbhəsindəki təzyiqi və onun açıq ərazidə olan binalara, qurğulara və insanlara təsirinin dərəcəsini müəyyən etməlidirlər, proqnozlaşdırılmalıdırlar. Alınmış məlumatlar əsasında baş verəcək fövqəladə hallarda mühəndis, yanğın və tibbi şərait qiymətləndirilir.

Digər obyektlərdə qəzalar və fəlakətlər baş verdikdə və ya təhlükəli maddələr daşıldıqdə baş vermiş qəzalarında şərait qiymətləndirilməsi üçün həmin obyektlərə olan məsafəni, təhlükəli maddələrin daşındığı hərəkət marşrutları və onun miqdarı müəyyən edilməlidir.

Dağııntılarının və itkilərin həcmini proqnozlaşdırmaq və müəyyən etmək üçün qasırgaların, tufanların dağıdıcı xarakteristikalarını - küləyin surəti, sahənin eni və onun təsir müddətini bilmək tələb olunur.

İntensiv yağışlar nəticəsində (12 saat və daha az müddətdə yağdıqdə 50 mm həcmində) böyük itkilər baş verə bilər.

Güclü yağışlar aşağıdakı nəticələrə gətirə bilər:

- sanitar-epidemioloji şəraitin pisləşməsinə;
- su təminatı mənbələrinin çirkənməsinə;
- zırzəmilərin və təxniki yeraltı sahələrin subasmasına;
- binaların deformasiyaya uğramasına, torpağın şışkinliyinə, yumşalmasına, çökməsinə;

- yeraltı suların ağır metallarla, neft məhsulları və digər kimyəvi maddələrlə çirkənməsinə;
- korroziya prosesinin güclənməsi səbəbindən boruların və digər yeraltı qurğuların dağılımasına.

Güclü qar yağması və elektrik xətlərinə yapışmış qarların donaraq, ağıraşması nəticəsində elektrik xətləri qırıla bilər.

2-ci sual. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmış radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları.

Şəraitin qiymətləndirilməsi-yaranmış konkret vəziyyətdə obyektin fəaliyyətinə müsbət və mənfi təsir göstərən amilləri təhlil edərək ümumi nəticə əldə etməkdən ibarətdir.

Müharibələr adı silahların (odlu silah, yandırıcı vasitələr, həcmli partlayış döyüş sursatları, kasetli döyüş sursatları) tətbiqi ilə başlanır. Adı silahlar da getdikcə təkmilləşir və onların zədələyici amillərinin təsir qüvvəsi artır və fəsadlarının miqyası genişlənir.

Müasir müharibələrdə adı silahlarla yanaşı kütləvi qırğıın silahları da tətbiq oluna bilərlər. Əgər müharibə başlansa, insanların fəaliyyəti çox mürəkkəb və spesifik bir şəraitdə keçəcəkdir. Buna görə əhalinin kütləvi qırğıın silahlarının zədələyici amilləri, onların təsiri nəticəsində meydana gələn zədələnmələr və yaranan kütləvi zədələnmələr ocaqlarının xarakteristikası haqqında kifayət qədər məlumatları olmalıdır.

Radiasiya təhlükəsizliyi - insanın, bütövlükdə populyasiyanın, ətraf mühit obyektlərinin ionlaşdırıcı şüalanmanın zərərli təsirlərindən qorunmasını təmin edən elmi əsaslanmış tədbirlər kompleksidir.

Bu tədbirlər insan fəaliyyətinin müxtəlif sferalarında ionlaşdırıcı şüalanma mənbələrinin və atom enerjisinin təhlükəsiz şəraitdə istifadəsinin yaradılmasına istiqamətlənib.

Radiasiya təhlükəsizliyinin əsas vəzifələrindən biri ionlaşdırıcı şüalanmanın müxtəlif formalarının təhlükəliliyinin qiymətləndirilməsi kriteriyalarının işlənib hazırlanmasıdır. Bu radiobioloji eksperimentlərin nəticələrinin analizi yolu ilə həll edilir və burada məqsəd ionlaşdırıcı şüalanmanın müxtəlif formalarının canlı orqanizmə, ayrı-ayrı sistemlərə təsirini öyrənmək və eyni zamanda radiasiya qəzaları zamanı və ya ionlaşdırıcı şüalanmanın təsiri altında işləyən sağlam insanın vəziyyəti haqqında məlumat almaqdır. Burada daha çox əhəmiyyətli olan məsələ, ionlaşdırıcı şüalanmadan şərtlənən effekt və şüalanmanın səviyyəsi arasında kəmiyyət əlaqələrinin qurulmasıdır.

Bunun üçün şüalanma səviyyəsinin qiymətləndirmə sistemi və radiasiyanın təsirinin müxtəlif yollarında onun ölçülməsi üsulları işlənib hazırlanmışdır.

Effektiñ təzahürünu xarakterizə edən parametr xüsusiyyətlərində ekvivalent dozadan istifadə edilir. Qəbul edilmiş təhlükəsizlik kriteriyalarına əsasən ionlaşdırıcı şüalanmanın təsirinin icazə verilən həddinin sistemi, qanunverici sənədlərdə qeydiyyat şəkli, qismən radiasiya təhlükəsizliyinin normaları işlənib hazırlanır.

Radiasiya təhlükəsizliyinin digər, heç də az əhəmiyyətə malik olmayan vəzifələrindən biri də əhalinin normal əmək şəraitinin və yaşayışının təmin edilməsi, eyni zamanda atom enerjisindən istifadə zamanı ətraf mühitdəki obyektlərin ionlaşdırıcı şüalanmadan qorunması məqsədilə radiasiya şəraitinin proqnozlaşdırma, qiymətləndirmə üsullarının işlənib hazırlanmasıdır.

Bura aiddir:

- şüalanma mənbələrinin xarakteristikası, hansı ki, texnoloji proseslərin müxtəlif mərhələlərində və atom enerjisində müxtəlif məqsədlərlə istifadə zamanı əhaliyə və heyətə təsir edə bilər;

- ionlaşdırıcı şüalanmanın səviyyəsinin dəyişməsinin tədqiqi, hansı ki, bu onların istifadə şəraitindən və iş rejimindən asılı olur;
- radioaktiv maddələrin yayılma qanunauyğunluğunun, xarakterinin, onların iş şəraitində və qəza halları baş verdikdə işçilərə, əhaliyə, ətrafdakı obyektlərə təsir həcmimin öyrənilməsi.

Bütün bunlar əlverişli əmək rejimi, sanitar - buraxılış rejimi, fərdi və qrup halında qorunma üsulları və vasitələrinin əsaslanmış seçimi və ionlaşdırıcı şüalanmadan digər qorunma tədbirlərinin seçimi üçün vacibdir. Ionlaşdırıcı şüalanmanın təsirindən qorunmaq, vaxtında qərar qəbul etmək üçün radiasiya şəraitinin parametrləri haqqında obyektiv, ətraflı məlumata malik olmaq lazımdır.

Buna görə də radiasiya təhlükəsizliyinin əsas vəzifələrindən biri də effektiv dozimetrik nəzarət sisteminin yaradılmasıdır. Bu, vəzifəli şəxslər tərəfindən müəyyənləşmiş dozimetrik xidmət tərəfindən xüsusi cihazlardan, üsullardan istifadə etməklə həyata keçirilə bilər. Dozimetrik xidmətin əsas vəzifəsi- ionlaşdırıcı şüalanma mənbələri ilə işləyən şəxslərin əsas radiasiya təhlükəsizliyi normalarına, sanitar qaydalara əməl edilməsinə nəzarət, istehsalat binalarında və ətraf ərazidə nəzarət üsullarının və nöqtələrinin seçilməsidir. Çox zaman qapalı radionuklid mənbələrindən istifadə edən qamma-deffektoskopik və ya qamma-terapevtik qurğuların istismarı qamma - şüalanmanın nəzarəti ilə məhdudlaşır.

Radiokimyəvi istehsalatda, çox zaman işlənmiş nüvə yanacaqlarının emal zavodlarında qamma - şüalanmanın səviyyəsini ölçməklə yanaşı, binanın səthinin və havasının radioaktiv çirkənməsinə nəzarətə də diqqət yetirilir. Nüvə reaktorlarında aparıcı radiasiya faktorlarının normal istismarı şəraitində heyətə təsir edən xarici qamma - şüalanma və neyronlar olur. Reaktorun çevrəsindən radioaktiv maddələrin sızmاسını vaxtında aşkar etmək üçün işçi binanın və ətraf mühitin havasının radioaktivliyinə nəzarət etmək lazımdır. Aparılan nəzarətin sıxlığı müəssisənin iş rejimindən asılı olur.

Belə ki, qurulmuş texnoloji rejimdə işləyən AES və ya radiokimyəvi istehsalatda səthlərin radioaktiv çirkənməsi səviyyəsinin yoxlanılması sutkada və hətta həftədə bir dəfə olaraq aparılır. Çatışmamazlıqlar aşkar edildikdə, təmir işləri aparıldığda nəzarət daha tez-tez aparılmalıdır.

Radioaktiv təhlükəsizliyin funksional vəzifələri aşağıdakılardır:

1. Heyətin və əhalinin şüalanma səviyyəsinin kompleks layihə, tibbi - sanitar, texniki - təşkilati tədbirlər əsasında reqlament həddinə endirilməsi.
2. Ətraf mühitin çirkənməsinin, heyətin şüalanması səviyyəsinin yüksəlməsini operativ surətdə qeydiyyata almağa, tədbirlər həyata keçirməyə imkan verən effektiv radiasiya - nəzarət sisteminin yaradılması.

Texnoloji tədbirlər-hərəkətli, stasionar qoruyucu hasarların, avtomatlaşdırılmış, mexanikləşdirilmiş, texnoloji proseslərin yaradılması, radioaktiv maddələrin atılması zamanı havanın təmizlənməsi.

Tibbi - sanitar tədbirlər- sanitar-qoruyucu ərazinin yaradılması, məcburi sanitar-buraxılış rejiminin təşkili, heyətin sağlamlığına nəzarət.

Təşkilati tədbirlər -ilk növbədə ionlaşdırıcı şüalanmanın artmış səviyyəsi şəraitində əmək rejiminin təmin edilməsi aiddir.

Şüalanmanın səviyyəsini aşağı salmağa istiqamətlənmiş kompleks tədbirlər radiasiya, atom-enerji qurğuların təyinatı və tipindən, radioaktiv maddələrin əldə edilməsi, işlənməsi zamanı texnoloji proseslərin xarakterindən asılı olur. Qapalı radioaktiv maddələrlə işləyən zaman şüanın xarici axınından qorunmanın yaradılması ilə məhdudlaşdırmaq kifayətdir. Digər hallarda isə, məsələn, radiokimyəvi istehsalatda radioaktiv tullantıların emalı zamanı radioaktiv maddələrin ətraf mühitə yayılmasına və onların işçilərin orqanizminə

düşə biləcəyinə diqqət yetirmək lazımdır. Yuxarıda göstərilən funksional vəzifələrin əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki, onların çatışmamazlığı heyətin, əhalinin sağlamlığına zərər verə, ətraf mühitin çirkənməsinə, iqtisadi itkilərə səbəb ola bilər.

Nüvə energetikasında işlənib hazırlanmış üsullar və zərərli istehsalat faktorlarının təhlükəliliyinin qiymətləndirilmə kriteriyalarına əsaslanan yanaşmalar istehsalatın digər sahələrində uğurla istifadə edilir.

Kütləvi qırğın silahlarına (KQS) nüvə, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) silahlar aiddir.

Tətbiq olunmuş KQS-ın növündən asılı olaraq kütləvi zədələnmələr ocaqları 4grupa bölünürler:

- 1) Nüvə.
- 2) Kimyəvi.
- 3) Bakterioloji.
- 4) Kombinəolunmuş zədələnmə ocaqları.

1. Nüvə zədələnmələri ocağında yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsi.

Radiasiya şəraitinin qiymətləndirilməsi - ərazinin radioaktiv çirkənmənin iqtisad obyektlərinə, mülki müdafiə qüvvələrinə və əhaliyə, onun fəaliyyətinə təsir edən birgə nəticələrinin müəyyən edilməsidir.

Radiasiya şəraiti miqyasından (sahələrin ölçülərindən) və radioaktiv çirkənmənin xarakterindən (çirkənmənin və radiasiyanın səviyyəsindən) asılıdır.

Radioaktiv çirkənməyə məruz qalmış ərazinin miqyası və radiasiyanın səviyyəsi insamlar üçün yaranmış radioaktiv çirkənmə təhlükənin əsas göstəricisidir.

Radiasiya şəraitinin qiymətləndirilməsinə daxildir:

- radiasiya çirkənmənin (zəhərlənmənin) miqyasını və xarakterini müəyyən etmək;
- onların iqtisad obyektlərinin, mülki müdafiə qüvvələrinin və əhalinin fəaliyyətinə təsiri;
- insanların radioaktiv zədələnməyə məruz qalmaması üçün hərəkət qaydalarının məqsədə uyğun variantlarının seçilməsi.

Radiasiya şəraitinin qiymətləndirilməsi proqnozlaşdırma və kəşfiyyat məlumatları əsasında edilir.

Radiasiya səviyyəsi radioaktiv maddələrlə çirkənmiş ərazidə ümumi formada aşağıdakı düsturla xarakterizə edilir:

$$P_t = P_0 \left(\frac{t}{t_0} \right)^{-n},$$

- P_0 - qəzadan (partlayışdan) sonraki vaxtda radiasiyanın səviyyəsi;
- P_t - qəzadan (partlayışdan) sonraki baxılan vaxt t ;
- n - radiasiyanın səviyyəsinin vaxt ərzində düşməsini xarakterizə edən və radionuklidlərin izotop tərkibindən asılı dərəcəsinin göstərici (məlumdur ki, nüvə partlayışı zamanı $n=1.2$).

Onda t_1 do t_2 radiasiyanın dozası bərabər olasıdır:

$$D = \frac{1}{1-n} (P_2 t_2 - P_1 t_1).$$

Nüvə partlayışı üçün $n = 1.2$ olduqda D bərabərdir:

$$D = 5(P_1 t_1 - P_2 t_2)$$

Nüvə silahının istifadəsi zamanı radiasiya şəraitinin proqnozlaşdırılması üçün ilkin məlumat kimi götürürlər:

- nüvə partlayışının vaxtı, koordinatları və partlayışın gücü;
- orta küləyin istiqaməti və sürəti.

Nüvə partlayışının parametrləri barədə məlumatı mülki müdafiə qərargahı nüvə partlayışını qeyd edən postlardan alırlar (həmin postlar ölkə ərazisində yaradılırlar);

Hava stansiyaları sutka ərzində orta küləyin surəti və istiqaməti barədə məlumatları mülki müdafiə qərargahlarına göndərirlər.

Orta külək, istiqaməti və surəti atmosferin bütün qatlarında yerdən radioaktiv buludun maksimal qalxdığı hündürlükdə olan orta rəqəmdir. Buludun qalxma hündürlüyü partlayışın gücündən asılı olduğu üçün, hava stansiyaları 0-2, 0-4, 0-6, 0-8, 0-10 km və s. atmosferin qatını 2 km. artırırlar.

Küləyin surəti km/saat, istiqamət- dərəcələrlə verilir.

Nüvə partlayışının parametrləri barədə məlumatları ötürmək çox vaxt tələb edir. İnsanları mühafizə qurğularında yerləşdirmək və yaxud onları gözlənilən radioaktiv çirkənmə sahəsindən buludun yaxınlaşana kimi təhlükəli ərazidən çıxartmaq üçün bu məlumatları partlayışdan dərhal sonra bilmək lazımdır. Nüvə partlayışının növü barədə məlumat olduqda ərazinin radioaktiv zəhərlənməsi vəziyyətini dərhal qiymətləndirmək üçün imkan verir.

Buna gərə də xüsusi müəyyənləşdimə sistemlərindən nüvə partlayışı haqqında məlumatlar daxil olana kimi parametrləri təxminən qiymətləndirməyə imkan verir.

Proqnozlaşdırma nüvə partlayışının mərkəzinin və partlayış zonalarının ellips formasında orta küləyin istiqaməti ilə xəritədə qeyd etməklə başlayır.

Orta küləyin istiqaməti və surəti partlayışın gücünə uyğun müəyyən edilir.

Radiasiya şəraitinin qiymətləndirilməsi və nəticələrin müəyyən edilməsi xüsusi məlumat kitabları ilə həyata keçirilir.

Nüvə partlayışı reaksiyası zamanı ayrılan nüvədaxili enerjinin zədələyici təsirinə malik olan döyüş sursatlarına nüvə silahi deyilir.

Nüvə partlayışı reaksiyaları bölünmə, sintez, yaxud da bu proseslərin hər ikisinin eyni zamanda getməsi ilə baş verə bilər.

Nüvə silahına bombaları, mərmilərə, raketlərin döyüş başlıqlarını aid etmək olar. Onlar tətbiq obyektlərinə aviasiya, raketlər vasitəsi ilə çatdırılara bilərlər.

Nüvə sursatının enerjisini bərabər partlayış enerjisini özündə daşıyan adi partlayıcı maddə(trotil) kütləsinə trotil ekvivalenti deyilir.

Trotil ekvivalenti ton (T), kiloton (KT) və meqatonlarla (MT) ölçülür.

Nüvə silahı yerin (suyun) səthində, havada yaxud yerin (suyun) altında tətbiq oluna bilər.

Nüvə partlayışın zədələyici amillərinə aşağıdakilar aiddir:

- 1) zərbə dalğası;
- 2) işıq şüalanmas;
- 3) nüfuzedici radiasiya (ionlaşdırıcı şüalar);
- 4) ərazinin radioaktiv madələrlə çirkənməsi;
- 5) elektromaqnit impulsu.

2. Kimyəvi silahın tətbiqi nəticəsində yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsi.

Müasir dövrdə insanların həyatına və fəaliyyətinə çox təhlükə yaradan nüvə silahından başqa bəzi ölkələrin ordularının təchizatında kmyəvi silah da vardır.

Zəhərli maddələrə (ZM), onların hədəfə çatdırma (nəqletmə) və tətbiqi vasitələrinə kmyəvi silah deyilir.

ZM-lər yüksək toksiki təsirə malik birləşmələrdir. Onları insanları, heyvanları və bitkiləri zəhərləmək, həmçinin ərazini və obyektləri kmyəvi cəhətdən çirkəndirmək məqsədi ilə tətbiq edirlər.

Onları raketlərlə, aerozol generatorları ilə, aviasiya kimyəvi bombalarla, mərmilərlə, minalarla, qumbaralarla hədəfə çatdırılırlar.

ZM-in çox xarakterik xüsusiyyətləri vardır:

- xarici mühitdə asan yolla yayılması;
- davamlı zədələyici təsirə malik olması;
- zəhərlənmələrin klinikasının və inkişaf dinamikasının müxtəlifliyi;
- ZM-in bir qisminin orqanizmə tənəffüs, həzm yolu və dəri vasitəsi ilə daxil olması;
- zəhərlənmələrin inkişafı ZM-n orqanizmə daxilolma yollarından asılı olması;
- psixoemosional təsirə malik olması;
- mühafizə vasitələrindən istifadə etmək zəruriyyətinin yaratması.

Kimyəvi şərait dedikdə ərazinin Güclü Təsirli Zəhərləyici Maddələrlə (GTZM) və ya Zəhərləyici Maddələrlə (ZM) kimyəvi zəhərlənmə nəticəsində obyektlərin, mülki müdafiə qüvvələrin və əhalinin fəaliyyətinə təsir edən birgə nəticələridir.

Kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsi - ərazinin kimyəvi çirkəlmənin iqtisad obyektlərinnin, mülki müdafiə qüvvələrinin və əhalinin fəaliyyətinə təsir edən birgə nəticələridir.

Kimyəvi şərait Güclü Təsirli Zəhərləyici Maddələrlə (GTZM) dağılıması (atılması), kimyəvi silshın tətbiqi nəticəsində kimyəvi zəhərlənmə sahələrinin, mərkəzlərinin əmələ gəlməsi səbəbindən yaranır.

Kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsinə daxildir:

- kimyəvi zəhərlənmənin miqyasını və xarakterini müəyyənləşdirmək;
- onların iqtisad obyektlərinin, mülki müdafiə qüvvələrinin və əhalinin fəaliyyətinə təsirinin araşdırılması;
- insanların zədələnməsinə yol verməmək şərti ilə məqsədə uyğun hərəkət variantlarını seçilməsi.

Kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsi proqnozlaşdırma və kəşfiyyat məlumatları əsasında aparılır.

Xalq təsərrufatı obyektlərdə kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsini radasiya-kimya nəzarət postları, radasiya-kimya kəşfiyyat manqaları və qrupları aparır.

Kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsi üçün ilkin məlumatlar aşağıdakılardır:

- Güclü Təsirli Zəhərləyici Maddələrin (GTZM) növü və miqdarı, kimyəvi silahın tətbiqi vasitəsi və Zəhərləyici Maddələrin (ZM) növü;
- Zəhərləyici Maddələrin (ZM) tullanılması (dağılıması), kimyəvi silahın tətbiq edilmiş ərazi və vaxt;
- insanların mühafizəsinin səviyyəsi;
- zəhərli hava yayılan istiqamətdə ərazinin topoqrafik xüsusiyyətləri və tikililərin növləri;
- meteoşərait - yerüstü küləyin istiqaməti və surəti, havanın və torpağın temperaturu, havanın şaquli dayanıqlığının dərəcəsi.

Havanın şaquli dayanıqlığının üç dərəcəsi vardır:

- İversiya.
- Izotermiya.
- Konvensiya.

İversiya- axşam saatlarında günəşin batmasına 1 saat qalmış əmələ gəlir və günəşin çıxmasından bir saat sonra dağılır.

İversiya zamanı havanın aşağı qatı yuxarı qatından soyuq olur, ki havanın yuxarı qalxmasına maneçilik törədir və zəhərlənmiş havanın yüksək konsentrasiyasının dayanıqlığına şərait yaradır.

Izotermiya- hava şəraitinin stabil balanslığı ilə xarakterizə olunur.

O, tutqun hava şəraitinə daha xarakterikdir, ancaq səhər və axşam vaxtı inversiyadan konvensiya keçid hal kimi (səhər) və əksinə (axşam) əmələ gələ bilər.

Konvensiya - günəş çıxandan iki saat sonra əmələ gəlir və günəşin batmasına 2-2,5 saat qalmış edəgilir.

Adətən yay aylarında aydın gündə müşahidə olunur.

Konvensiya zamanı havanın aşağı qatı yuxarı qatından daha isti olur - bu zaman zəhərlənmiş hava daha tez dağılır və ZM təsirinin azalmasına kömək edir.

GTZM olan obyektlərdə kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsi zəhərlənmiş ərazidə olan insanların müdafiəsini təşkil etmək məqsədi ilə görülür.

Proqnozlaşdırma üsulu ilə kimyəvi şərait qiymətləndirdikdə obyektdə olan GTZM bütün həcmi dağılmış (tullanmış) hesab edilir və ZM yayılması üçün əlverişli hava şəraiti nəzərdə tutulur (inversiya. küləyin surəti 1 m/s).

GTZM saxlanılan tutumlarda qəza baş verdikdə (tutumlar məhv olduqda) kimyəvi şəraitin qiymətləndirilməsi faktiki alınmış vəziyyətə uyğun aparılır - dağılmış ZM real həcmi və meteoşərait götürülür.

Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, qaynama temperaturu $20\frac{1}{4}S$ aşağı olaan ZM (fosgen, hidrogen fluoridi) GTZM dağıldıqda dərhal buxarlanmağa başlayır və havanın yerüstü qatında əmələ gələn zəhərli buxarın həcmi dağılmış ZM həcminə bərabər olur.

Qaynama temperaturu $20\frac{1}{4}S$ yuxarı olaan ZM (maye ammonyak, xlor və oleum) buxarlanaraq, yerüstü hava qatını zəhərləyirlər.

3. Mühəndis şəraitin qiymətləndirilməsi.

Mühəndis şəraiti dedikdə təbii fövqəladə hadisələrin, qəzaların (fəlakətlərin), nüvə silahının birinci və ikinci zədələyici amillərinin, digər müasir sursatların tətbiqi nəticəsində binaların, qurğuların, avadanlıqların, komunal - enerji şəbəkələrinin, rabitə və nəqliyyat vasitələrinin, körpülərin, bəndlərin, hava limanlarının dağılması nəticəsində müəssisələrin işinin dayanıqlığına və insanların həyat fəaliyyətinə təsir göstərən vəziyyət başa düşülür.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsinə daxildir:

- obyektin bütövlükdə elementlərinin və onun binalarının, qurğularının, avadanlıqlarının, komunal - enerji şəbəkələrinin, fəhlə və qulluqcuları mühafizə etmək üçün mühafizə qurğularının uçmasının miqyası;
- dağıntı sahələrinin ölçüsü, mühəndis işlərinin həcmi və mürəkkəbliyi;
- obyektin ayrıca elementlərinin və bütövlükdə obyektin iş dayanıqlığına və insanların həyat fəaliyyətinə onların təhlili;
- qəza-xilasetmə işlərinin həcmini, vaxtını və ardıcılığını, qəza-xilasetmə işlərinin aparılması üçün tələb olan qüvvə və vasitələrin həcminin müəyyənləşdirilməsi.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsi proqnoz və mühəndis kəşfiyyatının məlumatlarının birləşməsi vasitəsilə yerinə yetirilir.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsi üçün ilkin məlumatlar:

- daha çox ehtimal eedilən təbii hadisələr, qəzalar (fəlakətlər) barədə məlumatlar;
- düşmən barədə. onun niyyəti və imkanları barədə məlumatlar;
- fəhlə və qulluqcuları mühafizə etmək üçün mövcud mühafizə qurğularının, mühəndis-texniki komplekslərin xüsusiyyətləri.

Mühəndis şəraitinin kəşfiyyat məlumatları əsasində qiymətləndirilməsinə daxildir:

- fəlakət sahəsində olan insanların xilas və evakusiya edilməsi üçün keçirilən işlərin növü və həcmi, şəraitin olması, ikinci zədələyici amillərin təsirinin (partlayışların, yanğınların, qazlaşmanın, subasmanın) qarşısının alınması yollarının müəyyən edilməsi.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsi müvafiq mühəndis hazırlığı olan şəxslər tərəfindən aparılmalıdır.

Obyektlərdə qabaqcadan binaların konstruksiyaları, qurğular, insanların mühafizə oluna biləcək zırzəmilər, onların xüsuyyətləri öyrənilməli, su ehtiyatları olan mənbələr, qəzaxilasetmə işlərində istifadə edilə biləcək vasitələr olan anbarların, texnikanın yeri bilinməlidir.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsi daha effektiv olar ki, obyektin bütün mühəndis qurğularının, sığınacaqların və onların giriş və çıxışı, kommunal- energetik xətlərin, söndürücü vasitələr göstərilmiş obyektin planı olduqda.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsini müəyyən etmək üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək tələb olunur:

- qüvvələrin zədə ocağına yeridilməsi şərtlərini qiymətləndirmək;
- dağııntıları, mühəndis işləri apırlan şəraiti. işlərin həcmini, növlərini zədə ocağında qiymətləndirmək;
- dağııntıların nəticələrini lokallaşdırmaq üçün görüləsi işlərin nəticələrini qiymətləndirmək;
- işlərin gedışatı zamanı partlayışların, yanğınların, subasmaların qarşısının alınması üzrə tələb olunan tədbirləri görülməsi.

4. Yanğın şəraitin qiymətləndirilməsi.

Yanğın şəraiti dedikdə təbii hadisələr, qəzalar (fəlakətlər), nüvə silahının birinci və ikinci zədələyici amilləri, digər müasir silahlar və əsasən alışdırıcı vasitələrin tətbiqi nəticəsində yanğınların əmələ gəlməsi, hansılar ki obyektlərin dayanıqlığına və iş fəaliyyətinə təsir göstərməsi başa düşülür.

Yanğın şəraitinin qiymətləndirilməsi proqnoz və yanğın kəşfiyyatının məlumatlarının birləşməsi vasitəsilə yerinə yetirilir.

Yanğın şəraitinin qiymətləndirilməsinə daxildir:

- yanğının miqyasını, xüsiyyətlərini və növünü müəyyən edilməsi - yanğın mərkəzləri, bütün bir ərazini əhatə edən yanğın, dağııntılar ərazilərindəki yanğınlar, hündürlükdə baş verən yanğınlar, yerüstü, yeraltı, çöl yanğınları;
- yanğının surəti və istiqaməti;
- tüstülənmə sahəsinin miqyası və tüstünün dayanıqlığı müddəti;
- obyektin ayrıca elementlərinin və bütövlükdə obyektin iş dayanıqlığına və insanların həyat fəaliyyətinə onların təsirinin təhlili;
- obyektin ayrıca elementlərinin və bütövlükdə obyektin alovlanmaya qarşı dayanıqlığı və onun yüksəldilməsinə dair məsləhətlər;
- yanğınsöndürənlərin və mülki müdafiə qüvvələrinin yanğının söndürülməsinə və lokallaşdırılmasına dair daha məqsədə uyğun fəaliyyət qaydalarının müəyyən edilməsi, işçilərin, əhalinin və maddi sərvətlərin evakuasiyası üzrə məsləhətlərin verilməsi.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Qəzalar, fəlakətlər və təbii hadisələr zamanı şəraitlərinin qiymətləndirilməsinin məqsədi və nədən ibarətdir?
2. Təxirəsalınmaz işlər zamanı şəraitlərinin qiymətləndirilməsi nədən ibarətdir?
3. Qısa müddət ərzində işlərin yerinə yetirilməsinə qüvvə və vasitələrə olan tələbatın qiymətləndirilməsinə nələr daxildir?
4. Hansı fövqəladə hallar üçün şəraitlərin qiymətləndirilməsi keçirilə bilər?
5. Fövqəladə hallar üçün faktiki şəraitlərin qiymətləndirilməsi nəyi nəzərdə tutur?

6. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmiş radiasiya şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları necədir?
7. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmiş kimya şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları necədir?
8. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmiş mühəndis şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları necədir?
9. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmiş yanğın şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları necədir?
10. Kəşfiyyat qrupları və manqaları nə üçündür?
11. Radioaktiv şualanmanın nəzarət edilməsi üçün hansı üsullar var?
12. Mühəndis şəraitinin xarakteri nədən asılıdır?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin konspekti

**Mövzu № 4: “Fövqəlada hallarda əhalinin
mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları”.**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdürü
_____ Elçin Əliyev
“__” fevral 2015-ci il

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

**Mövzu № 4: “Fövqəlada hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri
və üsulları”**

Keçirmə vaxtı: 6 saat

Keçirmə üsulu: Mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: 1. Tələbələri sülh və müharibə dövlərində fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları ilə, fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırmaq qaydaları ilə tanış etmək.
2. Tələbələri mülki müdafiənin mühafizə qurğuları, fərdi və tibbi mühafizə vasitələri ilə tanış etmək.
3. Tələbələrə fövqəladə hallarda təxliyə zamanı əhalinin davranış qaydalarını çatdırmaq.

Dərsin sualları: 1. Fövqəlada hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları.
2. Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları. Fərdi və tibbi mühafizə vasitələri.
3. Təsərrufat obyektlərinin işçilərinin və onların ailə üzvlərinin fövqəladə hallarda təxliyə edilməsi.

Ədəbiyyat:

- Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci il tarixli, 193 nömrəli Qərarı;
- “Azərbaycan Respublikasında sülh və müharibə dövlərində fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 dekabr 1992-ci il tarixli, 700 nömrəli Qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I .Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərsə hazırlığını yoxlayıram.
Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları çatdırıram.

1-ci sual. Fövqəlada hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları.

Azərbaycan Respublikasında müxtəlif fövqəladə hadisələr baş verə bulər. Bu zaman respublikanın əhalisinin, ərazisinin Mülki müdafiə haqqında Qanunda nəzərdə tutulduğu kimi, mühafizəsi təmin edilməlidir. Bunun üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 28 dekabr 1992-ci il də 700 nömrəli Qərar qəbul edib və bu qərarda Azərbaycan Respublikasında sülh və müharibə dövlərində fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri müəyyən edilib.

Bu prinsiplər nələri nəzərdə tutur.

1. Sülh və müharibə dövlərində fövqəladə hallarda əhalini mühafizə etmək Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiəsinin başlıca vəzifəsidir.

Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində respublikanın bütün dövlət, təsərrufat, hərbi orqanları və içtimai təşkilatları, habelə hər bir vətandaş fəal iştirak etməlidir.

2. Əhali:

- müharibə dövründə müasir basqın silahlarından və təhlükə potensiallı obyektlər dağıdırlarkən yaranan ikinci dərəcəli zədələyici amillərdən;
- sülh dövründə ehtimal edilən qəzalardan, təbii fəlakətlərdən və insanların həyatı üçün təhlükə törədən digər fövqəladə hallardan mühafizə edilməlidir.

3. Əhalinin mühafizəsi - fövqəladə hallarda insanların həyatının qorunması üçün lazımı şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Mühafizə tədbirlərində məqsəd - insanların zədələnməsinin qarşısının almaqdan, yaxud zədələnmə imkanını maksimal dərəcədə azaltmaqdan ibatədir.

4. Bu prinsiplər:

- müharibə qurbanlarının mühafizəsi haqqında Cenevrə müqavilələrinin və bunlara əlavə edilmiş protokolun əlavə edilmiş müddəalarından, hərbi əməliyyatların ehtimal olunan xarakterindən, müxtəlif fövqəladə hallarda maddi baza yaratmaq və əhalinin mühafizəsini təmin etmək üzrə respublikanın imkanlarından irəli gəlir;
- əhalinin mühafizəsinin ilkin müddəalarını, mühafizənin xüsusiyyətlərini, üsullarını və bunlardan istifadə etmək qaydalarını müəyyən edir;
- dövlət hüquqi - normativ aktlarının, mühəndis - texniki tədbirlər normalarının və mülki müdafiə üzrə digər normativ sənədlərin işlənib hazırlanması üçün ilkin sənəd sayılır.

2. Əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri:

1. Mühafizə Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ərazi-istehsalat prinsipi üzrə təşkil edilir. Respublikanın bütün əhalisi mühafizə edilməlidir, mülki müdafiənin mühafizə tədbirləri respublikanın ərazisindəki digər ölkə vətandaşlarını da əhatə edə bilər; bu tədbirlər fasiləsiz xarakter daşıyır, həm sülh, həm də müharibə dövrlərində yerinə yetirilir.

2. Əhali yerləşən rayonların hərbi-siyasi və təbii xarakterindən, burada ehtimal edilən fövqəladə halların növündən, təhlükənin dərəcəsindən asılı olaraq mühafizə tədbirləri fərqli sürətdə planlaşdırılır və həyata keçirilir.

Bu məqsədlə, sülh dövründə baş verə biləcək fövqəladə halların miqyası və xarakteri barədə proqnozlar əsasında, habelə müasir müharibənin xüsusiyyətləri, başlaması variantları, müxtəlif növlü qırğın vasitələrinin işlədilməsi imkanları nəzərə alınmaqla respublikanın əraziləri zonalara ayılır. Mülki müdafiə tədbirləri hərbi komandanlıq orqanları ilə six əlaqədə yerinə yetirilir.

3. Əhalinin mühafizəsinə müxtəlif mühafizə üsullarından kompleks halında istifadə edilməklə nail olunur ki, bu üsullardan ən əsasları - əhalinin müxtəlif mühafizə qurğularında daldalandırılması, təhlükəli rayonlardan köçürülməsi və eyni zamanda fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə olunmasıdır.

4. Əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlər sülh dövründə əvvəlcədən hazırlanır, iqtisadi və inkişaf planlarında nəzərdə tutulur və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada yerinə yetirilir.

5. Əhalinin mühafizəsi üzrə planlaşdırılan tədbirlərin həcmi “məqsədyönlü və kifayətdir” prinsipi ilə müəyyən edilir.

“Məqsədyönlü və kifayətdir” prinsiplərdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- fövqəladə hallarda gözlənilən nəticələrin elmi proqnozu əsasında mühafizənin optimal variantlarının seçilməsi;
- mülki müdafiə vəzifələrinin xalq təsərrufatı mənafeləri ilə əlaqələndirilməsi;
- təhlükə yaranan dövrdə qabaqcadan təşkilati və mühəndis-texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsi;
- mülki müdafiə obyektlərinin tikintisində yüksək keyfiyyətli parametrlərin tətbiq edilməsi;
- mühafizə vasitələrinin həm sülh, həm də müharibə şəraiti üçün yararlığının təmin olunması;
- iqtisadi və sosial inkişaf planlarının tərtibində və yerinə yetirilməsində mühafizə məsələlərinə üstünlük verilməsi.

3. Əhalinin mühafizəsi üzrə mülki müdafiə tədbirlərində respublikanın bütün vətəndaşlarının iştirakı prinsipial şərtdir. Bu hər bir insandan öz təhlükəsizliyi üçün şəxsi məsüliyət daşımağı, mülki müdafiə siqnallarını bilməyi və bu siqnallar üzrə düzgün fəaliyyət göstərməyi, kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrindən istifadənibacarmağı, fövqəladə hallarda davranış və fəaliyyət qaydalarına riayət olunmasını tələb edir.

Buna mülki müdafiə biliklərinin əhaliyə müntəzəm və fasiləsiz syrətdə öyrənməklə nail olmaq mümkündür.

3. Əhalinin mühafizəsi sistemi

1. Əhalinin mühafizəsi məsələləri daha səmərəli həll etmək məqsədilə ümumdüvlət və ərazi mühafizə sistemləri yaradılır ki, onlar aşağıdakı tədbirləri həyata keçirirlər:

- ehtimal olunan fövqəladə halların və onların nəticələrinin proqnoz və təhlil edilməsi;
- fövqəladə halların baş verməsi barədə əvvəlcədən xəbərdar edilməsi;
- kütləvi qırğın basitələri işlədilməsinin, həmçinin güclü qəzalar və təbii fəlakətlərin nəticələrinin zəiflədən qabaqlayıcı tədbirlər;
- mühafizə üsullarının və vasitələrinin hazırlanması və vaxtında istifadə edilməsi üzrə mülki müdafiə tədbirləri;
- fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda xilasetmə və təxirəsalınmaz bərpa işlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi.

2. Fövqəladə halların nəticələrini və təhlükənin dərəcəsini zəiflədən qabaqlayıcı tədbirlər əhalinin mühafizəsi üçün böyük əhəmiyyətlərə malikdir.

Belə tədbirlərin ən vacibləri aşağıdakılardır:

- yaşayış məntəqələrinin salınması və şəhər tikintisi üzrə baş planlar tərtib edilərkən təhlükə ehtimallı bölgələrdə və sahələrdə yerli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması;
- təhlükə potensiallı obyektlərdə ehtimal olunan qəzaların nəticələrindən əhalinin və ətraf mühitin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün belə obyektlərin səmərəli yerləşdirilməsi;
- binaların, qurğuların, mühəndis şəbəkələrinin nəqliyyat kommunikasiyalarının müəyyən edilmiş təhlükəsizlik normalarına müvafiq tikilməsi;
- təhlükə potensiallı obyektlərin qəzasız fəaliyyətini təmin edən tədbirlərin görülməsi;
- yaşayış məntəqələrinin və xalq təsərrufatı obyektlərinin təhlükəli təbii hadisələrdən kompleksi mühafizə sistemlərinin işlənib hazırlanması;
- yerlərdə fövqəladə halların qarşısını almaq və nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədi ilə planların işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- xüsusi mühəndis qurğularının (sel, sürüşmə əleyhinə) əvvəlcədən tikilməsi;

- respublika ərazisində sanitariya mühafizəsi tədbirlərinin yerinə yetirilməsi.

Bütün bunlar müvafiq səlahiyyətli təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilir və həmin işlərin icrasına mülki müdafiə orqanları nəzarət edirlər.

4. Fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təmin edən mülki müdafiə tədbirləri

1. Sülh və müharibə dövlərindəki fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təmin etmək üçün görülən mülki müdafiə tədbirləri kompleksinə aşağıdakılardır:

- fövqəladə hallar barədə əhalinin xəbərdar edilməsi və yaranmış vəziyyət barədə ona müntəzəm məlumat verilməsi;
- ərzaq mühitin, ərzaq məhsullarının, suyun radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) zəhərlənməsinə nəzarət edilməsi;
- əhalinin təhlükəsiz rayonlara və ya sahələrə köçürülməsi (çıxarılması);
- müvafiq tibbi mühafizə tədbirlərinin görülməsi;
- əhalinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizəsi;
- müxtəlif fövqəladə hallarda fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə edilməsi, mühafizə rejimləri qoyulması və əhalinin davranış qaydaları barədə təkliflərin hazırlanması;
- zədələnmə ocaqlarında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin (qəza işlərinin) yerinə yetirilməsi, fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda əhalinin həyat təminatının saxlanması;
- fövqəladə hallarda mühafizə və fəaliyyət qaydalarının bütün əhaliyə öyrədilməsi.

2. Fövqəladə hallar barədə əhalinin xəbərdar edilməsi və yaranmış vəziyyət barədə ona müntəzəm məlumat verilməsinə aşağıdakı yollarla nail olunur;

- əhalini xəbərdar edən mərkəzləşdirilmiş respublika və ərazi avtomat xəbərdarlıq sistemlərini əvvəlcədən yaratmaq və daim hazır vəziyyətdə saxlamaqla;
- mərkəzləşdirilmiş ərazi xəbərdarlıq sistemlərini və xalq təsərrufatı obyektlərinin məhəlli xəbərdarlıq sistemlərini təşkilati-texniki cəhətdən bir-birinə qoşub əlaqələndirməklə;
- ehtimal olunan fəlakətli daşqın zonalarında, radiasiya və kimyəvi zəhərlənmə zəhərlənmə təhlükəli müəssisələr və yüksək təhlükəli digər obyektlərdə yerləşmiş məhəlli xəbərdarlıq sistemləri yaratmaq və onları təşkilati-texniki cəhətdən müşahidə və nəzarət sistemlərinə qoşmaqla;
- ümumdüvlət və sahə rabitə sistemlərindən, radio, televiziya verilişləri və yerli radio şəbəkəsindən, digər texniki informasiya vasitələrindən mərkəzləşdirilmiş surətdə xəbərdarlıq üçün istifadə etməklə;

3. Ətraf mühitə, ərzaq məhsullarına, suya müşahidə və nəzarət aşağıdakı yollarla edilir:

- sanitariya-epidemioloji stansiyaları, baytarlıq, aqrakimyəvi və obyekt laboratoriyalarını, Dövlət Hidrometeorologiya komitəsi müəssisələrini, +radiasiya və kimya müşahidə postlarını cəlb etməklə əvvəlcədən ümumdüvlət və sahə müşahidə və labaratoriya nəzarət şəbəkəsi yaratmaq və daim hazır vəziyyətdə saxlamaqla;
- ətraf mühitin vəziyyəti barədə, eləcə də yeyinti məhsullarının və ərzaq xammalının, əlafin, suyun radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) maddələrlə çirkəlməsi haqqında məlumatları toplamaq, təhlili etmək və yaymaqla.

4. Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları (sığınacaqlar, radiasiya əleyhinə daldanacaqlar, sadə daldalanacaqlar, zirzəmilər və başqa yeraltı tikililər) respublikanın bütün əhalisinin qorunmasını təmin etməlidir.

Mühafizə qurğuları fondu aşağıdakı qayda üzrə yaradılır:

- şəhərlərdə və yaşayış məntəqələrində olan yeraltı qurğularda kompleks halında istifadə etmək hesabına; burada sosial-məişət, istehsal və təsərrufat təyinatlı otaqlar, binalar yerləşdirmək, sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda onların bir qisminin əhalinin mühafizəsi üçün uyğunlaşdırılması və istifadə edilməsini nəzərdə tutmaqla;
- mühafizə üçün yararlı yeraltı və yerüstü bina və qurğuları, dağ-mədən yerlərini təbii kaha və mağaraları yoxlamaq və qeydə almaqla;

- yaranmış vəziyyəti nəzərə almaq, zirzəmiləri və digər yeraltı tikililəri daldalanacaq kimi düzəltməklə;
- xalq təsərrufatı təyinatlı ayrıca yeraltı qurğular tikmək, lazım gəldikdə onları mühafizə üçün uyğunlaşdırmaqla;
- təhlükəli dövrdə kütləvi sürətdə sadə daldalanma yerləri düzəltməklə (tikməklə);
- hökümətin qərarına əsasən əvvəlcədən sığınacaqlar və radiasiya əleyhinə daldalanacaqları tikməklə;
- bütün mülki müdafiə mühafizə qurğularını əhalinin dərhal daldalanması üçün texniki-istismar hazırlığı halında saxlamaqla.

Əhaliyə şəxsi və kooperativ mülkiyyət formasında mühafizə qurğuları tikmək, tövsiyə edilir. Belə hallarda mülki müdafiə orqanları lazımı metodiki yardım göstərir.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün mövcud mülki müdafiə mühafizə qurğuları fondundan (sığınacaqlar və daldalanacaqlar) mülki müdafiə orqanlarının müəyyən etdiyi qaydalar üzrə təsərrufat, məişət və mədəni məqsədlər üçün istifadə edilir, onların yenidən qurulmasına icazə verilmir.

5. Təhlükəli rayonlarda bütün əhali və ya əhalinin ayrı-ayrı qrupları (yaşına, məşquliyyətinə görə) köçürürlür.

Müharibə dövrü üçün səfərbərlik vərəqəsi olan şəxslər köçürülmür, onlar hərbi xidmətə çağırış və səfərbərlik xidmətinin sərəncamına gedirlər.

Əhali hər növ nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə qısa müddətdə kütləvi şəkildə, və ya yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq mərhələ-mərhələ, həm bütün nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə, həm də piyada surətdə köçürürlə biler.

Köçürülməyin səmərəliyi üçün:

- köçürülmə planlarını əvvəlcədən tərtib etmək;
- səhərdənkənar və məskunlaşdırma rayonlarını köçürünlən əhalinin normal həyatını təmin etmək üçün hazırlamaq;
- bütün nəqliyyat vasitələrini köçürmə işlərinə hazırlamaq;
- köçürmə dövrü üçün lazımı idarəetmə strukturları və köçürmə orqanları yaratmaq;
- əhali arasında içtimai asayışın və mütəşəkkilliyyin təmin edilməsi üzrə tədbirlər kompleksi həyata keçirmək lazımdır.

Əhali yerləşdiriləcək rayonlar və köçürmə qaydası hərbi komandanlıq orqanları və müvafiq idarə və müəssisələrlə razılaşdırılır.

Köçürmə tədbirlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi qaydaları fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sərəncamı ilə müəyyən edilir.

6. Əhalinin mühafizəsi üzrə tibbi tədbirlər- insanların zədələnməsinin qarşısını almaq, yaxud zədələnməni zəiflətmək, zərərçəkənlərə vaxtında yardım göstərmək və onları müalicə etmək, fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda epidemioloji təhlükəsizliyi təmin etmək işlərindən ibarətdir.

Bunun üçün:

- sahə tabeliyindən asılı olmayaraq, bütün mövcud səhiyyə orqanları qüvvələrinin və vasitələrinin fəaliyyətini planlaşdırmaq və onlardan istifadə etmək;
- fövqəladə vəziyyət yaranarkən kifayət qədər tibbi müəssisələri açmaq;
- tibbi profilaktika vasitələrindən vaxtında istifadə etmək;
- ərzaq mallarına və suya nəzarət etmək;
- vaxtında ixtisaslı tibb dəstələri yaratmaq və onları fəaliyyətə hazırlamaq;
- tibbi mühafizə vasitələri ehtiyatları, tibbi və xüsusi avadanlıq və texniki ehtiyatları yaratmaq;
- tibb işçiləri hazırlamaq və bütün əhaliyə tibbi- sanitariya biliklərin öyrətmək lazımdır.

7. Bioloji yoluxma vasitələrindən mühafizə-yoluxma təhlükəsinin, yaxud faktının, yoluxmanın növü və miqyasının vaxtında aşkar edilməsindən, habelə inzibati-təsərrufat, rejimli-məhdudlaşdırma və xüsusi tibb tədbirlərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Bioloji zəhərlənmə vasitələrindən mühafizə üçün:

- kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrindən vaxtında istifadə etmək;
- karantin və observasiya rejimləri qoymaq;
- yoluxma ocağını zərərsizləşdirmək;
- təcili və xüsusi (spesifik) profilaktika keçirmək;
- xalq təsərrufatı obyektləri, tibb müəssisələri və əhali tərəfindən epidemiyə əleyhinə rejimə riayət olunmasına nail olmaq lazımdır.

8. Əhalinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizəsi- radiasiya və kimyəvi şəraiti askar edibqiymətləndirməkdən, radiasiyadan mühafizə üzrə birtipli rejimlərin müəyyən edilməsindən, fərdi mühafizə vasitələri ilə təchizat, xüsusi təmizləmə işlərinin təşkili və keçirilməsi tədbirlərindən ibarətdir.

Əhalinin radiasiya və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizəsi üçün:

- əvvəlcədən fərdi mühafizə vasitələri, radiasiya, kimyəvi kəşfiyyat və dozimetrik nəzarət cihazları ehtiyatları yaratmaq, bunları qoruyub işə hazır vəziyyətdə saxlamaq lazımdır- həmin ehtiyatların həcmi və saxlama yerləri mövcud təhlükəli zonalara müvafiq olaraq fərdi surətdə müəyyən edilir. Bu zaman həmin avadanlıqla ilk növbədə-mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti, zədələnmə ocaqlarında aparılan xilasetmə və təxirəsalınmaz işlərdə iştirak edən qüvvələr, habelə radiasiya və kimya təhlükəli xalq təsərrufatı obyektlərinin işçiləri və belə obyektlərin ətrafındaki təhlükəli zonada yaşayan əhali təmin edilir;
- radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmənin miqyasını, xarakterini və nəticələrini aşkar etmək məqsədilə vaxtında kəşfiyyat aparmaq;
- düşmənin kütləvi qırğıın vasitələrinin işlətdiyi, həmçinin radiasiya və kimyəvi zəhərlənmə təhlükəli xalq təsərrufatı obyektlərində qəzaları (dağııntıları) aşkar etmək, onların miqyasını və nəticələrini qiymətləndirmək üçün ən müasir vasitələrdən və üsullardan istifadə etmək, o cümlədən ərazidə havadan radiasiya kəşfiyyatı aparmaq üçün mülki aviasiya təyyarələrini (helikopterlərini) bu işə cəlb etmək;
- həm müharibə, həm də sülh dövrü üçün yararlı olan vahid növlü (unifikasiya edilmiş) mühafizə vasitələri, radiasiya, kimyəvi kəşfiyyat və dozimetrik nəzarət cihazları və cihaz dəstəleri (komplektləri) yaratmaq;
- əhaliyə müəyyən edilmiş qaydada şəxsi istifadə üçün fərdi mühafizə vasitələri və dozimetrlər almağa imkan yaratmaq;
- zəhərlənmiş ərazidə əhalinin radiasiyadan mühafizəsi və xalq təsərrufatı obyektlərinin fəaliyyəti üçün birtipli rejimlər işləyib hazırlamaq;
- kommunal-məişət xidməti və nəqliyyat müəssisələrini insanların sanitariya təmuizlənməsi, paltarların, avadanlığın və nəqliyyatın xüsusi təmizlənmə işlərinə əvvəlcədən uyğunlaşdırmaq;
- radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmə ocaqlarını vaxtında ləğv etmək, zəhərli tullantıları bu məqsədlə ayrılmış xüsusi yerlərdə basdırmaq lazımdır.

9. Zədələnmə ocaqlarında, qəza və təbii fəlakət rayonlarında xəsarət almış insanlara vaxtında yardım göstərmək məqsədilə qısa müddətdə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər təşkil edilir və yerinə yetirilir.

Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- zədələnmə ocaqlarında və fəlakət rayonlarında kəşfiyyat aparmaq;
- zədələnmə ocağını məhdudlaşdırmaq;
- axtarış və xilasetmə kompleks tədbirləri görmək;

- zərərçəkənlərə yardım göstərmək;
- təhlükəli rayonlardan əhalini çıxarmaq və ya köçürmək;
- karantin-observasiya tədbirləri, xilasetmə işləri aparılan rayonlarda içtimaiasayışı təmin etmək;
- zərər çəkmiş rayonlarda əhalinin həyatının təmin edilməsi üzrə ilkin tədbirləri həyata keçirmək;
- epidemiya əleyhinə və sanitariya-gigiyena tədbirləri görmək;
- zərər şəkmiş rayonlardakı əhalinin ruhi sabitliyini təmin etmək üçün kompleks tədbirlər həyata keçirmək.

Xilasetmə və təxirəsalınmaz işlərin səmərəliyi bu tədbirlərlə təmin edilir:

- ixtisaslı mülki müdafiə qüvvələrini (qoşun hissələri, şatda olan qəza-xilasetmə, qəzabərpa dəstələri və hərbiləşdirilməmiş dəstələr), habelə ixtisaslı sahə dəstələri, könüllü xilasetmə qüvvələrini əvvəlcədən yaratmqa və fəaliyyətə hazırlamaq;
- sahə tabeliyindən asılı olmayaraq digər qüvvələri, müəssisələri, habelə könüllüləri lazımlı gəldikdə xilasetmə işlərinə cəlb etmək;
- əvvəlcədən əldə edilmiş razılaşmalar əsasında xarici ölkə mütəxəssislərini və xilasedicilərini işə cəlb etmək;
- əvvəlcədən idarəetmə orqanlarını işə hazırlamaq, xüsusi fəaliyyət planlarını tərtib etmək;
- xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri aparmaq üçün texniki avadanlıq hazırlamaq və istehsal etmək;
- zərərçəkənlərin ərzaqla, digər gündəlik tələbat əşyaları ilə təchizatı, həyati təminatını təşkil etmək;
- xilasetmə işlərində iştirak edən insanların təhlükəsizliyi üzrə tədbirlərə ciddi riayət etmək, fəlakət zonasında əhalinin davranış rejimini müəyyənləşdirmək;
- fövqəladə halların xarakterini və miqyasını nəzərə almaqla xilasedici qüvvə və vasitələri tədricən artırmaq;
- xilasetmə işlərində iştirak edən qüvvələrin mühəndis, kimyəvi, tibbi, nəqliyyatla təminatını, maddi və texniki təminatını müntəzəm təşkil etmək.

10. Mühafizə üsulları və vasitələrindən istifadə etmək, yaralılara ilk yardım göstərmək, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərdə fəal iştirak etmək bacarığı işçilərə müəssisələrdə. Idarə və təşkilatlardahabelə yaşayış yerlərində yaranan biləcək real təhlükənin xarakterinə uyğun olaraq, öyrədilir. Bu zaman əhalinin lazımı məsləhət və tövsiyələr almaq üçün hər cür şərait yaradılır.

Yerlərdə ehtimal olunan fövqəladə hallar zamanı fəaliyyət və davranış qaydaları qabaqcadan kütləvi informasiya vasitələrilə, yaxud xüsusi yaddaş kitabçaları paylamaqla bütün əhalinin nəzər-diqqətinə çatdırılır.

5. Sülh dövründəki fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təşkil etməyin xüsusiyyətləri

1. Sülh dövründə əhalinin mühafizəsinin əsasını fövqəladə halların qarşısını alan, yaxud azaldan təşkilati, mühəndis-texniki və digət tədbirlərin yerinə yetirilməsi, əhalinin vaxtında xəbərdar edilməsi və insanların təhlükəli zonadan çıxarılması;

- əldə olan mühafizə vasitələrindən istifadə olunması;
- fövqəladə hallar yaranan rayonlarda xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər aparmaq üçün qüvvə və vasitələrin hazırlanması təşkil edir.

Bu məqsədlə:

- Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki müvafiq obyektlərdə işin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dünya standartlarına uyğun vahid tələblər müəyyən edilir;

- təhlükə potensiallı obyektlərdə qüsurlu qovşaqları aşkar etmək məqsədilə istehsalatın təhlükəsizliyi müntəzəm surətdə araşdırılır və təhlil edilir;
- qüsurların aradan qaldırılması üzrə əməli tədbirlər planı işlənir və yerinə yetirilir;
- yeni tikilən təhlükəli istehsalatlar hesablanıb, elə yerləşdirilir ki burada qəzalar baş verərsə, onun zədələyici amilləri insanlar yaşayan sahələrə yayılma bilməsin.

2. Fövqəladə hallarda mühafizə tədbirləri sülh dövrü üçün müəyyən edilmiş xüsusi meyarlar nəzərə alınmaqla yerinə yetirilir.

3. Ehtimal edilən zəhərlənmə zonalarında yaşayan əhaliyə daimi istifadə üçün fərdi mühafizə vasitələri respublika hökümətinin və yerli icra hakimiyyəti başçılarının qərarlarına əsasən pulsuz verilə bilər. Bu məqsədlə, mühərabə dövrü üçün nəzərdə tutulmuş vasitələrin bir qismindən müəyyən edilmiş qayda üzrə istifadə etmək olar.

6. Mühəribə dövründə əhalinin mühafizəsini təşkil etməyin xüsusiyətləri

1. Mühəribə dövründə əhalinin mühafizəsinin əsasını mühafizə qurğuları fondu, fərdi mühafizə vasitələri, tibbi avadanlığı ehtiyatları yaradılması və onlardan istifadə olunması, təhlükəli rayonlardan və zonalardan əhalini köçürmək üzrə tədbirlərin əvvəlcədən hazırlanması və yerinə yetirilməsi təşkil edir.

2. Respublikanın iqtisadi imkanlarına müvafiq olaraq, “məqsədyönü və kifayətdir” prinsipi əsasında əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlərin bir qismi (xəbərdarlıq sisteminin, sıqınacaqlar və daldalanacaqlar fondunun bir hissəsinin, fərdi mühafizə vasitələri ehtiyatının yaradılması) əvvəlcədən, hələ sülh dövründə həyata keçirilir, qalanı isə (kütləvi ssurətdə mühafizə vasitələrinin verilməsi) təhlükəli dövr yaranarkən və hərbi əməliyyatlar başlanarkən yerinə yetirilir.

7. Əhalinin mühafizə prinsiplərinin həyata keçirilməsi qaydaları

1. Əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli məclisin və Nazirlər Kabinetinin verdiyi müvafiq qərarlarla, habelə mühafizə məsələləri üzrə normativ sənədlər sisteminə uyğun olaraq:

- xalq təsərrufatı planlarına mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə dair xüsusi bölmə daxil edilməsi;

- Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Azərbaycan Respublikasının digər şəhər və rayonlarında sülh və mühəribə dövrlərindəki fövqəladə hallarda əhalinin mühafizə vasitəsi ilə təminatına dair xüsusi proqramlar hazırlanması və yerinə yetirilməsi (mühafizə qurğuları fondunun yaradılması, fərdi mühafizə vasitələri ilə təchizat, xəbərdarlıq sistemlərinin inkişaf etdirilməsi məsələlər üzrə əməli tədbirlərlə birlikdə);

- təhlükə potensiallı obyektlərdə çalışan işçilərin və belə obyektlərin yaxınlığında yaşayan əhalinin mühafizəsi üzrə birtipli planların işlənib hazırlanması;

- istehsalat-ərazi mülki müdafiə orqanlarının fəaliyyətə hazırlanması. Habelə əhaliyə mühafizənin öyrədilməsi ilə həyata keçirilir.

2-ci sual. Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları. Fərdi və tibbi mühafizə vasitələri.

Mülkü müdafiənin əsas üsullarından biri mühafizə qurğularından istifadə edilməsidir. Sülh və mühəribə dövrlərində baş vermiş fövqəladə hadisələr zamanı əhalinin sıqınacaqlarda yerləşdirilməsi xüsusən böyük şəhərlərdə əhalinin evakuasiya edilməsi mümkün olmadıqda çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Təkcə mühəribə dövründə deyil, sülh şəraitində də baş verən fövqəladə hadisələrdə əhalinin sağlamlığı və həyatının qorunmasında mülki müdafiənin sıqınacaq və qurğularından istifadə olunur.

Sıqınacaqlar sıqınan insanları nüvə silahının zədələyici amillərinin təsirindən, müasir adı qırğıın vasitələrinin, həmçinin, bakterial, zəhərləyici maddələrin təsirindən, güclü təsirli zəhərləyici maddələrin, nüvə enerjisi qurğularında qəzalar zamanı parçalanan radioaktiv

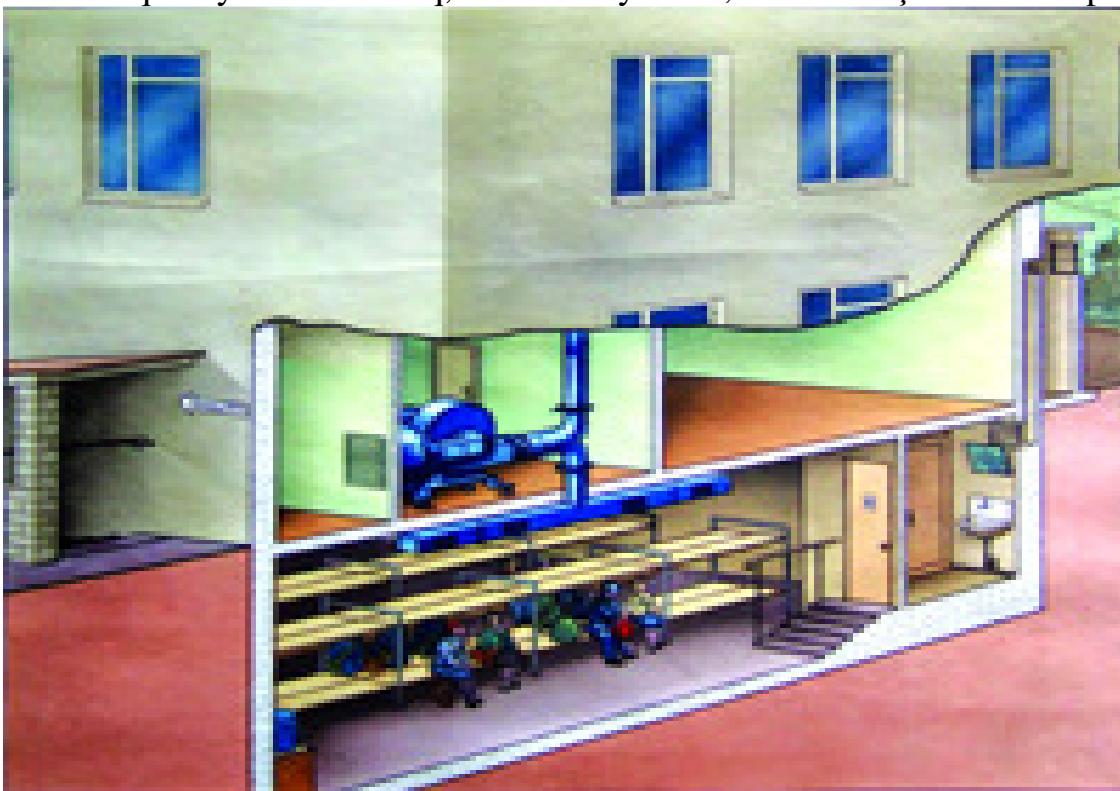
maddələrin təsirindən və yanğınlar zamanı yanma məhsullarının və alovun təsirindən mühafizə edir.

- Mühafizə qurğularının təsnifatı aşağıdakı xüsusiyyətlər üzrə aparılır:
- Təyinatına görə - texnika və mülkiyyətin qorunması, əhalinin mühafizəsi (sığınacaqlar, radiasiya əleyhinə sığınacaqlar və sadə sığınacaqlar)
 - Konstruksiyasına görə - açıq tipli (xəndək, boşluq), qapalı tipli (sığınacaqlar və radiasiya əleyhinə sığınacaqlar- RƏD).

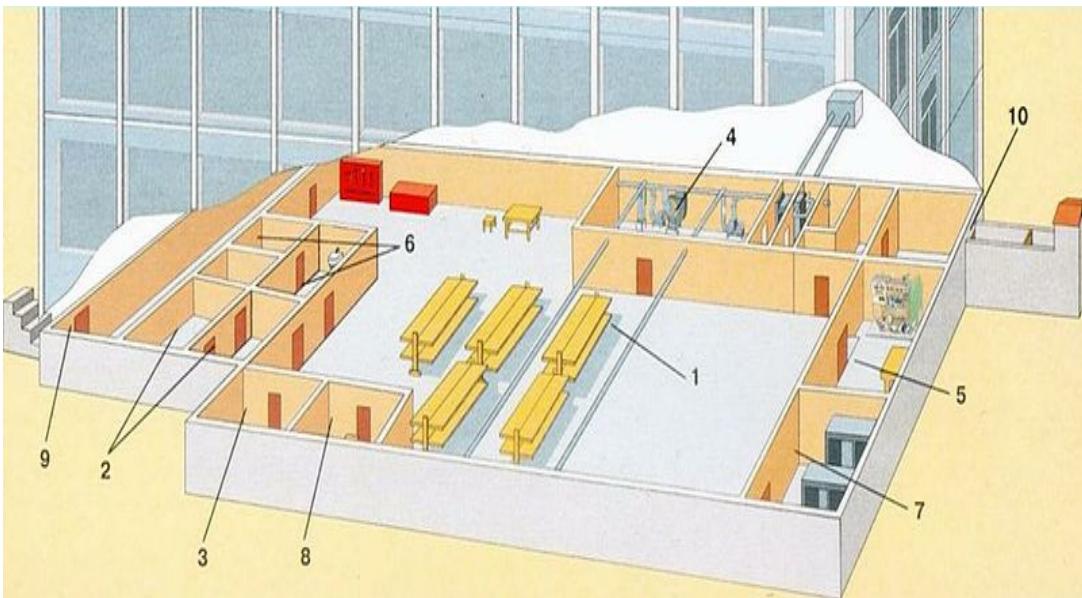
Əhalinin mühəribə və sülh dövründə fövqəladə hallar zamanı baş verən təhlükələrdən qorumaq üçün kollektiv mühafizə üsullarından istifadə olunur (mülki müdafiənin mühəndis qurğuları). Əhalinin mühəribə və sülh dövründə ən etibarlı mühafizə vasitəsi sığınacaqlar hesab olunur.

Sığınacaqlar insanların qəzalardan, sülh şəraitində baş verən təbii fəlakətlərdən, həmcinin mühəribə dövrü üçün xarakter fövqəladə hadisələrin—kütləvi qırğın silahlarının və müasir adı qırğın vasitələrinin zədələyici amillərinin təsirindən qorunmaq üçün nəzərdə tutulub. Sığınacaqlar zəhərləyici maddələrdən və bakterial vasitələrdən, yanğın zamanı alovun, yüksək hərarətin və zərərli qazların təsirindən, partlayışlar zamanı daşııntılarından mühafizə edir. Bir sözlə mühafizə qurğuları insanları FH bütün zədələyici amillərdən qoruyur.

Sığınacaqlarda həyai fəaliyyətini təmin edən qəza-xilasetmə dəstələri və əhalini mühafizə edən məntəqələr yaradılır: ərzaq, ilkin tibbi yardım, zədələnmiş insanları toplayan, isidici.

Sığınacaqlar sülh dövründə yaradılır və lazım olan vasitələrlə təchiz olunur. Şəraitə uyğun olaraq sığınacaqlar binaların daxilində və kənarda quraşdırıla bilər. Daxili sığınacaqlara binaların tərkibində olan zirzəmilər, xaricdə quraşdırılanlara isə binadan kənarda quraşdırılmış sığınacaqlar aiddir.

Sığınacaqların təsnifatı.

Sığınacaqlar aşağıda sadalanan xüsusiyyətlərə görə təsnif olunur:

- mühazə xüsusiyyətlərinə görə;
- yerləşdiyi əraziyə görə;
- həcminə görə;
- tikilmə tarixinə görə;
- konstruksiya materiallarına görə;
- elektrik enerjisi ilə təminatına görə;
- filtr-ventilyasiyaların quraşdırılmasına görə;
- sülh şəraitində istifadə məqsədinə görə.

Həcminə görə sığınacaqlar:

- kiçik	- 150- 600 insan yerləşən;
- orta ölçülü	- 600 - 2000 insan yerləşən;
- böyük həcmli	- 2000-dən çox insan yerləşə bilən növlərə.

150 nəfərdən az tutumu olan sığınacaqlar o halda inşa edilir ki, həm yerli şərait, həm də iqtisadi nöqteyi-nəzərdən sərfəli olsun. 1000-2000 nəfərlik tutumu olan sığınacaqlar inşa edilərkən tikintinin adambaşına maya dəyəri aşağı düşür.

Yerləşdiyi əraziyə görə:

- Tikililərdə (binanın zirzəmi və baza hissələrində);
- Metropolitendə və dağ oyuqlarında;
- Kənarda yaradılanlar (bina tərkibində olmayanlar);

Tikildiyi yerinə görə:

- binanın tərkibində tikilənlər və binanın xaricində tikilənlər.

Binanın tərkibində tikilənlərə zirzəmiləri, dağ şaxtalarını aid etmək olar.

Tikilmə vaxtına görə:

- sülh dövründə əvvəlcədən tikilənlər və boş meydançalarda yaradılan tez tikilən sığınacaqlar.

Tikilmə materiallarına görə:

- meşə materiallarından tikilənlər;
- daş divarlılar;
- dəmir-betonlu (dəmir – betonlular tikiliş növünə görə bir neçə növə bölünür: dəmir-monolit, monolit və dəmir. Geniş yayılan dəmir – monolitlilərdir) və parçadan tikilənlər.

Enerji təminatına görə:

- şəhərin elektrik xəttlərilə təmin olunanlar və şəhərin elektrik xəttləri ilə yanaşı həm də qoruyucu mənbə ilə təmin olunan.

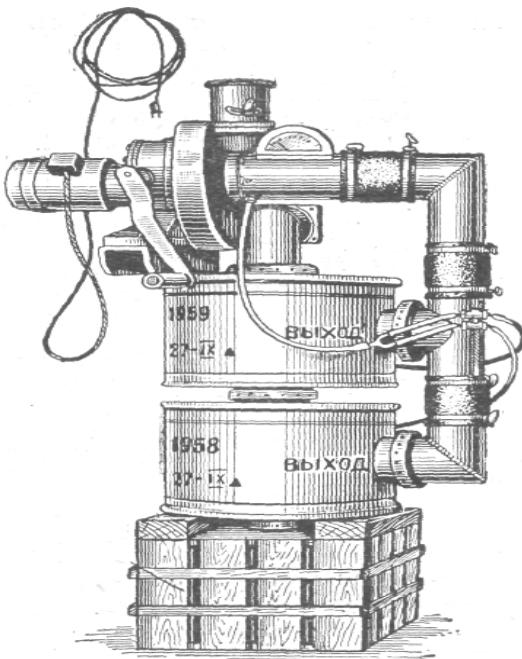
Filtr-ventilyasiyaların quruluşuna görə:

- sənaye istehsallı ventilyasiya qurğuları və sənaye istehsalına uyğunlaşdırılmış sadələşdirilmiş ventilyasiya qurğuları.

Sığınacaqların hava təminatı adətən 3 rejimdə işləyə bilər:

- təmiz ventilyasiya rejimində (I rejim);
- süzücü ventilyasiya rejimində (II rejim);
- içəridəki hava bərpa (regenerasiya) edilməklə tam təcridolunma rejimi (III rejim).

Yerin altında quraşdırılmış (zirzəmi) sığınacaqlar ona görə etibarlıdır ki, onlar yerin alt qatına davamlı materiallarla tikilir, giriş və qəza çıxışı olur.

Çirkənmiş havanın içəri daxil olmaması üçün sığınacaqlar hermetikləşdirilir və filtr-ventilyasiya qurğuları quraşdırılır və hava orada təmizlənir. İnsanlar sığınacaqdə bir neçə müddət qalırlar, hətta dağılmış sığınacaqlarda belə insanlar bir neçə sutka qala bilərlər. Yanğınlardan, kimyəvi maddələrdən sığınacaqdə etibarlı mühafizə sığınacaqları əhatə edən bölgədən, sanitər-gigiyenik qaydalara əməl etməkdən və insanların sığınacaqdə rahat yaşamasını təmin edəcək şəraitdən asılıdır.

Ən geniş yayılmış sığınacaqlar istehsal, ictimai və yaşayış binalarının zirzəmi və yarızmızırzəmində quraşdırılmış sığınacaqlardır. Həmçinin binalardan kənarda da sığınacaqlar quraşdırılır. Belə sığınacaqlar üstdən və yanlardan torpaqla örtülürlər. Onlara yeraltı keçidlər və qalereyalar, metropoliten və dağ oyuqları daxildir.

Sığınacaqlar əhalinin çox yerləşdiyi yerlərdə quraşdırılmalıdır. Bütün sığınacaqlar giriş və çöl qapının yanında işarəylə bildirilir. İnsanların daldalanmasının təşkili, planlaşdırılması və təminatı müvafiq Mülki müdafiə xidmətlərinə həvalə edilir. Onlar əsas planlaşdırma sənədlərini hazırlayırlar, sığınacaq və daladalanacaqlara gedən yolları müəyyənləşdirir və yerləşdiriləcək insanlara bu barədə məlumat verirlər. Sənədləri tərtib etməzdən əvvəl qurğuların yerləşdirilməsi və müdafiə sistemləri dəqiqləşdirilir. Qurğuların çatışmazlığında isə digər zirzəmi və yeraltı əraziləri sığınacaq kimi istifadə edirlər. Tez salınan sığınacaqların yerini dəqiqləşdirirlər, əhalinin sayına uyğun sığınacaqlar hazırlanır və insanların fəlakət və ya hər hansı bir silahdan qorunması üçün tez yerləşdirilməsi planlaşdırılır.

Sığınacaqlarda əsas və köməkçi otaqlar olur. Əsas otaqlarda insanlar yerləşdirilir. Köməkçi otaqlara süzücü-vertilyasiya qurğuları yerləşən otaq, sanitər qovşağı, dəhlizlər, ehtiyat elektrik sistemi-dizel qurğusu otağı addır,

Böyük ölçülü sığınacaqlarda ərzaq məhsulları və tibbi məntəqələri üçün otaqlar da olur.

Sığınacağın daxili avadanlıqları.

Sığınacaq əsas və köməkçi otaqlardan ibarətdir.

Sığınacaqdə insanların daldalanması üçün nəzərdə tutulan otaqların ayrı-ayrılıqda sahəsi 25 m^2 -dən, ümumi sahəsi 75 m^2 -dən az olmamalıdır.

Əsas təyinatlı otaqlar:

İnsanların daldalanması üçün otaqların sahəsi ikimərtəbəli taxtlar qoyularkən hər adam üçün $0,5 \text{ m}^2$, üç-mərtəbəli taxtlar qoyularkən isə $0,4 \text{ m}^2$ hesablanmalıdır.

Otaqlarda daxili havanın həcmi hər adam üçün ən azı $1,5 \text{ m}^3$ olmalıdır.

Otaqların hündürlüyü onlardan sülh dövründə nə məqsədlə istifadə ediləcəyindən asılıdır, lakin döşəmədən üst örtük konstruksiyaların ən aşağı hissəsinədək məsafə $3,5 \text{ m}$ -dən çox olmamalıdır.

Otağın hündürlüyü $2,15 \text{ m}$ -dən $2,9 \text{ m}$ -dək olan hallarda ikimərtəbəli taxtlar, bundan artıq olanda isə üçmərtəbəli taxtlar qoyulmalıdır. Sülh dövründə istismar şəraitinə görə hündürlüyü ən azı $1,85 \text{ m}$ olan binalardan da sığınacaq kimi istifadə etməyə icazə verilir. Belə hallarda burada ancaq birmərtəbəli taxtlar qoyulmalıdır.

Daldalanan insanların oturması üçün oturacaqlar hər adam üçün $0,45 \times 0,45 \text{ m}$, yuxarı mərtəbələrdə uzanma yerləri isə $0,55 \text{ m} \times 1,8 \text{ m}$ hesabı ilə müəyyən edilir.

Taxtların döşəmədən hündürlüyü birinci mərtəbədə $0,45 \text{ m}$, ikinci mərtəbədə - $1,4 \text{ m}$ və üçüncü mərtəbədə $2,15 \text{ m}$ olmalıdır. Ən yuxarıdakı mərtəbədən otağın üst örtüyünə (tavanına) və ya tavan konstruksiyasının aşağı hissəsinədək məsafə ən azı $0,75 \text{ m}$ götürülür.

Daldalanan insanların oturması və uzanması üçün yerlər stasionar ola bilər (sığınacaq tikilərkən düzəldilir). Əgər belə taxtlar sığınacaqlardan sülh dövründə təsərrüfat ehtiyacları üçün istifadə etməyə maneçilik törədirsin, onları sığınacağı mühafizəyə hazırlıq rejiminə keçirərkən düzəldirlər. Sığınacağın geniş sahəli otaqlarını $50-75$ nəfərlik otaqlara bölmək lazımdır.

İdarəetmə məntəqəsi (İM) - obyektin rəhbər heyətinin MM qərargahının yerləşməsi üçündür.

Belə məntəqə ən böyük növbəsində 600 və bundan artıq insan yerləşməsi üçün otaq işləyən müəssisələrdə sığınacaqların tikilməsi layihələrində nəzərdə tutulur.

İdarəetmə məntəqəsi, adətən, mühafizəli elektrik təchizatı mənbəyinə malik olan sığınacaqlardan birində yerləşdirilir. O iş və rabitə otağından ibarət olur.

Adətən, idarəetmə məntəqəsi sığınacağın giriş yollarından birinin yaxınlığındakı otaqlarda yerləşdirilir və odadavamlılıq həddi bir saatadək olan arakəsmələrlə sığınacağın insanların yerləşməsi üçün otaq yerləşən digər otaqlarından ayıırlar.

İdarəetmə məntəqəsində işləyən şəxslərin ümumi sayı ən çoxu 10 nəfər olur, hər adam üçün 2 m^2 sahə hesablanır.

Bəzi iri müəssisələrdə nazirliyin və baş idarələrin icazəsi ilə idarəetmə məntəqələrində işləyənlərin sayı 25 nəfərdək artırıla bilər.

Tibb məntəqəsi (TM) – sığınacaqdə daldalanan insanlara ilk tibbi yardım göstərmək üçündür. Daldalanan insanların sayı $900-1200$ nəfər olanda tibb məntəqəsinin sahəsi 9 m^2 müəyyən edilir. 1200 nəfərdən artıq hər 100 nəfər üçün tibb məntəqəsinin sahəsi 1 m^2 artrılır.

Sığınacaqlarda həmçinin hər 500 nəfər adam üçün sahəsi 2 m^2 olan bir sanitariya qovşağı nəzərdə tutulur, lakin hər qurğuda ən azı bir belə məntəqə olmalıdır.

Tibb məntəqəsi “Müharibə dövründə MM mühafizə qurğularının istismarı” üzrə təlimata uyğun surətdə avadanlıqlaşdırılır.

Yardımçı təyinatlı otaqlar:

Süzgəcli ventilyasiya otağı (SVO) - sənaye tipli (stasionar) süzücü ventilyasiya avadanlığının yerləşdirilməsi üçündür.

Süzgəcli ventilyasiya otağı, adətən, sıginacağın xarici divarlarının yanında, giriş yollarının və ya qəza çıxış yollarının yaxınlığında yerləşdirilir. Bu otağın ölçüləri avadanlığın ölçülərindən və avadnlığa xidmət etmək üçün lazımlı olan sahədən asılı olaraq müəyyən edilir.

Ən vacib və məsuliyyətli məsələ bayırda ehtimal olunan zəhərlənmələr, yanğınlar şəraitində, eləcə də hermetik qurğuda insanları xeyli müddət qalması nəticəsində içəridəki havanın tərkibi pisləşərkən insanları tənəffüs üçün yararlı hava ilə lazımı miqdarda təmin edilməsidir.

Yaranmış vəziyyət daldalanan insanlara uzun müddət (bir neçə sutka) sıginacaqda qalmağa vadar edə bilər. Bu isə ancaq sıginacaqda normal sanitər gigiyena şəraiti olan hallar da, yəni havanın tərkibindəki karbon qazının miqdarı ən çoxu 2%, oksigenin ən azı 15-16%, habelə temperatur ən çoxu 30° S və rütubət ən çoxu 85% olmaqla yolverilən hədlərdə saxlanıllarkən mümkündür.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, adam nəfəs alarkən saatda 20-25 litr oksigen udur, 20 litrədək karbon qazı, təxminən 90 qram rütubət və 100 kkal istilik yaradır. Bunun da nəticəsində hermetik sıginacaqlarda havanın qaz tərkibi, temperatur və rütubət sürətlə dəyişir.

Havanın tərkibində oksigen və karbon qazının lazımı miqdarını habelə normal temperaturu və rütubəti saxlamaq üçün sıginacağa təmiz havanın verilməsi havaverici və ya hava verici - sorucu ventilyasiya sistemi vasitəsilə təmin olunur.

Ventilyasiya sistemi iki və ya üç rejimdə işləyə bilər:

- təmiz ventilyasiya rejimində (I rejim);
- süzücü ventilyasiya rejimində (II rejim);
- içəridəki hava bərpa (regenerasiya) edilməklə tam təcridolunma rejimi (III rejim).

Ventilyatorlar-kənardan sıginacağa hava vermək üçündür.

Dizel elektrik stansiyası (DES) olmayan sıginacaqlarda əl elektrik ventilyatorları, DES olan sıginacaqlarda isə elektrik ötürücülü sənaye ventilyatorları tətbiq edilir. Sıginacaqların təmiz ventilyasiya rejimində FVK-1, FVK-2 süzücü ventilyasiya dəstlərinin tərkibindəki GRV 600/300 əl elektrik ventilyatorları və onlara əlavə olaraq - GRV-72-2 və GRV-72-3 əl elektrik ventilyatorları işlədir.

Hər bir əl elektrik ventilyatorunun əks-klapanı və hava sərfi göstəricisi var. Süzücü ventilyasiya rejimində FVK-1 və FVK-2 dəstləri GRV-600/300 əl elektrik ventilyatorları ilə birlikdə işə qoşulur.

Sanitariya qovşaqları - kişilər və qadınlar üçün ayrılıqda layihələndirilir. Ayaq yolu kabinetlərinin iki cərgəsi arasındakı keçid yolunun eni və ya kabinetlər ilə onların karşısındakı pisəsuarlar arasındakı məsafə 1,5 m, ayaqyolunun kənar cərgəsi ilə divar və ya arakəsmə arasındakı məsafə 1,1 m olmalıdır.

Ayaqyoluna giriş özüörtülən qapalı tamburlardan (yuyunma otaqlarından) olmalıdır.

Su təchizati. Sıginacağın və DES-in su ilə təchizatı xarici su kəməri və ya əlavə su şəbəkəsi hesabına nəzərdə tutulur, hər iki halda su borularının sıginacağa girişlərin də içəridən bağlayıcı armatur və əks-klapan qoyulur.

Qəza və zədələnmə halları üçün sıginacaqdakı qablarda hər insan üçün sutkada **3 litr** hesabı ilə **içməli su** ehtiyatının saxlanılması nəzərdə tutulur.

Su kəməri sistemi işləyərkən suya tələbat məhdudlaşdırılır. Su ehtiyatı qablarının tutumu hesablama yolu ilə təyin edilir. Bu qablar adətən, axarlı olmalı və iki sutka ərzində suyun tamamilə təzələnməsini təmin etməlidir. Sığınacaqlarda vəqon tipli unitazlar tətbiq edilərkən su ehtiyatını hər adam üçün **sutkada 5 litr** hesablamaq lazımdır.

Sığınacaqlardakı **tibb məntəqəsi otaqları** su kəməri şəbəkəsindən işləyən əlüzyuyanlarla avadanlıqlaşdırılmalıdır.

Şəbəkədə su kəsilən hallar üçün səyyar **əlüzyuyan cihazlar qoyulmalı və onlar üçün sutkada 10 litr** hesabı ilə su ehtiyatı nəzərdə tutulmalıdır.

Hər bir sığınacaqdə tullantı sularını xarici şəbəkəyə axıtmağa imkan verən kanalizasiya sistemi olur. Mühafizə qurğusu çox dərində yerləşdirilərkən maye vurucu stansiya düzəldilir.

Giriş yolları daldalanın insanları əsas hərəkət istiqamətləri nəzərə alınmaqla sığınacağın əks tərəflərində yerləşdirilməlidir. Tutumu 600 nəfərədək olan sığınacaqlarda qəza çıxış yolu qoruyucu başlıqları şaquli quyu (şaxta) şəklində düzəldilir və lağım vasitəsi ilə sığınacağa birləşdirilir.

Müxtəlif bina və tikililər nüfuzedici radiasiyanın təsirini müxtəlif səviyyədə azaldır:

Tikililərin növü	Radiasiyanın təsirinin azalması səviyyəsi
Taxta evlərin birinci mərtəbələri	2-3 dəfə
Daş evlərin birinci mərtəbələri	10 dəfə
Çoxmərtəbəli evlərin yuxarı mərtəbələri (ən üst mərtəbə istisna olmaşıla)	50 dəfə
Çoxmərtəbəli evlərin zirzəmilərinin orta hissəsi	500-1000 dəfə

Ən əlverişli yer daş binaların əsas divarları ilə əhatə olunmuş dəhlizlərdir.

Sadə sığınacaqlar.

Müasir silahlardan ən etibarlı mühafizə vasitəsi sadə sığınacaqlardır. Onlar zərbə dalğasının və radioaktiv şüalanmanın təsirini zəiflədir, işıq şüalanmasından və dağılan binaların qırıntılarından mühafizə edir, bilavasitə paltara və dəriyə radioaktiv, zəhərləyici və yandırıcı maddələrin düşməsinin qarşısını alır. Sadə sığınacaqların iki növü olur: üstü açıq və üstü örtülü.

Sadə açıq sığınacaqlar – üstü açıq yarğanlardır, dərinliyi 180-200 sm, eni yuxarı hissədə 100-120 sm, dibində 80 sm-dir, giriş sığınacağın şaquli oxuna 90° meylli olur.

Sığınacağın uzunluğu hər adama 0,5 m hesabı ilə müəyyən edilir.

Üstü örtülü sadə sığınacağın dərinliyi 2 m-ə qədər, eni yuxarı hissədə 1-1,2 m, aşağı hissədə -0,8 m olur, tutumu isə 10-50 nəfər olur. Belə sığınacaqlar bir-birinə düz bucaq altında nisbəti ilə yerləşir.

Zərbə dalğasının zədələyici təsirini zəiflətmək üçün sadə sığınacaqlar kəsik-kəsik və ya ziqzaq xət üzrə qazılır. Nəzərə almaq lazımdır ki, örtülü sadə sığınacaqlar belə zəhərləyici və bakterioloji vasitələrdən mühafizəni təmin etmir.

Onlardan istifadə etdikdə fərdi mühafizə vasitələrini geyinmək lazımdır: açıq növlərdə həm tənəffüs üzvlərini, həm də dərini mühafizə vasitələrini, qapalı növlərdə isə yalnız tənəffüs üzvlərini mühafizə vasitələrini geyinmək lazımdır.

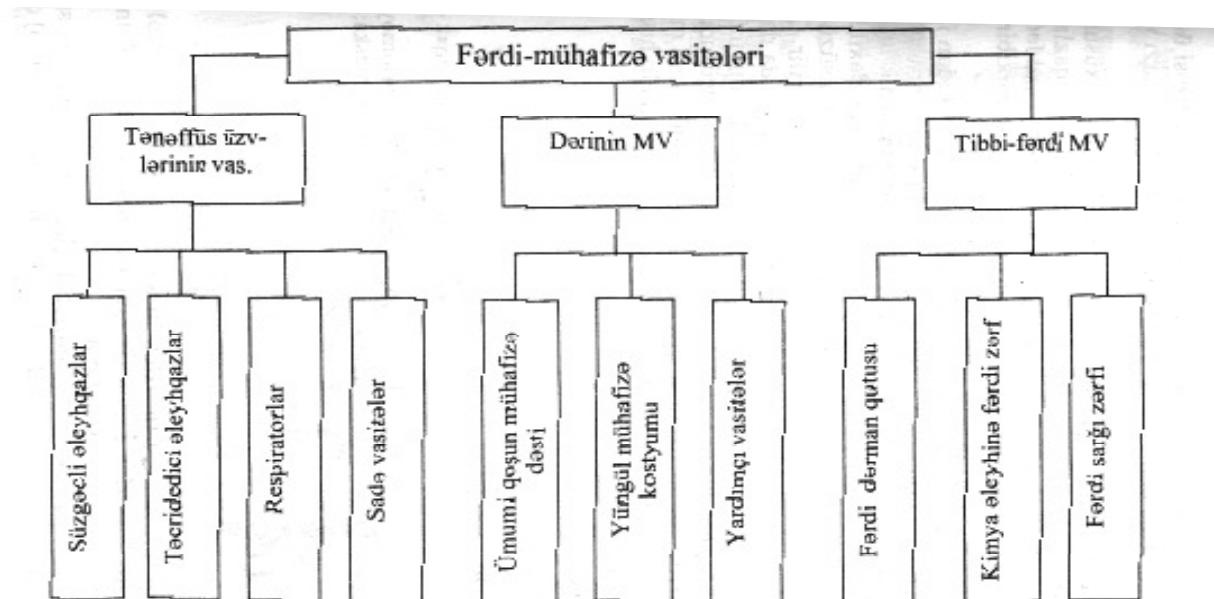
Fərdi mühafizə vasitələri (FMV)

Müasir qırğın silahlarından mühafizə məqsədilə əhalinin mühafizə qurğularında daldalandırılması, təhlükəli sahələrdən köçürülməsi ilə yanaşı, fərdi mühafizə və tibbi mühafizə vasitələrindən vaxtında və düzgün istifadə etməsi də çox vacib əhəmiyyətə malikdir.

Bu mühafizə vasitələrindən istifadə ediməsi lüzumu onunla izah edilir ki, nüvə, kimyəvi və ya bakterioloji silah işlədilərkən əhali, qoşunlarn, mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti müəyyən müddət radiaktiv maddələr (RM), zəhərləyici maddələr (ZM), yaxud bakterial vasitələri (BV) zəhərlənmiş sahələrdə və ya atmosferdə qalmalı, ya da burada xilasetmə işiəri aparmalı olacaqlar.

Fərdi mühafizə vasitələri bunlardan ibarətdir:

- tənəffüs orqanlarının mühafizə vasitələri;
- dəri səthinin mühafizə vasitələri;
- tibbi mühafizə vasitələri.

Sekil 4.15. Fərdi mühafizə vasitələrinin təsnifi

Tənəffüs orqanlarını mühafizə vasitələrinə aiddir:

- əleyhqazlar;
- respiratorlar;
- toz əleyhinə parça maska PTM-1;
- pambıq-tənzif sarğı (VMP);
- “Lepestok” tipli ən sadə vasitələr.

Əleyhqazlar

Əleyhqaz nəfəs orqanlarını, gözləri və insanın üz hissəsini radioaktiv, zəhərləyici və bioloji maddələrdən, işıq şualanmasının təsirindən və yandırıcı maddələrdən qoruyur.

Əleyhqazların aşağıdakı növləri mövcuddur:

- Mülki əleyhqazlar- QP-5, QP-5M, QP-7, QP-7V.
- Uşaq əleyhqazları- DP-6, DP-6M, PDF-7, PDF-7D, PDF-7Ş.
- Sənaye əlneyhqazları.

- Təcridedici əleyhqazlar - (İP-4, İP-46) və ya təcridedici oksigen cihazları (KİP-5, KİP-7, KİP-8).

Süzücü əleyhqazlarının ümumi quruluşu:

- Süzücü-uducu qutu;
- əleyhqazın üz hissəsi (şlem-maskası);
- çanta;
- əleyhqazın üzlük hissəsindəki gözlüyün şüşələrini tərdən qoruyan tərləməyən plynoka, yaxud xüsusi qələm də daxildir.

Onların iş prinsipi- insanın nəfəs aldığı havanı çirkli maddələrdən təmizləyərək, filtrləşdirmək.

Qutu ibarətdir:

Dəmir qutunun içinə yerləşdirilmiş xüsusi uducular və tüstü əleyhinə suzgəcdən.

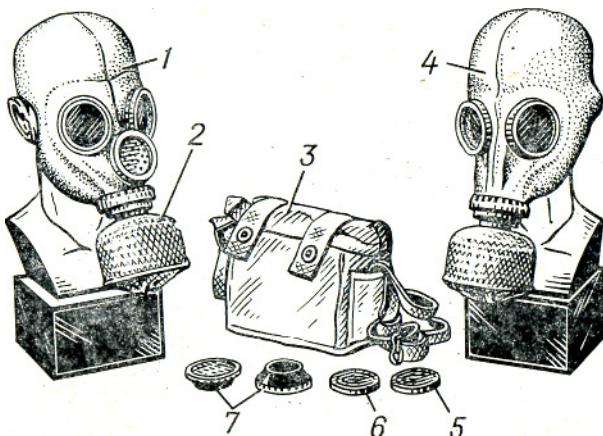
Üz hissəsi ibarətdir:

Rezin şlem-maskadan eynək qurğusu ilə.

Klapan qovşağından.

QP-5 əleyhqazları (5 ölçüdə-0,1,2,3,4), (membranlı şlemmaskalar 4 ölçüdə) buraxılır.

QP-5 əleyhqazları.

QP-5 əlyhqazı ibarətdir:

- 1, 4 - şlem-maskadan;
- 2- filtr-uducu qutudan;
- 3- çantadan;
- 5- tərləməyən plonkadan;
- 6- membrandan;
- 7- manjetlərdən.

QP-5 tipli əleyhqazların üzlük hissəsini seçərkən başı: yanaqlar-çənəaltı hissədən keçən dairəvi xətt üzrə ölçülərlər. Alınan nəticəni 0.5 sm-ə qədər yuvarlaqlayırlar.

Süzücü əleyhqaz QP-5-in üzlük hissəsini seçmək üçün adamın üzünün ölçüməsi qaydası.

Ölçünün nəticəsi	Şlem-maskanın ölçüsü
63 sm qədər	0
63,5-dən 65 sm-ə qədər	1
65,5-dən 68 sm-ə qədər	2
68,5-dən 70,5 sm-ə qədər	3
71 sm – dən artıq	4

QP-7 əleyhqazları.

QP-7 tipli əleyhqazlar iki növdə buraxılır: QP-7 və QP-7V, onlar bir-birindən üzlük hissələri ilə fərqlənir.

QP-7 əleyhqazı suiçmə tərtibatı olmayan MQP tipli üzlük hissə ilə komplektləşdirilir.

QP-7V əleyhqazı isə su içmək üçün onda xüsusi qurğunun olması ilə fərqlənir.

QP-7V

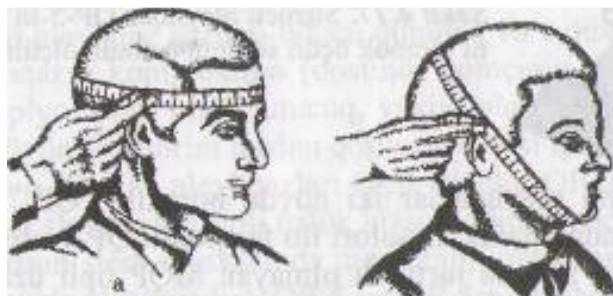

QP-7 əleyhqazları 3 ölçüdə olurlar: 1,2,3.

Şaqlı çevrə - başı, kəllə-yanaqlar-çənəaltı hissə üzrə keçən dairəvi xətt ilə ölçməklə müəyyən edilir.

Süzücü əleyhqaz QP-7-nin üzlük hissəsinin seçilməsi;

- a) üfüqi;
- b) şaqlı.

Əgər başın şaquli və üfüqi çəvrələrini ölçmə nəticələrinin cəmi:

- 118,5-121 sm-ə bərabərdirsə, bu, maskanın 1-ci ölçüsünə,
- 121,5-126 sm-2-ci;
- 126,5 sm-dən artıqdırsa 3-cü ölçüsünə müvafiq gəlir.

Süzücü əleyhqazlara sənaye əleyhqazları da aid edilir. Onlar süzücü-uducu qutuları ilə fərqlənir.

Sənaye əleyhqazlarına xüsusən kimya müəssisələrində işlədilən əleyhqazlar aiddir. Bu əleyhqazların qutuları xüsusiləşdirilmişdir, yəni müəyyən bir zəhərli maddədən mühafizə üçün nəzərdə tutulmuşdur, ona görə də qutunun tərkibində müxtəlif uducular və aerozol süzgəcləri ola bilər.

Uşaq əleyhqazları.

Uşaq əleyhqazları quruluşca müxtəlifdir: DP-6 uşaq əleyhqazları 1,5 yaşıdan yuxarı kiçikyaşlı uşaqlar üçündür. Bu əleyhqaz DP-6M tipli yüngülləşdirilmiş süzücü-qutudan və üzlük hissə olaraq dörd (1.2.3.4) ölçülü MD-1 maskasından (uşaq maskası, 1-ci tipli) ibarətdir. müəyyən edilir.

DP-6 əleyhqazı böyük yaşı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. İri ölçülü süzücü-uducu qutu və üzlük hissə olaraq yalnız 5-ci ölçülü MD-1 maskası ilə komplektləşdirilmişdir.

PDF-7 əlehqazları kiçik və böyük yaşı uşaqlar üçündür- QP-5 tipli süzücü-uducu qutudan və üzlük hissə olaraq dörd (1.2.3.4) ölçülü MD-3 maskalarından ibarətdir.

PDF-Ş əleyhqazı 7 yaşıdan 17 yaşa qədər olan uşaqlar üçündür; QP-5 tipli süzücü-uducu qutudan və üzlük hissə olaraq iki ölçülü MD-3 maskaları və ya dörd (0.1.2.3) ölçülü şlem-maskalardan ibarətdir.

İbarətdir:

- Süzücü qutu - QP-7K
- Üz hissəsi (maska uşaq üçün 4-cü növ)
- Üz hissəst gövdə və birləşdirici borudan ibarətdir. Əleyhqazın üz hissəsi 2 ölçündən ibarətdir - 2,3.

Uşaq əleyhqazlarının quruluşu (yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlər istisna edilməklə) və iş prinsipi yaşı adamlar üçün olan əleyhqazlarındakı kimiidir.

Təcridedici əleyhqazlar- (İP-4, İP-46).

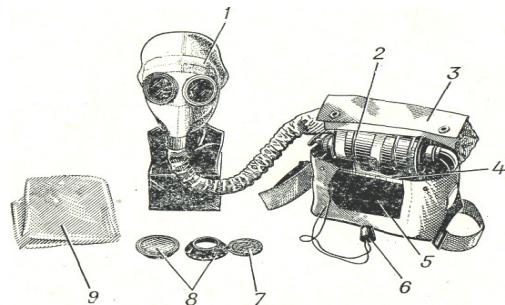
Təcridedici əleyhqazlar İP-4, İP-5 və ya təcridedici oksigen cihazları (KİP-5, KİP-7, KİP-8) adamın tənəffüs orqanlarını ətrafdakı havadan tamamilə təcrid edir; nəfəs almaq üçün regenerativ (bərpaedici) patrondan alınan, yaxud oksigen balondan verilen oksigendən istifadə olunur.

Belə əleyhqaz və cihazlar: havada ZM-in konsentrasiyası çox yüksək olduğu üçün ZM süzücü qutudan "keçmək" qorxusu yaranan və süzücü əleyhqaz etibarlı surətdə mühafizəni təmin etməyən hallarda; havada karbon 2-oksidin konsentrasiyası yüksək olduqda işlədirilir.

Oksigenlə təchizetmə prinsipinə görə təcridedici əleyhqaz və cihazlar iki qrupa ayılır:

- kimyəvi əlaqəli oksigenlə təchiz edən cihazlar
- sıxılmış oksgenlə təchiz edən cihazlar.

Birinci qrupa İP-4, İP-46 M əleyhqazları aiddir.

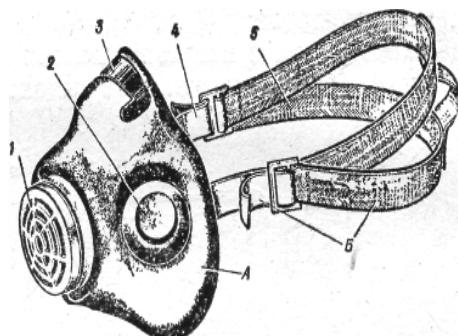
İP-4 əleyhqazı.

İP-46 əleyhqazı.

İkinci qrupa İP-5, KİP-7, KİP-8 cihazları aiddir.

Respiratorlar

Tənəffus orqanları radioaktiv maddə və bakterial vasitə aerozollarından (tozlarından), habelə zəhərli tüstilərdən mühafizə üçün respiratorlardan istifadə olunur. ZM buxarılarından mühafizə üçün respiratorlar yararlı deyil. Yaşlı əhali üçün R-2, növlü respiratorlar mövcuddur. R-2 respiratoru süzücü yarmarkasından ibarətdir ki, ondan dəfələrlə istifadə etmək və 12 saatadək mühafizə olunmaq mümkündür.

Respiratorlar əleyhqaza nisbətən daha yüngül, istifadə üçün daha sadə, rahat mühafizə vasitəlidir. Lakin respiratorlar nəfəs orqanlarını havada zərərli maddələr yolverilən yüksək konesntrasiyasadan 10-15 dəfəyədək artıq olmayan hallarda mühafizə edir.

Tənəffüs orqanlarını mühafizə edən ən sadə vasitələr.

Belə vasitələrdən əhali respirator kimi istifadə edə bilər. Bunlar quruluşca çox sadədir, ona görə də əhalinin özü tərəfindən hazırlanan kütləvi vasitəsi olaraq işlədilməsi tövsiyə edilir. Tənəffüs orqanlarının ən sadə mühafizə vasitələrinə tozdan qoruyan parça maska PTM-1 və pambıqlı tənzif sərgi aiddir. Hər bir adamın iş ve yaşayış yerində belə mühafizə vasitələri olmalıdır.

Tozdan qoruyan PTM-1 parça maskası iki əsas hissədən - maskanın gövdəsindən və bərkidici hissədən ibarətdir. Maskanın gövdəsi 2-4 qat parçadan hazırlanır, onun göz yerləri olur ki, buraya şüşə lövhəcikləri (və ya hər hansı şəffaf material, plyonka) salınır.

Maska başa onun yan kənarları boyu tikilmiş parça zolaq bərkidici hissə vasitəsilə geyilir. Bərkidici hissənin yuxarı tikiş yerindəki rezin və aşağı tikiş yerindəki bağlar vasitəsilə, həmçinin gövdənin yuxarı kənarı boyu eninə bənd edilmiş rezin vasitəsilə maskanın üzə kip yatması təmin edilir ki, bu da maskanın altına zəhərli hava keçməsnin qarşısını alır. Nəfəsalma zamanı parçanın bütün qatlarından keçən hava maskanın bütün səthində süzülüb təmizlənir.

Pambıqlı tənzif sarğı ölçüləri 100x50 sm olan tənzif parçasından hazırlanır. Onun orta hissəsinin üzərinə 30x20 sm sahədə qalınlığı 2 sm olan pambıq qatı döşəyir, tənzifin artıq qalan hər iki kənarını uzununa pambıq qatı üstünə qatlayır, tənzifin uclarını ortadan uzununa kəsirlər, bu zaman iki cüt bağ alınır. Sarğının taxarkən onun aşağı bağları kəllədə, yuxarı bağları isə peysərdə bənd edilir. Pambıqlı tənzif sarğı ağızı və burunu əhatə edib örtməlidir. Belə sarqlarancaq bir dəfə istifadə üçün yararlıdır. Parça maska və ya sarğı olmadıqda dəsmaldan, şərfdən, yaylıqdan və s. istifadə etmək lazımdır.

Fərdi tibbi mühafizə vasitələri (FTMV).

FTMV - fövqəladə hallar vaxtı zədələnmiş əhalinin profilaktikası və ona tibbi yardım göstərmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu vasitələrin köməyi ilə adamların həyatını xilas etmək, zədələnmənin qarşısını almaq yaxud onu xeyli dərəcədə zəiflətmək, bir sıra zəhərləyici amillərin təsirinə qarşı orqanizmin dayanıqlığını artırmaq mümkündür.

Tabel üzrə olan fərdi tibbi mühafizə vasitələrinə aiddir:

- fərdi aptekçə Aİ-2, Aİ-3;
- kimya əleyhinə fərdi paket İPP-8, İPP-9;
- fərdi sarğı paketi (MPP).

Bunlara radioprotektorlar, antidotlar və bakteriya əleyhinə maddələr, habelə qismən sanitariya təmizlənməsi vasitələrdaxildirlər.

Radioprotektorlar – ionlaşdırıcı şüalanmanın təsir dərəcəsini zəiflədən maddələrə deyilir. Hazırda bunlardan ən çox istifadə ediləni həb şəklindəki sistamin adlı maddədir. Bu həbləri şüalanmadan 30-40 dəqiqə əvvəl qəbul etmək məsləhətdir.

Antidotlar – ZM-in təsirini qarşısını alan və ya zəiflədən maddədir. Sinir-iflicidici təsirli, sianid turşusuna və digər sianlara, lüizitlə və qıcıqlandırıcı ZM-yə qarşı antidotlar vardır.

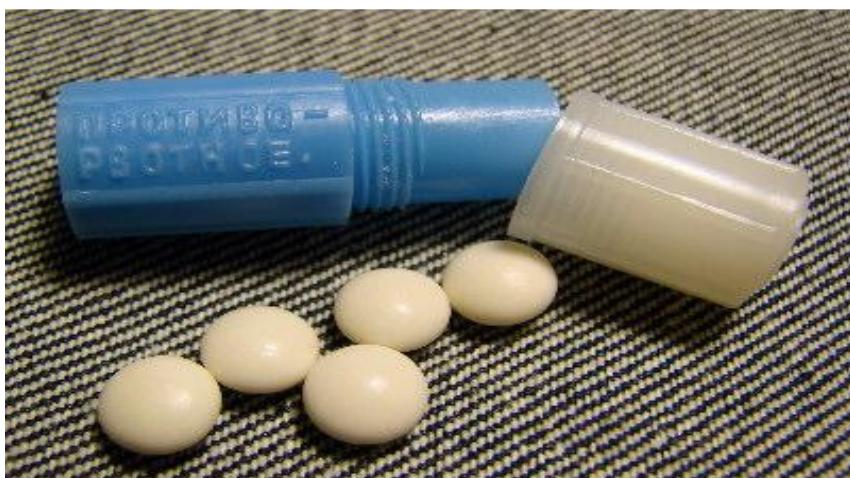
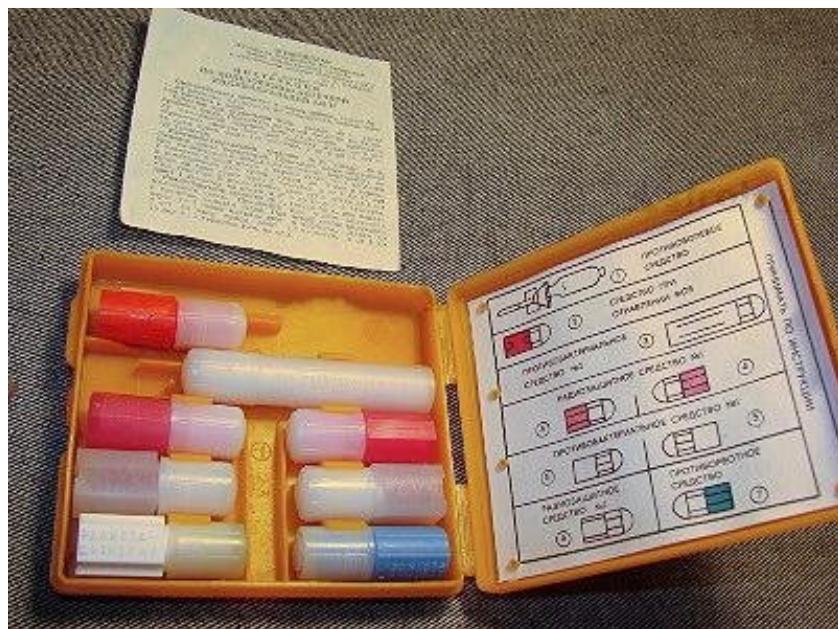
Fosforlu-üzungü maddələr (FÜM) əleyhinə – afin, taren, atropin və s. sianidlərə qarşı – amiltitrit, propilnitrit adlı; lüizitə və arsin tərkibli digər maddələrə qarşı – unitol adlı antidotlar mövcuddur.

Bu antidotlardan həm profilaktika, həm də ilk tibbi yardım vasitəsi kimi istifadə etmək mümkündür.

Bakteriya əleyhinə maddələr – spesifik və qeyri spesifik profilaktika vasitələri növlərinə ayrıılır. Spesifik profilaktika vasitələrinə zərdablar, vaksinlər, anatoksinlər və bakteriofaqlar aiddir.

Bu vasitələrin bəziləri fərdi aptekədə cəmlənmişdir.

Aİ-2 fərdi aptekçə.

Aİ-2 fərdi aptekçəsində (fərdi dərman qutusunda) insan orqanizminə ionlaşdırıcı şüalanmalaların, ZM və BV-nin təsirinin qarşısına alan və ya bu təsiri zəiflədən, habelə şok halının qarşısını alan preparatlar olur.

Apteckənin (fərdi dərman qutusunun) içərisində yanıqlar, yaralanmalar zamanı (ağrını aradan qaldırmaq üçün) öz-özünə və qarşılıqlı yardım üçün lazım olan, radioaktiv, zəhərli və qəza təhlükəli kimyəvi maddələrin təsirini azaltmaq, aradan qaldırmaq və yoluxucu xəstəliklərin qarşısının alınması üçün lazım olan vasitələr olur.

Apteckə narıncı rəngli plastik materialdan düzəldilmiş (fərdi dərman qutusu) yuvaciqlara malik, 90x100x20 mm ölçüdə, 130 qr çəkiyə malik plastmas qutudur.

Havanın soyuq vaxtı maye halında olan dərman vasitələrinin donmaması üçün onu paltarın içəri cibində saxlamaq lazımdır. Dərman qutusunun yuvaciqlarında aşağıda göstərilən dərman maddələri yerləşdirilir:

Yuvacıq № 1 - Sümüklər sınrakən, ağır yaralanma və geniş yanıqlar ağrı şokunun inkişaf etməsinə qarşı ağrıkəsən dərman – 1 ml 2%-li promedol məhlulu işlədir; ağrıkəsici vasitə, sprips -tübikdə hazır halda olur. Sınıqlar zamanı, geniş sahəli yaralar, yanıqlarda istifadə edilir. Təcili hallarda inyeksiyanı paltarın üstündən də yeritmək olar.

Yuvacıq № 2 - fosforüzvi zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmələr zamanı istifadə olunan antidot. Zəhərlənmə təhlükəsi olduqda antidot qəbul edilir və bundan sonra əleyhqaz geyilir.

Yuvacıq № 3 - antibakterial vasitə. Preparatdan radasiyanın təsirindən yaranan mədə-bağırsaq pozuntularında, yoluxucu xəstəliklərin profilaktikasında istifadə edilir.

Yuvacıq № 4 - radasiyadan qoruyucu vasitə. Radiasiya təhlükəsi olduqda qəbul edilir.

Yuvacıq № 5 - geniş təsir spektrli antibakterial vasitə. Yoluxucu xəstəliklərlə yoluxma təhlükəsi olduqda və ya yoluxma baş verdikdə, geniş ölçülü yanıq və yaralarda təcili profilaktik vasitə kimi istifadə olunur.

Yuvacıq № 6 - radiasiyadan qoruyucu vasitə. Preparat atom elektrik stansiyasında baş verən qəzadan sonra, radiasiyalı ərazidə olayan inəyin təzə südündən içdikdə 10 gün müddətində qəbul olunur. Preparat orqanızmə südlə daxil olan radioaktiv yodun qalxanvari vəz tərəfindən tutulmasının qarşısını alır.

Yuvacıq №7 - qusmaya qarşı vasitə. Başda olan zədələnmələr, beyin silkələnmələri zamanı, eyni zamanda radioaktiv şüalanma baş verdikdə qusmanın profilaktikası məqsədi ilə istifadə olunur.

Kimya əleyhinə fərdi paket (İPP)- dəri səthinin ZM damcıları və ya dumanı ilə habelə radioaktiv maddə və bakterial vasitə aerozolları ilə zəhərlənmiş açıq sahələrini və bu sahələrə toxunan paltar hissələrini qismən sanitariya təmizlənməsindən keçirmək üçündür.

İPP-8

1. Maye olan şüşə flakon;
2. 4 ədəd pambıq-tənzif salfetd;
3. yaddaş.

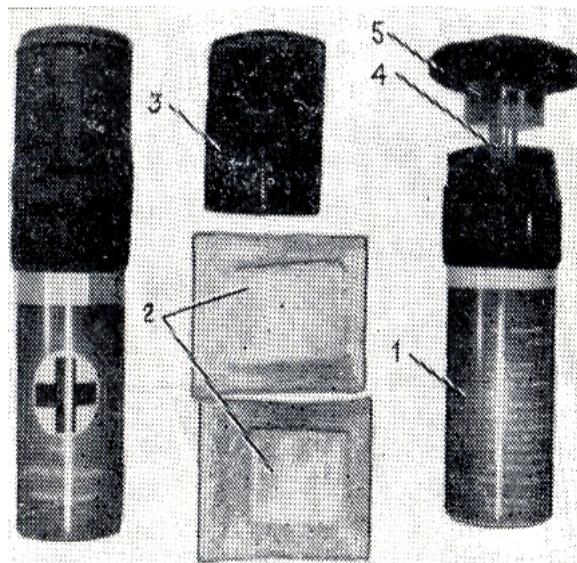

Zəhərli kimyəvi maddələr əleyhinə paketlərdən insanın paltarına, bədəninə, fərdi qoruyucu vasitələrə və alətlərə düşmüş damcı-maye halda olan zəhərli, kimyəvi təhlükəli zəhərli maddələrin zərərsizləşdirilməsi məqsədi ilə istifadə olunur. Paketə 125-135 ml şüşə flakonda olan deqazasiyaedici vasitə və 4 pambıq - cuna tampon daxildir. Paket sellofan kisəcikdə yerləşdirilib. İstifadə zamanı paket açılır, tamponlardan biri flakonda olan məhlulla isladılır. Isladılmış tamponla dərinin açıq sahələri, əleyhqazın şlem-maskası silinir. Yenidən isladılan tamponla paltarın yaxalığı, manjetlər təmizlənir. Maye dəriyə qısa müddətli qıcıqlandırıcı təsir edir. Amma bu iş qabiliyyətinə təsir etmir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, paketdə olan maye zəhərlidir və gözlər üçün təhlükəlidir. Buna görə də gözlərin ətrafinı quru tamponla silib 2 %-li soda məhlulu ilə təmizləmək lazımdır.

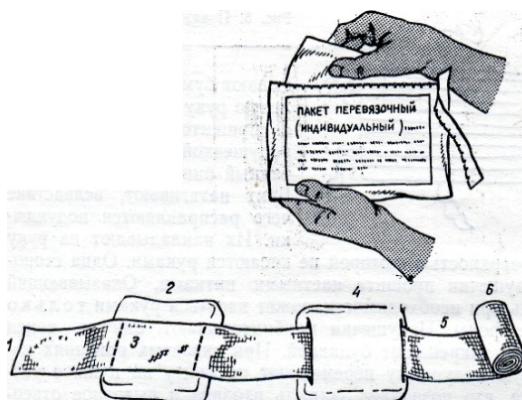
Bir sıra ZM, xüsusən fosforlu-üzvi maddələr hətta fiziki zədələnməsi olmayan dəri örtüyündən bədənə sürətlə sorula bildiyi üçün deqazasiyanın səmərəliliyi zəhərlənmədən sonra sanitariya təmizlənməsinə başlanması müddətindən bilavasitə asılı olur. Qismən

sanitiriya təmizlənməsi ZM mühafizə edilməmiş dəri örtüyünə tə'sir göstərmədən sonrakı 5 dəqiqə müddətində keçirilsə, onda təmizlənmə son dərəcə səmərəli olacaqdır.

İPP-9

Fərdi sarğı paketi yanlara, yanq yerlərinə sarğı qoymaq, habelə bə'zi növ qanaxmaları dayandırmaq üçün işlədirilir.

Fərdi sarğı paketindən yara səthinə birincili sarğı qoyulması məqsədi ilə istifadə edilir. O, bintdən (10 sm enində, 7 m uzunluğunda) və iki ədəd pambıq -cuna yastıqcıqdan ibarətdir. Yastıqcıqlardan biri hərəkətsiz halda bintin bir kənarına tikilib, digər yastıqcıq isə bint uzunu hərəkətlidir. Adətən bint və yastıqcıqlar mumlanmış kağıza bükülmüş halda sellofan və ya perqament kağızından olan üzlüyü (çexola) qoyulmuş halda olur. Paketin içində eyni zamanda sancaq da olur. Üzlüyün üzərində paketdən istifadə qaydası yazılır.

Paketdən istifadə edərkən onu sol əldə tutub sağ əllə üzlüyün çərtilmiş kənarından dartaraq yapışdırılmış hissə qoparılr və içərisində mumlanmış paket və sancaq çıxarılır. Kağız örtüyün büküşündən sancağı çıxarıb müvəqqəti olaraq göz önündə paltara bərkidin. Mumlanmış kağız örtüyü ehtiyatla açıb sol əlinizdə bintin pambıq-cuna yastıqcıq tikilmiş kənarından tutun və sağ əlinizlə binti açın. Bu zaman ikinci yastıqcıq sərbəst açılır ki, onu bint boyu hərəkət etdirə bilərsiniz. Yastıqcıqların bir üzü qırmızı saplarla tikilib. Yardım göstərən vacib olduqda əlləri ilə yalnız yastıqcığın bu üzünə toxuna bilər.

Yastıqcıqların digər tikişlər olmayan səthi yaranın üzərinə qoyulur. Kiçik yaralanmalarda yastıqcığın biri yara üzərinə qoyulur. Böyük ölçülü yaralarda, yanqlarda hər ikisi yanaşı qoyulur. Deşilmiş ikitərəfli yaralarda yastıqcığın biri yaranın giriş, digəri isə çıkış hissəsinə

qoyulur. Sonra dairəvi gedişlə yara bintlənib sancaqla bərkidilir. Paketin üzlüyünün daxili səthi steril olduğu üçün hermetik sarğıların qoyulmasında istifadə edilir. Paket əleyhqazlar üçün olan xüsusi çantalarda və ya paltarın cibində saxlanılır.

Dəri səthini mühafizə vasitələri.

DSMV - bədənin açıq sahələrini, paltarları və ayaqqabıları onların səthinə zəhərləyici maddələrin (ZM) damçıları, yoluxucu xəstəlik törədiciləri, radioaktiv toz düşməsindən, həmçinin qismən də işiq şüalanmasından təsirindən mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Mühafizə prinsipinə görə tabel vasitələrinin təcridedici və süzüçü növləri olur.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, təcridedici mühafizə paltarlarında qalmaq müddəti məhduddur.

Tabel vasitələrinə aiddir:

- yüngül mühafizə kostyumu L-1;
- ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK);
- ZFO-58 markalı süzücü mühafizə paltarı komplekti (dəsti).

Yüngül mühafizə kostyumu L-1

L-1 kostyumu insanın bədənin açıq sahələrini, paltarlarını və ayaqqabılarını onların səthinə zəhərləyici maddələrin (ZM) damçılarından, yoluxucu xəstəliklərin törədicilərindən, radioaktiv toz düşməsindən mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

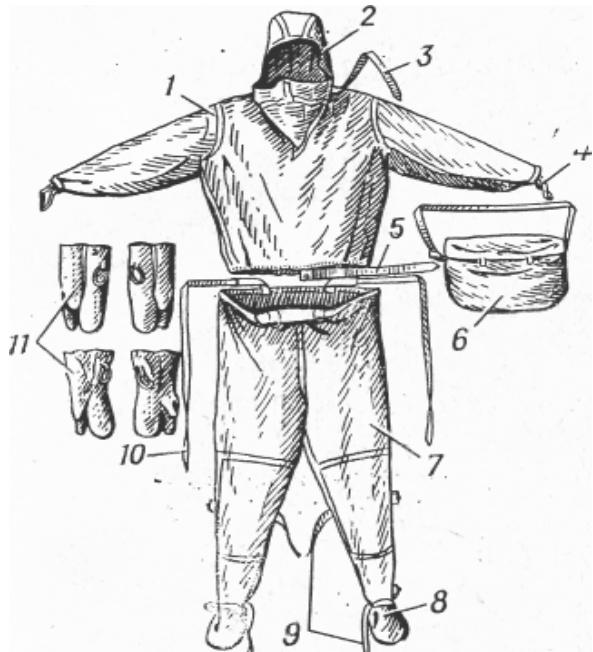
L-1 kostyumu müəyyən müddət ərzində istifadə etmək üçün nəzərdə tutulub. Zəhərləyici, radiaktiv maddələrin (ZM, RM) və bakterial vasitələrin (BV) təsirinə məruz qaldıqda L-1 kostyumu xüsusi zərərsizləşdirmədən sonra dəfələrlə istifadə edilə bilər.

L-1 kostyumu rezinləşdirilmiş materialdan və mühafizə çorabları ilə birlikdə hazırlanmış şalvardan, kapuşonlu kurtkadan, iki cüt iki barmaqlı əlcəkdən, şemaltnıdan və daşimaq üçün istifadə edilən çantadan ibarətdir.

L-1 kostyumu 3 ölçüdə:

- 1-ci ölçü- boyu 165 sm. olan insanlar üçün;
- 2-ci ölçü- boyu 165 sm-dən 172 sm-dək olan insanlar üçün;
- 3-cü ölçü- boyu 173 sm. və daha hündürboy insanlar üçün hazırlanır.

Yüngül mühafizə kostyumu L-1:

- 1 - pencək;
- 2 - kapuşon;
- 3 - boğaz qaytanı;
- 4 - əlin baş barmağı üçün halqa;
- 5 - ara qaytanı;
- 6 - çanta;
- 7 - şalvar;
- 8 - çəkmələr;
- 9 - qaytanlar;
- 10 - bərkidicilər;
- 11 - əlcəklər.

L-1 kostyumu üç vəziyyətdə istifadə olunur - "yürüş", "hazır" və "döyüş".

“Yürüş” vəziyyətində kostyum çantada qatlanmış vəziyyətdə sol ciyindən asılıraq daşınılır.

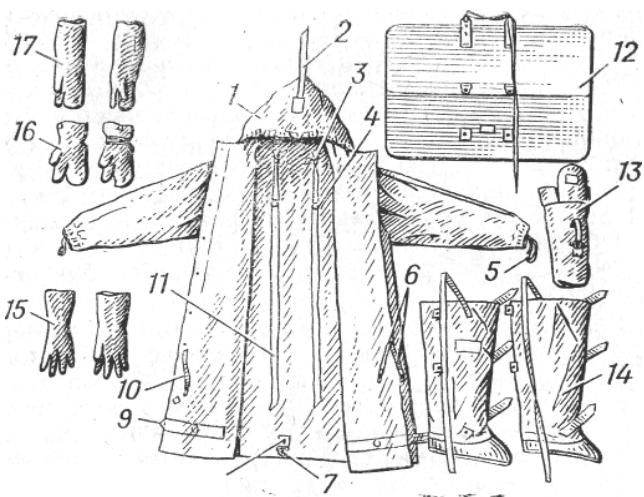
“Hazır” vəziyyətində kostyum ələyhqazsız geyilir.

“Mühafizə palterini geyin, Qazlar” komandası ilə kostyum zəhərlənməmiş ərazidə “Döyüş” vəziyyətinə kecirilir.

Bunun üçün kostyum çantadan çıxarıllaraq, yerə sərilir və müəyyən edilmiş ardıcılıqla əlyhqazla birlikdə geyilir.

Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK).

Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) insanın dəri səthini radioaktiv maddələrdən (RM), zəhərləyici maddələrdən (ZM), bakterial vasitələrdən (BV) qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) müəyyən müddət ərzində istifadə etmək üçün nəzərdə tutulub.

- 1 – mühafizə plası;**
- 2 – dartıcı;**
- 3-kürəyim halğası;**
- 4, 7 – geydirilən çərkivələr;**
- 5 – əlin baş barmağı üçün halqa;;**
- 6, 10 – bərçidicilər;**
- 8 – mərkəzi tutacaq;**
- 9 – qaytan;**
- 11 – plasın tutacaqları;**
- 12 – plasın çexolu;**
- 13 – corablar və əlcəklər üçün şexol;**
- 14 – mühafizə corabları;**
- 15 – mühafizə əlcəkləri (yay üçün);**
- 16 – istiləşdirici manjetlər;**
- 17- əlcəklər (qış üçün).**

Mühafizə plası dörd ölçüdə hazırlanır:

- birinci - boyu 166 sm. olan insanlar üçün;
- ikinci - boyu 166 sm.-dən 172 sm.-dək olan insanlar üçün;
- üçüncü - boyu 172 sm.-dən 178 sm.-dək olan insanlar üçün;
- birinci - boyu 178 sm.-dən 184 sm.-dək və daha hündür boyu olan insanlar üçün.

Mühafizə corabları üç ölçüdə hazırlanır:

- birinci- 40 ölçüdə olan ayaqqabı üçün;
- ikinci - 42 ölçüyə kimi olan ayaqqabı üçün;
- üçüncü- 43 ölçüyə kimi olan və daha böyük ayaqqabılar üçün.

Şəraitdən asılı olaraq mühafizə plası və bütün komplekt müxtəlif variantlarda istifadə edilə bilər.

Kimyəvi hücum zamanı, bioloji aerozolların istifadəsi və radioaktiv maddələrin nüvə partlayışı buludundan düşməsi zamanı mühafizə plası örtük kimi istifadə edilə bilər.

Uzun müddət zəhərlənmiş ərazidə fəaliyyət zamanı mühafizə plasını geyərək istifadə etmək olar.

Zəhərləyici maddələrlə (ZM), bakterial vasitələrlə (BV) və güclü toz şəraitində ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) kombinizon formasında geyərək istifadə etmək olar.

Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) üç vəziyyətdə istifadə olunur - “yürüş”, “hazır” və “döyüş”.

ZFO-58 markalı süzücü mühafizə paltarı komplekti (dəsti).

Dərini mühafizə edən süzücü vasitələrə ZFO-58 markalı süzücü mühafizə paltarı komplekti (dəsti) aiddir. Bu paltar dəsti: xüsusi biçimli və xüsusi kimyəvi maddə- pasta məhlulu hopdurulmuş parça kombinezondan, habelə kişi alt paltarında (tuman və köynək), parça şlemaltlıqdan, iki cüt portyankadan (ayağa sarınan parça zolaqları) ibarətdir ki, bunlardan bir cütünə də kombinezona hopdurulmuş pasta hopdurulur. Hopdurucu pasta məhlulu ya zəhərləyici maddə buxarlarını tutub saxlayan (adsorbsiya tipli), ya da bu buxarları neytrallaşdırın (hemosorbiya tipli) kimyəvi maddələrdən ibarətdir. Alt paltarlar, şlemaltlıq və hopdurulmamış bir cüt portyanka insanın bədəninə kombinezonun sürtünməsinin və kombinezona hopdurulmuş məhlunun dərini qıcıqlandırmاسının qarşısını almaq üçündür.

Radioaktiv tozdan mühafizə olunmaq üçün əhali adı paltarları uyğunlaşdırılmalıdır.

Belə paltarların hermetikliyini təmin etmək üçün onlara əlavə hissələr: sinəbənd, başlıq, şalvarın yanda düymələnən yerlərinə xiştəklər tikmək lazımdır. RM-dən mühafizə üçün həmçinin dəri səthini qoruyan əlaltı vasitələrdən istifadə oluna bilər.

Süzücü materialdan tikilən mühafizə paltarı ya həmişə, ya da vaxtaşırı istifadə üçündür. Belə paltarlar adı parçadan tikilib xüsusi kimyəvi məhlul hopdurulmuş geyimlərdən ibarətdir. Özünün sanitariya-gigiyenik xassələrinə görə belə paltarlar hər gün geyinmək üçün yararlıdır.

3-cü sual. Təsərrufat obyektlərinin işçilərinin və onların ailə üzvlərinin fövqəladə hallarda təxliyə edilməsi.

Köçürmə (təxliyə) - adamların həyatı və fəaliyyəti üçün təhlükə yaranan rayonlardan əhalinin mütəşəkkil surətdə çıxarılib təhlükəsiz rayonlarda (zonalarda) yerləşdirilməsi üzrə tədbirlər kompleksidir.

Köçürmə tədbirləri əvvəlcədən planlaşdırılmalı və fövqəladə hallar ehtimal olunan rayonlarda sülh və müharibə dövrlərində adamların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaranarkən qısa müddətdə ya qabaqcadan, ya da zədələyici amillər əhaliyə bilavasitə təsir göstərərkən dərhal yerinə yetirilməlidir.

Köçürmə tədbirləri düşmən tərəfindən müasir adı silahlar və kütləvi qırğın vasitələri tətbiq edilməsi, həmçinin təbii fəlakətlər, güclü istehsalat qəzaları baş verməsi ehtimalları nəzərə alınmaqla çoxvariantlı planlaşdırılmalı, yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq köçürmə işlərinin müxtəlif variantlarda yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Köçürmə tədbirlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi tələb olunan təhlükəli rayonlara aşağıdakılardan aid edilir; düşmən basqını gözlənilən dərəcəli şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan güclü dağıntılar zonası; şəhərlərin, yaşayış məntəqələrinin və xalq təsərrüfatı obyektlərinin həndəvərində yarana biləcək radioaktiv və ya kimyəvi zəhərlənmə zonaları; ehtimal olunan təbii fəlakət, güclü istehsalat qəzası rayonları və fəlakətli daşqın zonaları; silahlı münaqişələr vaxtı hərbi əməliyyatlar aparılan sərhədyanı rayonlar və cəbhəətrafi zolaqlar.

Təhlükəsiz zona - düşmən basqını gözlənilən dərəcəli şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan dağıntı zonalarından və digər təhlükəli rayonlardan kənarda əhalinin qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və yaşaması üçün yararlı olan əraziidir.

Əhalinin köçürülməsi istehsalat - ərazi prinsipi üzrə təskil edilir.

İstehsalat prinsipi - fəhlələrin, qulluqcuların, digər işçilərin və onların ailə üzvlərinin, ali və orta ixtisas məktəbləri tələblərinin, texniki peşə məktəbi şagirdlərinin obyektlər üzrə təhlükəli rayonlardan çıxarılib təhlükəsiz zonada yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Belə hallarda, təhlükəli rayonlarda fəaliyyətini davam etdirən obyektlərin işçiləri təhlükəsiz rayonlara çıxarılib yerləşdiriləndən sonra növbələr üzrə mütəşəkkil olaraq öz iş yerlərinə gətirilir və iş növbəsindən sonra yenidən köçürüldüyü rayona aparılırlar.

Qalan əhali isə ərazi prinsipi üzrə - yaşayış yerlərindən köçürülür.

Yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq əhali:

- bütünlüklə (ümumi köçürmə);
- yaxud qismən köçürülmə bilər.

Ümumi köçürmə hallarında, səfərbərlik vəsiqəsi olan şəxslərdən (onlar Dövlət səfərbərlik və hərbi xidmətə çağırış İdarələrinə getməlidirlər), eləcə də köçürülməsi qeyri-mümkün sayılan xəstələrdən və onlara xidmət edən tibbi heyətdən bütün əhali köçürülür.

Qismən köçürmə zamanı isə əmək qabiliyyəti olmayan, habelə istehsalat və xidmət sahələrində işləməyən əhali köçürülür.

Əhalini köçürməyin əsas üsulu kombinasiyalı üsuldur, bu zaman adamların əksəriyyəti piyada, bir qismi isə əldə olan bütün nəqliyyat vasitələrində təhlükəli zonadan dərhal çıxarılır.

Hərbi dövrdə dərəcəli şəhərlərdən, onların rayonlarından və xalq təsərrüfatı obyektlərindən köçürülen əhalinin yerləşdiriləcəyi təhlükəsiz rayonlar və ya yaşayış məntəqələri əvvəlcədən təyin edilir.

Bu zaman köçürülen ərazidə işini davam etdirəcək obyektlərin fəhlə və qulluqcuların, həmçinin zədələnmə ocaqlarında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üçün qüvvə və vasitə qruplarını, mümkün qədər yaxın yaşayış məntəqələrində yerləşdirmək nəzərdə tutulmalıdır.

Köçürülen əhali yerləşdiriləcək rayonlar və oraya gedən marşrutlar Azərbaycan Respublikası FHN müvafiq orqanları tərəfindən bu şəhərin (rayonlarının) icra hakimiyyəti başçıları ilə birlikdə dəqiqləşdirilir və hərbi komandanlıq orqanları ilə əvvəlcədən razılaşdırılır.

Köçürülecek xalq təsərrüfatı obyektlərinin və digər təşkilatların bu yaşayış məntəqələrində yerləşdirilməsi məsələsi rəsmiləşdiriləndən sonra, əhalinin qəbul edəcək şəhər və rayonların icra hakimiyyəti orqanları həmin obyekt və təşkilatlara lazımı qaydada tərtib edilmiş məskunlaşma orderləri verir və əhalinin həyat təminatı məsələlərini həll edirlər.

Kimyəvi təhlükəli obyektlərdə qəza baş verəkən, eləcə də ərazidə radioaktiv zəhərlənmə (çirkələnmə) olarkən köçürmə işləri adətən iki mərhələdə yerinə yetirilir: əhalinin qəbul edəcək zədələyici amillərin təsir zonasının hüdudlarına çıxarılır sonra isə təhlükəsiz rayonlardakı yerləşdirmə məntəqələrinə aparılır. Bu dövrdə həmçinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə tədbirləri də görülür.

Köçürülen əhalinin qeydiyyatı üçün əsas sənədlər – şəxsiyyəti təsdiq edən pasport (vəsiqə) və iş yaxud yaşayış yerində tərtib olunmuş köçürülenlərin siyahısından ibarətdir.

Şəhərlərdən, rayonlardan və ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrindən əhalinin köçürülməsi barədə qərarları aşağıda göstərilən vəzifəli şəxslər qəbul edirlər:

- müharibə dövründə - Müdafiə Nazirinin, yaxud müvafiq ərazi icra hakimiyyəti başçısının təklifi üzrə - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Baş Naziri;

- sülh dövründə - ərazisində fövqəladə hallar yaranmış şəhərin (rayonun) icra hakimiyyəti başçısı. Bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Baş Nazirinə məlumat verir.

Silahlı münaqişələr vaxtı hərbi əməliyyatlar aparılan sərhədyanı rayonlardan və cəbhəətrafi zolaqlardan əhalinin köçürülməsi hərbi komandanlığın və icra hakimiyyəti başçısında birgə qərarı ilə həyata keçirilir. Bu barədə onlar - tabeliyi üzrə yuxarı idarəetmə orqanlarına dərhal məlumat verirlər.

Köçürmə tədbirlərin planlaşdırılması və təşkili.

Köçürmə (qəbul etmə) tədbirlərinin planlaşdırılması, təşkili və həyata keçirilməsinə görə ərazi və sahə idarəetmə orqanlarının rəhbərləri məsuliyyət daşıyırlar.

Mülki müdafiə qərargahları, fövqəladə hallar üzrə komissiyalar köçürmə barədə müvafiq rəhbərlik tərəfindən qəbul edilmiş qərarların yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Mülki müdafiə xidmətlərinə və digər orqanla və onların təyinatına uyğun olaraq köçürmə tədbirlərinin təminatı həvalə edilir.

Təhlükəli dövrdə respublikada köçürmə işlərinə Azərbaycan Respublikası nazirlər Kabinetinin fövqəladə Hallar üzrə Komissiyası ümumi rəhbərlik edir.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Fövqəlada hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri hansılardır?
2. Fövqəlada hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas üsulları hansılardır?
3. Təbii fəlakətlər, texnogrən qəzalar və faciələr zamanı əhalinin və istehsalat obyektlərinin işçilərinin davranış qaydaları necədir?
4. Mühafizə qurğularının təsnifatını necədir?
5. Hansı xassələrinə görə mühafizə qurğuları xarakterizə edilirlər?
6. Radiasiya əleyhinə daldalanacaqların xarakteristikaları hansılardır?
7. Sadə daldalanacaqlar hansılardır və onlar necə hazırlanırlar?
8. Filt-ventilyasiya qurğuları nə üçündür?
9. Filt-ventilyasiya qurğularına hansı avadanlıq daxildir?
10. "Təxliyə" nədir?
11. Əhalinin müxtəlif ərazilərdə yerləşdirilməsi nədir?
12. Fərdi mühafizə vasitələri hansı xassələri vardır?
13. Fərdi mühafizə vasitəlinə nələr daxildir?
14. Dəri səthinin mühafizə vasitələrinə nələr daxildir?
15. Fərdi tibbi mühafizə vasitəlinə nələr daxildir?
16. QP-5 və QP-7 əleyhqazları şlem-maskaları necə seçilir?
17. Yüngül mühafizə kostyumu L-1 nə üçündür?
18. Yüngül mühafizə kostyumu L-1 neçə ölçüdə hazırlanır?
19. Ümmumqoşun mühafizə komplekti (OZK) nə üçündür?
20. Ümmumqoşun mühafizə komplekti (OZK) neçə ölçüdə hazırlanır?
21. Təxliyə komissiyasının əsas vəzifələri hansılardır?
22. Təxliyə olunan şəxs özü ilə nə götürməlidir?
23. Toplanış-təxliyə məntəqəsində hansı kolonlar yaradılırlar?
24. Piyada kolonlar neçə nəfərdən ibarət olur?

Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərsinin
konspekti

Mövzu № 5: “Fövqəlada hallarda iqtisad
obyektlərinin işinin dayanıqlığı”

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdürü
_____ Elçin Əliyev
“__” mart 2015-ci il

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

**Mövzu № 5: “Fövqəlada hallarda iqtisad obyektlərin işinin
dayanıqlığı”**

Keçirmə vaxtı: 2 saat

Keçirmə üsulu: Mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: Tələbələrə obyektlərin işinin dayanıqlığı (sabitliyi) haqqında anlayışı, fövqəladə vəziyyət şəraitində işin dayanıqlığının əsasları, mahiyyəti, yüksəltmə yolları və üsulları barədə məlumatların çatdırılması.

Dərsin sualları: 1. Fövqəladə vəziyyət şəraitində obyektlərdə işin dayanıqlığının əsasları və mahiyyəti.
2. Dayanıqlığın artırılması məqsədi ilə mülki müdafiə mühəndis-texniki tədbirlərinin təyinatı və tətbiq olunması.
3. Fövqəladə hallarda obyektlərin işinin dayanıqlığının yüksəltmə yolları və üsulları

Ədəbiyyat :

- Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci il tarixli, 193 nömrəli Qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I .Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərsə hazırlığını yoxlayıram.

Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları çatdırıram.

II. Əsas hissə - 80 dəq.

1-ci sual. Fövqəladə vəziyyət şəraitində obyektlərdə işin dayanıqlığının əsasları və mahiyyəti - 25 dəq.

Dinc və ya müharibə dövründə mümkün olan ziyan və itkilərin həcminin maksimum azaldılması məqsədilə təsərrüfat obyektlərində işin dayanıqlığının təmin edilməsi ölkənin iqtisadiyyatı ilə əlaqədər vacib məsələdir. Bu həmçinin mülki müdafiənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri sayılır. Respublikamızın ərazisindəki hər bir obyekt, müxtəlif kortəbii hadisələrin, o cümlədən də bunlardan ən fəlakətlisi olan zəlzələnin təsir dairəsinə düşə bilər. Ölkəmizin ümumən hər yeri 8 baladək, ərazinin dörddə biri qədəri də 9 baladək zəlzələ ehtimallı sahələr sayılır. 9 ballıq zonada əhalinin 20%-i, sel təhlükəli rayonlarda isə 5%-dən çoxu yaşayır.

Bütün bunların nəticəsində yarana biləcək dinc və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hadisələr zamanı təsərrüfat obyektlərinin zədələnmə dərəcəsi nəinki onların hansı gücdə kortəbii hadisə rayonunda yerləşdiyindən, həm də bu obyektlərin müdafiəyə hazırlaşması dərəcəsindən asılı olacaq. Bu hazırlığın əsasını isə obyektlərin binalarının və qurğularının fiziki davamlığı da daxil olmaqla, işin sabitliyini artırmaq üçün görülən tədbirlər təşkil edir. Belə tədbirlər görülmüş obyektlər, nisbətən az zədə alacaq, fəhlə və qulluqçuların müdafiəsi etibarlı olacaq, obyekt daha qısa müddətdə yenidən iş fəaliyyətini bərps edib, məhsulların istehsalına başlayacaq.

Fövqəladə hadisələr zamanı obyektdə işin sabitliyi nə deməkdir və onun yüksəldilməsi nədən ibarətdir?

Obyektdə işin dayanıqlığı – obyektin qəzalara, kortəbii hadisələrə və müasir silahların zədələyici təsirinə davam gətirməsi, bunların təsiri şəraitində belə, planda nəzərdə tutulmuş həcmidə məhsul buraxması, mühəndis-texniki avadanlığı zəif, yaxud, orta dərəcədə zədələndikdə istehsalın mümkün qədər tez bərpa olunması qabiliyyətinə deyilir.

Maddi vəsaitlər istehsal edilməyən obyektlərin (nəqliyyat, rabitə, səhiyyə, tədris müəssisələri və s.) işinin dayanıqlığı dedikdə, onların fövqəladə hadisələr zamanı öz funksiyaların yerinə yetirməsi bacarığı nəzərdə tutulur. İşin sabitliyinin yüksəldilməsi isə, obyektlərin məhz bu qabiliyyətinin və imkanlarının artırılıb müvafiq normativ sənədlərin tələbləri səviyyəsinə çatdırılmasından ibarətdir. İşin dayanaqlığının artırılması üçün obyektlərdə hələ əvvəlcədən mühəndis-texniki texnologici və təşkilati tədbirlər kompleksi işlənib hazırlanır və vaxtında həyata keçirilir.

Belə tədbirlərin görülməsində əsas konkret məqsədlər aşağıdakılardır:

- İstehsalat qəzalarının qarşısını almaq;
- qəzalar, təbii fəlakətlər vaxtı, habelə müasir silahların təsiri nəticəsində baş verə biləcək itki və zərəri azaltmaq;
- fəlakətlərin, qəzaların, eləcə də düşmən hücumu nəticələrinin tez aradan qaldırılmasına şərait yaratmaq;
- pozulmuş istehsal prosesinin qısa müddətdə bərpa olunması imkanını əldə etmək;
- ekstremal şəraitdə işçilərin, onların ailə üzvlərinin normal həyat şəraitini təmin etmək.

Fövqəladə hadisələr zamanı istehsal obyektlərində və sahələrində işin dayanıqlığının artırılması çox olduğu qədər, həm də geniş sahəli və mürəkkəb bir problemdir.

Burada:

- istehsalatların ərazidə düzgün yerləşdirilməsi;
- əvəzedici istehsalat və müəssisələrin yaradılması;
- etibarlı maddi-texniki təchizatın, nəqliyyat əlaqələrinin təmin olunması;
- əlavə yanacaq növünə, digər xammal və texnologiyalara keçmək üçün hazırlıq tədbirlərinin görülməsi;
- işçilərin müdafiə edilməsi;

- fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması.

Bunların bir qisminin hələ obyektlərin layihələşdirilməsi və tikilməsi vaxtı, digərlərinin isə sonradan yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Bütün bu tədbirlər səlahiyyətli orqanlar tərəfindən təsdiq edilmiş normativ sənədlərə uyğun olaraq icra edilir.

2-ci sual. Dayanıqlığın artırılması məqsədi ilə mülki müdafiə mühəndis-texniki tədbirlərinin təyinatı və tətbiq olunması - 30 dəq.

Mülki müdafiə orqanlarının vəzifəsi istehsalatın tərkib hissələrinin - işçi qüvvəsinin, avadanlıqların, xammalın, hazır məhsulların müdafiəsinə yönəldilmiş mühəndis-texniki və digər tədbirlərin işlənilən hazırlanması və yerinə yetirilməsində iştirak etməkdir. Fövqəladə hadisələr zamanı obyektdə işin dayanıqlığını artırın tədbirlər kompleksində mühəndis texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsi xüsusən böyük əhəmiyyətə malikdir. Yuxarıda deyildiyi kimi, belə tədbirlər bina və qurğuların, kommunikasiyaların müxtəlif dağıdıcı təsirlərə fiziki davamlığının artırmaq üçün görülür. Yeni müəssisələr, digər müxtəlif obyektlər layihələşdirilərkən və tikilərkən yerinə yetirilən mühəndis-texniki tədbirlər daha səmərəli və iqtisadi cəhətdən xeyli sərfəli olur.

Bu zaman ilk növbədə, obyektin ərazisində bina və qurğuların yerini zonalar üzrə planlaşdırmaq, yəni istehsalat qurğularını, ambarları, zavod idarəsi binalarını və digər müxtəlif məqsədli tikililəri ayrı-ayrı qruplar şəklində (zonalarla) yerləşdirmək nəzərdə tutulur.

Xüsusən partlayış təhlükəli sexləri, laboratoriyaları, güclü təsirlili zəhərli maddə tutumlarını ayrıca yerləşdirmək vacib sayılır. Təcrübə göstərir ki, bütün bunlar həm də qəzalar, dağıdıcı kortəbii hadisələr, başqa kənar təsirlər şəraitində ikinci zədələyici amillər törəməsinin, uçqun qalaqları yaranmasının xeyli dərəcədə qarşısını alır.

Obyektlər tikilən dövrədə həmçinin orada işləyəcək işçilərin müdafiəsi (mülki müdafiə qurğularının tikilməsi) məsələləri də həll edilir. Fəaliyyətdə olan obyektlərdə isə belə tədbirlər müəssisələrin yenidən qurulması vaxtı və istehsalatın təkmilləşdirilməsi qaydası ilə həyata keçirilir.

Araşdırma zamanı obyektin istehsal prosesində iştirak edən elementlərinin mövcud vəziyyəti müasir silahların bütün zəhərləyici amillərinə, ikinci amillərə, habelə ehtimal edilən kortəbii hadisələrinin təsirinə davamlıq baxımından qiymətləndirilərə təyin edilir.

Bunda məqsəd – obyektin istehsal fəaliyyətində ən zəif sahələri aşkarla çıxarmaq və onların etibarlığını, eləcə də bütünlükə müəssisənin sabit işini təmin etmək üçün tələb olunan mühəndis-texniki, texnoloji və təşkilati tədbirləri müəyyənləşdirməkdir.

Mühəndis texniki tədbirlər:

-obyektdəki binaların, qurğuların, avadanlığın və kommunikasiyaların zədələyici təsirlərə fiziki davamlığını artırmaq üçün görülən tədbirlərdir.

Texnoloji tədbirlər:

- ikinci zədələyici amillər yaranması ehtimalının qarşısını almaq məqsədilə obyektdə texnoloji rejimin dəyişdirilməsi nəzərdə tutulur.

Təşkilati tədbirlər:

- fövqəladə hadisələr zamanı yaranan şəraitdə obyektdə mülki müdafiə qərargahının, qüvvələrin, habelə işçilərin ən səmərəli fəaliyyət qaydalarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Məhz bütün bu tədbirləri konkretləşdirmək üçün aparılan araşdırmalar mütəxəssislər tərəfindən xüsusi metodika üzrə və müvafiq hesablama cədvəllərindən istifadə edilməklə aparılır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, görüləcək mühəndis texniki tədbirlərin həcmi və xarakteri obyektin vacibliyindən, dinc və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallar zamanı

yarana biləcək təhlükənin dərəcəsi baxımından harada yerləşdiyindən, işçilərin sayından və digər şərtlərdən asılı olur. Hətta eyni bir ərazidə yerləşən müəssisələr belə, özlərinin təyinatına, istehsalat prosesinin xarakterinə, iş şəraitinə görə bir birindən xeyli fərqlənirlər. Buna görə də bütün obyektlər üçün yararlı olan eyni bir həcmidə işlərin siyahısını tərtib etmək düzgün olmaz.

Hər bir müəssisədə görülməli mühəndis-texniki tədbirlər konkret şəraitdən asılı olaraq müəyyən edilir. Lakin belə tədbirlərin bir qismi bütün obyektlər üçün ümumi sayılır və bunlar hər bir obyektdə yerinə yetirilə bilər.

Sülh dövründə idarəetmə üçün inzibati xidmət binalarında, dispetçer məntəqələrində və digər otaqlarda yerləşdirilmiş texniki rabitə vasitələri, nəzarət - ölçü cihazları, məsafədən idarəetmə aparatları və sair cihazlar işlədirilir.

Əsas idarəetmə vasitələri sayılan bu avadanlıqlar müdafiə üçün nəzərdə tutulmamış binalarda qoyulduğda kifayət dərəcədə fiziki davamlılığa malik olmurlar. Həmin avadanlıq yerləşdirilən tikililər obyektin əsas istehsal qurğularından daha tez sıradan çıxa bilər, bu isə müəssisədə idarəetmənin itirilməsi və istehsalın pozulması ilə nəticələnər.

Buna görə də mühərabə dövründə müəssisənin fəaliyyətinin etibarlı surətdə idarə edilməsi üçün buradakı sığınacaqların birində obyektin idarəetmə məntəqəsi yaradılıb, lazımı rabitə və xəbərdarlıq vasitələrilə təmin edilməlidir.

İdarəetmənin dayanıqlığını artırmaq məqsədilə belə mühəndis-texniki tədbirlərlə yanaşı təşkilati tədbirlər də nəzərdə tutulur:

- işçilərin müxtəlif növbələrdə işləyəcək qruplara ayrıılır, bu qrupları (növbələri) obyektdə işləyərkən və təhlükəsiz sahələrdə dincələrkən idarə etmək üçün onların sayına müvafiq idarəetmə qrupları, digər operativ qruplar təşkil edilib fəaliyyətə hazırlanır.

Yanacaq, güclü təsirli kimyəvi maddələr istehsal edilən və digər yüksək təhlükəli zavodlarda bu tədbirlər obyektin dinc və mühərabə dövrlerində mülki müdafiə planında nəzərdə tutulur. Burada ehtimal olunan qəzaların, habelə yarana biləcək ikinci zədələyici amillərin xarakteri və miqyası göstərilir, ainsanların və maddi sərvətlərin xilas edilməsi üzrə tədbirlər, qəza nəticələrinin aradan qaldırılması yolları və üsulları, bu zaman ixtisaslaşdırılmış qrupların, xilasedici, yanğınsöndürən dəstələrin fəaliyyət qaydası müəyyən edilir.

GTZM işlədirilən və onların buxarları ilə zəhərlənmə təhlükəsi olan otaqlarda avtomat neytrallaşdırma qurğu qoyulur. Zərərli buxarlar müəyyən təhlükəli konsentrasiyaya çatanda qurğu avtomatik olaraq işə qoşularaq deqazasiya mayesi çiləyib, zəhərli maddələri neytrallaşdırır. İstehsal obyektlərində, mürəkkəb texnoloji qurğularda qəzalar adətən yanğınlara müşayət olunur. Yanğın təhlükəsizliyini artırmaqdən ötrü obyektdəki alovlanma bilən müxtəlif binaların divarlarına, konstruksiyaların səthinə odadavamlı boyaq çəkilir, yaxud superfosfat məhlulundan suvaq vurulur.

Mühərabə və dinc dövründəki fövqəladə hallar zamanı obyektlər tamamilə güclü, orta və zəif dərəcələrdə dağıntılara məruz qala bilər. Tamamilə və güclü dağılmış obyektlərdə, xüsusən mühərabə dövründə istehsalın bərpa edilməsinə cəhdər göstərilməsi adətən məqsədə uyğun sayılmır, çünkü, iqtisadi cəhətdən özünü doğrultmur. Orta və zəif dərəcədə zədələnən müəssisələrdə isə mühərabə dövründə belə, məhsul buraxılışının bərpa olunması real sayılır, lakin o şərtlə ki, bu işlərə obyektin özü və onun işçiləri əvvəlcədən hazırlaşmış olsun.

İstehsalatın bərpa edilməsi planları və layihələri adətən iki variantda zəif və orta dərəcələrdə zədələnmə halları üçün tərtib olunur. Bu zaman hər iki şərait üzrə ilknövbəli bərpa etmə işlərinin xarakteri və həcmi möüyyənləşdirilir, tələb ediləcək işçi qüvvəsi, materiallar, avadanlıq və s. habelə onların qiyməti hesablanır, bərpa müddətləri göstərilir. Bu zaman o da nəzərə alınır ki, bəzi hallarda obyektin bərpa edilməsi müvəqqəti xarakter

daşya bilər. Buna görə də ən vacib məhsulların qısa müddətdə istehsalına nail olmaq məqsədilə müvafiq normativ sənədlərin tələblərindən müəyyən dərəcədə kənara çıxma hallarına yol vermək mümkündür.

Bərpa müddətlərini azaltmaqdan ötrü həmçinin sadələşdirilmiş tikinti hissələrindən, yüngül karkaslardan, salamat qalmış konstruksiyalardan da geniş istifadə olunur.

Müəssisənin bərpa olunması üçün əsas şərtlərdən biri də əvvəlcədən işlənib hazırlanmış layihələrin, tikinti üzrə və texniki sənədlərin qorunub saxlanmasıdır.

Beləliklə, dinc və müharibə dövrlərində ekstremal şəraitdə iqtisadiyat obyektlərində işin dayanıqlığının yüksəldilməsi üzrə tədbirlər işçilərin etibarlı müdafiəsinə, xilasetmə işlərinin qısa müddətdə icrasına, istehsalın bərpa olunmasına yönəldilməklə bərabər, həmçinin dinc dövrdə də istehsalat qəzaları ehtimalının azaldılması və qəza nəticələrinn məhdudlaşdırılması üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

3-cü sual. Fövqəladə hallarda obyektlərin işinin dayanıqlığının yüksəltmə yolları və üsulları - 25 dəq.

Fövqəladə hadisələr zamanı işin dayanıqlığını yüksəldən konkret tədbirləri müəyyən etməkdən ötrü əvvəlcə obyektdə bu sahə üzrə araşdırmaqlar (tədqiqatlar) aparılır.

Müvafiq təşkilatlar tərəfindən aparılan araşdırmaqlar göstərir ki, dinc dövrdə istehsalat qəzalarının xeyli bir qismi “insan amili” sayəsində baş verir, yəni səbəb işçinin öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilməməsi, yaxud öz işinə, texnoloji rejimin, istehsalat təlimatı tələblərinin icrasına səhlənkarlıqla yanaşmasıdır. Buna görə də obyektlərdə hər bir işçini istehsalatda təhlükəsizlik qaydalarına riayyət edilməsinə məcbur edilməsi qəza ehtimalını azaltmağın və ümumiyyətlə təhlükəsizliyin artırılması yollarından biri sayılmalıdır.

Xarakterinə görə belə tədbirlər qruplaşdırılır, bunlara bəzən, işin dayanıqlığının yüksəldilməsi yolları və ya istiqamətləri deyilir.

Bunlar aşağıdakılardır:

- fovqəlada hallar zamanı işçilərin müdafiəsinin təmin edilməsi;
- obyektin ən vacib elementlərinin möhkəmliyinin artırılması və texnoloji prosesin təkmilləşdirilməsi;
- maddi texniki təchizatın dayanıqlığının artırılması;
- ekstremal şəraitdə obyektin idarəetmə sisteminin etibarlığının yüksəldilməsi;
- müəssisədə istehsalat qəzaları baş verməsi, ikinci zədələyici amillər törəməsi ehtimalını və onların zərərini azaltmaq üzrə tədbirlərin işlənib hazırlanması;
- obyektdə istehsalın bərpa edilməsi üçün hazırlıq işlərinin görülməsi.

Bu tədbirlər əsasən əvvəlcədən işlənib yerinə yetirilir. Bilavasitə fövqəladə hallar zamanı görülməli olan əməliyyatlar isə qabaqcadan planlaşdırılır, onların dərhal icrası üçün hazırlıq görülür.

Həmin tədbirlərin mahiyyətini nəzərdən keçirək:

A) İşçilərin müdafiəsi hər hansı bir obyektdə işin dayanıqlığının yüksəltməyin ən vacib amilləridir, çünki aydındır ki, işçi qüvvəsi olmadan, heç bir istehsalatın fəaliyyəti mümkün deyil. Bu məqsədlə görülən mühəndis-texniki tədbirlərin ən başlıcası bütün işçilərin mülki müdafiə mühafizə qurğuları ilə təmin edilməsidir. Təlimatda göstərilir ki, dərəcəli şəhərlərdə və müharibə dövründə daha ciddi təhlükə yaranan sahələrdə işini davam etdirən müəssələrin işçiləri sığınacaqla, qalan bütün əhali isə daldalanacaqla təmin edilməlidir.

B) Obyektin ən vacib elementlərinin, bina və qurğuların möhkəmliyinin artırılması – buradakı avadanlığı, dəzgahları, texnogen təhlükəli xətlərin müdafiəsi üçün vacibdir. Məlum olduğu kimi tikilən sənaye binaları və qurğularının ümumi sabitliyi hissələrin ağırlığına və külək nəticəsində yaranacaq əlavə yüklərə hesablanır.

V) Maddi-texniki təchizat, obyektdə təchizatın dayanıqlığı xammal, material, komplektləşdirici hissələr, avadanlıq və yanacaq ehtiyatlarını yaratmaqla artırılır. Bunlar həm istehsalı davam etdirmək, həm də fövqəladə hallarda istehsal pozularsa, onun bərpası üçün nəzərdə tutulur. Azalmayan ehtiyatlar halında tədarük görülən həmin materialların miqdarı nazirliklərin hər bir obyekt üçün təsdiq etdiyi normalar üzrə müəyyən olunur.

Müxtəlif yerlərdəki mal göndərən təşkətlərlər istehsal əlaqələrinin variantlarını hazırlamaq, digər müəssisələrdən alınan bir sıra ən vacib hissələrin, avadınlıqların obyektin özündəcə istehsal olunması tədbirlər də işin dayanıqlığını artırır.

Hazır məhsulların vaxtında və dərhal istehlakçıya göndərilməsi də çox vacibdir. Xüsusən, neftayırma, kimya müəssisələrində hazır məhsulun yiğilib qalması həm obyektin özü, həm də qonşu obyektlər və yaşayış sahələri üçün ciddi təhlükə yaradar, ikinci zədələyici amillərin ən qorxulu mənbəyinə çevrilə bilər.

Q) Ekstremal şəraitdə obyektdə istehsal prosesinin və mülki müdafiəni idarə etmək rəhbər heyətin fəaliyyətində ən əsas və məsuliyyətli işdir. İdarəetmə prosesi hər cür hallarda işçilərə, mülki müdafiə dəstələrinə daim rəhbərlik edilməsini nəzərdə tutur, əsas tələb isə onun fasiləsizliyidir. İdarəetmənin rəhbər heyət rabitə və xəbərdarlıq vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirir.

D) Müəssisələrdə istehsal qəzalarını və ikinci zədələyici amillər ehtimalını azaltmaq üzrə tədbirlər adətən birgə hazırlanıb, yerinə yetirilir.

E) Obyektdə pozulmuş istehsalın bərpa olunması üçün hazırlıq işlərinin görülməsi. Yuxarıda deyildiyi kimi, obyektin məhsul buraxmağa qısa müddətdə hazırlanması imkanı onun işinin sabitliyinin vacib göstəricisidir. Belə hazırlıq nə dərəcədə yüksəkdirsə, hər hansı bir səbəbdən zədələndikdən sonra müəssisədə istehsal prosesi bir o qədər tez bərpa olunar. Həmin işləri obyektin rəhbəri təşkil edir. Bu məqsədlə onun əmrinə əsasən müxtəlif sahələr üzrə (məsələn, bina və qurğuların, texnoloji avdanlığın, enerji təchizatının, maddi təchizat və nəqliyyatın etibarlığını təyin etmək üçün) müvafiq araşdırma qrupları yaradılır, onların konkret vəzifələri və iş proqramları myəyyənləşdirilir. Bu qruplara müəssisənin mütəxəssisləri ilə yanaşı elmi tədqiqat idarələrinin əməkdaşları da cəlb oluna bilər. Tədbirlər iqtisadi cəhətdən o zaman əsaslandırılmış hesab edilir ki, onlar eyni zamanda əminamanlıq dövründə də obyektin qəzasız fəaliyyətinin tə'min olunmasına, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və istehsal prosesinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir.

Belə araşdırırmalar nəticəsində iki cür plan tərtib edilir:

- birincisi, dinc dövründə obyektdə işin dayanıqlığının yüksəldilməsi üzrə tədbirlər planı;
- ikincisi, mühərribə təhlükəsi yaranan dövrdə obyektdə işin sabitliyini artırmaq üzrə tədbirlər planıdır.

Obyektin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilib yuxarı təşkilatlarla, nazirliklərlə razılışdırılandan sonra birinci plandakı tədbirlər obyektin iqtisadi və sosial inkişafı üzrə perspektiv planlara, ikinci sənəddəki işlər isə müəssisənin mühərribə dövrü üçün mülki müdafiə planına daxil edilir.

Yekun hissə- 5 dəq.

Tələbələrə dərsin məqsədinə nail olunmasını elan edirəm, növbəti dərs üçün tapşırıqlar verirəm.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Təsərrufat obyektlərində hansı məqsədlə işin dayanıqlığı qiymətləndirilir?

2. Obyektdə işin dayanıqlığını qiymətləndirmək nə deməkdir?
3. İşin dayanaqlığının artırılması üçün obyektlərdə görülən mühəndis-texniki texnoloji və təşkilati tədbirlər kompleksinə nələr daxildir?
4. Təsərrufat obyektlərinin hansı əsas elementlərinin vəziyyəti işin dayanıqlığını müəyyən edir?
5. Təsərrufat obyektlərində işin dayanıqlığının artırılması məqsədi ilə mülki müdafiə mühəndis-texniki tədbirlərinin təyinatı və tətbiq olunmasına nələr aid edilir?
6. Təsərrufat obyektlərində işin dayanıqlığının artırılması məqsədi ilə tərtib edilən tədbirlər planında hansı mühəndis-texniki göstərilir?
7. Maddi qiymətli vəsaitlər istehsal etməyən (nəqliyyat, rabitə, tibb) obyektlərdə işin dayanıqlığının artırılmasında nələr nəzərdə tutulur?
8. Nüxə silahının zərbə dalğasına qarşı dayanıqlıq hansı meyarlarla müəyyən edilir?
9. Fövqəladə hadisələr zamanı işin dayanıqlığını yüksəldən mühəndis-texniki tədbirlərin həcmi nədən asılı olur?
10. Yanma qabiliyyətinə görə tikinti materialları hansı qruplara bölünür?
11. Fövqəladə hadisə baş verdikdə qiymətli və nadir avadanlıqlarının mühafizəsi üçün hansı xüsusi mühafizə qurğularından istifadə edilir?
12. Kimyəvi xarakterli fövqəladə hadisə baş verdikdə işin dayanıqlığının artırılması məqsədi ilə hansı tədbirlər nəzərdə tutulur?
13. yetirilən tapşırıqlardan asılı olaraq kəşfiyyat hansı növlərə bölünür?
14. Azərbaycan Respublikasının istehsalat dayanıqlığı nədir?
15. Hansı obyektlər potensial təhlükəli adlanırlar, sayılırlar?

Mülki müdafiə fənnini müəllimi

Neymət Lətifov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin konspekti

**Mövzu № 6: “Fövqəlada halların
nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri
əsasları, bərpa işlərinin növləri, mərhələləri,
cəlb edilən qüvvə və vasitələr. Xilasetmə və
digər təxirəsalınmaz işlərin icra üsulları”**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdürü
_____ Elçin Əliyev
“___” mart 2015-ci il

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

**Mövzu №7: “Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri
əsasları, bərpa işlərinin növləri, mərhələləri, cəlb edilən qüvvə və
vasitələr. Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin icra üsulları”**

Keçirmə vaxtı: 4 saat

Keçirmə üsulu: mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: Tələbələrə fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri əsasları, bərpa işlərinin növləri, mərhələləri, cəlb edilən qüvvə və vasitələr barədə məlumatları çatdırıram, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin icra üsulları, zərərsizləşdirmənin növləri, zərərsizləşdirici vasitələr və üsullar, tam və qismən sanitariya təmizlənməsi ilə tanış etmək.

Dərsin sualları: 1 Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri əsasları, bərpa işlərinin növləri, mərhələləri, cəlb edilən qüvvə və vasitələr.

2. Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin icra üsulları.
3. Zərərsizləşdirmənin növləri, zərərsizləşdirici vasitələr və üsullar, tam və qismən sanitariya təmizlənməsi.

Ədəbiyyat:

- Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I. Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərsə hazırlığını yoxlayıram.
Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları elan edirəm.

1-ci sual. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri əsasları, bərpa işlərinin növləri, mərhələləri, cəlb edilən qüvvə və vasitələr.

Zədələnmə ocaqlarında, habelə təbii fəlakət rayonlarında insanları xilas etmək, onlara tibbi yardım göstərmək, müalicə ocaqlarına çatdırmaq və qəzaların məhdudlaşdırılması məqsədilə görülən işlərə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər deyilir.

Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz tədbirlər FH zonasında ilk növbədə yerinə yetirilən işlərin məcmusudur. İnsanların xilas edilməsi və onlara yardım edilməsi; zədələnmə ocaqlarının lokallaşdırılması və yayılmasının qarşısının alınması; ikincili zədələyici amillərin əmələ gəlməsinin qarşısının alınması; maddi və mədəni sərvətlərin xilas edilməsi və mühafizəsi; həyat fəaliyyətinin minimal ehtiyaclarının təmin edilməsi - bu işlərə aiddir.

Qəza-xilasetmə işləri dedikdə – FH baş vermiş zonada insanların, maddi və mədəni sərvətlərin xilas edilməsi, təbii mühitin mühafizəsi, FH lokallaşdırılması, FH zədələyici amillərinin təsirinin qarşısının alınması və ya minimal səviyyəyə qədər azaldılması başa düşülür.

Digər təxirə salınmaz tədbirlər dedikdə-qəza-xilasetmə işlərinin hərtərəfli təmin olunması, FH zərərçəkmiş əhaliyə tibbi yardım və başqa yardımın edilməsi, insanların sağlamlığı və həyatını, əmək qabiliyyətini təmin edən minimal şəraitin yaradılması başa düşülür.

Real şəraitdə qəza-xilasetmə və digər təxirə salınmaz tədbirləri bir-birindən ayırmak çətindir və bu bölgü şərtidir. Qısa olaraq həmin işləri Xİ (xilasetmə işləri) və DTT (digər təxirə salınmaz tədbirlər) adlandırılır.

Xİ və DTT adətən, gecə-gündüz, hər bir havada fasiləsiz olaraq aparılır. Büyük qəzalar və fəlakətlər zamanı Xİ və DTT işlərinin həcmi böyük olduğu üçün işlər 2-3 növbədə təşkil olunur. Növbələr birbaşa iş yerlərində dəyişdirilir. Bu zaman ağır mühəndis texnikası ərazidən çıxarılmır, yeni gələn növbəyə iş yerində təhvil verilir. FH nəticələri o zaman aradan qaldırılmış hesab olunur ki, insanların həyatına və sağlamlığına təhlükə yaradan amillər aradan qaldırılmış olsun və ya, təsiri minimal səviyyəyə qədər endirilsin. FH nəticələrinin aradan qaldırılması fövqəladə hal zonasındaki bütün vətəndaşlar və təşkilatları üçün məcburidir.

Zədələnmə ocaqlarında və fəlakət rayonlarında aparılan xilasetmə işlərinin növləri.

Mülki müdafiənin ən mürəkkəb və məsul vəzifələrindən biri - dinc və mühərribə dövrlərindəki fövqəladə halların nəticələri aradan qaldılkən xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsidir. Bu işlər düşmən basqını nəticəsində yaranan zədələnmə (zəhərlənmə) ocaqlarında, eləcə də təbii fəlakət və güclü qəza rayonlarında adamları xilas etmək, onlara yardım gösətrmək və qəzaların nəticələrini məhdudlaşdırmaq məqsədilə görülür.

Qəza-xilasetmə işlərinə daxildir:

- Hərəkət marşrutu yollarının və iş yerlərinin kəşfiyyatı;
- hərəkət ediləcək yollarda və iş yerlərində yanğınların söndürülməsi;
- xilasetmə işlərinin aparılmasına mane ola biləcək mümkün amillərin aradan qaldırılması;
 - zədələnmiş, xarabalığa çevrilmiş, yanmış binalardan, su basmış, qaz və tüstü ilə dolmuş, çökmüş otaqlardan zədələnmişlərin axtarışı və tapılıb çıxardılması;

- zədələnmişlərə ilkin tibbi və həkim yardımının edilməsi və onların tibb müəssisələrinə köçürülməsi;

- təhlükəli zonalardan əhalinin çıxarılması;

- insanların sanitər təmizlənməsi, heyvanların veterinar təmizlənməsi, texnikanın, mühafizə və geyim vasitələrinin dezaktivasiyası, dezinfeksiyası və deqazasiyası, ərazinin və tikililərin, ərzağın, suyun, ərzaq xammalın və yemin zərərsizləşdirilməsi.

Qəza-xilasetmə işləri qısa müddətdə yerinə yetirilməlidir. Ona görə ki, zədələnmişlərə tez bir müddətə yardım edilməlidir, əks halda ikincili zədələyici amillərin (yanğıن, partlayış, subasma və s.) təsirindən dağıntılar və itkilər arta bilər.

Qəza-xilasetmə işlərinin aparılmasına şərait yaratmaq, ikincili zədələyici amillərin (yanğın, partlayış, subasma) təsirindən sonrakı dağıntı və itkilərin qarşısını almaq üçün, həm də zərər çəkmiş əhalinin və iqtisadiyyat obyektlərinin fəaliyyətini təmin etmək üçün təxirəsalınmaz tədbirlər yerinə yetirilir.

Bura daxildir:

- Dağıntı və zərər çəkmiş zonalarda yolların, keçidlərin salınması;

- qaz, enerji, su kəməri, kanalizasiya, istilik və texnoloji sistemlərində xilasetmə işlərinin aparılması üçün təhlükəsiz şərait yaratmaq məqsədilə qəzaların lokallaşdırılması;

- dağılmaq təhlükəsi olan və xilasetmə işlərinin aparılmasına mane olan bina və tikililərin konstruksiyaların bərkidilməsi və uçurulması;

- xilasetmə işlərinin aparılmasının təmin edilməsi üçün dağılmış və zədələnmiş komunal-enerji xətlərinin təmiri və bərpa edilməsi;

- partlamamış döyüş sursatlarının və partlayış təhlükəli predmetlərin aşkar edilməsi, zərərsizləşdirilməsi və məhv edilməsi;

- zədələyici amillərin mümkün təkrarı təsirindən mühafizə məqsədilə zədələnmiş mühafizə qurğularının təmir və bərpa edilməsi;

- fövqəladə hadisə baş verən ərazidə sanitər təmizləmə işlərinin aparılması;

- zərərçəkmiş əhalinin həyat təminatının ilk növbədə təmin edilməsi.

Bunlardan xilasetmə işlərinə aiddir:

- insanlara bilavasitə yardım göstəriməsilə əlaqədar olan işlər - fəlakət yerlərində və oraya gedən yollarda vəziyyəti öyrənmək üçün kəşfiyyatın aparılması;

- həmin sahələrdə işə başlamaq mümkün olsun deyə, yanğınları söndürmək, yaxud məhdudlaşdırmaq;

- zədələnmiş, yanın, tüstü, qaz bürümüş binalardan, uçqunlar altından insanların tapılıb çıxarılması;

- üstü çökmüş və uçqun qalaqları altında qalmış mühafizə qurğularının açılıb oradan insanların xilas edilməsi;

- süzücü-ventilyasiya sistemi zədələnmiş siğınacaqlara hava verilməsi;

- zədəlilərə ilk tibbi yardım göstərilməsi və onların müalicə müəssisələrinə göndərilməsi;

- insanların təhlükəli sahələrdən çıxarılması, lazımı hallarda sanitariya təmizliyindən keçirilməsi, həmcinin avadanlığın, ərazinin, ərzaq və suyun zəhərsizləşdirilməsi.

Fövqəladə hadisələr zamanı həyata keçirilən digər təxirəsalınmaz işlər.

Digər təxirəsalınmaz işlər - xilasetmə işlərini sürətlə və təhlükəsiz yerinə yetirmək, habelə fəlakətin genişlənməsinin qarşısını almaq məqsədilə görülən tədbirlərə deyilir.

Digər təxirəsalınmaz işlərə aiddir:

- uçqunlarda və zəhərlənmə baş vermiş sahələrdə maşın yolu və keçidlərin düzəldilməsi;

- qaz, elektrik, texnoloji şəbəkələrdə, su, kanalizasiya xətlərində qəzaların məhdudlaşdırılması;

- xilasetmə işlərinin aparılmasına mane olan və ya təhlükə törədən qurğu və konstruksiyaların bərkidilməsi;

- dağıdılmış - zədələnmiş rabitə, işıq, su xətlərinin müvəqqəti bərpa edilməsi.

Bütün bu işlər eyni zamanda yerinə yetirilir.

Hər bir konkret halda görüləcək xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin həcmi və növü dağıntı (zədələnmə) ocağını törədən fəlakətin xarakterindən asılı olur.

Nüvə zədələnməsi ocağında və zəlzələ rayonlarında daha çətin və ağır işləri icra etmək lazımlı gələ bilər. Bu işlərin ehtimal olunan səciyyəsini və həcmini müəyyənləşdirmək üçün zərbə dalğasının ön xəttindəki izafı təzyiqin kəmiyyətinə görə nüvə zədələnməsi ocağını, yəni izafı təzyiq $0,1 \text{ kq/sm}^2$ -dən artıq olan sahələri şərti olaraq dörd zonaya ayırırlar.

Bunlar:

- tam;
- güclü;
- orta dərəcəli;
- zəif dağıntı zonalarıdır.

Zəlzələ nəticəsində yaranan dağıntı ocaqlarını da buradakı bina və qurğuların zədələnməsinin xarakterinə görə nüvə zədələnməsi ocağı ilə müqayisə etmək mümkündür. Fərq yalnız ondan ibarətdir ki, bu zaman əsas meyar olaraq zərbə dalğasının yaratdığı izafı təzyiq deyil, zəlzələnin balla maksimal fəallığı götürülür.

Məlum olduğu kimi, məqnitudası 4-ə bərabər ($M=4$), yəni təxminən 4 ballıq zəlzələnin gücü trotil ekvivalenti 5 ton olan nüvə döyüş sursatının; 5 ballı zəlzələninki – 200 ton; 5,5 bal – 1000 ton; 8,5 ballı zəlzələninki isə trotil ekvivalenti təxminən 32 milyon ton olan nüvə sursatının gücünə bərabərdir. Buna görə də 6-7,5 bal güclü zəlzələ nüvə zərbə dalğasının $0,1-0,3 \text{ kq/sm}^2$ izafı təzyiqinə oxşar tə'sir göstərir, nəticədə bina və qurğuların zəif və qismən zədələnməsi baş verir. 7,5-9 bal zəlzələnin təsiri $0,3-1 \text{ kq/sm}^2$ izafı təzyiqinkinə kimindir - bunlar orta dərəcəli və güclü dağıntılar törədir.

9 baldan güclü zəlzələ, eləcə də 1 kq/sm^2 -dən artıq izafı təzyiqə malik zərbə dalğası isə tam və güclü dağıntılar zonası yaradır, xüsusən, seysmik təsirə hesablanmış tikililərin tamamilə dağılmamasına səbəb olurlar.

Zəlzələnin dağıdıcı təsirini təhlil edərkən aydın surətdə nəzərə çarpır ki, onun məhvədici nəticələri nüvə partlayışının zərbə dalğasında olduğu kimidir.

Bununla belə, onların arasında fərqlər də var. Zəlzələ zamanı işıq şüalanması, nüfuzedici radiasiya, ərazinin radioaktiv zəhərlənməsi və elektromaqnit impulsu mövcud olmur, uçmuş binaların qırıntılarını, daş-kəsəyi və yerli əşyaları kənara atan qüvvə meydana çıxmır, bunun sayəsində də belə binalardan bir qədər uzaqda açıq sahələrdəki adamlar zədələnmələrə məruz qalmırlar. Zəlzələ yerində dağıdılan tikililərin hissələri kənara atılmadan aşağı çöküb qalaqlanır, yəni yerli uçqunlar yaradır, nəticədə onların sahəsi nüvə zədələnmə ocağındakına nisbətən az olur. Bu zaman adətən küçələrin orta hissəsi uçqun qalaqları ilə tutulmur, burada nəqliyyat vasitələri, xilasetmə işlərinə cəlb edilən digər texnika hərəkət edə bilir.

Bütün bu oxşarlıq və fərqlər zədələnmə ocaqlarında aparılan xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin nəinki növlərini, həcmini və ardıcılığını, eləcə də ümumiyyətlə onların təşkili və icrası qaydalarını da xeyli dərəcədə müəyyən edir.

Xilasetmə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə başçılıq etmək üzrə MM rəhbərlərinin, qərargahının, dəstə komandirinin fəaliyyəti demək olar ki, bütün hallarda prinsipcə eynididir. Bu məsələlər MM-in idarə edilməsinə dair mövzularda nəzərdən keçirildiyinə görə onların üzərində dayanmadan, müxtəlif xəsarət ocaqlarında xilasetmə işlərinin icrası üsullarına diqqət yetirək.

Ən əvvəl bütün xəsarət ocaqlarında xilasetmə işlərinə mümkün qədər tez başlamaq, onları hər cür şəraitdə gecə-gündüz, bütün işlər sona çatanadək fasıləsiz davam etdirmək

lazımdır. Bu isə MM rəhbərliyindən, qərargahlarından və dəstələrindən böyük mütəşəkkillik, şəxsi heyətdən isə yüksək mənəvi-psixoloci dəyanət, fiziki dözüm və bütün qüvvələrin səfərblər olunmasını tələb edir.

Dağıntı ocağında xilasetmə işlərini təşkil edən şəxs yaranmış vəziyyəti şəxsən öyrənir, insanları xilas etmək üçün görüləcək işlərin həcmini və qaydasını müəyyən edir, dəstələrə tapşırıq verir və onların fəaliyyətini vahid məqsədə yönəldir.

Dəstə komandirləri xilasetmə işlərinin aparılması haqqında sərəncamı alıb tabeliyindəki şəxsi heyəti göstərilən iş yerlərinə (uçqun altında qalmış sığınacaqların, daldalanacaqların yanına, çoxlu zədəlilər olan digər sahələrə) aparırlar. Xilasedici dəstələrin iş qabiliyyətini artırmaq üçün onlara xüsusi texnika (buldozer, avtokran) verilir, həmçinin sanitər drujinaları və kommunal-energetika qurğularında qəzaları aradan qaldıra biləcək mütəxəssislər təhkim edilir. Lazımı hallarda yanğınsöndürən və zərərsizləşdirici dəstələr də xilasedicilərə yardım göstərirlər.

Xilasetmə işlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi qaydaları.

Nüvə zədələnməsi və zəhərlənmə ocaqlarında, təbii fəlakət və qəza rayonlarında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili mülki müdafiəni idarə etmək prosesinin tərkib hissəsidir.

Bu işlər dinc və ya müharibə dövrlərində fəaliyyət üçün əvvəlcədən tərtib olunmuş müvafiq mülki müdafiə planları əsasında təşkil edilir. Belə planlarda xilasetmə işlərinin təşkili üzrə bütün tədbirlər - MM qüvvə və vasitələrinin qruplaşdırılması, hazır vəziyyətə gətirilməsi, dəstələrin iş yerlərinə çıxarılması, onların fəaliyyətinin hərtərəfli təminatı və digər məsələlər öz əksini tapmışdır.

Üçqunlarda maşın yol və keçidlərin düzəldilməsi.

Zədələnmə və zəhərlənmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparılarkən ilk növbədə mühafizə qurğularına, uçqun altında, yanın binalarda insanlar qalmış sahələrə, digər tə'xirəsalınmaz iş yerlərinə getmək üçün maşın yolları və keçidlər düzəldilir. Bu məqsədlə mexanikləşdirilmiş MM dəstələrinin qüvvələrindən istifadə edilir.

Keçid yollarının düzəldilməsi ysulları uçqunların növündən və ölçüsündən asılı olur. Az və qismən uçqunlar olan sahələrdə küçələrin maşın işləyən hissələrini və məhəllə daxilandəki keçidləri uçqunların üzərində düzəltmək daha asan başa gələr.

Bu məqsədlə uçqunun üst səthini buldozer vasitəsilə təmizləyir, hamarlayır və basıb bərkidirlər.

Üçqunlarda texnikanın birtərəfli hərəkəti üçün 3-3,5 m, ikitərəfli hərəkəti üçün 6-6,5 m enində keçid düzəldirlər. Birtərəfli hərəkət üçün keçidlərdə hər 150-200 m-dən bir 15-20 m uzunluğunda yol ayrıcları (ayırımlar) düzəldilməlidir.

İş yerinə keçidlərdə yanğınları ilk növbədə söndürür, yaxud məhdudlaşdırırlar.

Hərəkət və iş vaxtı üçub tökülmək qorxusu yaradan yaxınlıqdakı zədələnmiş bina və qurğuları ya dayaqlarla, dirəklərlə bərkidir, ya da texnika vasitəsilə tamamilə dağıdıb təhlükəsiz vəziyyətə salırlar.

Xilasedici dəstələrə təhkim edilmiş müvafiq mütəxəssislər qaz və elektrik qurğularında və şəbəkələrində, kanalizasiya və su xətlərində qəzaları məhdudlaşdırır, yaxud bu şəbəkə və xətləri müvəqqəti bərpa edərək maşın yollarında, keçidlərdə və xilasetmə işləri aparılan sahələrdə təhlükəsiz şərait yaradırlar. Bütün bu tədbirlər zədələnmiş adailara yardım göstərilməsi ilə birlikdə aparılır.

Uçqun altında qalmış sığınacağın açılması və insanların oradan çıxarılması.

İnsanlar özləri sığınacaqlardan çıxa bilmirlərsə, belə sığınacaq uçqun altında qalmış qurğu hesab edilir. Onları qazıyıb açmaqa başlamazdan əvvəl içəriyə qaz, su dolub-dolmadığını, ümumiyyətlə oradakı vəziyyəti öyrənirlər.

Xilasetmə işlərinin aparılması ardıcılılığı bundan asılı olacaqdır.

Məsələn, aşkar edilsə ki, sığınacağı açmağa xeyli vaxt lazım gələcək, içəriyə isə hava verilmir, onda dərhal sığınacağa hava keçməsini tə'min etmək lazımdır. Bu məqsədlə ilk növbədə hava kanallarının ağızı uçqun qırıltılarından, daş-kəsəkdən təmizlənməli və ya qəza çıxış yolunun qapağını aralamağa cəhd göstərilməlidir. Bu mümkün olmadıqda sığınacağın üst örtüyündə, yaxud divarında pnevmatik cihaz, burğu və ya əl alətləri işlətməklə baca açmaq lazımdır. Zəruri hallarda bu bacadan boru keçirib kompressor, səyyar ventilyator, körük vasitəsilə içəriyə hava vurulmalıdır. Sığınacağın su kəməri, kanalizasiya və elektrik xətləri zədələnən hallarda suyu müvvəqəti arxalar qazmaqla kənara axıdır, elektrik xəttini bağlayırlar.

Bundan sonra qurğunu açmağa başlayırlar.

Birinci növbədə yanğın zonasında, qaz və su basan sahələrdəki sığınacaqları açmaq lazımdır. Qaz dolmuş sığınacaqları-içəriyə hava vurmaqla təmizləyir, suyu-nasoslar vasitəsilə çölə vururlar.

Üstündəki uçqunların hündürlüyündən, zədələnmə dərəcəsindən, işlədilən texnika və mexanizmlərin imkanlarından asılı olaraq sığınacaqları bu üsullarda açmaq mümkündür:

- giriş, yaxud qəza çıxış yolunun üzərindəki uçqunu təmizləyib qapını açmaqla;
- üst örtüyün bir hissəsini uçqundan təmizləyib baca açmaqla; divarın dibini uçqundan təmizləyib çala qazaraq buradan sığınacağın divarını deşməklə;
- qonşu zirzəmidən sığınacağın divarını deşməklə.

Uçqunların altında, zədələnmiş və yanmış binalardan insanların xilas edilməsi.

Daha mürəkkəb və çətin işdir. Bu işə dağıdılmış obyektin bütün sahələrini nəzərdən keçirib insanlar qalmış sahələri müəyyən etməkdən başlayırlar.

Dağıntı ocağında zədələnmişləri tapmağın əsas üsulu - uçqunlar yaranan sahədə başdan-başa axtarış aparmaqdır. Bu zaman xilasedicilər elə məsafədə hərəkət etməlidirlər ki, biri digərini görüb-eşidə bilsin, habelə bütün sahəni diqqətlə nəzərdən keçirmək mümkün olsun.

Axtarış zamanı adamların qala biləcəyi daha çox ehtimal edilən yerlərə-zirzəmilərə, binaların divarlarının dibinə, pilləkən yerlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Üçqunlarda nəzərə çarpan paltar hissələri, ayaqqabı, bədənin bir qismi, habelə uçqun altından gələn hənerti – orada adam qaldığını göstərən əlamət ola bilər.

Həmişə çoxlu insan toplaşan yerlərdəki (bazar, mağaza, vağzal, tamaşa müəssisələri, məktəb) uçqunlar xüsusən diqqətlə yoxlanmalıdır. Yanan, tüstü bürümüş binalarda yaralıları tapmaq daha çətindir. Belə binalar sürətlə, lakin təhlükəsizlik qaydaları dəqiq gözlənilməklə araşdırılmalıdır. Tüstü dolmuş otağın qapılmasını ehtiyatla və tədricən açmaq lazımdır, çünkü içəriyə birdən-birə çoxlu hava keçməsi alovlanması səbəb ola bilər. Belə binalarda adətən aşağı əyilərək hərəkət edir, insanları səsləməklə axtarırlar, xüsusən uşaqları diqqətlə axtarmaq tələb insan olunur, onlar qorxudan ən gözlənilməz yerlərdə gizlənə bilərlər.

Uçqun altında qalmış, yaxud yanmış binalardan adamları, xilas etmək üçün konkret şəraitdən asılı olaraq elə üsul seçirlər ki, işin sürətlə, təhlükəsiz aparılmasına imkan yaratsın.

İnsan uçqunun üstünə yaxın yerdə qalıbsa - uçqunu üstdən, yaxud kənardan çox ehtiyatla sökməyə başlayırlar. İri hissələri qaldırıb kənara atmaq üçün avtomobil kranından, digər yüksəkaldırıcı mexanizmlərdən istifadə etmək olar.

Uçmuş binanın zirzəmisində və divarın dibində qalmış insanı arakəsmə divarda baca açaraq oradan çıxarmaq lazımdır.

Bu üsullardan istifadə etmək mümkün olmayan hallarda uçqunun üstündən onun içərisinə doğru üfüqi, yaxud şaquli lağım-keçid düzəldirlər. Lağımın en kəsimi adətən 1x1 metr olur-

uçqun hissələri sürüşməsin və çökməsin deyə, çökə biləcək hissələrin altına dirək qoyur, lağımın üst və yan divarlarının içəridən dayaqlarla bərkidirlər.

Uçqunda insan aşkar ediləndə əvvəlcə onun başının və döşünün üstünə düşmüş qırıntıları ehtiyatla kənar edir, ilk tibbi yardım göstərir və yararları toplama məntəqəsinə aparırlar.

Pilləkənləri az dağılmış binanın üst mərtəbələrindən zədəlilər müvəqqəti taxta altlıq vasitəsilə düşürülürərlər. Pilləkənlər tamamilə dağıldılgı hallarda belə binaların daxili divarını hər hansı üsulla deşərək oradan insanları qonşu binaya keçirmək, söykəmə nərdivan vasitəsilə pəncərədən çıxarmaq olar.

Yuxarı mərtəbələrdən insanları asma beşiklər və səbətlər vasitəsilə də düşürmək mükündür.

Yanan binalardakı insanları ilk növbədə xilas etmək lazımdır. Bu işi xilasedici dəstələr yanğınsöndürənlərlə birlikdə yerinə yetirirlər.

Dağıntı ocaqlarında yaralılara ilk tibbi yardımı isə sanitar manqaların şəxsi heyəti göstərir. Belə yardım zədəli tapılan yerlərdəcə bilavasitə yerinə yetirilir.

Manqaların üzvləri xilasedici dəstələrlə birgə işləyirlər. Onlar tapılıb xilas edilmiş yaralılarda qanaxmaları müvəqqəti dafandırır, yaraya sarğı qoyur, sınmış sümükləri tərpənməz hala salır, lazımı hallarda süni nəfəs verir, şok halına qarşı ən sadə tədbir görürərlər. Bundan sonra xilasedici manqalar yaralıları toplanış, yaxud nəqliyyata mindirmə məntəqəsinə aparırlar.

Təbii fəlakətlər zamanı aparılan xilasetmə işlərinin və digər təxirəsalınmaz tədbirlərin xüsusiyyətləri:

Təbii fəlakətlər zamanı aparılan xilasetmə işləri və digər təxirəsalınmaz tədbirlər nüvə zədə ocağında və texnogen xarakterli FH baş verən zədələnmə zonalarındaki tədbirlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Subasma zamanı görülən işləri aşağızakı qruplara ayırd edirlər:

- kəşfiyyaiın təşkili və su basmış zonaların sərhədlərinin müəyyən edilməsi;
- zədələnmişlərin axtarışı və aşkar olunması;
- suda, dağılmış və su basmış binalarda, hündürlüklərdə və başqa yerdə olan zədələnmişlərə çatmaq üçün yolların təmin edilməsi;
- zərərçəkmişlərin xilas edilməsi və onlara ilkin tibbi yardımın və digər yardımların göstərilməsi;
- təhlükəli zonalardan əhalinin köçürülməsi və onların həyat fəaliyyətinin təmin olunması.

Bu tədbirlərin yerinə yetirilməsi üçün FHN-nin regional və rayon səviyyəli dəstələrinin şəxsi heyəti və axtarış-xilasetmə texnikası cəlb edilir. Ən mürəkkəb və çətin iş kəşfiyyatın aparılması, subasma zonasının sərhədlərinin təyini, zərərçəkmişlərin axtarışı və su ilə onlara çatmaq üçün yolların təmin olunmasıdır.

Kəşfiyyat və sərhədlərin müəyyən edilməsi hava kəşfiyyaiı vasitəsi ilə müəyyən edilir. Helikopterlər zərərçəkmişləri axtarışı və aşkar olunması, onlara çatmaq üçün, həm də subasma zonalarından insanların, maddi sərvətlərin və müxtəlif mülkiyyət vasitələrinin təxliyyəsi üçün istifadə olunur.

Zərərçəkmişləri aşkar etmək və onlara yaxınlaşmaq üçün üzən trasportyorlardan, hava yastıqlı qayıqlardan, avarlı qayıqlardan, mühərrikli katerlərdən həmcinin yerli əhalinin müxtəlif üzmə vasitələrindən istifadə edilir. Helikopterlər ekipajı suda zərərçəkmişləri aşkar etdikdə, xüsusi qaldırıcı qurğu ilə onlara qayiq sallanır, xilasedici aşağı enərək onların helikopterlərə qaldırılmasına yardım edir.

Üzüçü vasitələr zərərçəkmişə yaxınlaşdıqda səs və işıq siqnalları verilir, onlara xilasedici vasitələr atılır. Üzən transportyorların və gəmilərin göyərtəsinə traplar bərkidilir, onların

vasitəsilə zərərçəkmişlər müstəqil olaraq, ya da xilasedicilərin köməyi ilə göyərtəyə qaldırılır.

Sel baş verərsə, onun ləngidilməsi, selin axma istiqamətinin dəyişdirilməsi xilasetmə işləri ilə yanaşı aparılır.

Nüvə zədə ocağında aparılan xilasetmə işləri (Xİ) və digər təxirəsalınmaz tədbirlər (DTT).

Nüvə zədə ocağı-elə ərazidir ki, nüvə silahının zədələyici amillərinin təsirindən binalar qurğular dağılır, yanğınlar olur, ərazinin radioaktiv zəhərlənməsi və əhalinin zədələnməsi baş verir.

Nüvə zərbələri endirildikdən sonra MM rəhbərləri və xidmətlərinin rəisləri ərazidə yaranmış vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün müvafiq işlər görülür, ocaqda xilasetmə işlərini (Xİ) təşkil edirlər. İşlərin görülmə ardıcılığını ərazinin və obyektlərin MM rəhbərləri müəyyən edir. Onlar Xİ və DTT üçün məsuliyyət daşıyan şəxsləri təyin edirlər. Qüvvələrin yeridilməsi əvvəlcədən müəyyən edilmiş və ya konkret şəraitdən, xüsusilə də hərəkət ediləcək yollarda və obyektlərdə radiasiyanın səviyyəsindən asılı olaraq, yeni martşrutlarla aparılır.

Əvvəlcə kəşfiyyat bölmələri, sonra yol hərəkəti təminatı dəstələri, yanğın söndürmə bölmələri, MM xüsusi kəşfiyyat manqaları və ya qrupları yeridilir.

Qəza kimyəvi təhlükəli maddələrlə zəhərlənmiş ərazilərdə aparılan xilasetmə və digər təxirəsalınmaz tədbirlərin xüsusiyyətləri.

Kimyəvi zədələnmə ocağında aparılan xilasetmə işlərinə aiddir:

- kimyəvi və tibbi kəşfiyyatın aparılması;
- profilaktik tədbirlərin, öz-özünə və qarşılıqlı yardımın edilməsi;
- zədələnmiş insanların axtarışı və aşkar edilməsi, onlara ilkin tibbi yardımın edilməsi və tibb müəssisələrinə göndərilməsi;
- zədələnməmiş əhalinin zədələnmə ocaqlarından köçürülməsi;
- insanların sanitər təmizlənməsi, paltarların və ayaqqabılarının, mühafizə vasitələrinin, ərazinin, avadanlığın, texnikanın, nəqliyyatın deqazasiyası;
- zəhərlənmiş ərzağın və su mənbələrinin aşkar olunması;
- ərzağın, yemin zərərsizləşdirilməsi.

Kimyəvi zədələnmə ocağında aparılan xilasetmə işlərinin spesifik xüsusiyyətləri GTZM yüksək dərəcədə zəhərliliyi, zəhərlənmə əlamətlərinin tez inkişaf etməsi, zərərçəkmişlər ilkin tibbi yardım göstərilməsinə qısa müddətdə yerinə yetirilməsi ilə əlaqədardır. Bununla əlaqədar xilasetmə işlərinin effektliyi öz-özünə və qarşılıqlı tibbi yardımın tez müddətə göstərilməsi və zərərçəkmişlərin kimyəvi zədələnmə ocağının sərhədlərindən kənar yerlərə təcili təxliyənin aparılmasından asılıdır.

Kimyəvi zəhərlənmənin aşkar olunmasını və GTZM-nin növünü labarator nəzarət və müşahidə müəssisələri, həmçinin radiasiya və kimya nəzarəti postları yerinə yetirir.

Xilasetmə işlərinin yerinə yetirilməsi üçün MM hərbi hissələrinin kimya mühafizə dəstələri, təsərrüfat obyektlərinin xüsusi radiasiya əleyhi və kimya əleyhi xüsusi mühafizə dəstələri, tibb dəstələri, həmçinin xüsusi hazırlanmış və təchiz olunmuş dəstələr cəlb olunur.

Kimyəvi zədə ocağına yeridilən dəstələrin şəxsi heyəti tənəffüs üzvlərinin və dərinin fərdi mühafizə vasitələri, antidotlar, fərdi kimya əleyhinə paketlərlə təmin olunurlar.

İlk növbədə tənəffüs üzvlərinin mühafizə vasitələri olmayan insanlar təxliyyə olunur. Sonra əleyhiqəzə olan ilk tibbi yardım göstərilmişlər köçürülr. Ən son filtr-ventilyasiya qurğulu sığınacaqlarda sığınmış insanlar köçürülr. Ağır zədələnmiş insanlar tibbi heyətin müşayəti ilə köçürülr. Zədələnmişlərin və insanların təxliyyəsi çox böyük əmək tələb edir

və çoxlu nəqliyyat lazım gəlir. Zərərçəkmışlərin axtarışı, tapılıb nəqliyyat vasitələrinə yerləşdirilməsi və köçürülməsi üçün müxtəlif təyinatlı qüvvələr cəlb olunur.

Əhalinin zərərçəkməmiş hissəsi müəyyən edilmiş yollarla ya piyada, ya da mümkünsə, nəqliyyat vasitələri ilə ərazidən çıxarıılır.

Kimyəvi mühafizə bölmələri, rasiyası əleyhi və kimya əleyhi dəstələr kimyəvi zədələnmə ocağında xilasetmə işləri ilə yanaşı ərazini və yolları, binaları və qurğuları deqazasiya edir, hərbi hissələrin şəxsi heyətini, fəhlə və quluqçuları, əhalini sanitər təmizləmədən keçirir, onların mühafizə vasitələrini və paltarlarını zərərsizləşdirirlər.

Kimyəvi zədə ocağından köçürünlərin sanitər təmixlənməsi üçün təxliyyə marşrutlarının yaxınlığında, ocaqdan kənar yerdə kimya mühafizəsi bölmələri xüsusi təmizləmə məntəqələri qururlar.

Kimya zədə ocağında xilasetmə işləri əleyhiqazlarda və dərinin mühafizə vasitələrində aparılır. Xilasetmə işlərinin aparılma müddəti fasiləsiz olaraq fərdi mühafizə vasitələrində yolverilən qalma müddəti ilə müəyyən edilir. Kimyəvi zədələnmə ocağı o zaman ləğv edilmiş olur ki, orada insanların müdafiə vasitələrsiz qalması təhlükəsiz olsun.

Zədələnmə və yoluxma ocaqlarından aparılan xilasetmə işlərinin xüsusiyyətləri.

Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili prinsipləri və ümumi qaydaları bütün xəsərət ocaqlarında eynidir. İşlərin məzmunu, xüsusiyyətləri və ardıcılılığı isə xəsərət ocaqlarını yaranan amillərin növündən və buradakı konkret şəraitdə asılı olur.

Düşmənin zəhərləyici və bakterial maddələr işlətməsi nəticəsində törəyən kimyəvi zəhərlənmə, yaxud bakterial yoluxma ocaqlarında adətən dağıntılar və yanğınlar baş vermir. Burada xilasetmə işləri - zədəlilərə ilk yardım göstərib tibb məntəqəsinə köçürməkdən, yoluxma ocaqlarının hüdudlarını müəyyənləşdirib çəpərləməkdən (giriş-çixışı məhdudlaşdırmaq üçün), ərazini, avadanlığı zərərsizləşdirmək və insanları sanitər təmizlənməsindən keçirməkdən ibarətdir.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağında işləyəcək dəstələrin şəxsi heyəti əleyhqazlarla, mühafizə paltarları, fərdi kimyəvi paket və antidotlarla təchiz edilməli, bu vasitələrdən dəqiq istifadə qaydaları onlara öyrədilməlidir.

Zəhərlənmə ocağında kəşfiyyat bölmələrinin ardınca ilk növbədə adətən sanitər manqaları, rasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə və zərərsizləşdirmə dəstələri, ictimai asayışi mühafizə bölmələri göndərilir.

Mühafizə və zərərsizləşdirmə dəstələri manqaların iş yerlərinə girməsi, insanların sahələrdən çıxarılması üçün yolları, keçidləri təmizləyir, asayışın mühafizə bölmələri müvafiq qayda-qanunların gözlənilməsini təmin edir, tibb dəstələri zədəlilərə yardım göstərir, əleyhqaz geydirir, zəhər əleyhinə dərman vurur, onları zədələnmənin ağırlığına görə qruplaşdırır, tibb müəssisələrinə aparırlar. Bundan sonra zəhərlənməyə məruz qalmış ərazi, qurğular, texnika və avadanlıq deqazasiya edilir və dəstələrin şəxsi heyəti xüsusi təmizləmə məntəqələrində tam sanitər təmizlənməsində keçirilir.

Yoluxma ocağında görülən əsas tədbirlər bunlardan ibarətdir:

- bakterioloji kəşfiyyat və yoluxmanı törədən bakterial vasitələrin aşkar edilnəsi;
- respublika orqanlarının göstərişi üzrə karantin və ya observasiya rejiminin tətbiq edilməsi;
- ərzağın, suyun, yoluxmasına nəzarət və onların zərərsizləşdirilməsi;
- epidemiyə əleyhinə tədbirlərin, sanitariya-gigiyena, xüsusi profilaktika və müalicə-köçürmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi, habelə əhali arasında geniş sanitariya izahat işlərinin aparılması.

Yoluxma baş vermiş rayonda ancaq sonuncu xəstənin sağalmasından sonra xəstəliyin gizli inkişaf dövründə bərabər müddət keçdikdə yoluxma ocağı ləğv olunmuş hesab edilir.

Güclü təsirli zəhərli maddələrin törətdiyi zəhərlənmə ocağında dağıntılar, yanğınlar da ola bilər, çünki bu maddələrin ətrafa axması adətən istehsalat qəzaları nəticəsində tutumlar, texnoloji avadanlıq sıradan çıxarkən baş verir.

Belə hallarda xilasetmə işləri aparmaq üçün daha çox sayılı yanğınsöndürmə qüvvələrini və vasitələrini, zəhərli buludun yayılmasını məhdudlaşdırın xüsusi texnika və avadanlığı, eləcə də, texnoloji xətləri bağlamağı, neytrallaşdırıcı maddələrlə işləməyi bacaran heyətləri cəlb etmək lazımlı gəlir.

Bütün bu heyət əleyhqazlarla, ya da xüsusi sənaye əleyhqazları ilə təchiz edilməlidir.

Xilasetmə işləri aparıllarkən əsas səylər zədələnmiş aldamlara tibbi yardımın göstərilməsinə, onların, habelə digər şəxslərin təhlükəsiz sahələrə çıxarılmasına, həmçinin yanğınların, qəza yerlərinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilir. Qəzaların məhdudlaşdırılması işlərini əsasən mütəxəssislər, xüsusi hazırlıqlı işçilər yerinə yetirirlər. Hər bir sahədə belə işlərə sahənin texnologiyasını yaxşı bilən mütəxəssislər, sex, qurğu rəisləri, rəhbərlik etməlidirlər.

Zədələnmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparıllarkən müvafiq təhlükəsizlik qaydalarına ciddi riayət edilməlidir.

Bunlar əsasən aşağıdakılardır:

- işlərin icrası ilə əlaqəsi olmayan şəxslərin xilasetmə işləri aparılan sahələrdə qalmasına icazə verilmir;

- icraya başlamazdan əvvəl iş yerini diqqətlə nəzərdən keçirmək, yenidən zədələnmə qorxusu olan sahələrə nişanlar qoymaq, iş vaxtı divarların və digər hissələrin uçulması təhlükəsi olarsa, onları əvvəlcədən tamamilə dağıtmak və ya bərkidib təhlükəsiz etmək lazımdır;

- binaların müxtəlif mərtəbələrində eyni zamanda iş aparılmasına yol verilmir;

- xüsusi ehtiyac olmadan zədələnmiş binalara, xüsusən də tək başına girmək məsləhət görülmür;

- qaz dolmuş binalarda iş aparıllarkən kibrıtən və digər açıq alovdan istifadə etmək, maşın və mexanizmlərin mühərriklərini işə salmaq olmaz, işdən əvvəl binalar küləyə verilməklə qazdan təmizlənməli, lazımı hallarda yalnız 12 voltluq akkumulyator-əl fənərlərindən istifadə olunmalı, qığılıcm çıxarmayan metaldan düzəldilmiş, yaxud qalın yağlanmış alətlər işlədilməlidir;

- uçqunlardakı elektrik naqilləri ilə əlaqədar bütün işlər rezin əlcəklər, çəkmələr geyəndən sonra aparılmalıdır, mümkün olan hallarda işə başlamazdan əvvəl elektrik enerjisini kəsmək lazımdır;

- zəhərli sahələrdə bütün xilasetmə işləri fərdi mühafizə vasitələrində aparılmalıdır.

Burada icazəsiz əleyhqazı çıxarmaq, siqaret çəkmək, su içmək, qida qəbul yemək olmaz;

- radioaktiv zəhərlənmə sahələrində işləyən adamları şüalanması dozlarına ciddi nəzarət edilməlidir;

- deqazasiya və dezaktivasiya işləri mühafizə vasitələrini çıxarmadan və bu işlər üçün ayrılmış yerlərdə yerinə yetirilməlidir.

Təhlükəsiz iş qaydalarına düzgün əməl etməklə zədələnmə ocaqlarında əlavə bədbəxt hadisələrin qarşısına almaq olar.

Zəhərlənmələrin nəticələrinin aradan qaldırılması.

Dezaktivasiya - zəhərlənmiş sahələrin, texnikanın, əşyaların, paltarların və ayyaqqabılarının səthindən radioaktiv maddələri kənar etməklə zəhərlənmənin təhlükəsiz dərəcəyədək azaldılmasıdır.

Dezaktivasiyanı 2 üsulla-fiziki və fiziki-kimyəvi üsulla aparmaq olar.

Fiziki üsul radioaktiv maddələri səthlərdən yumaq, silmək, süpürmək, zəhərli üst qatı qazımaq və çırpmaqla kənar etməkdən ibarətdir.

Fiziki-kimyəvi üsul zəhərli səthləri turşu, qələvi və ya adı yuyucu məhlulları ilə yuyub təmizləməkdən ibarətdir. Dezaktivasiya nəticəsində radioaktiv maddələr məhv olmur, onlar yalnız əşyaların səthindən kənar edilir.

Ərazini və ordakı obyektləri, nəqliyyatı və müxtəlif əşyaları 2 üsulla mexaniki və fiziki-kimyəvi üsulla dezaktivasiya etmək olar. Mexaniki üsulun mahiyyəti zəhərlənmiş obyektlərin, nəqliyyat vasitələrinin və əşyanın üzərində radioaktiv tozu süpürərək, çırparaq, silkələyərək, su şırnağı ilə yuyaraq kənar etməkdən ibarətdir.

Zəhərlənmə dərəcəsi yolverilən həddən yüksək oluqda dezaktivasiya aparılır.

Ərazinin dezaktivasiyası aşağıdakı üsullarla aparılır:

- asfalt və beton örtüklü ərazilərdən küçəsüpürən-yığışdırıran maşınların köməyilə süpürülməsi;

- bərk örtüklü ərazilərdən yuyucu maşınların köməyilə radioaktiv tozun yüksək təzyiqlə su şırnağı ilə yuyulması;

- buldozerlər vasitəsilə zəhərlənmiş qrunutun 5-10 sm qalınlığında qazılıb kənarlaşdırılması;

- zəhərlənmiş sahələrin 8-10 sm qalınlığında təmiz qrunulta örtülməsi;

- zəhərlənmiş zonanın traktorlarla 20 sm dərinliyində şumlanması;

- əgər yuxarıdakı üsulları tətbiq etmək mümkün deyilsə, o zaman zəhərlənmiş zonadan keçmək üçün xüsusi örtüklü yolların salınması;

- qış vaxtı qar və buz örtüyü 20 sm qalınlığında qazılıb bir yerə buz qalağı kimi yiğilir.

Binaların və tikililərin dezaktivasiyası su ilə yuyulmaqla aparılır. Ədatən, yuyulma yuxarıdan aşağıya aparılır. Pəncərələr, qapılar, eyvanlar, karnizlər və binaların aşağı mərtəbələri xüsusilə təmiz yuyulmalıdır.

Daxili otaqların dezaktivasiyası əsgilərin, süpürgələrin və fırçaların köməyilə, həmçinin su ilə yumaqla apaparılır.

Yaşayış otaqları aşağıdakı qaydada dezaktivasiya edilir:

Tavan yaş əsgisi ilə silinir, mebellər divarlardan kənara çəkilir və yaş əsgisi ilə silinir, yumşaq mebel xüsusi sahələrdə, həyatlıdırda çırpılır, xalçalar və digər əşyalar tozsoranla təmizlənir, döşəmə isti su və sabunla yaxud, 2-3%-li sodalı su ilə yuyulur, sonra radiometrlə ölçmələr aparılır; tikililərin daxilində zəhərlənmə 90 mR/saatdan artıq olmamalıdır.

Müəssisələrin sexlərində və qarajlarda dezaktivasiya su ilə tavanların, divarların, döşəmənin yuyulması ilə aparılır. Dəzgahlar və cihazlar su və ya sabunlu-sodalı məhlulla yuyulur, hissələri benzин və aq neftlə silinir.

Nəqliyyatın və texnikanın dezaktivasiyası radioaktiv maddələrlə zəhərlənmə 180 mR/saat həddini keçdiqdə aparılır. Texnika və nəqliyyat vasitələri qismən və ya tam dezaktivasiya edilə bilər. Aşağıdakı üsullarla aparılır: radioaktiv maddələrin 2-3 atmosfer təzyiq altında su şırnağı ilə yuyulması; texnikanın 0,15-0,3%-li yuyucu toz məhlulları ilə yuyulması; texnikanın benzində, aq neftlə və dizel yanacağında isladılmış əsgisi ilə silinir.

Qismən dezaktivasiya zamanı maşınların metaldan, plastik kütlədən və taxtadan düzəldilən hissələrini yaş əski ilə silib, yuyub və fırça ilə təmizləyirlər. Brezentləri, kabinanın parçadan tikilmiş içəri örtüklərini süpürür, fırça ilə təmizləyir, çırpırlar.

Deqazasiya-zəhərləyici maddələrin neytrallaşdırılması və ya zəhərli səthlərdən kənar edilməsindən ibarətdir.

Davamlı zəhərli birləşmələrlə: iprit, zarin, zoman V-qazlarla zəhərlənmiş obyektlərin deqazasiyası aparılır.

Zəhərləyici və güclü təsirli zəhərli maddələrlə kimyəvi reaksiyalara girən, onları zərərsizləşdirən, qeyri-toksik və zəif toksiki birləşmələrə çevirən kimyəvi birləşmələrə və yaxud qarşıqlara deqazasiya maddələri deyilir.

Deqazasiya maddələri xassələrinə və hər hansı bir zəhərləyici və ya güclü təsirli maddə ilə qarşılıqlı kimyəvi reaksiyaya girməsi xüsusiyyətlərinə görə 2 qrupa təsnif olunur:

1) oksidləşdirici və xlorlaşdırıcı təsirli deqazasiya maddələri;

2) hidroliz təsirli deqazasiya maddələri.

Birinci yə aiddir- kalsium hipoklorid, dixloramin, heksaxlormelanin, kalsium hidroksid, kalsium xlorid, kalsium karbonat.

İkinci yə aiddir- 2aş, 2bş №-li deqazasiya məhlulları, susuzlaşdırılmış kalsiumlu soda və ammonium bikarbonat.

Deqazasiya kimyəvi, fiziki-kimyəvi, fiziki üsullarla aparılır. Deqazasiyanın kimyəvi üsulu deqazasiya maddələrinin zəhərlənmiş obyektlərin üzərindəki zəhərləyici maddələrlə kimyəvi reaksiyaya girməsinə əsaslanır. Nəticədə qeyri-toksiki birləşmələr əmələ gəlir. Bu üsul zəhərlənmiş yerləri deqazasiya məhlulları (suspenziya), yaxud xlorlu əhəngin sulu sıyığı ilə təmizlənməsi ilə aparılır. Bu üsulla deqazasiya zamanı xüsusi maşınların deqazasiya məhlullarında isladılmış fırçalardan, əsgilərdən istifadə olunur.

Zəhərləyici maddənin növü müəyyən edilməmişsə, zəhərlənmiş obyektləri əvvəlcə 1№-li deqazasiya məhlulul ilə təmizlənir, sonra isə 2-aq (ammonyak-qələvi) №-li (aq) (ammonyaksız - qələvili) deqazasiya məhlulundan istifadə edirlər. 1№-li deqazasiya məhlulunun hazırlanmasında dixloretandan DT-6 (heksaxlormelanin), həm də DT-2 üçün həllədici kimi istifadə olunur. V-qaz və ipritlə zəhərlənmiş texnikanın deqazasiyası və dezinfeksiyası üçün istifadə olunur.

2-aq №-li məhlulun tərkibi 2 faiz yeyici sodium, 5% monoetanolamin və 93% ammonyaklı su təşkil edir.

2-aq №-li məhlulun tərkibi 10% yeyici sodium, 25% monoetanolamin və 65% sudan ibarətdir. Güclü qələvi xassələrinə malik olduğuna görə, zarının deqazasiyası üçün istifadə edilir. Bu məhlullar boyaları yumşaldıb yuyur, aliminium səthlərin korroziyasına səbəb olur, yun, dəri və xəz əşyaları dağdırır, insan dərisinə düşdükdə onu qıcıqlandırır.

1№-li və 2№-li deqazasiya məhlullarından istifadə olunduqda səthi deqazasiyaya dərhal nail olunur, amma dərin deqazasiyaya müəyyən vaxt tələb olunur. Məhz bundan ötrü texniuka və avadanlığın deqazasiyasından sonra müəyyən müddət ərzində təhlükəsizlik qaydalarına riayət etmək lazımdır.

Deqazasiyanın fiziki-kimyəvi üsulu yuyucu məhlullar, yaxud həllədilər vasitəsilə zəhərlənmiş səthdən zəhərli maddənin yuyulmasına əsaslanır. Yuyucu məhlullar deqazasiya məhlullarına nisbətən zəifdir. Onlar vasitəsilə ancaq səthi deqazasiyaya nail olunur. Yuyucu məhlullardan deqazasiya məhlulları olmadıqda, yaxud 1№-li və 2№-li məhlullarla deqazasiya aparmaq mümkün olmadıqda (təyyarələr, optika, rabitə vasitələri) istifadə olunur.

Həllədilərlə deqazasiya zamanı ZM zəhərsizləşmir, amma həll olunub həllədici maddələrlə səthdən xaric olunur. Həllədilərdən benzин, ağ neft, dizel yanacağı, dixloretan, spirt daha çox işlədirilir.

Deqazasiyanın fiziki üsulu yüksək temperaturlu qaz axının təsiri şəraitində zəhərlənmiş səthlərdən ZM-nin buxarlanması və qismən parçalanmasına əsaslanır. Bu üsul istilik maşınları vasitəsilə aparılır.

Mexaniki üsulla torpağın və ya başqa müəyyən maddələrin üst qatını qazib (kəsib) atırlar.

Nəqliyyatın və texnikanın deqazasiyasının tam aparılmasını yoxlamaq məqsədilə kimyəvi kəşfiyyat cihazından istifadə olunur.

Dezinfeksiya - xarici mühitdə infeksion xəstəlik törədicilərinin məhv edilməsi üçün keçirilən xüsusi tədbirlər kompleksidir.

Dezinfeksiya - müxtəlif əşyaların səthindəki xəstəliktörədici mikrobların (bakteriyaların, virusların) və toksinlərin məhv edilməsidir. Geniş mənada buraya həmçinin dezinfeksiya, deratizasiya daxildir.

Dezinfeksiya cari, son və profilaktik məqsədlə aparılır.

Cari dezinfeksiya xəstənin yatağı yanında yoluxmanın yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə keçirilir (xəstənin ifrazatını və onun istifadə etdiyi əşyaları).

Son dezinfeksiya yoluxma ocağında xəstə təcrid ediləndən, xəstəxanaya qoyulandan, sağalandan və ya öləndən sonra yoluxma ocağını xəstəliktörədicidən tam təmizləmək məqsədilə aparılır.

Profilaktik dezinfeksiya yoluxcu xəstəliklərin baş verməsi və ümumi istifadə olunan əşyalar vasitəsilə yoluxmanın keçməsi imkanlarının qarşısını almaq məqsədilə aparılır.

Zibil tökülen yerlər, ifrazat sularının axıdıldığı yerlər, insanların cəmləşdiyi yerlər təmizlənir.

Dezinfeksiya əsasən 3 üsulla: mexaniki, fiziki və kimyəvi vasitələrlə aparılır. Hər bir üsul sərbəst və ya digər üsullarla birləşdirilə bilər.

Mexaniki - mənzilin nəm yiğışdırılması, paltar, yatacaq dəstlərini çırpılması, tozsoranla yiğışdırma, havaya vermə, divarların ağardılması, rənglənməsi, əllərin yuyulması aiddir. Mexaniki üsul mikrobları məhv etmir, yalnız əşyaların üzərindən, səthlərdən, havadan mikrobları uzaqlaşdırır. Bu üsulla bina və paltarlar mikroblardan 50-60% təmizlənir.

Fiziki - günəş şüalarından, ultrabənövşəyi şüalardan, qızdırılmış ütudən, zibilin yandırılması üsulundan, quru qızmar havadan, su buxarlarından, habelə qaynatma üsulundan istifadə olunur. Bu məqsədlə dezinfeksiyon kameralar və avtoklavlardan istifadə olunur. Bu üsullar sadə və effektiv olduğu üçün geniş istifadə olunur. Bağırsaq və yuxarı tənəffüs yolları infeksiyaları törədiciləri $60-800^{\circ}\text{S}$ temperaturda 30 dəq. qaynatlıqda məhv olur. Qaynatma üsulu ilə mətbəx ləvaziməti, qablar, xəstəyə qulluq əşyaları, tibbi alətlər, həmçinin yataq ağları, alt paltarlar dezinfeksiya olunur. Qaynatmaq mümkün olmayan ləvzimatlar və əşyalar quru isti hava vasitəsilə dezinfeksiya olunur. Su buxarlarında 100°S hərarət olur və bundan xüsusi buxar kameralarında istifadə olunur.

Kimyəvi üsulla dezinfeksiya zamanı kimyəvi dezinfeksiyaedici maddələrdən istifadə olunur. Kimyəvi üsul - turşu, qələvi, xlorlu əhəng, xloramin, fenol, formalin məhlulları müxtəlif qatılıqlı məhlullar şəklində tətbiq edilir.

Xlorlu əhəng xlor iyi verən ağ tozdur, tərkibində 25-35% aktiv xlor vardır. Dezinfeksiya üçün 0,2-5%-li məhlullarından istifadə olunur. Əvvəlcə 10%-li məhlul hazırlanır-bunun üçün 10 litr suya 1kq və daha çox toz töküür, qarışdırılır, bir sutka çökdürülür. Sonra məhlulun üst duru hissəsi götürülür, çöküntü hissəsi atılır. Durulaşmış məhlulundan yaşayış yerlərini, ümumi istifadə yerlərini, qablar, qida qalıqlarını və xəstənin ifrazatını dezinfeksiya etmək istifadə olunur. 10-20%-li məhlulundan ayaqyollarının divarlarını, zibil yesiklərini, heyvandarlıq binalarının divarlarını ağartmaq üçün istifadə olunur.

Xlorlu əhəng metalların korroziyasına, rəngli əşyaların ağarmasına, pambıq parçaların tez yeyilib xarab olmasına səbəb olduğu üçün bunların dezinfeksiyasında istifadə olunmur.

Kimyəvi dezinfeksiya üçün kalsium hipoklorit duzundan, neytral kalsium hipokloritdən istifadə olunur.

Xloramin suda yaxşı həll olan, zəif xlor iyi verən ağ rəngli tozdur. 26-28% aktiv xlorundan ibarətdir. 0,2-10%-li məhlullarından xəstələrin ifrazatını, qabları və qida qalqlarını alt paltarlar və yataq ağlarını binaları dezinfeksiyası üçün istifadə olunur. Vərəm cöplərinə və sibir yarası törədicilərinə qarşı az effektlidir.

Dezinseksiya - infeksiyon xəstəlik törədici lərinin yayan həşəratlar, məişət həşəratları, bugumayaqlılar, həmçinin paltar və əmlaka ziyan vuran həşəratlara qarşı aparılan xüsusi tədbirlər kompleksidir.

Məişətdə dezinseksiya milçəklərin, tarakanların, taxtabitilərin, birələrin məhv edilməsi, həmçinin ağaçqanadların, gənələrin dişləməsindən müdafiə kimi başa düşülür.

Dezinseksiya həm sərbəst həm də dezinfeksiya, deratizasiya, sanitər təmizləməsi ilə birlikdə həyata keçirilir. Mexaniki, fiziki, kimyəvi, bioloji, genetik və kombinə olunmuş dezinseksiya üsulları vardır.

Dezinseksiya tədbirləri şərti olaraq profilaktik və məhvedici növlərə ayırd olunur.

Profilaktik tədbirlərə aiddir- mexaniki dezinseksiya üsulunda yaşayış mənzillərinin, təsərrüfat və əlavə otaqların təmiz saxlanması, müntəzəm nəm yığışdırılması, pəncərə və qapılara tor setkaların çəkilməsi, qida məhsullarının xüsusi taralarda saxlanması, şəxsi gigiyenanın gözlənilməsi, bədən və yatacaq ağlarının müntəzəm yuyulub təmizlənməsi və dəyişdirilməsi, müntəzəm olaraq mənzillərdə zirzəmilərdə havanın dəyişdirilməsi, xüsusi yapışdırıcı kağızlardan istifadə olunması, xırda su hövzələrinin, arxaların təmizlənməsi, xırda gölməçələrin, su çuxurlarının torpaqla doldurulması, su saxlanan sisternaların, bakların, çelləklərin, su quyularının qapalı saxlanması. Zibil və ərzaq tullantılarının vaxtında təmizlənməsi də mexaniki dezinseksiyaya aiddir.

Məhvedici tədbirlərə aiddir:

- fiziki;
- kimyəvi;
- bioloji üsullar.

Fiziki üsullara aiddir- paltarların, yataq əşyalarının, xalçalarını, pərdələrin silkələnib-çırpılması, tozsoranla tozun, həşəratların sorulub təmizlənməsi, tarakanlar və milçəklər üçün müxtəlif tələlərin, milçək və tarakanların qaynar su və dezinfeksiyon kameraların və qaynar ütünün köməyilə məhv edilməsi. Fiziki dezinseksiya üsulunda oddan, yüksək və aşağı temperaturdan, buxardan, quru isti havadan, dezinfeksiya kameralarından istifadə olunur. Belə ki, 500°S temperaturdan yuxarı hərarət bugumayaqlı həşəratlara öldürücü təsir göstərir. Yataq ağları, alt paltarları və başqa geyimlər 30 dəq. ərzində (1%-li soda məhlulu əlavə etməklə) qaynatmaqla həşəratlardan təmizlənir. Həşəratların çox toplandığı yerlər, əşyalar (zibil, yararsız mebel və əşyalar) yandırılır. Döşəklər, çarpayılar, kiçik şkaflar buxar vasitisiylə təmizlənir.

Dezinseksiyanın kimyəvi üsulu kimyəvi zəhərli maddələrin həşəratlara öldürücü təsirinə əsaslanır. Kimyəvi üsullara aiddir -xlorlu məhlullar-heksaxloran, DDT (dixlordifeniltrixloretan), fosforlu üzvü birləşmələr-xlorofos, karbofos kimyəvi vasitələr, yuyucu tozlar, məhlullar aerozol kimi tətbiq edilir.

Bioloji üsul – “canlıya qarşı-canlı” prinsipi ilə həyata keçirilir.

Bura aiddir -gəmiricilərin fiziki və kimyəvi metodla artımının qarşısının alınması.

Deratizasiya - epidemioloji təhlükə yaradan gəmiricilərlə mübarizəyə deyilir.

Gəmiricilər taun, tulyaremiya, quduzluq, yalançı vərəm, sibir yarası, ensefalist kimi xəstəliklərin ötürücüsü ola bilər.

Epidemioloji təhlükədən savayı gəmiricilər iqtisadi ziyan da vururlar- qida maddələrini xarab edir, yaşayış yerlərini və ərzaq anbarlarını çirkəndirir, rabitə və elektrik xətlərini gəmirir, aparatları sıradan çıxarıır. Yaşayış yerlərində və onlara yaxın ərazilərdə əsasən boz siçovul və ev siçanlarına rast gəlinir. Açıq sahələrdə isə çöl və meşə siçanlarına rast gəlinir.

Deratizasiya-xalq təssərfatına iqtisadi zərər vuran, həmçinin insanda yolkusu xəstəlik törədən gəmiricilərin məhv edilməsidir.

Profilaktik tədbirlərə aiddir- gəmiricilərin yuva qurmasına, yemlənməsinə, artıb-çoxalmasına şərait yaranmasının qarşısını almaq -bunun üçün yaşayış evlərinə daxil

olmasına mane olmaq, buğda, un, ət məhsullarının, tərəvəzin xüsusi taralarda saxlanması, ventilyasiya yollarının xüsusi metal setkalarla örtülməsi, zirzəmilərin, çardaqların pəncərələrinin şüşə ilə örtülməsi aiddir.

Məhvətmə metoduari-bioloji, mexaniki, kimyəvi-profilaktik tədbirlərlə yanaşı aparılmalıdır.

Bioloji metod-gəmircilərə qarşı it, pişik, kirpilərdən istifadə etməklə aparılır. Təbiətdə bu məqsədlə bir çox yırtıcı heyvanların tələlər vasitəsilə ovlanması qadağan edilir-gəlincik, qunduz, qartal, bayquş, gecə quşu bunlara aididir.

Mexaniki vasitələr-müxtəlif tələlərin qurulmasıdır.

Kimyəvi üsul -müxtəlif zəhərlər qarışdırılmış qida maddələrin istifadə edilməsidir. Kimyəvi üsulla mübarizə aparmaq üçün sink fosfid, zookumarin, ratindin kimi maddələrdən istifadə olunur. Zəhərli qida tələləri hazırlamaq üçün çörək qırıntıları, müxtəlif yarmalardan sıyıqlar, bitki yağı, şəkər, duz, tərəvəzlər istifadə olunur. Bu məhsulları qaba qoyub üzərinə zəhərli maddə, bitki yağı qoyub qarışdırırlar və torbalarda siçan yuvaları, deşiklərə qoyulur və ya açıq şəkildə divar diblərində, mebel altında qoyub gecə saxlayıb səhər təmizləyirlər. Su şəklində olan zəhərli maddələrdən istifadə olunur. Krisid, sink fosfid, zookumarin və rafindin kimi zəhərlərin sulu məhlulu siçan yuvalarından içəri töküür. Çöl şəraitində deratizasiya məqsədilə zəhərli dənli bitkilərdən, buğdadan istifadə olunur. Kiçik sahələr əllə, böyük sahələr isə texnika ilə deratizasiya olunur.

Tam və qismən sanitariya təmizlənməsi

Sanitariya təmizlənməsi - insanların bədənini və paltarlarını zəhərlənmələrdən təmizləməkdən ibarətdir.

Radiasiyalı, kimyəvi və bioloji təhlükəli obyektlərdə qəzalar baş verdikdə və kütləvi qırğın silahları (nüvə, kimyəvi, bioloji) tətbiq edildikdə insanların dərisi, paltarları, texniki vasitələr, binalar, mühafizə qurğuları vasitələrlə zəhərlənə bilər.

Radioaktiv maddələrin təsiri bir-neçə gün ərzində, damcı şəklində olan zəhərləyici maddələr bir-neçə gün, soyuq vaxtlarda isə bir-neçə həftə və ay davam edir. Bioloji vasitələrin təsir müddəti bir-neçə gün və ay ola bilər. İnsanlar zəhərləndikdə sanitariya təmizlənməsi, ərazilər, qurğular, binalar, texniki vasitələr xüsusi təmizləmə keçməlidirlər.

Adamların sanitariya təmizlənməsi şəraitdən asılı olaraq tam və ya qismən aparılır.

Qismən sanitariya təmizlənməsi zədələnmə sahəsində və sahədən çıxarkən hər bir adam tərəfindən müstəqil olaraq apırılır.

Qismən sanitar təmizlənməsi bədənin açıq səthlərinə, paltara, ayyaqqabılara və fərdi mühafizə vasitələrinə düşmüş radioaktiv maddələrin və bakterial vasitələrin kənar edilməsindən və zərərsizləşdirilməsindən ibarətdir. Qismən təmizləmə zədələnmə ocaqlarında və yaxud onlardan çıxandan sonra vaxt az olduqda bədənin açıq hissələrini müstəqil təmizləməklə bitir.

Qismən sanitariya iəmizliyi keçirərkən aşağıdakı ardıcılılığa riayət dilməlidir.

Zəhərlənmə ocaqlarında:

- üst paltarı, dəri müdafiə geyimləri və ayaqqabını şotka və yaxud süpürgə ilə təmizləməli;

- islanmış dəsmal (tampon) ilə əlin açıq yerlərini və əleyhqazın üz hissəsini silməli.

Zəhərlənmə ocaqlarından çıxdıqdan sonra:

- ehtiyatla üst paltarı və dəri müdafiə vasitələrini çıxarmalı (əleyhqaz çıxarılmır);

- arxası küləyə qarşı durub üst paltarı çırpmaq və təmizləmək;

- çıxarılmış paltarı kəndirin üzərinə asıb şotka və yaxud süpürgə ilə radioaktiv tozu süpürməli, əleyhqazın çantasını təmizləməli və hissəsini islanmış əski ilə silməli;

- əleyhqazı çıxarılıb əlləri, üzü, gözləri yaş dəsmalla silməli, ağız, burun boşluğununu təmiz su ilə yaxalamalı.

Bakterioloji vasitələrlə zəhərləndikdə:

- paltarı süpürgə ilə təmizləməli və yaxud çırpmalı;

- fərdi kimyəvi paketlə əleyhqazın üz hissəsini, boyun nahiyyəsini və əlləri silməli.

Eyni vaxtda radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji zədələnməyə məruz qaldaqda, birinci növbədə kimyəvi, sonra isə radioaktiv və bakterioloji zəhərlənmənin qarşısını almaq lazımdır.

Radioaktiv maddələrlə zəhərləndikdə qismən sanitariya təmizləmə bu ardıcılıqla aparılır:

- əleyhqazı (respiratoru) çıxarmadan üst paltarları çıxarıb silirlər, süpürürlər və çırırlar;

- ayaqqabıları yaş əski ilə silir və yaxud yuyurlar; qışda təmiz qarla təmizləmək olar.

- əleyhqazların (respiratoru) çantasını silirlər, üzün borucuğunu, qutusunu yaş əski ilə silirlər;

- əleyhqazı (respiratoru), əlcəkləri çıxarıb üzü, boyunu, əlləri təmiz su ilə yuyub, ağızı və boğazı qarqara edirlər.

Əgər su yoxsa dərinin açıq hissələri kimya əleyhi fərdi paketin daxilindəki maye ilə silinir (qışda təmiz qarla). Daha sonra üst paltarları çıxarıb, arxası küləyə tərəf dayanaraq onları çırırlar, sonra kəndirdən asıb, süpürgə ilə yuxarıdan aşağıya doğru radioaktiv tozdan təmizlənir və ya çubuqla çırırlar.

Kimyəvi maddələr və bakterioloji vasitələrlə zəhərlənmə zamanı:

- kimya əleyhi fərdi paketi (İPP-8) açmalı, əski (tampon) hazırlamalı;

- dərinin açıq yerlərini, əleyhqazın üz hissəsini, paltarın yaxalarını və əl dəyən yerləri silməli (bunu bir neçə dəfə təkrar etmək lazımdır).

İnsanların dərisi və paltarında damcı-maye halında olan zəhərləyici maddə damcılarını aşkar etdikdə, bint salfetkası deqazasiya məhlulu ilə isladılır və onunla dərinin açıq hissələri, paltarlar və əleyhqazın üz hissəsi silinir.

Kimya əleyhi fərdi paket olmadıqda zəhərləyici maddə damçıları pambıq, bint, hər hansı parça ilə ehtiyatla yuxarıdan aşağı istiqamətdə silinir, hər dəfə onu yenisi ilə əvəz edirlər. İmkan olan kimi isə həmin nahiyyələri dərhal su ilə sabunla yuyurlar və təmiz dəsmalla quruluyurlar.

Kimya zədə ocağından çıxan kimi xüsusi ayrılmış yerdə mühafizə vasitəleri çıxarılır. Sonra əleyhqazı çıxartmadan dərinin açıq hissələri paltar və ayyaqqabılar yenidən gözdən keçirilir, əgər zəhərləyici maddə damçıları aşkar olunarsa, onlar yenə də deqazasiya məhlulu ilə təmizləyirlər.

Ayyaqqabılar əsgı, kağız və otla təmizlənir. Təmizləmə işlərini qurtardıqdan sonra, əllər və bədənin açıq hissələri kimya əleyhi fərdi paketin məhlulu ilə silinir.

Qismən sanitariya təmizləməsi sayəsində bütün radioaktiv maddələri tamamilə kənar etmək mümkün olmur. Buna görə də belə təmizləmədən keçmiş adamlar adətən fərdi dozimetrik nəzarətdən keçirilir. Əgər məlum olsa ki, paltarın və bədənin radioaktiv zəhərlənməsi yol verilən səviyyədən artıqdır, onda tam sanitariya təmizlənməsi aparmaq lazımdır.

Tam sanitariya təmizləməsi -bütün bədənin isti su, sabun və kisə ilə yuyulmasından, habelə gözlərin, burun və ağız boşluğunun selikli qışalarının 2%-li soda məhlulu ilə təmizlənməsindən ibarətdir.

Tam təmizləmə vaxt çox olduqda zədələnmə ocaqlarından çıxandan sonra, sanitari yuma məntəqələrində (SUM) aparılır. Bu vaxt insanların bədəni isti su ilə, sabunla və hamam lifi vasitəsilə yuyulur.

Tam sanitari təmizlənməsindən keçməli olanlar:

- qismən sanitariya təmizləməsindən sonra radioaktiv maddə ilə zəhərlənmə səviyyəsi yol verilən normadan (bədəndə 15mR/saat) artıq olan şəxslər;

- zəhərləyici maddələrlə və onların aerozolları ilə bilavasitə temasda olan, bakterial zədə ocağında olan bütün əhali;

- bakterial zədə ogağında, kimya zədə ocağında zərərsizləşdirmə tədbirlərini həyata keçirən MM dəstələrinin şəxsi heyəti.

Tam sanitariya təmizləməsi mülki müdafiə qoşun bölmələrinin xüsusi təmizləmə məntəqələrində, adı hamamlarda, sanitariya buraxıcılarında düzəldilən stasionar və səyyar yuyunma məntəqələrində aparılır. Hər bir şəxsə 40 litr su və 25 mq sabun sərfi nəzərdə tutlur.

Adamların tam sanitariya təmizlənməsi ilə birlikdə paltar zərərsizləşdirən stansiyalarda alt və üst paltarlar, ayaqqabilar tam dezaktivasiya edilə bilər.

Xüsusi təmizləmə məntəqələrində nəzarət-bölüşdürmə məntəqəsi, adamların sanitariya təmizlənməsi meydançası, habelə, paltar, ayaqqabı və fərdi mühafizə vasitələrinin dezaktivasiyası meydançası düzəldidilir.

Hər bir sanitariya təmizləməsi məntəqəsində insanlar ardıcıl olaraq dozimetrik postdan, soyunma yerindən, duş şöbəsindən keçirlər.

Yuyunduqdan sonra insanlar bir daha dozimetrik nəzarətdən keçirilir və yalnız bundan sonra geyinmə şöbəsinə buraxılırlar.

Bütün təmizləmə meydançaları 2 hissədən: təmiz və çirkli hissələrdən ibarət olur.

Səyyar yuyunma məntəqələrinin, paltar zərərsizləşdirən stansiyaların şəxsi heyəti tənəffüs üzvlərini mühafizə edən vasitələrdə, rezin çəkmələrdə, əlcəklərdə, döşlüklərdə və ya qoruyucu kombinezonda işləməlidir.

Tam sanitariya təmizlənməsi hamamlarda, duşxanalarda, təmiz su hövzələrində və yaxud da xüsusi düzəldilmiş yuyunma məntəqəsində keçirilir. Hökmən alt paltarını dəyişirlər.

Yuyunma məntəqəsində və ya meydançasında adətən üç şöbə olur:

- soyunma, yuyunma və geyinmə.

Lazımı hallarda paltar zərərsizləşdirmə şöbəsi də düzəldilə bilər. Soyunma şöbəsində təmiz skamyalar qoyulmalıdır. Zəhərli paltarlar rezinli parçadan olan kissələrə yiğilmalıdır. Sənədlər və qiyamətli əşyalar xüsusi şöbəsində saxlanmalıdır.

Geyinmə şöbəsində skamyalar, təmiz paltar qoyulan yer olmalıdır. Yuyunma məntəqəsinə xidmət edən həyat zəhərli paltarları, ayaqqabları və mühafizə paltarlarını zəhərsizləşdirmə şöbəsinə aparıb orada təmizləməli, sonra geyinmə şöbəsinə gətirməlidirlər. Sanitariya təmizlənməsinə göndərilən şəxslər soyunma məntəqəsində tibbi müayinədən keçməli gözlərin, ağız/burun selikli qışalarını 2%-li çay sodası məhlulu ilə təmizləməlidirlər. Yuyunma məntəqəsində ardıcılıqla əlləri, üzü, başı və bütün bədəni iki dəfə sabunlayıb və isti su ilə yuyurlar. Yuyunma 10-15 dəq. davam etməlidir. Yuyunduqdan sonra bədənin radioaktiv tozdan tam təmizlənməsini dozimetrik cihazla yoxlamaq lazımdır. Əgər bədənə qalmış zəhərlənmə normadan artıq olarsa, yuyunma təkrar edilməlidir.

Lazım olduqda əhali sanitariya təmizlənməsini öz evlərində də təşkil edə bilərlər.

Ərzaq və sənaye mallarında mühafizəsi və zərərsizləşdirilməsi.

Zəhərlənmiş yeyinti məhsulları, yem və su insanların və heyvanların kütləvi zəhərlənməyi üçün mənbə ola bilər,

Buna görə də göstərilənlərin kütləvi zəhərlənmə vasitələrindən mühafizəsinin təşkili-müvafiq xidmət dəstələrininin, eləcə də kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesi müəsslərinin ən mühüm vəzifəsidir. Ərzaq məhsullarının, suyun və yemin mühafizə edilməsi zəhərləndikdən sonra onları zərərləşdirməkdən asandır.

Birinci dərəcəli mühafizə tədbirlərinə ərzaq və yem ehtiyatının seyrəldilməsi, onların mümkün ola bilən radiasiya kimyəvi zəhərlənmə obyektlərindən uzaqda yerləşdirilməsi,

ərzaq saxlamaq üçün yararlı olan zirzəmiləridən istifadə edilməsi və sığnacaqların, mühit (əsas) anbarların, soyuducuların, müxtəlif anbarların hazırlanması və avadanlıqla təchiz edilməsi, yanğın təhlükəsizliyinin gözlənilməsi, ərzaq məhsulları saxlanan rayonlarda radiasiya, kimyəvi və bakterioloji kəşfiyyat aparılması, müsahidə və laboratoriya nəzarəti daxildir.

Mühafizə üçün müxtəlif talvarlardan, kip taralardan (yeşik, kisə) və anbar binalarından istifadə edirlər. İş yerlərində (təhlükə zamanı), mağazalarda bir günlük təlabat miqdarında ərzaq saxlayır, qalan ərzaq isə sığnacaqlarda yerləşdirilir. Anbarların kipləşdirilməsi ilə əlaqədar mühafizədə tədbirləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Anbarlarda saxlanan yeyinti məhsullarını əsasən radioaktiv toz ilə, duman buxar və damcı-maye şəklində zəhərləyici (GTZ) maddələrlə, habelə bakterioloji aerozollarla zəhərlənmədən qoruyurlar. Anbarların damları axmamalı, yan divarları kip olmalıdır. Pəncərələrin çoxunu kərpiclə tikir, az hissəsini lövhə ilə kip bərkidirlər. Qapılara rezinləşdirilmiş parça, polietilen pərdə, yaxud digər qalın material çəkirlər.

Yeyinti məhsulları və yem qəfəsəldə saxlanırlar. Qalaq şəklində yiğilmiş məhsulun üstü brezentlə örtülür. Yeyinti məhsullarını və dənli yemi açıq yerlərdə saxladıqda üzərini polientilen pərdə/yaxud 20-25sm. qalınlığında ot və ya saman qatı ilə örtürlər.

Ərzağı daşımaq üçün divarları və damları saz olan, pəcərə lyukları kip bağlanan xüsusi nəqliyyatlardan avtorefrijitorlardan, sistemlərdən, izotermik vaqonlardan istifadə edirlər. Ümumi təyinatlı avtomobil nəqliyyatından istifadə etdikdə yeyinti məhsullarını və yemi konteynerlərə, yeşiklərə, qalın parçadan tikilmiş kisələrə doldurulmuş halda maşınlara yiğmaq məqsədə uyğundur. Bunlar olmadıqda isə ərzağın üstünü brezentlə diqqətlə örtüb, kəndir ilə bağlamaq lazımdır.

Taranın da böyük əhəmiyyəti vardır. Kip metal və şüşə taralar yükü etibarlı mühafizə edir. Konsentratları, suxarını, peçenye, qənd, çayı ikiqat kağıza bükəməklə radioaktiv maddələrlə zəhərlənmədən tamamilə qorumaq olur. Bağlamaları polietilen və digər pərdələrlə, sellofan kisə, rezinləşdirilmiş parça ilə sandıqda saxladıqda, yaxud bir neçə qat kağıza bükdükdə onların mühafizə qabiliyyitlərini yüksəltmək olar. Belə yolla yeyinti məhsulları zəhərləyici maddələrdən, zəhərlənmədən yaxşı mühafizə etmək olar.

Yeyinti məhsulunu bükdükdən sonra saz taralara qablaşdırıldıqda daha yaxşı mühafizədə etmək oar. Ən etibarlı tara - qalın kartondan hazırlanmış kip qutular, turşuya qoyulmuş tərəvəz, duzlanmış ət, balıq saxlanan taxta çəlləklər, habelə bitki yağları üçün dəmir boçkalar hesab edilir. Taxılı, yarmani, unu ikiqat parçadan, yaxud kağız və qoruyucu pərdə qatı ilə kəmbinəli şəkildə tikilmiş kisələrə qablaşdırıldıqda mühafizə qabiliyyət yüksək olur.

Kisələri, yeşikləri və digər bağlamaları üst-üstə kip yiğmaq lazımdır ki, aralarındaki boşluqlardan qalaqların içərisinə radioaktiv və zəhərləyici maddələr daxil ola bilməsin, yeyinti məhsullarının üstünü brezentlə örtükdə, brezentlə məhsulun arasına qalınlığı 10 sm-rə qədər olan ağaç tircəklər qoyuuar.

Xüsusi qaydada mühafizə edilməyən yeyinti məhsulları və yem radioaktiv dumanın hərəkəti, elecə də zəhərləyici maddələr, bakterioloji aerozol buxarlarının yayılması nəticəsində, habelə zəhərlənmiş həşarat və gəmiricilər vasitəsilə zəhərlənə bilər. Buna görə də FH təhlükəsi yaranğıda yeyinti məhsullarını, taxılı, tərəvəzi və yemi əl altında olan vasitələrlə örtür, yaxud talvarlar düzəldir, taxılı, tərəvəzi, yemi onların altına yiğib üstlərini örtürlər.

Yeyinti məhsulları ehtiyatı saxlanan anbarlar aerozolları, radioaktiv və zəhərləyici maddələri keçirmirsə, orada saxlanan ərzaqın və yemin mühafizəsi tələb olunmur. Ot tayasının səthinə xırda samanla gil qarışığında hazırlanmış məhlul çəkdikdə ot yaxşı mühafizə olunur. Heyvanların tövlələrində saxlanılan ot tayalarını xüsusi diqqətlə qoruyurlar.

Fərdi yeyinti məhsulları və su ehtiyatının mühafizə edilməsi.

Durğun sulu nohurların, göllərin və hovuzların zəhərlənməsi çox təhlükəlidir.

Ev şəraitində fərdi yeyinti məhsulları ehtiyatını mühafizə etmək üçün qutulardan, yesiklərdən və digər kip bağlanan qablardan, eləcə də soyuduculardan, ev anbalarından istifadə edirlər.

Kərə yağını, marqarini, çörəyi, eti və baliği şüşə bankalarda, yaxud kip bağlanan yesiklərdə, sellofana, perqament, yaxud adı qalın kağıza bükülmüş halda saxlayırlar.

Maye metal, yaxud şüşə qablarda, bidonlarda, termoslarda, butulkalarda, qrafinlərdə saxlanılır. Hər bir ailənin konservləşdirilmiş minimum məhsul ehtiyati olması məsləhət görülür.

Radioaktiv, kimyəvi və bioloji zəhərlənmədən sonra yeyinti məhsullarından, yemdən və sudan **istifadə edilmə qaydaları**.

RM, GTZM və BV yerləşən rayonda yeyinti məhsullarının, suyun və yemin zəhərlənməsində şübhə doğurur. Əgər bunlar kip bağlanan qablarda saxlanmayıbsa və zəhərlənmə əlamətləri görünürsə, belə məhsulları tədqiq edilmədən istifadə etmək olmaz.

Zəhərləndiyi şübhə edilən yeyinti məhsullarından və sudan zərərsizləşdirildikdən sonra istifadə edilməsinə tibbi xidməti, yemin və çiy heyvani məhsulların istifadə edilməsinə baytarlıq xidməti icazə verir.

Yeyinti məhsullarının, yemin və suyun əsas zərərləşdirilməsi üsulları-dezaktivasiya, deqazasiya və dezinfeksiyadır.

Yeyinti məhsullarını və yemi dezaktivasiya etməzdən əvvəl onların radioaktiv maddələrlə zəhərlənmə dərəcəsini müəyyənləşdirirlər. Əgər zəhərlənmə yolverilən normadan artıqdırsa, onda yeyinti məhsulunu və yemi dezaktivasiya, yaxud öz-özünə dezaktivasiya edirlər. Zəhərlənmə yolverilən normadan aşağı olduqda isə onları dəqiq dozimetrik yoxlamadan keçirdikdən sonra istifadə etmək olar.

Birinci növbədə daha qiymətli, elecə də asanlıqla dezaktivasiya edilən məhsulları dezaktivasiyadan kecirirler, iri bazalarda ve anbarlarda yerləşən zəhərlənmiş, gec xarab olan məhsul ehtiyatını öz - özünə dezaktivasiya olunmaq ucun saxlayırlar. Dezaktivasiya etdikdə adətən əvvəlcə taranı sonra ise məhsulu təmizləyirlər. Yeyinti məhsulunu zəhərlənmiş taradan (kisədən, sandıqdan, yesikdən, çəlləkdən) götürüb, təmizinə də qoymaq olar. İçərisində yarma, qənd və digər səpələnən məhsullar olan zəhərlənmiş taranı (kisəni) radioaktiv toz əmələ gəlməsinin qarşısının almaq üçün əvvəlcə su ilə isladırlar. Un ilə dolu kisələri əvvəlcə su ilə yuyub, qurutduqdan sonra unu təmiz kisələrə boşaldırlar. Zəhərlənmiş undan yoğrulmuş xəmirin üst qatını məhv edirlər. Maye məhsulları 3-5 gün ərzində çökdürüüb, sonra çökdürülmüş hissəni sifon vasitəsilə təmiz qaba axıdırlar.

Zəhərlənmiş ət məhsullarını (mal, qoyun və donuz ətinə) bişirdikdə 1-ci 20-25 dəqiqədə radioaktivliyin təxminən 50%-i ətin suyuna keçir. Sonraki qaynama praktik olaraq effekt vermır.

Südü emal etdikdə radioaktiv izotop emal məhsuluna qeyri-bərabər keçir. Südün daha tam təmizlənməsi üçün süd zavodlarından quraşdırılan xüsusi iondəyişən süzgəclərdən istifadə edirlər.

Zəhərlənmiş ərazidə yetişdirilmiş kartofu təmizlə dikdə onun radioaktivliyi iki dəfə azalır. Şəkər çugundurunu emal etdikdə radioaktiv maddələrin əsas hissəni çuğundur puçalarının içərisində qalır. Qənd isə praktiki olaraq həmin maddələrdən azad olur.

Miqdarından, sığınacaqların növündən, zəhərlənmə xarakteri və dərəcəsindən asılı olaraq yemi də dezaktivasiya edir, yaxud öz-özünə dezaktivasiya olunmaq üçün saxlayırlar. Aşağıdakı dezaktivasiya üsulları mövcuddur. (bunların hamısı zəhərlənmiş yemin zəhərlənməmiş yemdən ayrılmamasına əsaslanır):

a) 10-15sm qalınlığında xarici qatın götürülməsi. Bu qatı zəhərlənmə dərəcəsindən və miqdardan asılı olaraq təbii dezaktivasiya üçün saxlayır, yaxud çuxur yerdə yandıraraq üzərinə torpaq tökürlər;

b) zəhərlənmiş taranın təmiz tara ilə əvəz edilməsi. Bu zaman zəhərlənmiş kisənin səthini isladır, dənin zəhərlənməmiş hissəsini təmiz kisəyə boşaldır, çirkli kisəni və bunun səthinə yaxın dən qatını yandırırlar. Dezaktivasiya olunmuş yemi dozimetrik və radiometrik yoxlamadan keçirirlər.

Preslənmiş ot tayasından üst və xarici zəhərlənmiş qatını götürürlər. Bir çox hallarda (xüsusilə daldalandırılmış) böyük həcmli və dənli yem ehtiyatı radioaktiv toz ilə çox dərin zəhərlənə bilməz. Bəzən yemin üst qatını götürüb, qalan hissənin zəhərlənmədiyini, yaxud yolverilən normda zəhərləndiyini müəyyənləşdiridikdən sonra təyinatına görə işlətmək olar. Başqa halda isə yemi uzun müddət, təbii yol ilə zəhərlənmə səviyyəsi aşağı düşənə qədər saxlayırlar. Bir müddətdən sonra saxlanmış yemi təkrar radiometrik yoxlamadan keçirib işlətmək olar.

Suyu müxtəlif üsullarla dezaktivasiya edirlər: çökdürməklə, süzməklə və distillə etməklə. Təbii ionitləri - gili, permutiti, qara torpağı - su ilə dolu qaba tökür və yaxşıca qarışdıraraq çökməsini gözləyirlər. Çökdükdən sonra üst təmiz su qatı 50-70% və daha artıq stronium - 90 digər radiaktiv izotoplardan təmizlənmiş olur.

Zavod şəraitində hazırlanıqda süddəki radionuklidlərin müxtəlif süd məhlullarına payı (süddəki radionukledlərin tərkibinə görə, % ilə).

Müxtəlif tutumlu bir neçə tip süzgəc mövcuddur. Xüsusilə gövdəsində mayenin axması üçün ayrıca olan tutumdan geniş istifadə edilir. Onun içərisinə posa, koks və antrasiti qat-qat tökürlər (qum, yerli, seolitlər yaxud ağac kömürü də tökmək olar). Su yuxarıdan süzgəc vasitəsilə bu tutuma axaraq 85-90% radioaktiv maddələrdən təmizlənir və aşağı ayricidən süzülür.

Suyun çökdürülməsini süzülmə ilə eyni zamanda aparmaq yaxşı nəticə verir. Suyun distillə edilməsi ən yaxşı təmizləmə üsulludur- ancaq bu proses çox yavaş gedir.

Suyu dezaktivasiya etdikden sonra dozimetrik yoxlamadan keçirirlər .

Şaxta quyularını dezaktivasiya etdikde əvvəlcə qrunt qatını 5 sm dərinlikdə və 15-20m radiusda kəsir, sonra içərisindəki suyu çəkib boşaldır və dibindəki lili yaxud qumu təmizləyirlər. Eyni zamanda kəsilmiş hissənin xarıçı və daxili tərəflərini də dezaktivasiya edirlər

Nohurlardakı zəhərlənmiş suyu təmizləmək üçün sahildən 3-5 m aralı xüsusi xəndəklər qazırlar. Əgər sahil su keçirəndirsə onda əlavə süzüçü qurğu düzəltməyə ehtiyac qalmır. QRUNT su keçirməyən olduqda süzüçü lağım, yaxud boru düzəldilir, divarlarını quyunun divarları kimi (dəmir-beton borular, daş, yaxud ağac kəsmələr) edirlər. Lağima (sugötürən yerinə) çinqıl, qum, quyunun dibinə və süzüçü borunun quyuya girəcəyinə iri çinqıl tökürlər. Süzüçü lağımın orta hissəsində nəzarət quyusu düzəldirlər. Bundan süzüçü qatı dəyişdirib yenisi ilə doldurmaq üçün istifadə edirlər. Lazım gəldikdə buraya xüsusi əlavə süzgəc qoymaqla olar.

Su qülləsini belə kipləşdirirlər: bankaların ağını qapaqlarla bağlayır, ventilyasiya borularına süzgəclər - pambıq, tənzif, arasına kəpitkə, mamır, yun və s. doldurulmuş təlis qoyurlar. Supaylaşdırılan kolonkanı üzərinə tol, yaxud dəmir çəkilmiş qapaqlarla bağlayırlar.

Açıq nohurlardan naxır bulağı kimi istifadə etmək vacib olduqda nohuru elə düzəldirlər ki, dibinə çökmüş radioaktiv tozun bulandırılmasına yol verilməsin. Bundan sonra zərərsizləşdirilməsinin keyfiyyətini müəyyən etmək üçün dozimetrik yoxlama aparırlar.

Yeyinti məhlulunun və yemin deqazasiyası mürəkkəb prosesdir. Bəzi zəhərləyici maddələrdə zəhərlənmiş ərzaq məhsulları zərərsizləşdirilməyib məhv edilir.

Məsələn, zoman və ipritlə zəhərlənmiş bitki yağlarının, süd məhsullarının (süd, xama, kəsmik, kərə yağı və s.), tərəvəzin, çörəyin və s. içərisində bu zəhərləyici maddələrin damcıları tamamilə, yaxud qismən həll olur və bütün məhsul kütləsini zəhərləyir.

İprit buxarının təsirinə məruz qalmış ərzağı bişirməklə, yaxud uzun müddət küləyə verməklə deqazasiya aparırlar. Bərk konsistensiyalı yeyinti məhsullarının ancaq üst qatı damcı-maye şəklində ipritlə zəhərlənir. Odur ki, belə məhsullardan zəhərlənmiş üst qatı götürülür və məhv edilir. Taxıl, yarma, un damcı-maye şəklində ipritlə zəhərlənikdə zəhərlənmiş qatı götürür, yenə də zəhərlənmə qaldıqda taxılı və yarmanı əvvəlcə isti yuyucu məhlullarla sonra təmiz su ilə yuyub qurutmaqla təmizləyirlər.

Damcı-maye şəklində zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmiş yemi deqazasiya etmək üçün dənin, yemin zəhərlənmiş üst qatını 10-15 sm qalınlığında, otun, samanın üst qatını isə 20-25 sm qalıngında götürürürler. Yemin qalan hissəsini küləyə verirlər. Öz-özünə deqzasiyanın sürətini artırmaq üçün temperaturu və rütubəti yüksəldir, habelə küləyin sürətini artırırlar. İlin isti vaxtlarında çox böyük həcmli və dənli yemin öz-özünə deqazasiyası - zarinlə zəhərlənmədə 2-4 gündən, üç xlor 3-etilaminlə zəhərlənmədə 15-40 gündən, zomanla zəhərlənmədə 20-45 gündən sonra başa gəlir.

Örtülü tikililərdə saxlanan yem dayanıqsız zəhərləyici maddələrdə, yaxud dayanıqli zəhərləyici maddələrin buxarları ilə zəhərləndikdə qapıları, pəncərələri, ventilyasiya qurğularını açır, yaxud yemi açıq havaya çıxardıb küləyə verirlər.

Zəhərlənmiş su quyularından suyu boşaldır, dibinə xlorlu əhəng tökür, divarlarına xlorlu əhəng horrası çəkir, sonra dibindən 10 sm qalınlığında torpaq qatını çıxarırlar.

Quyu su ilə dolan kimi onu yenidən nasosla başaldırlar. Bundan sonra quyunu su ilə doldurduqda suyun zərərsizliyini yoxlayırlar.

Su quyularını təmizləmək üçün 0.5 litr suya ən azı 5% aktiv xlor hesabından, sporlu formalarla zəhərlənmə zamanı isə 1 m³ suya 4 litr hesabından xlorlu əhəng məhlullu tökürlər, sonra suyu diqqətlə qarışdırır, 10-12 saat saxladıqda sonar çəkib boşaldırlar. Bundan sonra, suyu yoxlayaraq işlədilməsinə icazə verirlər.

Suyun ən sadə zərərsizləşdirilməsi üsulu-qaynatmalıdır. Mikroboların sporlu formaları ilə zəhərlənmə zamanı suyu ən azı iki saat qaynadırlar: toksinlər və vegetativ formalı bakteriyalar 30 dəq. ərzində məhb olu. Az miqdarda suyu tez zərərsizləşdirmək üçün parçak-kömür, asbest, yaxud **colloid** süzgəclərdən istifadə edilir.

Su təhcihatı sistemində suyu təmizləyici qurğularda xüsusi təlimatlara müvafiq olaraq xlorlayırlar.

Mühafizə tədbirlərinə əməl edilmədən əhalinin ixtiyarında olan ferdi yeyinti məhsulları ehtiyatı yandırılmalıdır.

Taralarda saxlanan ərzaq bakterioloji vasitələrlə zəhərləndikdə əvvəlcə taraların səthini 10%-li ammonium-sulfat məhlulu və 20%-li xlorlu əhəng məhlulu ilə yuyur, sonra həmin məhlullarda isladılmış əsgı ilə silirlər. Zəhərsizləşdirilmiş taralardan çıxarılmış ərzağı uzun müddət yüksək temperaturda qaynadıb, laboratoriyada yoxladıqdan sonra işlədirlər. Konservləri və kip taralardakı digər məhsulları açana qədər 3%-li soda məhlulunda 100-110° S temperaturda 30-60 dəq. qaynadırlar.

Bakterioloji vasitələrlə zəhərlənmiş çörəyi,unu və suxarını mümkün olan qədər zərərsizləşdirib, ondan heyvanlara yem kimi istifadə edir, ya da məhv edirlər. Əti, balığı iki saat müddətində qaynatmaqla zərərsizləşdirirlər. Ət parçalarının çəkisi 1 kq olmalıdır. Yağları 110° S-dən aşağı olmayan temperaturda 30-60 dəq. qızdırırlar.

Dənli yemi aşağıdakı kimi zərərsizləşdirirlər: patogen mikroboların sporları ilə zəhərlənmiş ot tayı və dən qalağı səthini, ot tayı, yaxud dən qalağının 1m kvadratına 2 litr hesabından 4%-li formaldehid məhlulu ilə iki dəfə (24 saat ara verməklə) təmizləyirlər. Dənli yemi agzı qapaqlı sukeçirməyən çəlləklərdə 4% formaldehid məhlulu (1:1-ə

nisbətində) içərisinə tökmək olar, 24 saatdan sonra dəni buradan çıxarıb, preparatın iyi yox olana qədər qurudurlar.

Botulizm xəstəlik törədən mikrobları, yaxud onun toksinləri ilə zəhərlənmiş dənli yemi 1%-li sodium-hidroksid məhlulunda 4 saat isladır, sonra üç dəfə təmiz suda yuyub qurudurlar.

Zərərsizləşdirmədə yüksək temperaturdan - qızdırılma, bişirmə, dənli, kombinə edilmiş yemin, kəpəyin, jmixin və s. buğa verilməsi istifadə edilə bilər. Dən (kombinə edilmiş yem) adı parça kisələrə doldurulmuş halda olduqda kisəni açmadan 8 saat müddətində 4%-li formaldehid məhlulunda, ya alqı-satqı müddətində 6%-li hidrogen-peroksid məhlulunda, yaxud 2 saat 2%-li aktivləşdirilmiş xloramin məhlulunda saxlayırlar. Bu müddət keçdikdən sonra yem yoxlanılır və təmiz taralara boşaldır, kisələri isə 2 dəfə dezinfeksiya edirlər. Çoxqatlı kağız kisələrdə olan yemi zərərsizləsdirdikdə kisələrin xarici səthini göstərilən məhlullarla təmizləmək olar. Belə kisələri boşaltdıqdan sonra yandırırlar.

Dənli yemi zərərsizləşdirmək üçün qaz üsulu ilə dezinfeksiyadan da istifadə edirlər. Etilen oksidi və metilbromiddən istifadə etməklə kipləşdirilmiş dən anbarlarını, kameraları, yaxud sintetik materiallardan hazırlanmış qeyri-keçirici taraları dezinfeksiya etmik olar. Kipləşdirilmiş kameralar yemlə ancaq 1/3 həcmə doldurulmuşsa, müsbət effekt əldə edilir. 300mm civə, süt, vakuüm şəraitində və 20*S temperaturda 1 m kub sahəyə 1.5 kq etilen oksidi sərf etdikdə 5 saatdan sonra sporlar məhv olur.

Belə yemlərdən istifadə edilməsi ancaq laboratoriya analizindən sonra qərara alınır.

Yeyinti məhsullarının xlorlu əhəng, karbon turşusu, formalin, kreolin, lizol məhlulu, yaxud digər iyi vasitələrlə dezinfeksiya olunması **qəti qadağan edilir**.

Zərərsizləşdirilməsi mümkün olmayan, yemək üçün heyvanlara yem və texniki məqsədlər üçün yaramayan bütün məhsulları məhv edirlər. Belə məhsulları xüsusi meydançalara töküb yandırırlar, ya da üzərinə pis iyi verən maddələr töküb ən azı 1.5 m dərinliyində yerə basdırırlar. Məhv edilmiş bütün məhsullar üçün akt tərtib edirlər.

Yekun hissə - 5 dəq.

Dərsin mövzusunu təkrar edərək, qarşıda qoyulmuş məqsədə nail olunmasını elan edirəm, tələbələrə ev tapşırığı verirəm.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Fövqəladə halların qarşısını almaq nəyi nəzərdə tutur və buraya hansı tədbirlər daxildir?
2. Mülki müdafiədə hansı görülən işlərə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər deyilir?
3. Qəza-xilasetmə işlərinə hansı işlər aiddir?
4. Digər təxirəsalınmaz hansı işlər aiddir?
5. Nüvə zədələnməsi ocağın hansı tədbirlər görülür?
6. Uçqunlarda maşın yolu və keçidlərin düzəldilməsinə hansı işlər aiddir?
7. Uçqun altında qalmış sığınacağın açılması və insanların oradan çıxarılması üçün hansı tədbirlər görülür?
8. Uçqunların altından, zədələnmış və yanın binalardan insanların xilas edilməsi üçün hansı tədbirlər görülür?
9. Təbii fəlakətlər zamanı aparılan xilasetmə işlərinin və digər təxirəsalınmaz tədbirlərin xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
10. Kimyəvi zədələnmə ocağında aparılan xilasetmə işlərinə hansı işlər aiddir?
11. Zədələnmə və yoluxma ocaqlarından aparılan xilasetmə işlərinin

xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?

12. Zədələnmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparıllarkən müvafiq

təhlükəsizlik qaydaları hansılardır?

13. Zəhərlənmələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına hansı işlər daxildir?

14. Dezaktivasiya nədir, hansı üsulla aparılır və görülən işlər nədən
ibarətdir?

15. Deqazasiya nədir və görülən işlər nədən ibarətdir?

16. Dezinfeksiya nədir, hansı məqsədlərlə aparılır, görülən işlər nədən
ibarətdir?

17. Deratizasiya nədir, hansı məqsədlərlə aparılır, görülən işlər nədən
ibarətdir?

18. Tam sanitariya təmizlənməsi nədir, görülən işlər nədən ibarətdir?

19. Qismən sanitariya təmizlənməsi nədir, görülən işlər nədən ibarətdir?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov

Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərsinin
konspekti

Mövzu №7: “Fövqəladə hallarda
rabitə, xəbərdarlığın təşkili və
həyat fəaliyyətinin təminini”

Mülki müdafiə
kafedrasının müdürü
Elçin Əliyev

“__” mart 2015-ci il

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

**Mövzu №7: “Fövqəladə hallarda rabitə, xəbərdarlığın təşkili və həyat
fəaliyyətinin təmini”**

Keçirmə vaxtı: 2 saat

Keçirmə üsulu: mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: Tələbələrə fövqəlada hallar zamanı mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri, təşkili prinsipləri, idarəetmə və idarəetmə məntəqələri, onların təyinatı, növləri və vasitələri barədə məlumatlandırmaq, xəbərdarlıq siqnalları, onların verilmə qaydaları və vasitələri ilə tanış etmək.

Dərsin sualları: 1. Fövqəlada hallar zamanı mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri, təşkili prinsipləri, idarəetmə və idarəetmə məntəqələri, onların təyinatı, növləri və vasitələri.
2. Mülki müdafiə xəbərdarlıq siqnalları, onların verilmə üsulları və əhalinin davranış qaydaları.

Ədəbiyyat:

- Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalıdır;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I. Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərsə hazırlığını yoxlayıram.
Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları elan edirəm.

II. Əsas hissə - 80 dəq.

1-ci sual. Fövqəlada hallar zamanı mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri, təşkili prinsipləri, idarəetmə və idarəetmə məntəqələri, onların təyinatı, növləri və vasitələri.

Mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri və təşkili prinsipləri.

Mühafizə tədbirləri həyata keçirilərkən mülki müdafiə qüvvələrinə rəhbərlik üçün mülki müdafiə idarəetmə sistemi yaradılır. Bu sistemin məqsədi hər cür şəraitdə tabelikdəki qüvvə və vasitələrin fəaliyyətə hazırlanmasına və əməli işlərinə daimi rəhbərliyi və nəzarəti təmin etməkdir.

Rabitə idarəetmə sisteminin tərkib hissəsidir və onun əsas vasitələrindən biridir. Rabitə olmadan fasiləsiz və çevik idarəetmə mümkün deyil. Xüsusən fövqəladə hadisələr yaranan dövrədə çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

a) İdarəetmənin mahiyyəti, vəzifələri və ona verilən əsas tələblər.

Fövqəladə hadisələr dövrlərində müdafiə tədbirlərinin vaxtında və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin edən başlıca şərtlərdən biri - mülki müdafiə qüvvələrinin düzgün idarə edilməsidir. İdarəetmənin mahiyyəti - mülki müdafiə rəhbər və qərargahının özlərinə tabe olan qüvvələrə daim rəhbərlik etməsindən, onların fəaliyyətini qarşıda duran vəzifələrin icrasına yönəltməkdən ibarətdir.

Mülki müdafiənin idarə edilməsi üzrə əsas vəzifələr bunlardır:

- Mülki müdafiə tədbirlərinin və qüvvələrin fəaliyyətinin əvvəlcədən planlaşdırılması, bu planların vaxtaşırı olaraq dəqiqləşdirilməsi;
- fövqəladə hadisələr baş verərkən yaranmış vəziyyət barədə mə'lumatların fasiləsiz surətdə toplanması və öyrənilməsi;
- fəaliyyət üçün vaxtında qərar qəbul edilməsi və onun icraçılara çatdırılması;
- qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili və görülməli işlərin hərtərəfli təmin və təchiz olunması;
- iş tapşırıqlarının tabelikdəkilər tərəfindən vaxtında icra edilməsinə nəzarət və onlara lazımı yardım göstərilməsi;
- mülki müdafiə qüvvələrində və qərargahlarında şəxsi heyətin yüksək mənəvi-psixoloci ovqatının saxlanması.

Mülki müdafiə - mülki müdafiə rəhbərinin qərarına əsasən idarə edilir. Qərar qəbul etmək mürəkkəb, həm də məsuliyyətli işdir və mülki müdafiə rəhbərinin əsas hüququ, başlıca vəzifəsidir. Mülki müdafiə rəhbəri tərəfindən qəbul edilmiş qərarın müddəaları mühafizə və digər tədbirlərin planlaşdırılmasına, eləcə də tabelikdəkilərə verilən iş tapşırıqlarında və başqa prinsipial məsələlərdə öz əksini tapmalıdır. Mülki müdafiə rəhbərinin qərarı yerinə yetiriləcək vəzifələrin əsas məqsədini, mahiyyətini və icra yollarını müəyyən edən ana xətt rolunu oynayır. Buna görə də belə qərarlar konkret şəraitə uyğun gəlməli, qüvvə və vasitələrdən səmərəli istifadə olunmasını təmin etməlidir.

Ehtimal olunan hərbi münaqişələrin xarakterindən asılı olaraq hazırda idarəetmə fəaliyyətinə yüksək tələblər verilir.

Bunlardan ən əsasları aşağıdakılardır:

- İdarəetmə qətiyyətli olmalıdır. Bu mülki müdafiə rəhbərlərinin inamlı qərar qəbul etmək bacarığından və bu qərarın tabelikdəkilər tərəfindən icrasına qətiyyət inadla nail olmasından ibarətdir. Bu tələb - sərəncam vermə funksiyasını yerinə yetirərkən mülki müdafiə rəhbərinə verilən təkbaşına hərəkət etmək hüququndan, yəni mülki müdafiə vahid rəhbərlik prinsipindən irəli gəlir. Bu o deməkdir ki, hər bir qərar, onu mülki müdafiə rəhbəri təsdiq edib icra üçün sərəncəm verənədək müzakirə oluna bilər. Bundan sonra isə o dəqiq və vaxtında həyata keçirilməlidir. İdarəetmənin qətiyyətli olması - qəbul edilmiş qərarların, planların icrasına ciddi nəzarəti, tabelikdəki heyətə yüksək tələbkarlıq göstərilməsini, icradar boyun qaçırməq üçün subyektiv, yaxud obyektiv bəhanələr axtarılmasına yol verilməməsini nəzərdə tutur;

- idarəetmə çevik olmalıdır. Bu vəziyyətin dəyişməsinin operativ və çevik surətdə nəzərə alınması deməkdir. mülki müdafiə rəhbəri vəziyyətin, şəraitin dəyişməsi ilə əlaqədar öz qərarını vaxtında dəyişib dəqiqləşdirməyə, yaxud yeni qərar qəbul etməyə, icraçılara əlavə tapşırıqlar verməyə hər an hazır olmalıdır. Buna nail olmaq üçün başlıca şərt yaranmış vəziyyəti bilmək, onu dərhal qiymətləndirməyi və müvafiq qərar qəbul etməyi bacarmaqdır;

- idarəetmə fasılısız və dayanıqlı olmalıdır, yeni bu sistem hər cür fövqəladə hallarda tabelikdəki qüvvələrin fəaliyyətinə fasılısız rəhbərlik etməyə imkan verməlidir. İdarəetmə prosesinə fasılə yaranması, yaxud onun pozulması, adətən işdə nailiyyətsizliklə nəticələnir. Buna, idarəetmə məntəqələrini, rabitə qoşqaqlarını əvvəlcədən yaratmaq, onların xidmətçi heyətlərini işə hazırlamaqla, habelə bütünlükdə idarəetmə sisteminin davamlı olmasını tə'min edən bir sıra tədbirlər görməklə nail olmaq mümkündür.

- idarəetmə prosesində məxvilik rejiminə (xüsusən hərbi dövrdə) ciddi riayət edilməlidir, yəni operativ sənədləri işlətmək, rabitə xətlərindən, vasitələrindən istifadə etməyin rejim və qaydaları sözsüz gözlənilməlidir;

- idarəetmə işinə verilən ən əsas tələblərdən biri - onun bütün vəsilələrinin - rəhbər heyətin, idarəetmə orqanlarının digər heyətlərinin, rabitə və xəbərdarlıq vasitələrinin fəaliyyətə daimi hazır saxlanılmasıdır.

İdarəetmə sisteminin fəaliyyətə hazırlıq dərəcəsi mülki müdafiə qüvvələrinin hazırlıq dərəcəsindən bir səviyyə yüksək olmalıdır. Bu, lazım gəldikdə mülki müdafiə qüvvələrinə rəhbərliyi dərhal təşkil etməyə imkan verir.

Mülki müdafiənin idarə olunmasını təmin üçün onun idarəetmə sistemi yaradılmalıdır. Mülki müdafiənin idarəetmə sistemi – idarəetmə orqanlarının, idarəetmə məntəqələrinin, rabitə və xəbərdarlıq vasitələrinin vahid halda birliyindən ibarətdir. İdarəetmə sistemi idarəetmə prosesinin maddi əsasını təşkil edir. Beləliklə mülki müdafiənin idarə edilməsi idarəetmə orqanlarından (qərargahlardan), idarəetmə məntəqələrindən, rabitə və xəbərdarlıq sistemindən ibarətdir.

Ərazi üzrə (respublika-şəhər-rayon-qəsəbə) mülki müdafiə idarəetmə orqanlarında müvafiq mülki müdafiə qərargahları, mülki müdafiə xidmətləri və köçürmə orqanları, sahə üzrə (nazirlik, şirkət-birlik istehsal və sosial obyektlər)

idarəetmə orqanlarına isə bunlardan əlavə həmçinin nazirliklərin, şirkətlərin struktur idarələri, şöbə və bölmələri aiddir.

Bütün hallarda əsas idarəetmə orqanı Mülki müdafiə idarəsidir. Onun başlıca funksiyası - hər cür şəraitdə fasiləsiz, idarəetmə işini, yeni mülki müdafiə rəhbərinin və yuxarı mülki müdafiə idarəsinin qərar və göstərişlərinin həyata keçirilməsini qətiyyətlə təşkil etməkdir.

İdarəetmə prosesində rabitə və xəbərdarlıq sisteminin əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Mülki Müdafiənin rəhbəri özünə tabe olan qüvvələri adətən idarəetmə məntəqəsindən idarə edir.

İdarəetmə məntəqələri, onların təyinatı, yerləşdirilməsi, avadanlığı və işçi heyəti.

Yuxarıda deyildiyi kimi, mülki müdafiəin idarəetmə sisteminin tərkib hissələrindən biri idarəetmə məntəqələridir.

İdarəetmə məntəqəsi (İM) – mülki müdafiəni hərbi vəziyyətə keçirərkən və fövqəladə hadisələr dövründə idarəedici heyətin yerləşməsi və işləməsi üçün nəzərdə tutulmuş, xüsusi olaraq avadanlıqla, texniki rabitə və xəbərdarlıq vasitələrilə təchiz edilmiş otaqlardan, yaxud nəqliyyat vasitələrindən ibarətdir.

Bəzi hallarda bu məntəqələrdən fövqəladə hallarda görülən tədbirlərə də rəhbərlik etmək mümkündür.

Təyinatına və yerinə görə İM-nin əsas ehtiyat, yardımçı - şəhərlərlərdə və şəhərkənarı zonada yerləşən stansionar və səyyar növləri ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, dərəcəli şəhərlərdə və onların rayonlarında, nazirliklərdə (dövlət

komitələrində, şirkətlərdə) idarəetmə məntəqələrinin yerləri, sayı, onlara verilən tələblər respublikada hökumətinin qərarı ilə müəyyən edilmişdir. Bütün İM - ləri müvafiq olaraq nazirliklərin, yaxud ərazi hakimiyyət orqanlarının vəsaiti hesabına tikilir, avadanlaşdırılır və qorunub saxlanılır. Bu qurğular regional şöbələrin deyil, məhz müvafiq mülki müdafiə rəhbərlərinin idarəetmə məntəqələridir, onların tabeliyində və məsuliyyətindədir.

İdarəetmə məntəqələri burada yerləşən idarəetmə heyətin fövqəladə hallarda fasiləsiz işini, normal həyat fəaliyyətini, qidalanma, növbə üzrə dincəlmə və etibarlı müdafiəsini təmin etməlidir. İM adətən aşağıdakı otaqlardan ibarət olur:

- Mülki müdafiə rəhbərinin iş otağından;
- digər heyət, yəni operatorlar yerləşən operativ iş otağından;
- xidmət rəislərinin (mütəxəssislərin) iş otağından;
- rabitəçilər qrupu yerləşən rabitə qovşağından;
- növbələrlə dincəlmə yerindən (otağından);
- İM heyəti üçün fərdi mühafizə vasitəleri, ərzaq su ehtiyatları saxlanılan yerdən (otaqdan);
- sanitariya qovşağından.

İdarəetmə məntəqəsində mülki müdafiə rəisi, onun müavinləri, xidmət rəisləri (baş mütəxəssislər) və mülki müdafiə qərargahının əsas heyəti (qərargah rəisi,

onun müavinləri, şöbə, bölmə rəhbərləri) yerləşirlər. Məntəqənin normal işini təmin etmək üçün lazımi hallarda oraya xidmətçi heyət (rabitəçilər, komendant müdafiə qrupu) verilir, nəqliyyat vasitələri təşkil edilir.

Kiçik şəhərlərdə və kənd rayonlarında mülki müdafiə rəhbərlərinin idarəetmə məntəqəsini yerləşdirmək üçün mövcud olan bina (iş yeri) uyğunlaşdırılır (yəni, bu məqsədlə əlavə qurğular tikilmir), burada işləyən heyətin mühafizəsindən ötrü yaxınlıqdakı zırzəmilərdən, yaxud digər radiasiya əleyhinə daldalanacağından istifadə edilir.

Fövqəladə hadisələr zamanı fəaliyyətini iri şəhərlərdə davam etdirən obyektlərin idarəetmə məntəqələrini sığınacağın bir otağında yerləşdirmək və orada telefon rabitəsi və radio yayım qurğusu düzəltmək məsləhət görülür. Belə otağın sahəsi adambaşına 2 kv.metr olmaqla 10 nəfər üçün nəzərdə tutulmalıdır. Həmin obyektlərin işdən sonra şəhərdənkənar zonada dincələn növbələri yerləşdiyi ictimai və digər binalarda olan rabitə vasitələrindən istifadə etməklə idarə edilir.

Kiçik şəhərlərdəki və kənd rayonlarındakı istehsalatlarında eləcə də hərbi dövrdə işini şəhərdənkənar zonaya keçirən iri şəhərlərin obyektlərində mülki müdafiə rəhbərləri müdafiə tədbirlərinin icrasını iş yerlərindən idarə edirlər. Lakin, lazımi hallarda onların müdafiəsi üçün yaxınlıqda radiasiya daldalanacağı düzəldilməli və burada mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnalları veriləndən sonra da idarəetmə işlərinə imkan verən avadanlıq və şərait (rabitə, siqnal vasitələri, iş yerləri, sənədlər) olmalıdır.

Yuxarıda deyildiyi kimi, lazım gəldikdə səyyar və yardımçı idarəetmə məntəqələri də yaradıla bilər.

Səyyar idarəetmə məntəqəsi nəqliyyat vasitələrində (rabitə avadanlığı ilə təchiz olunmuş, avtobus, yaxud digər səyyar nəqliyyat maşını) düzəldilir. O, zədələnmə ocaqlarında MM qüvvələrinin yürüş marşrutlarında, hərəkət zamanı bilavasitə və operativ surətdə idarəetmə üçündür. Bütün dərəcələrdən olan mülki müdafiə rəhbəri üçün belə məntəqələr düzəldilə bilər. Səyyar İM-nə danrəhbəri və ya onun müavini başçılıq edir, ona xidmət üçün operativ qrup yaradılır. Bu zaman mülki müdafiə qərargahı rəisi stansionar idarəetmə məntəqəsində qalaraq digər tədbirlərin icrasını təşkil edir.

Yardımçı idarəetmə məntəqəsi isə bütün tədbirlərə bir (əsas) məntəqədən rəhbərlik etmək mümkün olmayan hallarda (biri digərindən uzaq sahələrdə eyni zamanda xilasetmə işləri aparılarkən) müəyyən müddət üçün yaradılır. Belə müvəqqəti idarəetmə məntəqəsinin konkret vəzifələri və işçi heyəti müvafiq mülki müdafiə rəhbəri tərəfindən təyin edilir.

Düşmən basqını təhlükəsi yaranan dövrdə idarəetmə məntəqələrində rəhbər vəzifəli şəxslərin fasiləsiz növbətçiliyi təşkil edilir. Oradakı rabitə-xəbərdarlıq vasitələri iş vəziyyətinə gətirilir. Məntəqə kəşfiyyat nəzarət cihazları və digər ştat avadanlığı ilə təchiz olunur: onun qorunması təşkil edilir və yaxınlığında radiasiya və kimya müşahidəçi postu qoyulur; işçi və xidmətçi heyətlərinin vəzifələri dəqiqləşdirilir.

c) Tabelikdəki qüvvələri idarə etmək üzrə mülki müdafiə rəhbərinin və qərargahının iş qaydası.

Mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi üzrə mülki müdafiə rəhbəri və qərargahının fəaliyyət qaydası, əsasən, yaranmış şəraitdən, qarşıya qoyulan konkret vəzifələrdən və icra verilən müddətdən asılı olur. Bununla belə bütün hallarda mülki müdafiə rəhbərliyinin idarəetmə üzrə iş prosesi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

Alınmış tapşırığın aydınlaşdırılması.

Bu o deməkdir ki, mülki müdafiə rəhbəri yuxarı rəisdən iş tapşırığı (göstəriş) alarkən, bu konkret məsələləri özü üçün tam aydınlaşdırılmalıdır:

- qarşıda duran işlərin məqsədi və yuxarı rəisin niyyəti;
- bu işlərin icrasında özünün tabeliyindəki qüvvələrin yeri və rolü;
- icra edilməli işlərin həcmi.

Tapşırığı aydınlaşdırıb, mülki müdafiə rəisi dəstələri fəaliyyətə hazırlamaq məqsədilə dərhal görülən tədbirləri müəyyənləşdirməli, tabelikdəkilərə bu barədə ilkin sərəncam verməli və qərar qəbul etmək üçün lazımı məlumatları cəmləşdirməyi mülki müdafiə qərargahına və xidmət rəislərinə (mütəxəssislərə) tapşırmalıdır.

Vəziyyətin təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi.

Yaranmış vəziyyəti qiymətləndirərkən (fövqəladə hadisələr dövründə isə vəziyyəti proqnoz edərkən) mülki müdafiə rəhbəri bu məsələləri araşdırıb dəqiqliyənən məlumatlıdır:

- Tapşırılmış işləri hansı şəraitdə yerinə yetirmək lazıım gələcəkdir (radiasiya və kimyavi şərait, hava şəraiti), bu şərait işlərin gedışatına necə təsir göstəribilər?
- Tabeliyindəki qüvvələrin imkanları (heyəti, miqdarı, təchizatı, iş qabiliyyəti) necədir?
- Hansı qüvvələrlə qarşılıqlı fəaliyyətdə olacaqdır və onların imkanları nədən ibarətdir?

Bu məsələləri aydınlaşdırmaqdən ötrü mülki müdafiə rəhbəri lazımı hallarda mülki müdafiə qərargahı və xidmətləri rəislərinin (baş mütəxəssislərin) mə'lumatlarını dinləyə bilər.

Beləliklə, mülki müdafiə rəhbəri alınan tapşırığı aydınlaşdırmaq və vəziyyəti qiymətləndirməklə sanki, qarşıda duran vəzifələri öz imkanlarını müqayisə edir və çıxardığı nəticə əsasında müəyyən bir qərara gəlir.

Qərar qəbul edilməsi MM rəhbəri tapşırığın icrasını təşkil etmək üçün qərar vərəkən (qərar qəbul edərkən) aşağıdakıları müəyyənləşdirir:

- tabeliyindəki qüvvələrin fəaliyyətinin əsas mahiyyətini (görüləcək işlərin həcmi və icrasının ardıcılılığı, işə hansı qüvvə və vasitələr cəlb olunacaq, hansı məsələyə xüsusən diqqət yetirilməlidir);
- hər bir dəstənin, bölmənin konkret vəzifələri və onun icra müddətləri;
- digər qüvvələrlə qarşılıqlı fəaliyyət qaydası;
- işlərin təchizatı və təminatı üzrə görülməli tədbirlər;

- iş prosesində idarəetmə necə təşkil ediləcək.

Bütün bunlar mülki müdafiə rəhbərinin idarəetmə üzrə zehin işindən ibarətdir. Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, qərar qəbul etmək idarəetmə prosesinin ən çətin və çox məsuliyyətli mərhələsidir. Obyekt rəhbərinin sahə üzrə bilikləri, təşkilatçılığ bacarığı, iş təcrübəsi və təzahürünü məhz bu mərhələdə tapır.

İdarəetmə həmçinin irəlini görmək məharətidir. Mülki müdafiə rəhbəri icra üçün qərar qəbul edərkən, icranın nəticələrini də əvvəlcədən görməyi, yaranacaq şəraiti proqnozlaşdırmasını bacarmalıdır: çalışmalıdır ki, onun qəbul etdiyi qərar tabelikdəki işçilərin fəaliyyətini tamamilə məhdudlaşdırmasına və yerlərdə təşəbbüs göstərilməsinə imkan qalsın. Təcrübə göstərir ki, idarəetmənin aşağı pillələrində qəbul edilən qərarlar daha dəqiq olur və vaxtında yerinə yetirilir.

Həmin cəhətləri bacarıq dairəsində nəzərə almaqla qərar qəbul edəndən sonra rəhbər icraçıları əməli işə cəlb etmək üçün öz qərarını onlara sərəncam (əmr) formasında elan edir.

Tabelikdəkilərə iş tapşırığının verilməsi.

Vəziyyətdən asılı olaraq, tabelikdəkilərə iş tapşırığı əmr və ya sərəncam formasında yazılı, yaxud, şifahi olaraq, şəxsən ya da qərargah vasitəsilə çatdırılır. Mülki müdafiə rəhbərinin verdiyi bütün şifahi əmr, sərəncam yaxud göstərişlər mülki müdafiə qərargahında yazılı surətdə rəsmiləşdirilib qeydə alınır.

Əmr və ya sərəncamların mümkün qədər aydın, konkret və qısa olması məsləhət görülür. Bu məqsədlə həmin sənədlərin prinsipcə, vahid forması müəyyən edilmişdir.

Qısa və aydın olsun deyə, əmr müəyyən edilmiş ardıcılıqla yazılır, onun hər bir bəndində konkret göstərişlər verilir.

Əmri mülki müdafiə rəhbəri imzalayır (tədris məqsədilə tərtib olunan belə sənədin variantını yaxud onun forması göstərilən plakatı dinləyicilərə nümayiş etdirmək olar).

Məsələn, fövqəladə hadisələr dövründə təbii fəlakət və istehsalat qəzalarının nəticələri aradan qaldırıllarkən xilasetmə işlərinin təşkili üçün verilən əmrə bəndlərin ardıcılılığı və onların məzmunu belə ola bilər - sənədin adı, sayı, verildiyi yer, tarixi (gün və saat) yazılandan sonra:

1-ci bənddə – baş vermiş təbii fəlakətin (istehsalat qəzasının) növü, yeri, miqyası və nəticələri.

2-ci bənddə – fəlakətin nəticələrini aradan qaldırmaq və işçilərə yardım göstərmək üçün cəlb olunan qüvvələrin tərkibi və sayı. Xilasetmə işlərinin başlanması müddəti.

3-cü bənddə – «Əmr edirəm» ifadəsindən sonra, mülki müdafiə qərargahına, hər bir mülki müdafiə xidmətinə, qüvvəsinə tapşırıq verilir və icra müddətləri göstərilir.

4-cü bənddə – işlər aparılan dövrdə MM rəhbərlərinin harada yerləşəcəyi (İM-in yeri) və icra barədə məlumat təqdim etmək qaydası.

5-ci bənddə – icra dövründə mülki müdafiə rəhbərinin müavinləri kimlər təyin edildiyi göstərilir və əmr imzalanır.

Əmr icraçılara çatdırılandan sonra mülki müdafiə rəhbərinin və qərargahının ən vacib vəzifələri – tabelikdəkilərin işlərini hərtərəfli təmin və təchiz etmək, müxtəlif dəstələrin qarşılıqlı fəaliyyətini təşkil etmək, eləcə də tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsinə nəzarət etməkdir.

Texnikanı yanacaqla, şəxsi heyəti su və isti yeməklə, dəstələri rabitə, mühafizə vasitəsilə və alətlərlə, işlərin aparılmasına cürbəcür lazımı materiallarla və s. təmin etmək bilavasitə mülki müdafiə xidmətlərinin (mütəxəssislərin) məsuliyyət daşıdığı sahələrdir.

Qarşılıqlı fəaliyyət dedikdə, müxtəlif təyinatlı dəstələrin eyni yerdə və eyni vaxtda birgə işləyərək eyni məqsədə nail olmaq üçün bir-birinə yardım göstərməsi nəzərdə tutulur.

Bu hər bir qüvvənin fəaliyyətinin daha da səmərəli etmək üçündür. Qarşılıqlı fəaliyyət adətən, ən əsas vəzifəni (məsələn, adamların xilas edilməsi işlərini) yerinə yetirən bölmələrin dəstəklənməsinə yönəldilir. Qarşılıqlı fəaliyyəti mülki müdafiə rəhbəri təşkil etməli və bunun üçün qüvvələrin fəaliyyəti qaydaların, onlar arasında rabitə, məlumat mübadiləsi üsullarını, ümumi siqnalları və s. bütün qüvvə komandirlərinə izah etməlidir.

İcraya nəzarət zamanı ilk növbədə elə tədbirlərin həyata keçirilməsinə diqqət yetirmək lazımdır ki, bütün tapşırığın yerinə yetirilməsi daha çox onlardan asılıdır.

Nəzarət, həmçinin qabaqlama xarakteri daşımalıdır ki, sərəncam və göstərişlərin başdansovda, yanlış icrasının qarşısı vaxtında alınsın, eləcə də, icraçılara kömək göstərilsin.

Mülki müdafiə rəhbəri icraya şəxsən və özünün mülki müdafiə qərargahı vasitəsilə nəzarət edir. Bütün hallarda və ən öncə mülki müdafiə qərargahının borcu – tabelikdəki şəxslərin sərəncam, göstəriş və siqnalların vaxtında aldığına, düzgün başa düşdüklərinə- tədbirlərin vaxtında və tam həcmidə yerinə yetirilməsinə icraçılın qərar və fəaliyyətinin verilən tapşırıqlara uyğun gəlməsinə nəzarət etməkdir.

Mülki Müdafiə sistemində rabitənin və xəbərdarlığın təşkili. Mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri və təşkili prinsipləri.

Mühafizə tədbirləri həyata keçirilərkən Mülki müdafiə qüvvələrinə rəhbərlik üçün mülki müdafiə idarəetmə sistemi yaradılır. Bu sistemin məqsədi hər cür şəraitdə tabelikdəki qüvvə və vasitələrin fəaliyyətə hazırlanmasına və əməli işlərinə daimi rəhbərliyi və nəzarəti təmin etməkdir.

Rabitə - idarəetmə sisteminin tərkib hissəsidir və onun əsas vasitələrindən biridir.

Rabitə olmadan fasiləsiz və çevik idarəetmə mümkün deyil. Xüsusən fövqəladə hadisələr yaranan dövrdə, çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də mülki müdafiənin bütün vasitələrində, obyektlərdə, rayon və şəhərlərdə,

respublikada onların rəhbərlərinin qərarları ilə müvafiq rabitə və xəbərdarlıq sistemləri təşkil edilir.

Mülki müdafiənin rabitə sistemi mövcud olan bütün rabitə qüvvələri və vasitələrinin, o cümlədən də obyekt daxili rabitə şəbəkəsinin vahid təşkilati-texniki birliyinə deyilir.

Belə sistem ümumdüvlət və sahə rabitə xətlərindən, radio, radio-rele və məftilli rabitə qovşaqlarından və stansiyalarından eləcə də mülki müdafiə qərargahlarının tabelli texniki rabitə avadanlığından, səyyar və siqnal vasitələrindən istifadə edilməklə yaradılır.

Bütün səviyyələrdən olan rabitə sisteminin əsas vəzifələri - tabelikdəkilərin fasıləsiz idarə edilməsini, qarşılıqlı fəaliyyətin təşkil olunması və saxlanması həmçinin sərəncəmlərin, siqnalların məlumatlarının vaxtında verilməsi və qəbul olunmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Rabitə - yuxarı təşkilatın rəhbəri, tabelikdəki qüvvələr və qoşunlar, həmçinin qarşılıqlı fəaliyyət göstərən orqan və qüvvələr arasında təşkil edilir.

Rabitə sistemi işə daim hazır vəziyyətdə saxlanmalı, informasiyanın etibarlı surətdə fasıləsiz, dəqiq və tez çatdırılmasına imkan verməlidir.

Buna nail olmaq üçün idarəetmə məntəqələrində rabitə qovşaqlarını əvvəlcədən yaratmaq, bütün rabitə vasitələrindən kompleks halında istifadə etmək, eləcə də rabitə vasitələrinin ehtiyatlarını yaratmaq lazımdır. Fövqəladə hallarda rabitə sisteminin sabitliyini artırın tədbirlərin həyata keçirilməsi, qərargah və xidmət işçilərinə texniki rabitə vasitələrini dəqiq işlətmək, onlara vaxtında və düzgün xidmət göstərmək qaydalarının öyrədilməsi, şəxsi heyətin və avadanlığın etibarlı müdafiəsinin təmin olunması da bu sahədəki əsas tədbirlərdəndir.

Rabitənin təşkili üçün radio-telefon (məftilli rabitə), səyyar və siqnalla rabitə vasitələrindən istifadə olunur. Bunlara rabitənin növləri deyirlər.

Radio və telefon növü ən mürəkkəb şəraitdə belə istənilən məsafədəki bir çox orqanlarla eyni zamanda və dərhal rabitə yaradıb əlaqə saxlamağa imkan verir. Məftilli rabitə vasilərindən isə fövqəladə hadisələr dövründə Mülki müdafiənin bütün strukturlarında geniş istifadə olunur.

Səyyar rabitə vasitələri xüsusən xilasetmə işləri aparılan vaxt cürbəcür operativ sənədləri, şifahi sərəncamları, məlumat və xəbərləri icraçılara, eləcə də yuxarı qərargahlara çatdırmaq üçündür. Səyyar rabitə vasitəsi kimi təyyarələrdən, helikopterlərdən, avtomobilərdən və digər nəqliyyat vasitələrindən, bir sıra hallarda isə hətta piyadalardan da istifadə edilə bilər.

Siqnalla rabitə vasitələrindən - əhalini xəbərdar etmək, habelə göstəriş və siqnalları təkrar vermək məqsədilə istifadə olunur. Siqnal vasitələri elektrik və əl sirenalarından, siqnal raketlərindən, yeni işıq və səs siqnalı verən vasitələrdən ibarətdir.

Mülki müdafiəin xəbərdarlıq sistemi də rabitə vasitələri əsasında təşkil olunmuşdur.

Xəbərdarlıq sistemi dedikdə, mülki müdafiə orqanlarına əhaliyə siqnal və göstərişləri çatdırın üsul və vasitələrin vahid sistemi nəzərdə tutulur.

Bu sistemə mərkəzləşdirilmiş xəbərdarlıq aparatları, radio-yayım (translyasiya) şəbəkəsi və sirenalar daxildir.

Sistemin əsas vəzifəsi mülki müdafiəin rəhbər heyətinə, qərargahlar və xidmətlərə idarəetmə orqanlarını, mülki müdafiə qüvvələrini, obyektləri müxtəlif hazırlıq səviyyələrinə keçirmək haqqında sərəncamları vermək, eləcə də bütün əhaliyə düşmən hücumu təhlükəsi, yaxud havadan basqın, zəhərlənmə, təbii fəlakət və qəzalar barədə siqnalları, xəbər və məlumatları qısa müddətdə çatdırmaqdır.

Xəbərdarlıq müvafiq mülki müdafiə rəhbərinin, yaxud yuxarı qərargahın göstərişlərinə əsasən təşkil edilir. Xəbərdarlıq siqnalları bütün rabitə və yayım vasitələri ilə növbədənkənar verilir və yerli mülki müdafiə qərargahları tərəfindən təkrar etdirilir.

Rabitənin və xəbərdarlığın təşkilində MM qərarğahlarının rolü.

Qərarğah bütün mühafizə işlərinin təşkilatçısı, mülki müdafiənin əsas idarəetmə orqanıdır. Etibarlı rabitə sisteminin yaradılmasına və xəbərdarlığın vaxtında təşkil edilməsinə məhz qərarğah cavabdehdir. Bu, onun ən vacib vəzifələri sırasına daxildir.

Qərarğah rabitəni və xəbərdarlığı mülki müdafiə rəhbərinin qərarı və yuxarı qərarğahın rabitə haqqında sərəncamı əsasında təşkil edir. Rabitənin təşkilinə ümumi rəhbərlik şəxsən mülki müdafiə qərarğahının rəisinə həvalə olunur.

O özünün tabeliyindəki rabitə qüvvələri və vasitələrinin vəziyyətini və imkanlarını bilməyə, rabitənin təşkili üzrə vəzifələri vaxtında müəyyənləşdirməyə və tabelikdə qərarğahlara, qüvvələrə rabitənin yaradılması barədə sərəncam verməyə borcludur.

Rabitəni və xəbərdarlığı bilavasitə təşkil etmək və həyata keçirməkdən ötrü şəhərlərdə (rayonlarda, obyektlərdə) sülh dövründə mövcud olan müvafiq qüvvə və vasitələrdən istifadə etməklə rabitə xidməti və hərbiləşdirilməmiş rabitə dəstələri yaradılır. Xidmətin rəisi vəzifəsinə xidmət yaradılan müəssisənin, bölmənin (rabitə qovşağı, telefon stansiyası) rəhbəri təyin olunur. Belə xidmət yaratmaq üçün baza (rabitə qovşağı, telefon stansiyası) olmayan obyektlərdə rabitə və xəbərdarlığın təşkil vəzifəsi mülki müdafiə qərargahı rəisinin köməkçilərindən birinə həvalə edilə bilər. Xidmətin rəisi rabitə və xəbərdarlıq üzrə tədbirlərin planlaşdırılması, vaxtında həyata keçirilməsi, qüvvə və vasitələrin daim hazır vəziyyətdə saxlanması, avadanlığın təmir olunması üçün cavabdehdir.

Rayonda, obyektdə rabitənin və xəbərdarlığın təşkili.

Şəhərin (rayonun) ərazisində vahid mülki müdafiə rabitə sistemi yaradılmalıdır. Buna bütün mövcüb qüvvə və vasitələri, o cümlədən də dolayı rabitə xətlərini bir mərkəzdə (mülki müdafiə rabitə xidmətlərində) cəmləşdirmək onlara rəhbərliyi mərkəzləşdirilmiş halda planlaşdırmaq və rabitənin bütün növlərindən kompleks halında istifadə etməklə nail olmaq mümkündür.

Şəhərin (rayonun) rabitə xidməti imkan verməlidir ki, mülki müdafiə rəhbərləri öz idarəetmə məntəqələrindən tabelikdəki təşkilatların və mülki müdafiə xidmətlərinin başçıları ilə yuxarı və qarşılıqlı fəaliyyət gösrən mülki müdafiə qərargahları ilə, eləcə də ərazi mülki müdafiə dəstələrinin komandirləri, kəşfiyyat orqanları, əhalini köçürmə (qəbuletmə), nəqliyyata mindirmə (düşürmə) məntəqələri ilə etibarlı əlaqə saxlaya bilsin, həmçinin, hər cür təhlükəli hallar barədə vəzifəli şəxsləri və bütün əhalini vaxtında xəbərdar etmək mümkün olsun.

Obyektlərdə də rabitənin rolu və əsas vəzifələri mahiyyətcə şəhərdə (rayonda) olduğu kimiidir. Burada rabitə sistemi konkret olaraq müəssisənin rabitə qovşağı (rabitə vasitələrini) və mülki müdafiə dəstələrinin rabitə vasitələrini özündə cəmləşdirir. İri müəssisələrin rabitə qovşaqlarında adətən, istehsalat avtomat-telefon stansiyası (İATS), radioyayım qovşağı, texnoloci rabitə xətləri (sexlərlə, şöbələrlə dispetçer rabitəsi) olur.

Obyektlərin idarəetmə məntəqələrindəki rabitə qovşığında isə kommutator (telefon stansiyası), radiorabitə vasitələri (əsasən ultraqışadalğa radiostansiyaları), siqnal vasitələri, vacib obyektlərdə isə həmçinin son bloku xəbərdarlıq aparaturu olmalıdır.

Mülki müdafiə qüvvələrinin rabitə vasitələri-müxtəlif tipli telefon aparatlarından, telefon kabelindən, ultraqışadalğa radiostansiyalarından və tabel üzrə verilən digər avadanlıqdan ibarətdir.

Obyektlərdə də rabitənin adları çəkilən bütün dörd növündən aşağıdakı qaydada istifadə olunur:

- məftilli rabiətə – rayonun (şəhərin) nazirliyin (yuxarı idarənin) rəhbərliyi ilə:
- obyektin sığınacaqları, müşahidə postu, öz iş yerlərindəki sex və şöbə rəisləri və obyektin mülki müdafiə xidmətləri ilə əlaqə saxlamaq mümkündür.
- radiorabitə - obyektdə, adətən mülki müdafiə rəhbərinin radioşəbəkəsi təşkil edilir, buraya dəstə komandirlərinin radiostansiyaları qoşulur.

Obyekt mülki müdafiə rəhbərlərinin radiostansiyası isə şəhər (rayon) rəhbərinin radioşəbəkəsinə daxil edilir. Radiorabitədən xüsusən yürüş zamanı və zədələnmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparılarkən istifadə olunur.

- səyyar rabiətədən - texniki rabitə avadanlıqları olan əsas istiqamətlərdə əlavə vasitələr kimi, belə avadanlıq olmayan hallarda – əsas rabitə növü kimi istifadə edilir.

- siqnalla rabitə vasitələri - sirenalar, siqnal raketləri və bayraqçıqları həm xəbərdarlıq üçün, həm də mülki müdafiənin sərəncam və komandalarını çatdırmaqdən ötrü yardımçı vasitələr kimi işlədir.

Rabitə xidmətini icra etmək üçün obyektlərdə, eləcə də mülki müdafiə qüvvələrində rabiətə qrupları və manqaları yaradılır. Bunlardan təşkilati strukturu, şəxsi heyətinin sayı və avadanlıqla təchizat normaları yuxarı mülki müdafiə rəhbərləri tərəfindən müəyyən edilir. Obyektin rabiətə sistemi mülki müdafiəin bütün fəaliyyət mərhələlərində - yəni müəssisənin daimi yerləşdiyi

yerdə və xilasetmə işləri aparılan sahələrdə obyekt rəhbərini etibarlı rabitə ilə təmin etməlidir.

Müəssisənin daimi yerində mülki müdafiə hazırlıq səviyyələrinə keçirilərkən rabitə burada əvvəlcədən hazırlanmış iş idarəetmə məntəqəsindən təşkil edilir.

Məntəqədə aşağıdakı rəbitə vasitələri olmalıdır:

- obyektin xəbərdarlıq vasitələrini idarə edən aparatlar;
- nazirliyin (şirkətin) eləcə də rayonun (şəhərin) mülki müdafiə qərargahı digər təşkilatları ilə telefon rabitəsi;

- müəssisənin sığınacaqları, «Hava həyacanı» siqnalı üzrə işini dayandırmayan sexləri, eləcə də mülki müdafiə qüvvələri, o cümlədən də müşahidə postu ilə bilavasitə, yaxud, obyektdəki ATS vasitəsilə telefon rabitəsi;

- rayonun köçürmə (qəbuletmə), toplanış, nəqliyyata mindirmə (düşürmə) məntəqələri ilə

şəhərin ATS-i vasitəsilə telefon rabitəsi;

- obyektin şəhərdən kənar zonadakı operativ qrupu ilə sifariş sistemi qaydasında telefon rabitəsi;

- yerli mülki müdafiə qərargahı və fəaliyyətdə olan kəşfiyyat bölmələri ilə radio rabitəsi. Digər hallarda da rabitənin müxtəlif növlərindən kompleks surətdə istifadə edilir.

MM sistemində siqnalların və xəbərlərin verilməsi qaydası belədir:

- xəbərdarlıq siqnallarının həm respublika Mülki müdafiə idarəsi tərəfindən verilib, regional şöbələrə, şəhərlərə və rayon mərkəzlərinə çatdırılması mümkündür, həm də siqnal, məlumat və xəbərlər şəhər, rayon və obyekt mülki müdafiə qərargahlarının özləri tərəfindən verilə bilər.

Birinci halda - respublika Mülki müdafiə idarəsindən, yaxud onun regional şöbələrindən, rayon mərkəzlərinə çatdırılan siqnallar yerli qərargah tərəfindən təkrar olunmalı, ərazidəki bütün obyektlər və əhali xəbərdar edilməlidir.

Rəhbər-heyət iş və mənzillərdəki telefon vasitəsilə xəbərdar edilir. Əhaliyə siqnal, xəbər və məlumatlar iş və yaşayış yerlərindən müvafiq mülki müdafiə rəhbərləri tərəfindən, eləcə də yerli radio yayım şəbəkəsi ilə çatdırılır. İstehsal, sosial və digər təşkilatların rəhbərlərinə rayonun, bir sıra hallarda isə paralel nazirliyin mülki müdafiə qərargahları xəbər verirlər. Obyektlərdə isə öz növbəsində əvvəlcədən avadanlıqla təchiz edilmiş xəbərdarlıq sistemi yaradılır, eləcə də rabitə və xəbərdarlıq sxemi tərtib edilir.

Xəbərdarlıq sxemi obyektdə rəhbər heyətin, mülki müdafiə qüvvələrinin və digər işçilərin iş və qeyri iş vaxtı xəbərdar edilməsi qaydasını müəyyən edən sənəddir.

Siqnal və sərəncamları tez çatdırmaq üçün vacib obyektlərin mülki müdafiənin mərkəzləşdirilmiş avtomat xəbərdarlıq sisteminə qoşurlar. Belə sistem obyektin özündə də yaradıla bilər.

Mərkəzləşdirilmiş avtomat xəbərdarlıq sisteminin tərkibi S-40 və S-28 elektrik sirenalarından məsafədən idarəetmə və məcburi çağırış aparaturundan (MN-MÇA) və rabitə xətlərindən (kanallarından) ibarətdir.

S-40 elektrik sirenası küçələrdə qoyulmaq üçündür, səsi 300-700 metrdən eşidilir.

S-28 sirenası isə sənaye müəssisələrinin səs-küylü sexlərində qoşulur. Məsafədən idarəetmə və məcburi çağırış P-160 aparaturu elektrik sirenalarının mərkəzdən işə qoşulmasını, xəbərdarlıq siqnalları vermək üçün radioyayım qovşağı programının məsafədən məcburi surətdə dəyişdirilməsini, eləcə də rəhbər heyətin iş və mənzil telefonlarına çağırış siqnallarının məcburən verilməsini təmin edir.

Aparatura saz telefon şəbəkəsinin danışiq gedən və ya baş xətləri üzrə işləyir.

Beləliklə, bütün bu vasitələrdən istifadə rayonlarda, obyektlərdə təhlükə yarandığı barədə «Hamının diqqətinə!» xəbərdarlıq siqnalını əhaliyə çatdırmağın vahid sistemi yaradılır.

Təbii fəlakət və qəza baş verən, yaxud, belə təhlükə yaranan hallarda, habelə düşmən basqını barədə əhalini xəbərdarlığın əsas üsulu radio və televiziya vasitəsilə şifahi xəbərlərin verilməsidir. Belə xəbərlərdən əvvəl hökmən «Hamının diqqətinə!» siqnalı elan edilməlidir. Əldə olan xəbərvermə vasitələrindən – elektrik və əl sirenalarından, yaxud bu siqnallar yazılmış maqnit məlumat daşıyıcılarından istifadə etməklə siqnalı, eləcə də «Hava həyəcanı», «Hava həyəsanı qurtardı», «Kimya həyəcanı», «Radiasiya təhlükəsi», həmçinin müxtəlif təbii fəlakət və istehsalat qəzaları barədə xəbərlərin məzmununu dinləyicilərə çatdırır, belə hallarda əsas davranış qaydalarına riayət olunmalıdır.

Təhlükə potensiallı obyektlər yerləşən sahələrdə, əlavə olaraq, lokal (məhəlli) xəbərdarlıq sistemi də yaradılmalıdır. Bu sistem obyektlərin və ərazinin vahid bir struktura birləşdirilmiş xəbərdarlıq vasitələrindən ibarətdir. Məqsədi - fövqəladə hallar yarandığı barədə həmin obyektin işçilərini, habelə ehtimal olunan zəhərlənmə, yaxud fəlakətli subasma zonalarında yerləşən müəssisələrin, idarə və təşkilatların rəhbərlərini, eləcə də əhalini vaxtında xəbərdar etməkdir.

Lokal xəbərdarlıq sisteminin quraşdırılması sxemi və iş prinsipi, kimyəvi təhlükəli müəssisələrdə belə ola bilər:

- kimyəvi təhlükəli obyektin radiotranslyasiya (radioyayım) qovşağı-buradan yaşayış məntəqəsinə əvvəlcədən çəkilmiş xüsusi kabel xətti və son xəbərvermə vasitələri – elektrik sirenaları, küçələrdəki səsucaldan cihazlar və mənzillərdəki radio reproduktorlar. Burada elektrik sirenaları ancaq «Hamının diqqətinə!» siqnalını vermək, küçə və mənzil radio reproduktorları isə hadisə şifahi xəbər və məlumatları, eləcə də davranış qaydalarını elan etmək üçündür.

Təhlükə barədə siqnal və məlumatlar obyektin radioyayım qovşağından ya bilavasitə, ya da şəhərin (rayonun) mərkəzi radioyayım qovşağı vasitəsilə verilə bilər. Güclü qəzalar zamanı şəhərin lokal xəbərdarlıq sistemi ilə əhatə olunmamış rayonlarda əhalini xəbərdar etmək və onların zəhərli zonaya girməsinin qarşısını almaq məqsədilə səs ucaldan səyyar vasitələrdən də istifadə etmək mümkündür.

Vəzifəli şəxslərə isə operativ məlumatları obyektin və şəhərin avtomat-telefon stansiyalarında quraşdırılmış məcburi çağırış telefon dayağı vasitəsilə çatdırmaq daha məqsədə uyğundur.

Lokal xəbərdarlıq sistemindən istifadə qaydası belədir: “kimyəvi təhlükəli obyektdə güclü, təsirli, zəhərli maddələrin ətrafa yayılması ilə baş verən qəza hallarında növbətçi dispetçerin fəaliyyət qaydası haqqında birtipli təlimat” mövcuddur. Bu sənədə görə, belə obyektlərdə fövqəladə hallar yaranarkən müəssisənin növbətçi dispetçeri obyektdəki bütün işçilərə, həmçinin 2.5 km-dək radiusda yerləşən digər müəssisələrin, idarə və təşkilatların rəhbərlərinə, eləcə də əhaliyə xəbər vermək üçün müstəqil olaraq qərara gəlmək səlahiyyətinə malikdir.

Deməli, o, belə hallarda heç bir əlavə göstəriş gözləmədən müəssisənin rəhbərliyinə, işçilərinə, qəza xidmətlərinin (qazdan xilasetmə, yanğınsöndürmə, tibb xidmətlərinin) növbətçilərinə mülki müdafiə qüvvələrinə, digər idarə və təşkilatların rəhbərlərinə yerli hökumət orqanlarına, şəhərin (rayonun) fövqəladə hallar komissiyası və mülki müdafiə qərargahlarının növbətçisinə, habelə əhaliyə xəbər verməlidir.

Mülki müdafiə qərargahı əvvəlcədən yazılmış siqnalı və xəbərlərin mətnlərini texniki vasitələrlə elan edərək, bundan sonrakı davranışını nizama salır. Adətən, xəbər və göstərişlərin mətnlərini proqnoz məlumatları əsasında müxtəlif variantlarda tərtib edib qərargahların operativ növbətçilik otaqlarında saxlayırlar.

Mülki müdafiə İdarəsi idarəetmə prosesində məlumatların toplanması və sistemləşdirilməsi, sərəncamların, siqnalların tez və dəqiq çatdırılması üçün texniki vasitələrdən geniş istifadə etməyə çalışmalıdır. Kiçik şəhərlərin, kənd rayonlarının və obyektlərin mülki müdafiə qərargahlarında bu məqsədlə vahid formalı formalaşdırılmış sənədlərdən, operativ vəziyyətin dəyişməsi, göstərilən maqnit əsaslı iş xəritəsindən kodlaşdırılmış danışış və siqnal cədvəllərindən, zəhərlənmə zonaların xəritələrdə qeyd etmək üçün şablonlardan, müxtəlif sənədlərin blanklarından və idarə prosesini sürətləndirən digər sadə vasitələrdən istifadə olunur.

Fövqəladə hadisələr zamanı idarəetmənin təşkili.

FH komissiyası Respublikanın inzibati-ərazi bölgüsünə və sahə idarəetmə orqanlarının strukturuna müvafiq olaraq ərazi üzrə respublikanın şəhər, rayon və digər yaşayış məntəqələrini, istehsalat sahələri üzrə bütün nazirlikləri, baş idarələri və hər cür sosial obyektlərini əhatə edir:

- rəhbər orqanlar;
- gündəlik idarəetmə orqanları;
- ətraf mühitə və təhlükə potensiallı obyektlərə nəzarət və müşahidə edən qüvvə və vasitələr: fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün qüvvə və vasitələr rabitə və xəbərdarlıq sistemi və digər lazımı maddi-texniki vəsaitlər müəyyən edilmişdir.

Komissiyanın əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Fövqəladə halların qarşısını almaq və onların nəticələrini zəiflətmək məqsədilə tədbirlər hazırlayıb həyata keçirmək;
- ətraf mühitə və təhlükə potensialı obyektlərdə daimi müşahidə və nəzarətin təşkil edilməsi, fövqəladə hallarda baş verə biləcək vəziyyətin proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsi;
- fövqəladə hallar yaranarkən idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrin fəaliyyət göstərməyə daim hazır olmasını təmin etmək;
- fövqəladə hallara qarşı profilaktika tədbirləri görmək, qüvvə və vasitələri saxlamaq və təchiz etmək, xilasetmə işləri aparmaq və zərər çəkmiş əhaliyə yardım göstərmək üçün lazımı maliyyə, maddi-texniki vəsait ehtiyatları yaratmaq;
- fövqəladə hallar ehtimalı barədə xəbər və məlumatlar toplamaq, elə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına kömək göstərmək, sahəsində digər rayonların, regionların fövqəladə komissiyaları ilə qarşılıqlı fəaliyyəti təşkil etmək;
- fövqəladə hallar yaranərkən və onların nəticələri aradan qaldırılarkən fəaliyyətə rəhbərlik etmək.

Fövqəladə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin gündəlik idarəetmə orqanları aşağıdakılardan ibarətdir:

- fövqəladə hallara görə bütün səviyyədən onlar ərazi komissiyalarının növbətçi xidmətlərindən (deməli, bütün komissiyalar yanında növbətçi xidmətlər olmalı, onlar fəaliyyətə daim hazır halda saxlanmalıdır);
- nazirliklərin, baş idarələrin, sənaye və sosial təyinatlı obyektlərinin növbətçi-dispetçer xidmətlərindən (belə xidmətlər təhlükə potensialı bütün obyektlərdə olmalıdır);
- bütün səviyyədən olan Mülki müdafiə qərargahlarından;
- respublikanın əhəmiyyətli xilasetmə qüvvələrinin və digər qüvvələrin növbətçi xidmətlərindən.

Beləliklə, fövqəladə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət sisteminin rəhbər orqanları (komissiyalar) və saydığımız bu gündəlik idarəetmə orqanları onun idarəetmə sistemini təşkil edir.

2-ci sual. Mülki müdafiə xəbərdarlıq siqnalları, onların verilmə üsulları və əhalinin davranış qaydaları.

Siqnalın adı	Nə məqsədlə verilir	Verilmə üsulu	Mülki müdafiə siqnalı ilə əhalinin fəaliyyəti
1. "Diqqət hamıya"	Əhalinin diqqətini cəlb etməli.	Sirenaların, isteh-salın və nəqliyyat vasitələrinin fitlə-rinin səslənməsi.	Radionöqtələri, rsdioqəbulediciləri və televizorları qoşmalı.
2. "Hava	Düşmən	Radiotranslyasiya	<u>Əgər siqnalı eşitmisinizsə</u>

həyacanı”	hücumu təhlükəsinin bilavasitə yaranması barədə əhaliyə xəbərdarlıq etməli.	şəbəkələri, radio və televiziya stansiyaları, səyyar səsucaldan qurğular vasitəsi ilə mətnin verilməsi.	<p>1. İşdə.</p> <p>Müəssisənin(sexin) xüsusi təlimatı ilə bu hal üçün nəzərdə tutulmuş tədbirləri yerinə yetirməli, dərhal sığınacağa girməli. Fasiləsiz texnoloji prosesə görə iş yerindən yayılmaq olmaz, iş yeri yaxınlığında xüsusi sığınacaqdan istifadə etməli.</p> <p>2. Evdə.</p> <p>İşıqları, qıxdırıcı cihazları, qaz və suyu kəsməli. Özünüz ilə ərzaq ehtiyatı, dərmanlar, içməli su, sənədlər, fərdi mühafizə vasitələri götürməli.</p> <p>3. Şəhər nəqliyyatında.</p> <p>Dayanacaqda düşməli və polis işçisinin göstərişinə əsasən hərəkət etməli.</p> <p>4. Xidmətdə.</p> <p>Təlimata və müdürüyyətin göstərişi üzrə hərəkət etməli.</p> <p>5. İctimai yerlərdə.</p> <p>Müdiriyyətin və polis postlarının göstərişinə əsasən hərəkət etməli. Bütün hallarda yaxın sığınacaqlarda gizlənməyə imkan tapmayan vətəndaşlar kanal, təpə, dərə, xəndək və s. istifadə etməli. Sıgnalın verildiyi vaxtdan düşmənin hücumunadək cəmi bir neçə dəqiqə keçə bilər, ona görə də cəld və mütəşəkkil hərəkət etmək lazımdır.</p>
3. “Hava həyacanı keçdi”	Əhaliyə “Hava həyacanı” sıgnalı ilə kəsilmiş vəzifələri yerinə yetir-məklə da-	Radiotranslyasiya şəbəkələri, radio və televiziya stansiyaları, səyyar səsucaldan qurğular vasitəsi ilə mətnin verilməsi.	Əhali sığınacaqlardan çıxır və vəzifələrinin yerinə yetirməkdə davam edir. Əgər nüvə zərbəsi endirilmişsə, “Hava həyacanı keçdi” sıgnalı verilmir.

	vəm etdir-məyə icazə verməli.		
4.Radiasiya təhlükəsi”	Radioaktiv maddələrdən mühafizə tədbirləri qəbul etməyin zəruriliyi barədə əhaliyə xəbərdarlıq etməli.	Radiotranslyasiya şəbəkələri, radio və televiziya stansiyaları, səyyar səsucaldan qurğu-lar vasitəsi ilə mətnin verilməsi.	Bütün vətəndaşlar tənəffüs orqanlarını mühafizə vasitələrinin geyməli, ərzaq məhsulları, su ehtiyatı götürməli və sığınacaqlara, radiasiya əleyhinə daldalanacaqlara, zirzəmilərə, sadə tipli örtüklərə, xəndəklərə keçilməlidirlər.
.”Kimyəvi təhlükə”	Zəhərləyici maddələrdən mühafizə tədbirləri qəbul etməyin zəruriliyi barədə əhaliyə xəbərdarlıq etməli.	Radiotranslyasiya şəbəkələri, radio və televiziya stansiyaları vasitəsi ilə mətnin verilməsi.	Dərhal əleyhqaz, mühafizə paltarlarını və sığınacağa girməli. Çıxmaq üçün xüsusi icazə alınanadək orada qalmalı. Sığınacaqlardan kənardə qalan bütün vətəndaşlar dərhal əleyhqazları, qoruyucu paltarları geyməli və Mülki müdafiə postlarının göstərişlərini rəhbər tutaraq, zəhərlənmiş sahədən tezliklə çıxmağa çalışmalıdır.

Yekun hissə - 5 dəq.

Dərsin mövzusunu təkrar edərək, qarşıda qoyulmuş məqsədə nail olunmasını elan edirəm, tələbələrə ev tapşırığı verirəm.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət sistemində fövqəladə hallarda xəbərdarlıq sistemi nədir?
2. Mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri nədən ibarətdir?
3. Mülki müdafiənin idarə edilməsi üzrə əsas vəzifələr hansılardır?
4. İdarəetmə fəaliyyətinin qarşısında qoyulan tələblər hansılardır?
5. Mülki müdafiənin idarəetmə məntəqələri, onların təyinatı, yerləşdirilməsi?
6. Mülki müdafiənin idarəetmə məntəqələri, onların avadanlığı və işçi heyəti?

7. Mülki müdafiə sahəsində tabelikdəki qüvvələri idarə etmək üzrə MM rəhbərinin və qərargahının iş qaydası necədir?
8. Mülki müdafiə rabitə və onun təyinatı nədən ibarətdir?
9. Mülki müdafiə sahəsində rabitənin və xəbərdarlığın təşkili qaydaları hansılardır?
10. Mülki müdafiə sistemində siqnalların və xəbərlərin verilməsi qaydası necədir?
11. Mülki müdafiə xəbərdarlıq siqnalları, onların verilmə üsulları və əhalinin həmin siqnallar üzrə davranış qaydaları?
12. Sülh dövründə təbii fövqəladə hadisələr və istehsalat qəzaları barədə xəbərdarlıq siqnallarını kim verir?
13. Müharibə dövründə düşmənin hücumu barədə xəbərdarlıq siqnallarını kim verir?
14. Mülki müdafiənin hansı siqnalı ilə əhali mühafizə qurğularına daxil olur?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin konspekti

**Mövzu №8: “Fövqəladə hallardan
mühafizə sahəsində əhalinin
hazırlanmasının əsasları.”**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdürü
Elçin Əliyev

“__” yanvar 2015-ci il

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti

**Mövzu № 8: “Fövqəlada hallardan mühafizə sahəsində əhalinin
hazırlanmasının əsasları.”**

Keçirmə vaxtı: 2 saat

Keçirmə üsulu: mühazirə

Keçirmə yeri: sinif otağı

Dərsin məqsədi: Ali məktəblərin tələbələrinə Fövqəlada hallardan mühafizə sahəsində əhalinin hazırlanması qaydaları, barədə onları məlumatlandırmaq.

Dərsin sualları: 1. Fövqəlada hallardan mühafizə sahəsində əhalinin hazırlanmasının əsasları.
2. Fövqəlada hallardan mühafizə sahəsində əhalinin hazırlanmasının, mülki müdafiə təlimlərinin prinsipləri, forma və metodları.

Ədəbiyyat:

- Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I. Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərsə hazırlığını yoxlayıram. Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları elan edirəm.

II. Əsas hissə - 80 dəq.

1-ci sual. Fövqəlada hallardan mühafizə sahəsində əhalinin hazırlanmasının əsasları.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli qərarına əsasən, Azərbaycan Respublikasında fövqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması Qaydaları müəyyən edilib.

Bu qaydalarda aşağıdakılər öz əksini tapıb.

Fövqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması mülki müdafiənin əsas vəzifələrindən biridir.

Fövqəladə hadisələrdən müdafiəyə respublikanın bütün əhalisi hazırlanır.

Bu zaman 6-17 yaşlı şəxslərə - sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hadisələrdən mühafizə üsulları, 17 yaşından yuxarı şəxslərə isə bundan əlavə, belə hadisələrin nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə fəaliyyət qaydaları da öyrədilir.

Fövqəladə hadisələrdən müdafiə qaydalarının və mülki müdafiənin əhaliyə öyrədilməsi respublikanın bütün ərazisindəki nazirlik, komitə, idarə, müəssisələrin, təşkilatların rəhbərləri tərəfindən təşkil edilir, kadrların hazırlanması sistemində işçilərin əsas vəzifələri ilə yanaşı mülki müdafiə üzrə vəzifələr də nəzərə alınmaqla, fərdi və fasılısız yerinə yetirilir.

Obyektlərdə mülki müdafiənin öyrədilməsi işləri tədris qruplarında məşğəl aparmaq, mühafizə məsələlərini müstəqil surətdə öyrənmək üsulları ilə, məşq və təlimlər vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Məşğələlərin mövzuları, keçirilməsi qaydası və vaxtı (iş vaxtı və ya işdən sonra) yerli şərait, istehsalın xüsusiyyətlərini və öyrədilən şəxslərin hazırlıq dərəcəsini nəzərə almaqla müəyyən edilir.

İşçilər fəaliyyətə hazırlanarkən onlara «Mülki müdafiə» mövzularının öyrədilməsi nəzərdə tutulur, həmçinin təhlükəsizlik texnikası üzrə ilkin təlimat programlarına, müəssisədə işin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla mülki müdafiə məsələləri də daxil edilir.

Dövlət və qeyri-dövlət təhsil müəssisələrində şagirdlərin, tələbələrin və dinləyicilərin mülki müdafiə hazırlığı programları, mövzuları və tədris saatlarının miqdarı müvafiq nazirlik, dövlət komitəleri, baş idarələr, təhsil müəssisələri tərəfindən yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla işlənib hazırlanır və Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi ilə razılaşdırılır.

Əməli məşğələlər, mülki müdafiə təlimləri və məşqləri - sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə bütün əhali qruplarını hazırlamağın əsas forması hesab edilir.

Respublikanın əhalisinə mühafizə biliklərinin öyrədilməsində mülki müdafiə təbliğatına geniş yer verilir.

Mülki müdafiə təbliğatı sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda mühafizənin üsul və qaydalarını bütün əhaliyə öyrətməyin formalarından biridir.

Obyektlərdə müəyyən edilmiş qaydada və vaxtlarda mülki müdafiənin əməli məşğələləri, təlimləri və məşqləri keçirilir.

Obyektlərdə keçirilən əməli məşğələlərin, mülki müdafiə təlimləri və məşqlərinin əsas növləri bunlardır:

- mülki müdafiə normativlərinin yerinə yetirilməsi - normativlər adətən ayda bir dəfə mülki müdafiə məşğələsi zamanı öyrədilir;

- rəhbər heyətin mülki müdafiə məşqləri - ildə bir dəfə keçirilir və belə məşqlər zamanı rəhbər heyət obyektin mülki müdafiə planına əsasən özünün xidməti vəzifələrini dəqiq öyrənir; məşqə obyektin MM qərargahı, MM xidmətlərinin rəhbər heyətləri və hərbiləşdirilməmiş dəstələrin komandir-rəis heyəti cəlb edilir;

Kompleks mülki müdafiə təlimləri - hər üç ildən bir, 2-3 gün ərzində aşağıdakı obyektlərdə keçirilir:

- işçilərinin sayından asılı olmayaraq, mülki müdafiə üzrə dərəcəli obyektlərdə və kimyəvi, partlayış-yanğıın təhlükəli digər obyektlərdə;

- işçilərinin sayı 300 nəfərdən artıq olan dərəcəsiz obyektlərdə;

- çarpayılarının sayı 200-dən artıq olan müalicə-profilaktika müəssisələrində.

Təlimə obyektin rəhbər, komandir-rəis heyətləri, hərbiləşdirilməmiş mülki müdadiə dəstələrinin şəxsi heyəti, dəstələrə cəlb olunmayan işçilər cəlb edilir. Habelə obyektin ətrafında yaşayan əhali də təlimlərə cəlb edilə bilər.

Qalan obyektlərdə, o cümlədən təhsil müəssisələrində (ümumtəhsil məktəbləri, texniki peşə, orta ixtisas məktəbləri və onlara bərabər tutulan digər məktəblərdən başqa) üç ildən bir 8-10 saat davam edən obyekt mülki müdafiə məşqləri keçirilir.

Məşqlərə obyektin rəhbər, komandir-rəis heyətləri, hərbiləşdirilməmiş MM dəstələrinin şəxsi heyəti, dəstələrə cəlb olunmayan işçilər və təhsil alan gənclər cəlb edilir;

Hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə dəstələri ilə əməli məşğələlər - yüksək hazırlıqlı dəstələrlə ildə bir dəfə, qalan dəstələrlə üç ildən bir - kompleks təlim və ya obyekt məşqi 8 saat həcmində keçirilir;

Ümumtəhsil məktəblərində, texniki peşə, orta ixtisas məktəblərində və onlara bərabər tutulan digər təhsil ocaqlarında isə hər il «Mülki müdafiə» günü keçirilir və bu tədbir həmin məktəblərin illik tədris planlarında da nəzərdə tutulur;

Hər bir hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə dəstəsi ilə xəbərdarlıq toplantısı üzrə məşq ildə iki dəfə keçirilir.

Obyekt işçilərinə mülki müdafiə bilikləri aşağıdakı qaydalarla öyrədilir:

Obyektin rəhbər heyəti, xidmət rəisləri, hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin komandir-rəis heyəti və hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin üzvləri 15 saatlıq program həcmində hazırlıq keçirlər.

İdarə, müəssisə, təşkilat və digər obyektlərdə işləyən, lakin hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə dəstələrinin, xidmətlərinin heyətinə cəlb olunmayan işçilərə mülki müdafiə bilikləri hər il iş yerində, istehsalatdan ayrılmadan 12 saatlıq program həcmində öyrədilir.

Bu əhali qrupu üçün hazırlığın aşağıdakı növləri müəyyən edilir:

- mülki müdafiə məsələlərini müstəqil surətdə öyrənmək və hər ay sex, sahə, şöbə və digər bölmə rəhbərlərinin keçirdiyi mülki müdafiə məşqlərində iştirak etmək;

- tədris qrupunun tərkibində, xüsusi hazırlanmış qrup rəhbərlərinin, yaxud bilavasitə öz rəhbərinin başçılığı ilə müntəzəm məşğələ keçmək.

Obyektin ştatlı mülki müdafiə işçiləri belə məşğələ rəhbərləri ilə və ya təlimatçılarla tədris ilinin əvvəlində bir iş günlüğü metodik toplantış keçirirlər.

Ştatlı mülki müdafiə işçiləri olmayan obyektlərdə belə toplantılar zona, şəhər, rayon mülki müdafiə icra orqanlarında və kurslarında təşkil edilir.

İstehsalat və xidmət sahələrində işləməyən əhaliyə mülki müdafiə bilikləri yaşayış yerlərində, kütləvi informasiya vasitələrinin, mənzil idarələrində yerli icra hakimiyyəti orqanlarının yaratdığı məsləhət məntəqələrinin yardımı ilə müstəqil surətdə və təsərrüfat müəssisələrində, mənzil istismarı orqanlarında keçirilən əməli məşğələlərə, mülki müdafiə məşqlərinə cəlb edilməklə 12 saatlıq program həcmində öyrədilir.

Dövlət və qeyri-dövlət ali, orta ixtisas məktəbi tələbələrinə, texniki peşə və ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinə mülki müdafiə [aşağıdakı qaydalarla](#) öyrədilir:

Mülki müdafiə - ali məktəblərdə əyani, qiyabi və axşam şöbələrinin bütün tələbələrinə öyrədilməsi məcburi olan fənn sayılır və tədris planlarına xüsusi fənn kimi daxil edilir.

Ali məktəblərin tələbələrinə mülki müdafiə fənni qüvvədə olan programlara müvafiq tədris edilir.

Tələbələrə mülki müdafiənin öyrədilməsi üzrə əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda fəaliyyət göstərmək və ali məktəblərdə aldıqları ixtisasa müvafiq olaraq, obyektlərin sabit işinin təmin edilməsi üsullarını öyrənmək;

- tibbi biliklərin əsaslarına yiyələnmək və fövqəladə hallarda əməli olaraq ilkin tibbi yardım göstərməyi bacarmaq;

- ümumtəhsil məktəblərinin II, V, VI siniflərində mülki müdafiə hazırlığı fənni üzrə məşğələlər aparmağı bacarmaq.

Ali pedaqoji məktəb tələbələrinə təcrübə keçən dövrdə onlarla mülki müdafiə fənni üzrə məşğələlər aparılması planlaşdırılır.

Mülki müdafiə fənni imtahan verməklə qurtarır.

Ümumtəhsil, texniki peşə, orta ixtisas və onlara bərabər tutulan məktəblərin 10-11 sinif şagirdlərinə, tələbələrinə mülki müdafiə «Gənclərin ibtidai hərbi hazırlıq programı»na bölmə kimi daxil edilir və programda nəzərdə tutulan miqdarda hərbi rəhbər tərəfindən tədris olunur.

Mülki müdafiə fənni 2-ci sinifdə 6 saat, 5-ci sinifdə 8 saat və 6-ci sinifdə 8 saat tədris olunur. Saatlar bədən tərbiyəsi fənninin tədris saatlarına daxil edilir və sinif rəhbərləri tərəfindən tədris olunur.

Mülki müdafiəni tədris edən sinif rəhbərləri tədris ilinin əvvəlində yerli mülki müdafiə qərargahlarının nəzdində 3 günlük kurs keçirlər.

2-ci sual. Fövqəlada hallardan mühafizə sahəsində əhalinin hazırlanmasının, mülki müdafiə təlimlərinin prinsipləri, forma və metodları.

Əhalinin fövqəladə hallardan qorunması sahəsində hazırlığı

Əhaliyə düşmən tərəfinin istifadə edə biləcək kütləvi qırğıın silahlarının və digər hücum vasitələrinin təsirindən qorunmasının öyrədilməsi Mülki Müdafiə orqanlarının ümdə vəzifələrindən biridir.

Tədris işi Mülki Müdafiə və onun qərargahları rəhbərlərinin, eləcə də mülki müdafiə məsələləri üzrə yerli orqanların göstərişləri əsasında təşkil edilərək keçirilir. Bu məsələ bu gün də olduqca aktualdır.

Yerlərdə Mülki Müdafiənin rəhbər tərkibinin, eləcə də bu və ya digər obyektlərin fəhlə və qulluqçularının, idarə evində yaşayan əhalinin öyrədilməsinə məsuliyyət obyektin Mülki Müdafiə rəisinin üzərinə qoyulmuşdur. Mülki Müdafiə qərargahı vasitəsilə o, tədris

tədbirlərini təşkil və təmin edir, məşgələlərin, təlimlərin vaxtı-vaxtında və yüksək keyfiyyətlə keçirilməsinə rəhbərlik edir.

Fəhlə və qulluqçular obyektdəki mülki müdafiə üzrə funksional vəzifələrinə uyğun şərti olaraq aşağıdakı kateqoriyalara bölünürələr: mülki müdafiənin rəhbər tərkibi; fəhlə və qulluqçular; istehsalatda və xidmət sahələrində məşğul olmayan və idarə evində yaşayan əhali. Hər bir kateqoriya xüsusi hazırlanmış program əsasında öyrədilir.

Əhalinin mülki müdafiə əsaslarına öyrədilməsinin təşkilində və keçirilməsində əsas prinsiplər aşağıdakılardır:

- Elmilik;
- Hərbi zaman şəraitinə uyğun zəruri biliklərin tədrisi;
- Sistemlilik və ardıcılılıq;
- Şüurluluq və fəallıq;
- Əyanılık və anlaşıqlılıq;
- Biliklərə və təcrübəyə mükəmməl yiyələnmə;
- Tədrisə kollektivlilik və fərdilik nöqtəyi - nəzərindən yanaşma;
- Mənəvi-psixoloji dayanıqlığın təbəyiələndirilməsi.

Əhalinin mülki müdafiəyə öyrədilməsi keyfiyyətli tədrisin düzgün istifadə edilən forma və metodlarından asılıdır.

Tədrisin forması tədris prosesinin təşkilati tərəfini ifadə edir.

Tədrisin formaları aşağıdakılardır:

- Sinif məşgələsi;
- Məşqlər;
- Xüsusi taktiki təlimlər;
- Komanda-qərargah təlimləri;
- Obyekt məşqləri;
- Kompleks təlimlər.

Programın öyrənilməsi rəhbəredici tərkibin mülki müdafiə üzrə kompleks təlimdə iştirakı ilə bitir. Bu təlimin gedisatında alınan nəzəri və praktik biliklər müxtəlif şəraitdə bir daha təkmilləşdirilir və cilalanır.

Komanda heyətinin hazırlanmasında seminarlardan, sinif qrup və praktik məşgələlərdən, eləcə də qərargah məşqlərdən və komanda-qərargah təlimlərindən, sıravi tərkibin hazırlanmasında isə praktik məşgələlərdən istifadə edilir.

Praktik məşgələlər aşağıdakı bilik və vərdişlərə yiyələnmə məqsədlərini güdürlər:

- radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat cihazları ilə işləmə və onlardan düzgün istifadə;
- radioaktiv çirkənməyə və şüalanmaya nəzarət;
- düşmən tərəfin tətbiq etdiyi kütləvi qırğıın silahlarının, təbii fəlakətlərin, iri qəzaların və faciələrin nəticələrinin ləğv edilməsi üzrə işlərinin aparılması;
- kütləvi qırğıın silahlarından qorunmaya aid praktik tədris üzrə normativlərin işlənib hazırlanması.

Obyektdə mülki müdafiə üzrə hazırlığın planlaşdırılması zamanı aşağıdakı sənədlərin işlənib-hazırlanması tövsiyə edilir:

1. Obyektdə MM rəisinin mülki müdafiə üzrə hazırlığın nəticələrinə dair ötən ilin yekunlarına və yeni tədris ilinin vəzifələrinə aid əmri;
2. Rəhbər tərkibin, fəhlə və qulluqçuların hazırlanması, istehsalat və xidmət sahələrində işləməyən və idarə evində yaşayan əhalinin öyrədilməsinin əsas tədbirlər planı;
3. Hər bir tədris qrupu ilə məşgələ cədvəli; MM üzrə qərargah məşq və təlimlərin mövzu siyahısı;
4. Yeni tədris ilində MM kurslarında rəhbər və komanda heyətinin hazırlığı üzrə sifariş planı.

Göstərilən sənədlərdən əlavə obyektdə digər sənədlər də tərtib edilə bilər. Bunlar:

- obyektin tədris-maddi bazasının istifadə cədvəli və obyektin Mülki Müdafiə qərargahının aylıq fəaliyyət planıdır.

Mülki Müdafiə üzrə əmr, plan, program, rəhbəredici sənədlər əsasında struktur bölmələrdə tədris qrupları yaradılır və hər bir tədris qrupu üçün məşğələlər cədvəli tərtib edilir.

Yekun hissə - 5 dəq.

Dərsin mövzusunu təkrar edərək, qarşıda qoyulmuş məqsədə nail olunmasını elan edirəm, tələbələrə ev tapşırığı verirəm.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Mülki müdafiə üzrə əhalinin hazırlanmasında məqsəd nədir?
2. Mülki müdafiə üzrə əhalinin hazırlanmasında hansı rəhbər sənədlər istifadə olunur?
3. Mülki müdafiə üzrə əhalinin hazırlanmasında əsas üsullar hansılardır?
4. Hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin təyinatı nədən ibarətdir?
5. Nə vaxt və kimlərdən hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələri komplektləşdirilir?
6. Azərbaycan Respublikasında hansı yaşa kimi kişilər hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinə təyin edilirlər?
7. Azərbaycan Respublikasında hansı yaşa kimi qadınlar hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinə təyin edilirlər?
8. Azərbaycan Respublikasında fövqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hansı Qaydalarla hazırlanırlar?
9. Mülki müdafiənin əməli məşğələləri, təlimləri və məşqləri, onların keçirilmə müddəti və həcmi?
10. İşçilərə və işləməyən əhaliyə mülki müdafiə biliklərinin öyrədilməsi qaydaları nədən ibarətdir?
11. Mülki müdafiə sahəsində əhali kimlər tərəfindən hazırlanır?
12. Təsərrufat obyektlərinin rəhbərləri mülki müdafiə sahəsində işçilərin hazırlanması, öyrədilməsi üçün nələri bilməlidirlər?
13. Təsərrufat obyektlərində işçilər mülki müdafiə sahəsində hazırlanarkən, hansı qruplara bölünməlidirlər?
14. Təsərrufat obyektlərində işçilərin mülki müdafiə sahəsində hazırlanmasını təşkil etmək və həyata keçirmək üçün hansı sənədlər tərtib edilir?
15. Təsərrufat obyektlərində işçilərin mülki müdafiə sahəsində hazırlanmasında hansı tədris formasından istifadə olunur?
16. Təsərrufat obyektlərində işçilərlə mülki müdafiə dərslərini kimlər keçirlər?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov